

เอกสารประกอบการสอน
รายวิชา ภูมิปัญญาเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต

ณัฐวุฒิ ทรัพย์อุปลัมภ์

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี

2558

คำนำ

เอกสารประกอบการสอนรายวิชา ภูมิปัญญาเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต รหัสวิชา 0021311 เป็นรายวิชาที่จัดอยู่ในหลักสูตรการศึกษาทั่วไป หมวดวิชาสังคม มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี โดยผู้เขียนเป็นส่วนหนึ่งในจำนวนอาจารย์ผู้รับผิดชอบในการสอน ซึ่งรายวิชาภูมิปัญญาเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตดังกล่าวยังไม่มีคณาจารย์ท่านใดจัดทำเป็นเอกสารและตำรา เพื่อใช้ในการประกอบการเรียนการสอน ดังนั้นผู้เขียนจึงได้ทำการรวบรวม และเรียบเรียงข้อมูลต่าง ๆ ที่มีความเกี่ยวข้องกับเนื้อหาของรายวิชา และมีความสอดคล้องกับคำอธิบายรายวิชา โดยได้ใช้ทำการสอนมาแล้วไม่ต่ำกว่า 2 ปีการศึกษา ประกอบกับได้มีการปรับปรุงเนื้อหาให้มีความทันสมัยอยู่เสมอ ซึ่งครั้งนี้คาดว่าจะมีความสมบูรณ์ที่สุด

การจัดทำเอกสารประกอบการสอนเล่มนี้ มีวัตถุประสงค์ที่สำคัญ คือเป็นเอกสารที่ใช้ศึกษาค้นคว้าเพิ่มเติมของนักศึกษาในรายวิชาภูมิปัญญาเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับภูมิปัญญาของไทยทั้งในระดับชาติและระดับท้องถิ่น รวมถึงภูมิปัญญาที่เป็นองค์ความรู้ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เช่น ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ทฤษฎีใหม่ นอกจากนี้ยังประกอบด้วยความรู้เกี่ยวกับการพัฒนาคุณภาพชีวิตและความมั่นคงของมนุษย์

เอกสารเล่มนี้ มีเนื้อหาสาระจำนวนทั้งสิ้น 7 บท ประกอบด้วยบทที่ 1 ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับภูมิปัญญา บทที่ 2 ภูมิปัญญาในแต่ละภูมิภาคของประเทศไทย บทที่ 3 ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง บทที่ 4 ทฤษฎีใหม่ บทที่ 5 คุณภาพชีวิต บทที่ 6 ความมั่นคงของมนุษย์ และบทที่ 7 การพัฒนาที่ยั่งยืน ผู้เขียนหวังเป็นอย่างยิ่งว่าเอกสารประกอบการสอน รายวิชาภูมิปัญญาเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต รหัสวิชา 0021311 เล่มนี้ จะเป็นประโยชน์สำหรับนักศึกษาและผู้สนใจเพื่อใช้เป็นแนวทางในการศึกษาหาความรู้ต่อไป ท้ายสุดผู้เขียนขอขอบพระคุณบิดามารดา ครูอาจารย์ ผู้ประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้ให้แก่ผู้เขียนและขอบคุณท่านผู้เป็นเจ้าของเอกสาร ตำรา รวมถึงสื่อทุกรายการที่ผู้เขียนได้นำมาใช้อ้างอิงในเอกสารเล่มนี้

ณัฐวุฒิ ทรัพย์อุปลัมภ์

10 กันยายน 2558

สารบัญ

	หน้า
คำนำ	(1)
สารบัญ	(3)
สารบัญตาราง	(7)
สารบัญภาพ	(8)
แผนบริหารการสอนประจำวิชา	(9)
แผนบริหารการสอนประจำบทที่ 1	1
บทที่ 1 ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับภูมิปัญญา	3
ความหมายของภูมิปัญญาและคำที่เกี่ยวข้อง	3
ลักษณะของภูมิปัญญา	8
ประเภทและสาขาของภูมิปัญญา	11
ระดับของภูมิปัญญา	13
ภูมิปัญญาท้องถิ่นดั้งเดิมของไทยกับภูมิปัญญาท้องถิ่นอื่น	13
คุณค่าและความสำคัญของภูมิปัญญา	16
แนวทางการดำรงรักษาภูมิปัญญาไทย	19
บทสรุป	25
คำถามท้ายบท	27
เอกสารอ้างอิง	29
แผนบริหารการสอนประจำบทที่ 2	31
บทที่ 2 ภูมิปัญญาในแต่ละภูมิภาคของประเทศไทย	33
ปัจจัยที่มีผลต่อการสร้างสรรค์ภูมิปัญญา	33
ภูมิปัญญาในแต่ละภูมิภาค	39
ภูมิปัญญากับปัจจัยในการดำรงชีวิต	46
การถ่ายทอดภูมิปัญญาและการส่งเสริมภูมิปัญญาในแต่ละภูมิภาค	51
แนวทางการนำภูมิปัญญามาใช้ในการพัฒนาสังคมและประเทศชาติ	53
บทสรุป	56
คำถามท้ายบท	57
เอกสารอ้างอิง	58

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
แผนบริหารการสอนประจำบทที่ 3	59
บทที่ 3 ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง	61
ความหมายของเศรษฐกิจพอเพียง	61
ความเป็นมาของเศรษฐกิจพอเพียง	64
ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง	67
ความสำคัญของเศรษฐกิจพอเพียง	72
การปฏิบัติตนตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง	75
บัญชีครัวเรือน เครื่องมือสู่เศรษฐกิจพอเพียง	77
บทสรุป	83
คำถามท้ายบท	84
เอกสารอ้างอิง	85
แผนบริหารการสอนประจำบทที่ 4	87
บทที่ 4 ทฤษฎีใหม่	89
ทฤษฎีใหม่ตามแนวพระราชดำริ	89
แนวคิดพื้นฐานของทฤษฎีใหม่	93
ประโยชน์ของทฤษฎีใหม่	98
ปัญหาและอุปสรรคของทฤษฎีใหม่	98
การนำทฤษฎีใหม่ไปปฏิบัติ	100
ความสำคัญและความสำเร็จของทฤษฎีใหม่	102
บทสรุป	104
คำถามท้ายบท	105
เอกสารอ้างอิง	106
แผนบริหารการสอนประจำบทที่ 5	107
บทที่ 5 การพัฒนาคุณภาพชีวิต	109
ความหมายของคุณภาพชีวิต	109
องค์ประกอบและคุณลักษณะของคุณภาพชีวิต	112

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
บทที่ 5 (ต่อ)	
ตัวบ่งชี้คุณภาพชีวิต	115
แนวคิดความจำเป็นขั้นพื้นฐาน (จปฐ.)	116
การพัฒนาคุณภาพชีวิต	120
ความสำคัญของคุณภาพชีวิต	127
เป้าหมายของการพัฒนาคุณภาพชีวิต	128
บทสรุป	130
คำถามท้ายบท	132
เอกสารอ้างอิง	134
แผนบริหารการสอนประจำบทที่ 6	137
บทที่ 6 ความมั่นคงของมนุษย์	139
แนวคิดความมั่นคงของมนุษย์	139
ความหมายของความมั่นคงของมนุษย์	144
ลักษณะของความมั่นคงของมนุษย์	147
องค์ประกอบของความมั่นคงของมนุษย์	149
สถานการณ์ความมั่นคงของมนุษย์ในประเทศไทย	152
บทสรุป	154
คำถามท้ายบท	156
เอกสารอ้างอิง	158
แผนบริหารการสอนประจำบทที่ 7	159
บทที่ 7 การพัฒนาที่ยั่งยืน	161
พัฒนาการแนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน	161
ความหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืน	163
บริบทของประเทศไทยว่าด้วยการพัฒนาที่ยั่งยืน	167
แนวทางการปรับตัวของประเทศไทยสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน	170
การพัฒนาประเทศเพื่อนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน	172

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
บทที่ 7 (ต่อ)	
ภูมิปัญญาเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตอย่างยั่งยืน	173
บทสรุป	179
คำถามท้ายบท	180
เอกสารอ้างอิง	182
บรรณานุกรม	183

สารบัญตาราง

ตารางที่		หน้า
3.1	คำสำคัญต่าง ๆ ในปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง	66
3.2	กรอบ เกณฑ์ ตัวชี้วัดเศรษฐกิจพอเพียง	70
3.3	แสดงตัวอย่างการลงบันทึกบัญชีครัวเรือน	79
4.1	ตารางสรุปข้อควรทำและไม่ควรทำตามหลักการทฤษฎีใหม่	101

สารบัญญภาพ

ภาพที่		หน้า
3.1	แสดงลักษณะความสัมพันธ์ของภูมิปัญญาไทย	
3.2	แสดงปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง	69
3.3	สรุปการจัดทำบัญชีครัวเรือน	82
4.1	แสดงสัดส่วนการแบ่งพื้นที่ดินตามทฤษฎีใหม่	94
4.2	สรุปการเกษตรทฤษฎีใหม่ตามแนวพระราชดำริ	99
5.1	แสดงลำดับขั้นความต้องการของมนุษย์	121

แผนบริหารการสอนประจำวิชา

รหัสวิชา 0021311

รายวิชา ภูมิปัญญาเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต 3 (3-0-6)
Wisdom for Life Quality Development

คำอธิบายรายวิชา

ศึกษาความหมายและความสำคัญ ประโยชน์ ประเภทของภูมิปัญญาไทย ทั้งภูมิปัญญาท้องถิ่นดั้งเดิมของไทยและภูมิปัญญาที่รับมาจากท้องถิ่นอื่น ศึกษาความหมาย ความเป็นมา ความมุ่งหมาย คุณลักษณะและความสำคัญของแนวคิดเรื่องการพัฒนาคุณภาพชีวิต ศึกษาแนวคิดเรื่องความมั่นคงของมนุษย์ การพัฒนาสังคมตามมาตรฐานตัวบ่งชี้การพัฒนาคุณภาพชีวิต ศึกษาแนวคิด หลักการพัฒนาแบบยั่งยืน ศึกษาแนวคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อนำมาเป็นแนวทางในการพัฒนาตนเอง ชุมชนและสังคม

ความมุ่งหมายรายวิชา

1. เพื่อให้ผู้เรียนมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับความหมาย ความสำคัญ ประโยชน์ ประเภทของภูมิปัญญาทั้งภูมิปัญญาท้องถิ่นดั้งเดิมของไทยและภูมิปัญญาที่รับมาจากท้องถิ่นอื่น
2. เพื่อให้ผู้เรียนมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับแนวคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงและทฤษฎีใหม่เพื่อนำมาเป็นแนวทางในการพัฒนาตนเอง ชุมชนและสังคม
3. เพื่อให้ผู้เรียนมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับความหมาย ความเป็นมา ความมุ่งหมาย คุณลักษณะและความสำคัญของแนวคิดเรื่องการพัฒนาคุณภาพชีวิต
4. เพื่อให้ผู้เรียนมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับแนวคิดความมั่นคงของมนุษย์
5. เพื่อให้ผู้เรียนมีความรู้เกี่ยวกับการพัฒนาสังคมตามมาตรฐานตัวบ่งชี้
6. เพื่อให้ผู้เรียนมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับแนวคิด หลักการพัฒนาแบบยั่งยืนสามารถนำองค์ความรู้ที่ได้ไปปรับประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันได้
7. เพื่อให้เกิดเจตคติที่ดีและมีความซาบซึ้งในคุณค่าของภูมิปัญญาไทยที่มีผลต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต

เนื้อหา

- บทที่ 1 ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับภูมิปัญญา 6 คาบ
 ความหมายของภูมิปัญญาและคำที่เกี่ยวข้อง
 ลักษณะของภูมิปัญญา
 ประเภทและสาขาของภูมิปัญญา
 ระดับของภูมิปัญญา
 ภูมิปัญญาท้องถิ่นดั้งเดิมของไทยกับภูมิปัญญาท้องถิ่นอื่น
 คุณค่าและความสำคัญของภูมิปัญญา
 แนวทางการดำรงรักษาภูมิปัญญาไทย
 บทสรุป
- บทที่ 2 ภูมิปัญญาในแต่ละภูมิภาคของประเทศไทย 6 คาบ
 ปัจจัยที่มีผลต่อการสร้างสรรค์ภูมิปัญญา
 ภูมิปัญญาในแต่ละภูมิภาค
 ภูมิปัญญากับปัจจัยในการดำรงชีวิต
 การถ่ายทอดภูมิปัญญาและการส่งเสริมภูมิปัญญาในแต่ละภูมิภาค
 แนวทางการนำภูมิปัญญามาใช้ในการพัฒนาสังคมและประเทศชาติ
 บทสรุป
- บทที่ 3 ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง 6 คาบ
 ความหมายของเศรษฐกิจพอเพียง
 ความเป็นมาของเศรษฐกิจพอเพียง
 ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง
 ความสำคัญของเศรษฐกิจพอเพียง
 การปฏิบัติตนตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง
 บัญชีครัวเรือน เครื่องมือสู่เศรษฐกิจพอเพียง
 บทสรุป
- บทที่ 4 ทฤษฎีใหม่ 6 คาบ
 ทฤษฎีใหม่ตามแนวพระราชดำริ
 แนวคิดพื้นฐานของทฤษฎีใหม่
 ประโยชน์ของทฤษฎีใหม่
 ปัญหาและอุปสรรคของทฤษฎีใหม่

- การนำทฤษฎีใหม่ไปปฏิบัติ
ความสำคัญและความสำเร็จของทฤษฎีใหม่
บทสรุป
- บทที่ 5 การพัฒนาคุณภาพชีวิต 6 คาบ
ความหมายของคุณภาพชีวิต
องค์ประกอบและคุณลักษณะของคุณภาพชีวิต
ตัวบ่งชี้คุณภาพชีวิต
แนวคิดความจำเป็นพื้นฐาน (จปฐ.)
การพัฒนาคุณภาพชีวิต
ความสำคัญของการพัฒนาคุณภาพชีวิต
เป้าหมายของการพัฒนาคุณภาพชีวิต
บทสรุป
- บทที่ 6 ความมั่นคงของมนุษย์ 6 คาบ
แนวคิดความมั่นคงของมนุษย์
ความหมายของความมั่นคงของมนุษย์
ลักษณะของความมั่นคงของมนุษย์
องค์ประกอบของความมั่นคงของมนุษย์
สถานการณ์ความมั่นคงของมนุษย์ในประเทศไทย
บทสรุป
- บทที่ 7 การพัฒนาที่ยั่งยืน 6 คาบ
พัฒนาการแนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน
ความหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืน
บริบทของประเทศไทยว่าด้วยการพัฒนาที่ยั่งยืน
แนวทางการปรับตัวของประเทศไทยสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน
การพัฒนาประเทศเพื่อนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน
ภูมิปัญญาเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตอย่างยั่งยืน
บทสรุป

กิจกรรมการเรียนรู้การสอน

1. ศึกษาจากเอกสารประกอบการสอนรายวิชา ภูมิปัญญาเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตและเอกสาร ตำราอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง
2. ศึกษาจากการบรรยายประกอบ แผ่นภาพ แผนภูมิ แผ่นภาพเคลื่อนไหว เครื่องฉายภาพมัลติมีเดีย
3. ศึกษาจากวีดิทัศน์ และสื่อสารมวลชนที่เกี่ยวข้องตามเนื้อหาวิชาในแต่ละบทเรียน รวมถึงกรณีศึกษา
4. ศึกษาเรียนรู้จากแหล่งเรียนรู้ อาทิ ปราชญ์ชาวบ้าน ครูภูมิปัญญาหรือศูนย์การเรียนรู้ภูมิปัญญาในชุมชน พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นจันทบุรี ชุมชนท้องถิ่นที่ตนเองอาศัยอยู่ เป็นต้น
5. ใบงานหรือกิจกรรมเสริมการเรียนรู้ในชั้นเรียนตามเนื้อหาวิชาในแต่ละบทเรียน
6. การมอบหมายงานรายบุคคลและรายกลุ่มรวมถึงการแบ่งกลุ่มอภิปรายเนื้อหาในชั้นเรียน
7. จัดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันและอภิปรายแลกเปลี่ยนความคิดเห็น รวมถึงการทำแบบฝึกหัด ในชั้นเรียน
8. การสืบค้นข้อมูลจากแหล่งเรียนรู้ อาทิ หอสมุด ห้องสมุด อินเทอร์เน็ต
9. กิจกรรมการเรียนรู้การสอนที่เน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง ผู้เรียนทำกิจกรรมการเรียนรู้และมีส่วนร่วมอย่างกระตือรือร้น โดยผ่านการคิด วิเคราะห์ การตัดสินใจ การแก้ปัญหาด้วยกระบวนการคิดอย่างเป็นระบบ

สื่อการเรียนรู้การสอน

1. เอกสารประกอบการสอนรายวิชา ภูมิปัญญาเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต
2. วีดิทัศน์
3. แผ่นภาพ แผนภูมิ
4. เครื่องฉายแผ่นทึบแสง
5. บอร์ดนิทรรศการ กระดาษฟลิปชาร์ต สี ปากกาเคมี
6. บัตรคำ เกมส์
7. คอมพิวเตอร์และเครื่องฉายโปรเจคเตอร์
8. เครื่องฉายภาพมัลติมีเดียและอินเทอร์เน็ต
9. สื่อสารมวลชน

การวัดผลและการประเมินผล

การวัดผล

คะแนนรวมในการประเมินผล 100 คะแนน

1. คะแนนระหว่างภาคเรียน	70	คะแนน
1.1 การมีส่วนร่วมในชั้นเรียน	20	คะแนน
1.2 การนำเสนอรายงานบุคคล	10	คะแนน
1.3 การนำเสนอรายงานกลุ่ม	20	คะแนน
1.4 ทดสอบกลางภาค	20	คะแนน
2. คะแนนสอบปลายภาคเรียน	30	คะแนน

การประเมินผล

คะแนนระหว่าง	90 – 100	ได้ระดับ	A
คะแนนระหว่าง	85 – 89	ได้ระดับ	B+
คะแนนระหว่าง	75 – 84	ได้ระดับ	B
คะแนนระหว่าง	70 – 74	ได้ระดับ	C+
คะแนนระหว่าง	60 – 69	ได้ระดับ	C
คะแนนระหว่าง	55 – 59	ได้ระดับ	D+
คะแนนระหว่าง	50 – 54	ได้ระดับ	D
คะแนนระหว่าง	0 – 49	ได้ระดับ	F

แผนบริหารการสอนประจำบทที่ 1

เนื้อหาประจำบท

บทที่ 1 ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับภูมิปัญญา

ความหมายของภูมิปัญญาและคำที่เกี่ยวข้อง

ลักษณะของภูมิปัญญา

ประเภทและสาขาของภูมิปัญญา

ระดับของภูมิปัญญา

ภูมิปัญญาท้องถิ่นดั้งเดิมของไทยกับภูมิปัญญาท้องถิ่นอื่น

คุณค่าและความสำคัญของภูมิปัญญา

แนวทางการดำรงรักษาภูมิปัญญาไทย

บทสรุป

จุดประสงค์เชิงพฤติกรรม

1. เพื่อให้ผู้เรียนมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับภูมิปัญญาและคำที่เกี่ยวข้อง
2. เพื่อให้ผู้เรียนสามารถอธิบายมิติความสัมพันธ์ของภูมิปัญญาได้
3. เพื่อให้ผู้เรียนสามารถอธิบายคุณค่าและความสำคัญของภูมิปัญญาได้
4. เพื่อให้ผู้เรียนสามารถยกตัวอย่างภูมิปัญญาที่มีอยู่ในท้องถิ่นของตนเองได้
5. เพื่อให้ผู้เรียนตระหนักถึงคุณค่าและมีความภาคภูมิใจในภูมิปัญญาของไทย

กิจกรรมการเรียนการสอนประจำบท

1. ผู้สอนอธิบายความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับภูมิปัญญา พร้อมทั้งยกตัวอย่างประกอบการบรรยาย โดยใช้เครื่องคอมพิวเตอร์ เครื่องฉายภาพมัลติมีเดีย ภาพตัวอย่างและวีดิทัศน์
2. ให้ผู้เรียนศึกษาเอกสารประกอบการสอน เรื่องความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับภูมิปัญญา และนำข้อมูลมาอภิปรายในชั้นเรียน
3. ให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมในการอภิปรายเกี่ยวกับมิติความสัมพันธ์ของภูมิปัญญาพร้อมยกตัวอย่าง

4. แบ่งกลุ่มผู้เรียนออกเป็นออกเป็นกลุ่ม ๆ ละประมาณ 5 คนเพื่ออธิบายประกอบการซักถาม และทำความเข้าใจเกี่ยวกับคุณค่าและความสำคัญของภูมิปัญญา
5. ผู้สอนและผู้เรียนร่วมกันอภิปรายอย่างกว้างขวาง และร่วมกันสรุปประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการผสมผสานภูมิปัญญาท้องถิ่นดั้งเดิมและภูมิปัญญาที่รับมาจากถิ่นอื่น
6. ให้ผู้เรียนทำแบบฝึกหัดบทที่ 1

สื่อการเรียนการสอน

1. เอกสารประกอบการสอนเรื่องความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับภูมิปัญญา
2. วิดีทัศน์เกี่ยวกับภูมิปัญญาด้านต่าง ๆ ของไทย
3. ภาพแสดงตัวอย่างของภูมิปัญญาไทย
4. เครื่องคอมพิวเตอร์และเครื่องฉายภาพมัลติมีเดีย
5. หนังสืออ่านประกอบ การค้นคว้าเพิ่มเติม จากสารสนเทศและเอกสารสิ่งตีพิมพ์
6. แบบฝึกหัดบทที่ 1

การวัดผลและการประเมินผล

1. ซักถามความรู้ความเข้าใจ
2. สังเกตจากการค้นคว้าและการสรุป
3. สังเกตจากการมีส่วนร่วมและการนำเสนอหน้าชั้นเรียน
4. ประเมินจากการทำแบบฝึกหัด
5. ประเมินจากการสอบระหว่างภาคและปลายภาค

บทที่ 1

ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับภูมิปัญญา

ภูมิปัญญาเป็นบริบทที่สำคัญบริบทหนึ่งของวัฒนธรรมที่บ่งชี้ให้เห็นถึงความยั่งยืนยาวนานของความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ของสังคม เพราะภูมิปัญญาเป็นเรื่องที่สะท้อนให้เห็นถึงความสามารถและเขาวนปัญญาในการแก้ปัญหาชีวิตของสมาชิกในชุมชนหรือสังคมหนึ่ง ๆ เพื่อให้วิถีทางในการดำเนินชีวิตมีความราบรื่น เป็นระเบียบและมีความสุขในสังคมสำหรับภูมิปัญญาไทยได้รับการถ่ายทอดและการสั่งสมมาจากหลายกระแสหลายพื้นที่ เพราะประเทศไทยมิได้ประกอบด้วยคนไทยเพียงกลุ่มเดียวแต่เป็นสังคมที่มีความหลากหลายชาติพันธุ์และวัฒนธรรมที่ในแต่ละพื้นที่จะมีความแตกต่างกันไปตามบริบท ดังนั้นภูมิปัญญาจึงเป็นระบบความรู้ที่ผสมผสานกันของหลายวัฒนธรรมและมีความแตกต่างกันไปตามประสบการณ์ชีวิต สังคมและสิ่งแวดล้อมจากนั้นจึงถ่ายทอดสืบทอดกันมา

หากมองย้อนกลับไปยังวิถีชีวิตความเป็นอยู่ดั้งเดิมเราจะสามารถเห็นได้ถึงมรดกที่มีคุณค่าทางภูมิปัญญาที่ถูกสั่งสมสืบทอดต่อ ๆ กันมา ซึ่งสะท้อนให้เห็นแก่นแท้ในการดำรงชีวิต นั่นคือวิถีทางแห่งการพึ่งพาตนเอง อันเป็นวิถีทางที่เรียบง่าย มีความรัก ความเอื้ออาทรต่อกันของคนในชุมชน ทั้งนี้ภูมิปัญญาไม่ได้เกิดจากการศึกษาเรียนรู้ในห้องเรียนตามระบบการศึกษาเพียงอย่างเดียวแต่ภูมิปัญญาสามารถเรียนรู้จากสิ่งรอบตัวด้วยตนเอง เรียนรู้จากครอบครัว ชุมชนและสังคม อันเป็นความรู้ที่ถูกสั่งสมขึ้นมาจนเกิดเป็นองค์ความรู้ในการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นและตอบสนองความต้องการของตนเอง รวมถึงเป็นการเรียนรู้ที่เน้นการอยู่ร่วมกันกับผู้อื่นอยู่ร่วมกับธรรมชาติแบบพึ่งพาอาศัยกันและกันเป็นสำคัญ

ความหมายของภูมิปัญญาและคำที่เกี่ยวข้อง

ภูมิปัญญาเป็นแนวความคิดทางสังคมที่สำคัญประการหนึ่ง การที่สังคมจะสามารถดำรงอยู่ได้ก็อาศัยต้องอาศัยภูมิปัญญา อนึ่งสังคมไทยเป็นสังคมที่มีความเก่าแก่สังคมหนึ่ง ดังนั้นจึงปรากฏภูมิปัญญาให้เห็นเป็นจำนวนมากและภูมิปัญญาเหล่านี้ได้แสดงถึงความเป็นเอกลักษณ์ไทยที่สำคัญ โดยภูมิปัญญาจะมีความหลากหลายซึ่งเป็นความหลากหลายที่แวดล้อมวิถีชีวิตของคนในสังคม ดังนั้นจึงควรทำความเข้าใจในความหมายของภูมิปัญญาและคำที่มีความเกี่ยวข้องกับภูมิปัญญา ดังนี้

1. ภูมิปัญญา

คำว่า ภูมิปัญญา ตรงกับคำศัพท์ภาษาอังกฤษว่า “Wisdom” ซึ่งมีความหมายว่า ความรู้ ความสามารถ ความเชื่อ ความสามารถทางพฤติกรรม สามารถใช้ในการแก้ไขปัญหาของมนุษย์

ประเวศ วะสี (2532 : 75) ให้ความหมายไว้ว่า คำว่า ภูมิปัญญา คือความรู้ ความสามารถในการสืบค้นหาคุณค่าและการสืบทอดคุณค่านั้น ๆ เช่น การเรียนรู้ว่าคนโบราณสมัยก่อนนั้นกินอยู่อย่างไร รักษาสุขภาพอย่างไร สร้างและซ่อมแซมบ้านเรือนอย่างไร รู้จักประดิษฐ์เครื่องนุ่งห่มอย่างไร เป็นต้น

เสรี พงศ์พิศ (2536 : 140) กล่าวว่า ภูมิปัญญา คือศาสตร์และศิลป์ของการดำเนินชีวิต ซึ่งผู้คนได้สั่งสมสืบทอดกันมาช้านานจากพ่อแม่ปู่ย่าตายายสู่ลูกหลาน จากคนรุ่นหนึ่งสู่อีกคนหนึ่ง จากอดีตถึงปัจจุบัน ภูมิปัญญาเป็นศาสตร์ คือเป็นความรู้ที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิต เป็นปัจจัยสี่ เป็นภาพรวมของการทำมาหากิน การอยู่ร่วมกันกับธรรมชาติสิ่งแวดล้อมและการอยู่ร่วมกันในสังคม ส่วนภูมิปัญญาเป็นศิลป์ คือเป็นความรู้ที่มีคุณค่า ดึงมาที่ผู้คนได้คิดค้นขึ้นมาไม่ใช่ด้วยสมองแต่เพียงอย่างเดียวแต่ด้วยอารมณ์ ความรู้สึก ญาณทัศนะ คือด้วยจิตวิญญาณ

เอกวิทย์ ณ ถกลาง (2540 : 11) ได้ให้นิยามคำว่า ภูมิปัญญา ไว้ว่า ภูมิปัญญา หมายถึง ความรู้ ความคิด ความเชื่อ ความสามารถ ความชัดเจนที่กลุ่มชนได้มาจากระบบการณที่ได้สั่งสมไว้จากการปรับตัวและดำรงชีพในระบบนิเวศหรือสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมทางสังคม และวัฒนธรรมที่ได้มีพัฒนาการสืบสานกันมา โดยภูมิปัญญานั้นเป็นประสบการณ์ที่เกิดจากการเรียนรู้ด้วยตนเองหรือ ที่ชาวบ้านคิดค้นขึ้นและสืบทอดกันมาเพื่อประโยชน์ต่อการดำรงชีวิต เป็นสติปัญญาที่สามารถสร้างสรรค์ ประดิษฐ์คิดค้น โดยอาศัยศักยภาพของชาวบ้านและกลุ่มชน

แสงอรุณ กนกพงศ์ชัย (2548 : 224) ได้กล่าวว่า ภูมิปัญญา เป็นทั้งความรู้ ความสามารถ ความเชี่ยวชาญ ศักยภาพในการแก้ปัญหาของมนุษย์ มีการสืบทอดจากอดีตสู่ปัจจุบันอย่างไม่ขาดสาย และมีความเชื่อมโยงกันทั้งระบบไม่ว่าเศรษฐกิจ การเมือง สังคม วัฒนธรรม

ศุภย์มานุษยวิทยาสรินธร (2548 : 20) โดยปริตตา เฉลิมเผ่า กอนันทกุล อธิบายไว้ว่า คำว่า ภูมิปัญญาในปัจจุบันเป็นคำที่มีความหมายทับซ้อนกัน สืบเนื่องมาจากการให้คำนิยามและปฏิบัติการหลายประเภท โดยกลุ่มคนหลายกลุ่มในสังคมไทย สถานะของภูมิปัญญาจึงเป็นได้หลายอย่าง ดังนี้

1. เป็นอุดมการณ์ การพัฒนาที่มีกระบวนการที่ก่อให้เกิดจุดเปลี่ยนของการพัฒนาชนบท หันเหออกไปจากการพัฒนากระแสหลัก ไม่มุ่งเน้นการพัฒนาที่เพิ่มพูนมูลค่าทางเศรษฐกิจ
2. เป็นองค์ความรู้ด้วยวิธีคิดของชาวบ้าน ที่ได้มีการสั่งสมและสร้างจากสติปัญญาและประสบการณ์ เพื่อแก้ปัญหาในการมีชีวิตอยู่กับธรรมชาติและสร้างความสัมพันธ์ระหว่างคนด้วยกัน

เป็นองค์ความรู้ที่สร้างความภาคภูมิใจให้คนที่ด้อยอำนาจและเป็นยุทธศาสตร์ในการต่อรองกับกระแสโลกาภิวัตน์และสร้างความเข้มแข็งทางปัญญาให้กับสังคมโดยรวม

3. เป็นภารกิจด้านการศึกษาและวัฒนธรรมของรัฐ

อภากร มินวงษ์ (2549 : 209) กล่าวสรุปว่า ภูมิปัญญาเป็นองค์ความรู้ทั้งหลายที่มีการสั่งสมและถ่ายทอดสืบต่อกันมาจากรุ่นสู่รุ่น ซึ่งสามารถคิดค้นปรับเปลี่ยนผสมผสานกับความรู้ใหม่และพัฒนาให้เหมาะสมกับสังคมเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตความเป็นอยู่ของบุคคล

2. ภูมิปัญญาไทย

คำว่า ภูมิปัญญาไทย ตามความหมายที่ปรากฏในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2542 อธิบายได้ว่า คำว่าภูมิปัญญามาจากคำสองคำ คือคำว่า ภูมิ + ปัญญา = ภูมิปัญญา ซึ่งเป็นคำนาม หมายถึง พื้นความรู้ ความสามารถ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546) และเมื่อนำคำว่า “ไทย” มาต่อท้ายจะได้คำว่า “ภูมิปัญญาไทย” หมายถึง พื้นความรู้ความสามารถของคนไทย ชาดไทยและประเทศไทย

ส่วนความหมายโดยนัยยะหรือสาระสำคัญของคำว่าภูมิปัญญาไทยนั้นมีความหมายกว้างและครอบคลุมไปถึงสาระอื่นที่เกี่ยวข้องด้วย ดังที่หน่วยงาน องค์กร นักวิชาการ ได้ให้ความหมายไว้ดังนี้

สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา (2547 : 10) ได้ให้ความหมาย คำว่า ภูมิปัญญาไทยไว้ว่า ภูมิปัญญาไทย หมายถึง องค์ความรู้ ความสามารถและทักษะของคนไทยอันเกิดจากการสั่งสมประสบการณ์ที่ผ่านกระบวนการเรียนรู้ เลือกสรร ประยุกต์ พัฒนาและถ่ายทอดสืบต่อกันมา เพื่อใช้แก้ปัญหาและพัฒนาวิถีชีวิตของคนไทยให้สมดุลกับสภาพแวดล้อมและเหมาะสมกับยุคสมัย

ธนากรไทยพาณิชย์ (อ้างถึงใน สามารถ จันทรสุรีย์, 2549 : 12) ได้กล่าวถึงแนวความคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญาไทยว่า ในช่วงที่สังคมไทยอยู่ในภาวะที่กำลังรับวัฒนธรรมจากภายนอก เกิดความหลงลืมตัวและแก่นแท้ความเป็นไทย ทำอย่างไรจึงจะสามารถชี้แนวทาง สร้างความมั่นใจให้กับเขาเหล่านั้นว่า จุดยืนของพวกเขามาจากไหน รากเหง้าของความเป็นไทยเกิดจากการสั่งสมภูมิปัญญาของคนโบราณ ที่ได้เรียนรู้สิ่งต่าง ๆ จากประสบการณ์การดำรงชีวิต การผสมผสานของชาติพันธุ์และสภาพสังคม อันหลากหลายนับพันปี จากประสบการณ์ของคนโบราณได้สร้างรูปแบบของวัฒนธรรมที่สามารถรับรองการอยู่ร่วมกันในสังคมไทยมาได้เป็นอย่างดีเป็นปึกแผ่น เหล่านี้คือภูมิปัญญาไทยที่คนในรุ่นปัจจุบัน ควรตระหนักถึงและได้เรียนรู้ด้วยความภาคภูมิใจและก้าวเดินหน้าต่อไปอย่างมั่นใจในชาติภูมิของตน

เสรี พงศ์พิศ (2553 : 142) ได้อธิบายว่า ภูมิปัญญาไทยนั้นหมายถึง รากฐานปรัชญาชีวิตของคนไทย อันเป็นที่มาของความรู้ความสามารถต่าง ๆ ที่แสดงออกในวิถีชีวิตของคนไทยในรูปแบบ

ของจารีตประเพณี วัฒนธรรม ความเป็นอยู่ อาหาร บ้านเรือน เสื้อผ้า ยารักษาโรค เครื่องมือ อุปกรณ์ ในการทำมาหากิน ศิลปะการแสดง เครื่องประดับตกแต่ง

3. ภูมิปัญญาท้องถิ่น

รัตน์ะ บัวสนธิ์ (2535 : 69) อธิบายคำว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือภูมิปัญญาชาวบ้าน ไว้ว่า คือกระบวนการปรับเปลี่ยนแบบแผนการดำเนินชีวิตของบุคคลที่อยู่ในท้องถิ่น โดยสามารถดำเนินชีวิต ได้อย่างสงบสุขสอดคล้องกับสภาพสังคมที่เปลี่ยนไปแต่ละยุคสมัยนั่นเอง

ประเวศ วะสี (2539 : ข) กล่าวว่า องค์ความรู้ของภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นการสะสมขึ้นมา จากประสบการณ์ของชีวิต สังคมและสภาพแวดล้อมที่แตกต่างกันและถ่ายทอดสืบต่อกันมาเป็น วัฒนธรรม

สามารถ จันทร์สุรย์ (2549 : 16) สรุปความหมายคำว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น ไว้ว่า หมายถึง องค์ความรู้ สติปัญญา ความคิด ความเชื่อและความสามารถที่เป็นองค์รวมทั้งหมดของชาวบ้าน โดยส่วนรวมทั้งหมดในท้องถิ่น หมู่บ้านต่าง ๆ ในการดำเนินวิถีชีวิตหรือการแก้ไขปัญหาของชาวบ้าน ในท้องถิ่นนั้น ๆ อย่างเหมาะสมตามสภาพท้องถิ่นของแต่ละแห่ง ซึ่งไม่ใช่ของผู้หนึ่งผู้ใดโดยเฉพาะ หรืออาจกล่าวอีกนัยหนึ่งว่าเป็นภูมิปัญญานิรนามก็ได้

กรมพัฒนาสังคมและสวัสดิการ (2556 : 13) ได้สรุปความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่น เอาไว้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง องค์ความรู้ที่เกิดขึ้นจากประสบการณ์ การเรียนรู้ ความฉลาด ความสามารถและความเชี่ยวชาญของคนในชุมชนท้องถิ่นเกี่ยวกับศิลปวัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ การประกอบอาชีพ การแก้ปัญหาต่าง ๆ ในการดำเนินชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างสงบสุข และเข้ากับ สภาพแวดล้อมของยุคสมัยที่มีการปรับเปลี่ยนรวมถึงการพัฒนาคุณภาพชีวิตให้ดีขึ้น

4. ภูมิปัญญาพื้นบ้าน

ยิ่งยง เทาประเสริฐ (2537 : 20) กล่าวว่า ภูมิปัญญาพื้นบ้านเป็นองค์ความรู้ความสามารถ และเป็นประสบการณ์ที่ได้สั่งสมและสืบทอดต่อกันมา อันเป็นความสามารถและศักยภาพในเชิงของ การแก้ปัญหาการปรับตัว การเรียนรู้และสืบทอดไปสู่คนรุ่นใหม่ เพื่อการดำรงอยู่รอดของเผ่าพันธุ์ จึงเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของชาติเผ่าพันธุ์หรือวิถีการดำรงชีวิตของชาวบ้าน

สามารถ จันทร์สุรย์ (2549 : 13) ได้ให้ความหมายเกี่ยวกับภูมิปัญญาพื้นบ้านว่า หมายถึง องค์ความรู้ สติปัญญา ความเชื่อและความสามารถทั้งหมดของชาวบ้านธรรมดาในพื้นที่หมู่บ้านต่าง ๆ ในการแก้ไขปัญหาของชาวบ้านอย่างเหมาะสมตามสภาพพื้นที่หรือพื้นบ้านแต่ละแห่ง

5. ภูมิปัญญาชาวบ้าน

ธวัช ปุณโณทก (2531 : 4) กล่าวว่า ภูมิปัญญาชาวบ้านนั้นก็คือความรู้ของชาวบ้าน ที่เรียนรู้และมีประสบการณ์สืบทอดกันมาทั้งทางตรงและทางอ้อม ทางตรงคือประสบการณ์ด้วยตนเอง ส่วนทางอ้อมเป็นการเรียนรู้จากผู้ใหญ่หรือความรู้สะสมที่สืบทอดมา

เสนห์ จามริก (2541) ให้ความหมายของภูมิปัญญาชาวบ้านไว้ว่า ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง กระบวนการทางปัญญา ความคิด เพื่อแสวงหาให้เห็นถึงกระแสความสัมพันธ์เชื่อมโยงระหว่างธรรมชาติ จิตใจและพฤติกรรม สังคม องค์กรและวัฒนธรรม ชุมชน เศรษฐกิจ เทคโนโลยีการผลิตและในที่สุดคือการพึ่งตนเอง

สามารถ จันทร์สุรย์ (2549 : 15) อธิบายว่า ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่ชาวบ้านคิดได้เองในการดำเนินวิถีชีวิตและการแก้ไขปัญหา เป็นสติปัญญาและเป็นองค์ความรู้รวมทั้งหมด ทั้งทางกว้างและทางลึกที่ชาวบ้านสามารถคิดเองทำเอง โดยอาศัยศักยภาพที่มีอยู่แก้ปัญหาการดำเนินชีวิตได้ในท้องถิ่นอย่างสมสมัย

คมพล สุวรรณภูฏ (2550 : 126) ได้ให้ความหมายไว้ว่า ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง ความรู้ ความสามารถในการดำรงชีวิตอยู่ได้ในพื้นที่นั้น ๆ โดยใช้สติปัญญาและการสั่งสมความรู้ของตนอย่างหลากหลาย ผสมผสานความกลมกลืนระหว่างศาสนา สภาพภูมิอากาศ สภาพแวดล้อม การประกอบอาชีพและกระบวนการทางสังคมเพื่อให้ชีวิตอยู่ได้ในสภาพที่เหมาะสมกับธรรมชาติและมีการถ่ายทอดกระบวนการเหล่านี้มาจนชั่วลูกชั่วหลาน

6. ภูมิปัญญาสากล

สามารถ จันทร์สุรย์ (2549 : 19) กล่าวไว้ว่า ภูมิปัญญาสากล หมายถึง องค์ความรู้ สติปัญญา ความคิด ความเชื่อและความสามารถที่เป็นองค์รวมของชาวโลกกลุ่มหนึ่งที่มีการสืบทอดไหลบ่าไปสู่ประเทศต่าง ๆ โดยส่วนใหญ่จนเป็นที่ยอมรับของคนจำนวนมาก

เสรี พงศ์พิศ (2553 : 142) ได้อธิบายเกี่ยวกับคำว่า ภูมิปัญญาสากลไว้ว่า ภูมิปัญญาสากลได้ถูกใช้บ่อยขึ้นในแวดวงการศึกษา โดยเข้าใจกันว่า หมายถึง พื้นภูมิความรู้หรือปรัชญาที่ทั่วโลกเขาใช้กัน ซึ่งก็หมายถึงปรัชญาตะวันตก อันเป็นพื้นฐานที่มาของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีที่มีอิทธิพลต่อชีวิตของผู้คนทั่วโลกในวันนี้ ภูมิปัญญาสากลเป็นคำที่ครอบคลุมไปถึงความรู้เฉพาะต่าง ๆ ซึ่งเป็นที่ยอมรับกันทั่วโลก เช่น วิชาความรู้ที่เล่าเรียนในโรงเรียนและสถาบันการศึกษาทุกระดับเกือบทั้งหมดถือว่าเป็นความรู้สากล เป็นวิชาการที่มักไม่มีข้อถกเถียงหรือโต้แย้งกันนัก โดยเฉพาะในระดับพื้นฐานทั่วไป

จากทั้งหมดที่กล่าวมาจึงสามารถสรุปได้ว่า ภูมิปัญญา หมายถึง ความรู้และความสามารถทักษะและเทคนิคการตัดสินใจในการที่จะแก้ไขปัญหาหรือตอบสนองความต้องการของมนุษย์ด้วยการผลิตผลงานของบุคคล อันเกิดจากการสะสมองค์ความรู้ทุกด้านที่ผ่านกระบวนการสืบทอดพัฒนา ผสมผสานกับความรู้ใหม่ที่เป็นสากลสามารถพัฒนาให้เหมาะสมกับชุมชนและสังคม เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตและมีความเป็นเอกลักษณ์ของตนเอง ซึ่งอาจจะมีการใช้คำที่แตกต่างกันไป เช่น ภูมิปัญญาไทย ภูมิปัญญาท้องถิ่น ภูมิปัญญาชาวบ้าน ภูมิปัญญาพื้นบ้านและภูมิปัญญาสากล

ลักษณะของภูมิปัญญา

ภูมิปัญญามีลักษณะแตกต่างกันไปตามมุมมองและบริบทในการศึกษาของแต่ละบุคคล แต่ละกลุ่ม แต่วัตถุประสงค์หลัก คือต้องการที่จะอธิบายลักษณะสำคัญของภูมิปัญญาให้เกิดความชัดเจนและครอบคลุมมากที่สุด ซึ่งลักษณะของภูมิปัญญาหรือภูมิปัญญาไทยนั้นนักฤๅณา วงษาสันต์ และคณะ (2542 : 264) ได้กล่าวไว้ ดังนี้

1. ภูมิปัญญาเป็นเรื่องของการใช้ความรู้ ทักษะ ความเชื่อและพฤติกรรม
2. ภูมิปัญญาไทยแสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ
3. เป็นองค์รวมหรือกิจกรรมทุกอย่างในการดำเนินชีวิต
4. เป็นความสามารถในการแก้ไขปัญหาชีวิต การบริหารจัดการ การปรับตัว การเรียนรู้ เพื่อความอยู่รอดของบุคคล ชุมชนและสังคม
5. มีลักษณะเฉพาะหรือเอกลักษณ์ของตัวเอง
6. มีการเปลี่ยนแปลงเพื่อการปรับสมดุลในการพัฒนาทางสังคม

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2545 : 3) กล่าวว่า ลักษณะที่สำคัญของภูมิปัญญาประกอบด้วย 5 ประการ ดังนี้

1. ภูมิปัญญา มีลักษณะเป็นความรู้ คือเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับเรื่องใด ๆ หรือหน่วยใด ๆ ของสังคมก็ตามและทำให้เกิดลักษณะที่เป็นข้อมูลเป็นเนื้อหาสาระเกี่ยวกับเรื่องนั้น ๆ ก็คือว่าสิ่งที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติสัมพันธ์กันนี้คือภูมิปัญญาเป็นความรู้ เช่น ความรู้เกี่ยวกับมนุษย์ ครอบครัว ผู้หญิง ผู้ชายในสังคมนั้น ๆ
2. ภูมิปัญญา มีลักษณะเป็นความเชื่อ คือเป็นสิ่งที่มีความเกี่ยวข้องกับเรื่องใด ๆ หรือหน่วยใด ๆ ของสังคมก็ตามและเป็นสิ่งที่ทำให้สังคมมีความเชื่อ ซึ่งอาจจะยังไม่มีข้อพิสูจน์ยืนยันว่าถูกต้อง หากมีการพิสูจน์ความเชื่อนั้นแล้ว ความเชื่อก็จะกลายเป็นความรู้ดังในข้อ 1 ข้างต้น บางอย่างอาจพิสูจน์ไม่ได้ เช่น นรก สวรรค์ ผี ว่ามีจริงหรือไม่ ก็จะเป็นความเชื่ออย่างนั้นต่อไป
3. ภูมิปัญญา คือสิ่งที่แสดงออกถึงความสามารถหรือแนวทางในการแก้ปัญหาหรือป้องกันปัญหาเกี่ยวกับหน่วยของสังคม ยกตัวอย่างหน่วยทางสังคมระดับครอบครัว เช่น ความสามารถในการป้องกันไม่ให้เกิดปัญหาขึ้นในครอบครัว ความสามารถในการสร้างความสัมพันธ์อันดีระหว่างกัน ในครอบครัว เป็นต้น
4. ภูมิปัญญาทางวัตถุ คือเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นแล้วสามารถจับต้องได้และมีส่วนเกี่ยวข้องกัน ในหน่วยสังคมนั้นเราเรียกว่าภูมิปัญญาทางวัตถุ ยกตัวอย่างหน่วยทางสังคมในระดับครอบครัว

อาทิเช่น เรือนขานบ้านช่อง เครื่องใช้ไม้สอยต่าง ๆ ในครอบครัวทำให้ครอบครัวมีความสุขสบายตามสภาพ เป็นต้น

5. ภูมิปัญญาทางพฤติกรรม เป็นสิ่งที่ไม่สามารถจับต้องได้แต่สามารถรับรู้ได้จากความรู้สึกและเป็นสิ่งที่เข้าไปมีส่วนสัมพันธ์กันในหน่วยสังคม เราจะเรียกภูมิปัญญาเหล่านั้นว่าเป็นภูมิปัญญาทางพฤติกรรม ยกตัวอย่างหน่วยทางสังคมที่เป็นครอบครัว เช่น ความประพฤติ การปฏิบัติของคนในครอบครัวทำให้ครอบครัวสามารถดำรงอยู่ได้

สุพจน์ แสงเงิน และคณะ (2550 : 108-109) กล่าวถึงลักษณะโดยรวมของภูมิปัญญาไทยเอาไว้ ดังนี้

1. เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตแบบเกษตรกรรม สืบเนื่องจากคนไทยส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทางการเกษตรทั้งการเพาะปลูก เลี้ยงสัตว์ จับสัตว์ ทำประมง ภูมิปัญญาส่วนหนึ่งจึงตอบสนองความต้องการในด้านการทำมาหากิน ก่อให้เกิดเครื่องมือเครื่องใช้ในการทำการเกษตรต่าง ๆ

2. มีความสัมพันธ์กับพระพุทธศาสนา เนื่องจากชาติไทยมีพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ คนไทยส่วนใหญ่เป็นพุทธศาสนิกชนมีวิถีการดำเนินชีวิตที่เป็นไปตามหลักคำสอนของศาสนา ความคิด ความเชื่อ ผลงานทางศิลปะ วัฒนธรรมประเพณีต่าง ๆ มีความสอดคล้องกับพระพุทธศาสนาอยู่เป็นจำนวนมาก

3. เกิดจากการเรียนรู้ในชีวิตจริง ทดลองโดยใช้ของจริง รวมทั้งเกิดจากความต้องการใช้เพื่อแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นจริง เช่น ความรู้เรื่องแพทย์แผนไทยและการใช้สมุนไพร

4. มีการรวบรวมไว้ในลักษณะของครุภูมิปัญญา ถ่ายทอดจากรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่งโดยการฝากตัวเป็นศิษย์หรือครูพักลักจำ ในสมัยก่อนอาจมีบันทึกในรูปแบบของใบลานหรือสมุดข่อย

ดังที่กล่าวมาข้างต้นสามารถสรุปได้ว่าภูมิปัญญาที่มีลักษณะที่สำคัญ 2 ลักษณะใหญ่ ๆ คือ

1. ภูมิปัญญาที่เป็นรูปธรรม คือสามารถมองเห็นและจับต้องได้ เป็นเรื่องเกี่ยวกับสิ่งเฉพาะด้านต่าง ๆ ในการดำเนินชีวิต ได้แก่ วัตถุและการกระทำทั้งหลาย เช่น อาคารบ้านเรือน เครื่องใช้และเครื่องอำนวยความสะดวก เครื่องมือในการทำมาหากิน ศิลปะ ดนตรีและอื่น ๆ

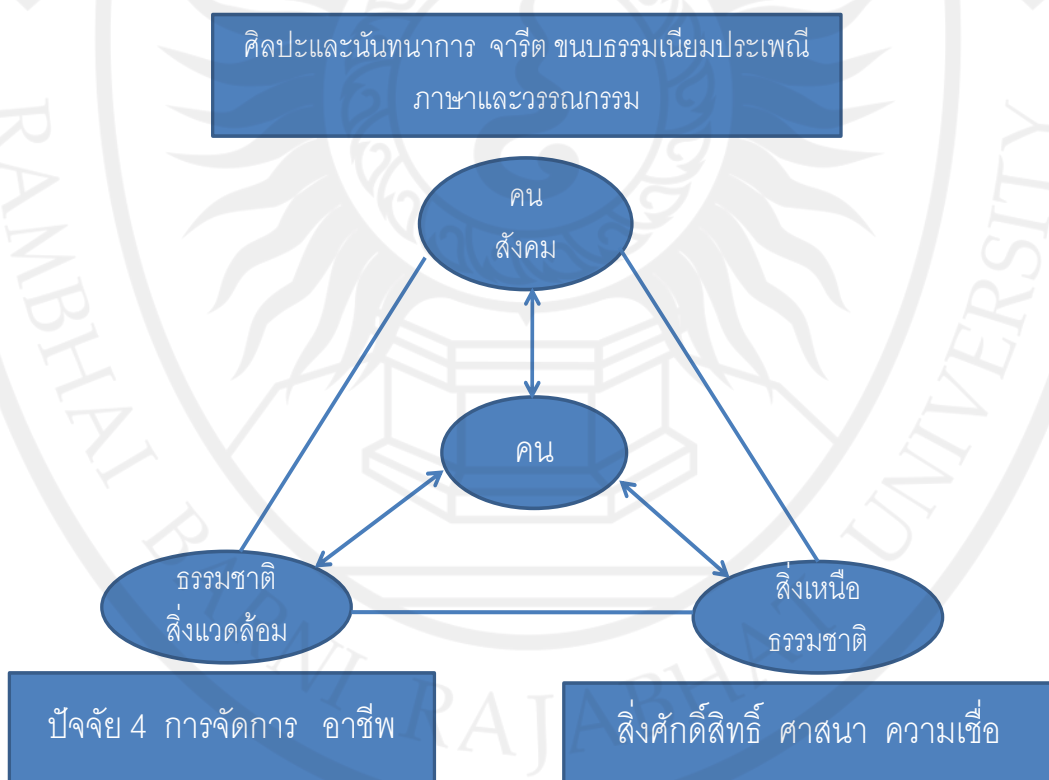
2. ภูมิปัญญาที่เป็นนามธรรม คือไม่สามารถมองเห็นและจับต้องได้ แต่เป็นสิ่งที่มีความหมายอยู่ในตัวเองซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับโลกทัศน์และปรัชญาในการดำเนินชีวิต ได้แก่ ศาสนา จารีต ประเพณี คุณค่าและความหมายของทุกสิ่งในชีวิตประจำวัน อาทิ ความเชื่อ ความรู้ ความสามารถ แนวทางในการแก้ปัญหาและป้องกันปัญหา

ลักษณะของภูมิปัญญาดังกล่าวเป็นการนำไปสู่การสร้างความสุข กฎเกณฑ์ ระเบียบปฏิบัติ ประเพณีและวัฒนธรรมอันดีงามในชีวิต

การเกิดขึ้นของภูมิปัญญาไทยที่มีความเกี่ยวข้องของมนุษย์นั้นสามารถสะท้อนออกมาใน 3 ลักษณะที่สัมพันธ์ใกล้ชิดกัน คือ (ปราณี ต้นตยานุบุตร, 2551 : 15)

1. เป็นความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคนด้วยกันที่อยู่รวมกันในสังคมหรือในชุมชนนั้น ๆ ที่ตนเองอาศัยอยู่ ภูมิปัญญาจะแสดงออกมาในลักษณะของจารีต ขนบธรรมเนียมประเพณี กฎหมาย ศิลปะและนันทนาการ ภาษาและวรรณกรรมตลอดทั้งการสื่อสารต่าง ๆ เป็นต้น
 2. ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับโลกหรือคนกับธรรมชาติสิ่งแวดล้อม สัตว์ พืช ภูมิปัญญาจะแสดงออกมาในลักษณะของการดำรงชีวิตที่เกี่ยวข้องกับปัจจัย 4 (อาหาร ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรค) เครื่องมือเครื่องใช้ การประกอบอาชีพ การทำมาหากิน การจัดการ เป็นต้น
 3. ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ สิ่งเหนือธรรมชาติ ภูมิปัญญาจะแสดงออกมาในลักษณะของศาสนา สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ตนเองแสดงความเคารพรวมถึงความเชื่อต่าง ๆ เป็นต้น
- ดังนั้นทั้ง 3 ลักษณะดังกล่าวมานี้ คือสามมิติของเรื่องเดียวกันนั้นหมายถึง ชีวิตของบุคคล ชุมชน สังคมที่สะท้อนออกมาถึงภูมิปัญญาในการดำเนินชีวิตของมนุษย์อย่างมีเอกภาพ เปรียบเหมือนสามมุมของรูปสามเหลี่ยม ดังแสดงในภาพที่ 1.1 ภูมิปัญญาจึงเป็นเสมือนรากฐานในการดำเนินชีวิตของคนไทย ซึ่งสามารถแสดงให้เห็นได้อย่างชัดเจน

ลักษณะความสัมพันธ์ของภูมิปัญญาไทย

ภาพที่ 1.1 แสดงลักษณะความสัมพันธ์ของภูมิปัญญาไทย

ที่มา : ปราณี ตันตยานุบุตร (2551 : 14)

โดยนัยยะดังกล่าวจะเห็นได้ว่า ลักษณะของภูมิปัญญานั้นจะมีความครอบคลุมสาระสำคัญ ในการดำรงชีวิตของคนทุกคนในสังคม ซึ่งจะมีความเชื่อมโยงกับการอยู่ร่วมกันในสังคมที่มีลักษณะ เป็นภาพรวมที่มีมิติทั้งทางด้านสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ ชีวิตความเป็นอยู่ กฎหมายและการเมือง และผสมผสานกลมกลืนจนกลายเป็นเรื่องราวเดียวกันอย่างลงตัวและเหมาะสม

ประเภทและสาขาของภูมิปัญญา

กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ (2544 : 110) ได้จัดแบ่งประเภทของภูมิปัญญาเอาไว้ ดังนี้

1. ภูมิปัญญาด้านคติธรรมความคิด ความเชื่อและหลักการ อันเป็นพื้นฐานขององค์ความรู้ ที่เกิดจากการสั่งสม สืบทอดและถ่ายทอดต่อ ๆ กันมา
2. ภูมิปัญญาด้านศิลปวัฒนธรรมขนบธรรมเนียมประเพณี ที่เป็นแบบแผนของการดำเนิน ชีวิตที่ปฏิบัติสืบทอดกันมา
3. ภูมิปัญญาด้านการประกอบอาชีพในท้องถิ่นที่ได้ยึดหลักแห่งการพึ่งพาตนเองและได้รับการ พัฒนาให้เหมาะสมกับกาลสมัย
4. ภูมิปัญญาด้านแนวความคิด หลักปฏิบัติรวมถึงเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่ชาวบ้านได้นำมา ดัดแปลงใช้ในชุมชนอย่างเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมและความเป็นอยู่

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2542 : 24-25) กำหนดสาขาของภูมิปัญญา เพื่อการส่งเสริมภูมิปัญญาไทยไว้ ดังนี้

1. **สาขาเกษตรกรรม** หมายถึง ความสามารถในการผสมผสานองค์ความรู้ ทักษะและ เทคนิคด้านการเกษตรกับเทคโนโลยี โดยการพัฒนามาบนพื้นฐานคุณค่าดั้งเดิม และสามารถพึ่งพา ตนเองในสภาวะการณ์ต่าง ๆ ได้ อาทิเช่น การทำการเกษตรแบบผสมผสาน การแก้ปัญหาการเกษตร การแก้ปัญหาด้านการผลิต ด้านการตลาด เช่น การป้องกันแก้ไขโรคและแมลงที่เป็นศัตรูพืช การรู้จัก ปรับใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมกับการเกษตร เป็นต้น

2. **สาขาอุตสาหกรรมและหัตถกรรม** (การผลิตและการบริโภค) หมายถึง การรู้จัก ประยุกต์ใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ในการแปรรูปผลผลิตเพื่อชะลอการนำเข้าตลาด เพื่อแก้ปัญหาด้าน การบริโภคอย่างปลอดภัย ประหยัดและเป็นธรรม อันเป็นขบวนการให้ชุมชนท้องถิ่นสามารถ พึ่งตนเองทางเศรษฐกิจได้ ตลอดทั้งการผลิตและการจำหน่ายผลผลิตทางหัตถกรรม เช่น การรวมตัว ของกลุ่มโรงงานยางพารา กลุ่มโรงสี กลุ่มหัตถกรรม เป็นต้น

3. **สาขาการแพทย์แผนไทย** หมายถึง ความสามารถในการจัดการป้องกันและรักษา สุขภาพของคนในชุมชน โดยเน้นให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองทางสุขภาพและอนามัยได้

4. **สาขาการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม** หมายถึง ความรู้ความสามารถเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม รวมทั้งการอนุรักษ์ พัฒนาและใช้ประโยชน์จากคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืน

5. **สาขากองทุนและธุรกิจชุมชน** หมายถึง ความสามารถในการบริหารจัดการด้านสะสมเงินทุนและบริหารกองทุนและธุรกิจชุมชนทั้งที่เป็นเงินตราและโภคทรัพย์เพื่อเสริมสร้างคุณภาพชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีของสมาชิกในชุมชน

6. **สาขาสวัสดิการ** หมายถึง ความสามารถในการจัดการสวัสดิการในการประกันคุณภาพชีวิตของคนให้เกิดความมั่นคงทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม

7. **สาขาศิลปกรรม** หมายถึง ความสามารถในการผลิตผลงานทางศิลปะสาขาต่าง ๆ เช่น จิตรกรรม ประติมากรรม วรรณกรรม ทัศนศิลป์ คีตศิลป์ เป็นต้น

8. **สาขาการจัดการ** หมายถึง ความสามารถในการบริหารการจัดการและการดำเนินงานในด้านต่าง ๆ ทั้งองค์กรชุมชน องค์กรทางศาสนา องค์กรทางการศึกษา ตลอดจนองค์กรทางสังคมอื่น ๆ ในสังคมไทย อาทิเช่น การจัดการองค์กรของกลุ่มแม่บ้าน ระบบผู้เฒ่าผู้แก่ในชุมชน การจัดการศึกษา การจัดการศาสนสถานวัดถุ ตลอดจนทั้งการจัดการเรียนการสอน เป็นต้น ในส่วนกรณีการจัดการศึกษา เรียนรู้ นับได้ว่าเป็นภูมิปัญญาสาขาการจัดการที่มีความสำคัญ เพราะการจัดการศึกษาเรียนรู้ที่ดี หมายถึง กระบวนการเรียนรู้ พัฒนาและถ่ายทอดความรู้ทางภูมิปัญญาไทยที่มีประสิทธิผล

9. **สาขาภาษาและวรรณกรรม** หมายถึง ความสามารถในการสร้างผลงานทางด้านภาษา และการใช้ภาษา ตลอดทั้งด้านวรรณกรรมทุกประเภท

10. **สาขาศาสนาและประเพณี** หมายถึง ความสามารถในการประยุกต์และปรับใช้หลักธรรมคำสอนทางศาสนา ความเชื่อและประเพณีดั้งเดิมที่มีค่าให้เหมาะสมต่อการประพฤติปฏิบัติ

ทรงจิต พูลลาภ และคณะ (2546 : 1-8) ได้แบ่งสาขาของภูมิปัญญาไทยออกเป็น 6 ด้าน เพื่อส่งเสริมและสนับสนุนงานด้านการพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็งและยั่งยืนและใช้เป็นข้อมูลพื้นฐานของการวางแผน วางโครงการและกิจกรรมการพัฒนา รวมถึงสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวซึ่งประกอบด้วย

1. ด้านเกษตรกรรม โภชนาการ อาหารแปรรูป
2. ด้านหัตถกรรม อุตสาหกรรมครัวเรือนและผ้าไทย
3. ด้านแพทย์แผนไทยและสมุนไพร
4. ด้านเศรษฐกิจชุมชน กองทุนชุมชน องค์กรชุมชนและสวัสดิการชุมชน
5. ด้านศิลปะ วัฒนธรรม ประเพณี
6. ด้านการจัดการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ดังนั้นจึงอาจสรุปได้ว่า ภูมิปัญญาที่มีการจัดแบ่งออกเป็นสาขาเพื่อประโยชน์ในการศึกษา และนำไปใช้ตามวัตถุประสงค์ เช่น การจัดแบ่งเพื่อเป็นการส่งเสริมภูมิปัญญาและการจัดแบ่งเพื่อ สนับสนุนให้เกิดการพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในชุมชนท้องถิ่น เป็นต้น

ระดับของภูมิปัญญา

เสรี พงศ์พิศ (2536 : 147) ได้อธิบายถึงระดับของภูมิปัญญาไว้ว่า ภูมิปัญญาสามารถ จำแนกออกได้เป็น 2 ระดับ คือ

1. **ภูมิปัญญาชาติ** หรือภูมิปัญญาไทยเป็นภูมิปัญญาที่ได้รับการยอมรับทั่วทุกภูมิภาคของประเทศ จัดเป็นองค์ความรู้ที่เกิดประโยชน์ต่อคนไทยทุกภาคในประเทศ หรือเป็นภูมิปัญญาที่พัฒนา สังคมไทยให้รอดพ้นจากวิกฤตการณ์ต่าง ๆ เช่น การกอบกู้เอกราช การป้องกันตนเองมิให้ตกเป็น เมืองขึ้น การนวดแผนโบราณ การใช้แสงแดดถนอมอาหารและการตั้งชื่อสกุลของคนไทยที่มีรากศัพท์ มาจากภาษาบาลีหรือสันสกฤต เป็นต้น

2. **ภูมิปัญญาท้องถิ่น** หรือภูมิปัญญาชาวบ้านเป็นภูมิปัญญาที่เกิดเฉพาะท้องถิ่นเพื่อแก้ไข ปัญหาที่เกิดขึ้นในท้องถิ่นนั้น เป็นพื้นความรู้ของชาวบ้านในการคิดแก้ไขปัญหาในชีวิตของตนเองหรือ สติปัญญาอันเกิดจากการเรียนรู้ สละสลวย ถ่ายทอดประสบการณ์ที่ยาวนานของผู้คนในท้องถิ่นซึ่งได้ใช้ ชีวิตอยู่กับป่าเขา ดิน น้ำ สัตว์ป่าและพืชพรรณธรรมชาติรอบตัวเป็นองค์ความรู้ทั้งหมดของพวกเขา

ความเหมือนกันของภูมิปัญญาไทยกับภูมิปัญญาท้องถิ่น คือเป็นองค์ความรู้และเทคนิค ที่ได้นำมาใช้ในการแก้ปัญหาและการตัดสินใจ ซึ่งได้สืบทอดและเชื่อมโยงมาอย่างต่อเนื่องตั้งแต่อดีต ถึงปัจจุบัน

ความแตกต่างกันของภูมิปัญญาไทยกับภูมิปัญญาท้องถิ่น คือภูมิปัญญาไทยนั้นจัดว่าเป็น องค์ความรู้และความสามารถในส่วนรวมเป็นที่ยอมรับในระดับประเทศชาติ ส่วนภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นองค์ความรู้และความสามารถในระดับท้องถิ่น ซึ่งมีขอบเขตจำกัดในแต่ละท้องถิ่น เช่น ภาษาไทย เป็นภูมิปัญญาไทยในขณะที่ภาษาอีสานเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นต้น

ภูมิปัญญาท้องถิ่นดั้งเดิมของไทยกับภูมิปัญญาท้องถิ่นอื่น

วราวุธ สุวรรณฤทธิ์ และคณะ (2546 : 156-159) ได้อธิบายถึงการผสมผสานภูมิปัญญา ท้องถิ่นกับภูมิปัญญาสากลไว้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นของไทยมีลักษณะที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัว ซึ่งเกิด จากการผสมผสานกันระหว่างภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีอยู่เดิมกับภูมิปัญญาอื่น ๆ ที่ได้รับมาจากภายนอก จึงทำให้มีลักษณะที่แตกต่างกันไปจากสังคมอื่น ๆ หรือแม้แต่ภูมิปัญญาที่มีอยู่ในสังคมไทยเองก็จะมี

ความแตกต่างกันออกไปตามถิ่นที่อยู่อาศัยในภูมิภาคต่าง ๆ ซึ่งสิ่งทำให้เกิดความแตกต่างมีหลายประการ ดังนี้

1. ลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่นดั้งเดิมของไทย

1.1 ภูมิปัญญาท้องถิ่นไทยเกิดจากพื้นฐานทางการเกษตร เนื่องจากคนไทยประกอบอาชีพเกษตรกรรม ประมาณร้อยละ 80 ของประชากรทั้งประเทศ ชีวิตประจำวันของคนไทยส่วนใหญ่จึงมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันกับการทำไร่ ทำนา การเพาะปลูก การเลี้ยงสัตว์ การจับสัตว์น้ำ อาทิเช่น เครื่องมือเครื่องใช้ในการเก็บเกี่ยว ผลิตผล เครื่องมือการทำประมง เครื่องมือดักจับสัตว์ เป็นต้น

1.2 ภูมิปัญญาท้องถิ่นไทยส่วนใหญ่มาจากพระพุทธศาสนา คือคนไทยในประเทศไทยจะให้ความเคารพนับถือศาสนาพุทธประมาณร้อยละ 78 หลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนารวมทั้งประเพณีที่เกี่ยวข้องกับศาสนามีส่วนสำคัญในการสร้างภูมิปัญญา เช่น การทำบาตรพระ การหล่อพระพุทธรูป การหล่อและแกะสลักเทียนพรรษา การก่อสร้างโบสถ์และเจดีย์ รวมถึงจิตรกรรมฝาผนัง เป็นต้น

1.3 ภูมิปัญญาท้องถิ่นไทยเกิดจากการใช้ชีวิตจริง เช่น การค้นพบวิธีการรักษาโรคโดยใช้สมุนไพร การนวดแผนไทยและการทำอาหารไทย ซึ่งสิ่งเหล่านี้เกิดจากประสบการณ์ที่มีการทำซ้ำหลาย ๆ ครั้งจนมั่นใจว่าเป็นประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตและได้บันทึก ถ่ายทอดให้แก่คนรุ่นหลังได้ใช้ต่อไป

1.4 ภูมิปัญญาไทยมีการบอกเล่าสืบ ๆ ต่อกันมา เมื่อสามารถสรุปแนวปฏิบัติในเรื่องใดได้ชัดเจนแล้วก็จะมีการจดบันทึกเอาไว้และมีการบอกเล่าให้คนรุ่นลูกรุ่นหลานได้ทราบและปฏิบัติต่อ ๆ กันไปได้ โดยไม่ต้องเสียเวลาศึกษาหรือทดลองทำอีก จึงทำให้มีการถ่ายทอดภูมิปัญญาจากคนรุ่นเก่า สู่คนรุ่นใหม่เป็นเสมือนมรดกทางสังคม

2. ลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่นอื่นหรือภูมิปัญญาสากล

ภูมิปัญญาสากลหรือภูมิปัญญาสมัยใหม่ที่รับมาจากท้องถิ่นอื่นส่วนใหญ่มาจากต่างประเทศ อาทิ ยุโรป ประเทศตะวันตก โดยเฉพาะประเทศที่พัฒนาแล้ว เช่น สหรัฐอเมริกา ฝรั่งเศส ออสเตรเลีย เยอรมันนี อิตาลี ญี่ปุ่น เกาหลี เป็นต้น โดยทั่วไปแล้วภูมิปัญญาสมัยใหม่จะมีลักษณะ ดังนี้

2.1 มาจากความรู้ด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี อันเป็นผลมาจากการประดิษฐ์คิดค้นทางด้านต่าง ๆ ทำให้เกิดความรู้สมัยใหม่ทางด้านวิทยาศาสตร์และนำมาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน อาทิเช่น ความรู้ทางด้านการแพทย์และสาธารณสุขสมัยใหม่ ความรู้ด้านสถาปัตยกรรมและวิศวกรรมศาสตร์ที่นำมาใช้พัฒนาอาคารที่อยู่อาศัย ด้านการขนส่งและการสื่อสาร เป็นต้น

2.2 มาจากพื้นฐานระบบอุตสาหกรรม ความรู้ด้านวิทยาศาสตร์และความรู้สมัยใหม่ในหลายด้านได้ถูกนำมาใช้ในระบบการผลิตที่สามารถผลิตด้วยเครื่องจักรกล มีมาตรฐานและสามารถผลิต

ได้คราวละมาก ๆ ผลผลิตจากโรงงานอุตสาหกรรมทำให้มีเครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ ทั้งที่ใช้ในสถานที่ทำงานและในสถานที่อยู่อาศัย

2.3 มาจากบริเวณที่มีสภาพอากาศอบอุ่นจนถึงหนาว ประเทศในกลุ่มตะวันตกจะมีส่วนสำคัญในการสร้างภูมิปัญญาสมัยใหม่ ส่วนใหญ่มีที่ตั้งอยู่ในเขตอบอุ่นและหนาว ดังนั้นการสร้างสรรค์สิ่งต่าง ๆ ขึ้นมาทั้งที่เป็นวัตถุและไม่ใช่วัตถุจึงมีพื้นฐานสำคัญมาจากสภาพภูมิอากาศที่มีความแตกต่างจากสังคมไทยที่มีอากาศร้อนชื้น

2.4 ลักษณะและองค์ประกอบอื่น ๆ อันได้แก่ ลักษณะทางสังคม วัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ และการนับถือศาสนาของแต่ละประเทศ

ภูมิปัญญาสากลในสังคมไทยเป็นองค์ความรู้ด้านต่าง ๆ ที่ถูกนำเข้ามาจากต่างประเทศ เป็นการคิดโดยคนต่างประเทศหรืออาจเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าภูมิปัญญาเทศก็ได้ และเมื่อภูมิปัญญาไทยได้รับการยอมรับในระดับนานาชาติ ไม่ว่าจะเป็นในระดับภูมิภาคหรือระดับโลก สามารถพัฒนาเป็นภูมิปัญญาสากลได้เช่นเดียวกัน ซึ่งภูมิปัญญาไทยกับภูมิปัญญาสากลหรือภูมิปัญญาเทศจะมีความสัมพันธ์กันใน 3 ลักษณะ ดังนี้ (สุพจน์ แสงเงิน และคณะ, 2550 : 139)

1. การรับภูมิปัญญาสากลมาใช้ในสังคมไทย เป็นการพิจารณาเลือกรับภูมิปัญญาสากลที่มีคุณค่าและเป็นประโยชน์ต่อผู้คนในสังคมมาใช้ในสังคมไทย โดยมีแนวทางเบื้องต้นในการพิจารณาเลือกภูมิปัญญาสากลดังนี้

1.1 พิจารณาความแตกต่างด้านสังคม วัฒนธรรม ประเพณี การรับภูมิปัญญาสากลจากภายนอกประเทศเข้ามาต้องไม่ก่อให้เกิดความขัดแย้งทางวัฒนธรรม ประเพณี ไม่ทำลายวัฒนธรรม ประเพณีอันดีงามของชาติและไม่ก่อให้เกิดปัญหาสังคมต่าง ๆ

1.2 พิจารณาสภาพเศรษฐกิจ ภูมิปัญญาสากลที่รับเข้ามาในประเทศต้องไม่ก่อให้เกิดความฟุ้งเฟ้อ ฟุ่มเฟือย ไม่ควรมีราคาแพงหรือมีราคาสูงจนเกินไปและต้องไม่ซ้ำซ้อนกับภูมิปัญญาไทยที่มีอยู่ในท้องถิ่นดั้งเดิมที่มีคุณภาพใกล้เคียงกันเพราะจะทำให้เกิดความสิ้นเปลืองโดยไม่จำเป็น

1.3 พิจารณาด้านสิ่งแวดล้อมและสุขภาพอนามัย ภูมิปัญญาสากลที่นำเข้ามาจะต้องไม่สร้างปัญหาให้กับสิ่งแวดล้อมของประเทศชาติและสุขภาพอนามัยของประชาชน เช่น ภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องกับเทคโนโลยีบางอย่างอาจก่อให้เกิดมลภาวะให้กับประเทศ ซึ่งจะเป็นผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและสุขภาพอนามัยของคนไทย

2. การผสมผสานภูมิปัญญาไทยกับภูมิปัญญาสากล ถือว่าเป็นการผสมผสานทางวัฒนธรรมประการหนึ่ง โดยการผสมผสานต้องเกิดการพิจารณาไตร่ตรอง รู้จักภูมิปัญญาที่นำมาผสมผสานกันเป็นอย่างดี โดยใช้หลักเกณฑ์ 3 ประการ คือดีของเรา ดีของเขา เข้ากันได้ ดังนี้

2.1 คัดเลือกสิ่งที่มีคุณค่าจากภูมิปัญญาไทย

2.2 นำเอาสิ่งที่เป็นประโยชน์มาจากภูมิปัญญาสากล

2.3 ใช้หลักการผสมผสานที่เหมาะสม สอดคล้องเข้ากันได้จนเกิดเป็นสิ่งใหม่สร้างคุณค่าและคุณประโยชน์ต่อคนไทย

3. การพัฒนาภูมิปัญญาไทยสู่ความเป็นสากล คือการพัฒนาภูมิปัญญาไทยให้มีคุณลักษณะที่เป็นที่ต้องการหรือเป็นที่ยอมรับของนานาชาติทั้งในเรื่องคุณประโยชน์ในใช้สอย ภาพลักษณ์ ความสวยงาม ทันสมัย สอดคล้องกับความต้องการ ความสนใจและวิถีการดำเนินชีวิตแบบสากลในระดับภูมิภาคหรือในระดับโลก เช่น อาหารไทยที่เป็นที่รู้จักระดับโลก คือต้มยำกุ้ง ได้มีการยอมรับในเรื่องรสชาติและคุณค่าทางโภชนาการ ด้วยเหตุที่ต้มยำกุ้งมีหลายรสชาติ ทั้งเปรี้ยว หวาน เค็ม เผ็ด ปรับเปลี่ยนรสชาติให้เน้นหนัก มากน้อยตามแต่ความต้องการของผู้รับประทาน และยังมีเครื่องปรุงที่เป็นทั้งผักและสมุนไพรที่มีสรรพคุณทางยาไปในตัว เช่น ตะไคร้ ใบมะกรูด ใบกะเพรา ข่า หอม ผักชี จึงสอดคล้องกับกระแสโลกในปัจจุบันที่หันมาเน้นการดูแลตนเองแบบธรรมชาติบำบัด การใช้สมุนไพรปรุงอาหารจึงเป็นสิ่งที่ตรงกับความต้องการของสากลได้อย่างลงตัว

คุณค่าและความสำคัญของภูมิปัญญา

คุณค่าของภูมิปัญญา ได้แก่คุณประโยชน์ทางด้านจิตใจที่บรรพบุรุษของไทยได้สร้างสรรค์และสืบทอดมาอย่างต่อเนื่องจากอดีตสู่ปัจจุบัน ทำให้คนไทยเกิดความรักและความภาคภูมิใจที่จะร่วมแรงร่วมใจสืบสานต่อไปในอนาคต เช่น โบราณสถาน โบราณวัตถุ สถาปัตยกรรม ประเพณีไทย ศิลปะและวัฒนธรรมไทย ความมีน้ำใจ เป็นต้น

พระครูวินัยธรประจักษ์ จกกรมโม (2545 : 346) กล่าวถึงความสำคัญของภูมิปัญญาไทยเอาไว้ว่า

1. ภูมิปัญญาไทยเป็นตัวกำหนดการรับความเจริญทางวิทยาการสมัยใหม่และวัฒนธรรมต่างประเทศ
2. ถ้าขาดการตระหนักถึงคุณค่าของภูมิปัญญาไทยแล้วความรู้ใหม่จะไม่สอดคล้องกับความต้องการของท้องถิ่น

อากาศร มินวงษ์ (2549 : 186) ได้อธิบายถึงคุณค่าและความสำคัญของภูมิปัญญาไทยเอาไว้ ดังนี้

1. **ภูมิปัญญาไทยช่วยสร้างชาติให้เป็นปึกแผ่นมั่นคง** พระมหากษัตริย์ของไทยทรงใช้ภูมิปัญญาในการสร้างชาติ สร้างความเป็นปึกแผ่นของประเทศมาโดยตลอด ตั้งแต่ยุคกรุงสุโขทัย โดยพ่อขุนรามคำแหงมหาราช พระองค์ทรงปกครองประชาชนด้วยพระเมตตา เป็นแบบพ่อปกครองลูก เช่น ผู้ใดประสบความเดือนร้อนก็สามารถสั่นกระดิ่งแจ้งความเดือดร้อนขอรับพระราชทานความช่วยเหลือได้

สมเด็จพระนเรศวรมหาราช พระองค์ทรงใช้ภูมิปัญญากระทำยุทธหัตถีชนะข้าศึกศัตรูและทรงกอบกู้เอกราชของชาติไทยคืนมาได้

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราช รัชกาลปัจจุบันได้ทรงใช้ภูมิปัญญาสร้างคุณประโยชน์แก่ประเทศชาติและพสกนิกรชาวไทยมากมายเหลือคณานับ ทรงใช้พระปรีชาสามารถแก้ไขวิกฤติการณ์ทางการเมืองภายในประเทศจนรอดพ้นภัยพิบัติหลายครั้งหลายหน ทรงมีพระปรีชาสามารถหลายด้าน โดยเฉพาะในด้านการเกษตรพระองค์ทรงพระราชทานแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงและทฤษฎีใหม่ให้แก่พสกนิกรทำการเกษตรแบบสมดุลและยั่งยืน พื้นฟูสภาพแวดล้อมและส่งผลให้บ้านเมืองมีความสงบสุข มีความร่มเย็นเป็นสุข

2. ช่วยสร้างความภาคภูมิใจและเกียรติภูมิแก่คนไทย คนไทยในอดีตนั้นมีความสามารถเป็นที่ปรากฏในประวัติศาสตร์มากมาย เป็นที่ยอมรับของนานาอารยประเทศ อาทิเช่น นายขนมต้ม เป็นนักมวยไทยที่มีฝีมือเก่งในการใช้อาวุธทุกส่วน ทุกกระบวนท่าเป็นแม่ไม้มวยไทย สามารถชกมวยจนชนะชาวพม่าได้ถึงเก้าคนสิบคนในคราวเดียวกัน มวยไทยถือเป็นภูมิปัญญาด้านศิลปะป้องกันตัวชั้นเยี่ยม เป็นที่นิยมฝึกและแข่งขันในหมู่ชาวไทยและชาวต่างชาติ ซึ่งในปัจจุบันมีค่ายฝึกสอนมวยไทยอยู่ทั่วโลกไม่ต่ำกว่า 3,000 แห่งในแต่ละประเทศ ชาวต่างประเทศที่ได้ฝึกมวยไทยมีความภาคภูมิใจในการใช้กติกาของมวยไทย การไหว้ครูมวยไทย การใช้คำสั่งเป็นภาษาไทยทุกคำ เช่น คำสั่งให้ชกหรือการสั่งให้แยก สิ่งเหล่านี้ถือเป็นภูมิปัญญาไทยที่น่ายกย่องและภาคภูมิใจ นอกจากนี้ภูมิปัญญาไทยที่โดดเด่นยังมีอีกมากมาย ยกตัวอย่างได้ ดังนี้

2.1 เป็นมรดกภูมิปัญญาไทยทางภาษาและวรรณกรรม

2.2 วรรณกรรมไทยถือเป็นวรรณกรรมที่มีค่าไพเราะได้อรรถรสครบทุกด้าน

2.3 ภูมิปัญญาทางด้านอาหาร อาหารไทยเป็นอาหารที่มีความหลากหลายในรสชาติ

ทั้งอาหารคาวและอาหารหวาน ปรุงง่าย รสอร่อยถูกปากทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ พืชที่ใช้ปรุงอาหารส่วนใหญ่ เป็นพืชสมุนไพรที่หาง่ายในท้องถิ่นและมีราคาถูก นอกจากนี้มีรสชาติอร่อยแล้วยังมีคุณค่าทางโภชนาการและยังสามารถป้องกันโรคได้หลายชนิด

3. สามารถประยุกต์หลักธรรมคำสอนในทางศาสนา มาใช้กับวิถีชีวิตได้อย่างเหมาะสม คนไทยส่วนใหญ่จะยอมรับนับถือศาสนาพุทธ นอกจากนั้นยังมีศาสนาอิสลาม ศาสนาคริสต์และศาสนาอื่น ๆ โดยได้นำหลักธรรมคำสอนทางศาสนาไปปรับใช้ในวิถีชีวิตได้อย่างเหมาะสม

4. เป็นการสร้างความสมดุลระหว่างคนกับสังคม ธรรมชาติได้อย่างยั่งยืน ภูมิปัญญาที่มีความเด่นชัดในการยอมรับนับถือและให้ความสำคัญแก่คน สังคมและธรรมชาติอย่างยิ่ง มีเครื่องบ่งชี้ที่แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนมากมาย อาทิ ประเพณีไทย 12 เดือน เช่น วันสงกรานต์ วันลอยกระทง หรือด้านการรักษาทรัพยากรธรรมชาติ เช่น การรักษาป่าต้นน้ำลำธารก็ได้มีการประยุกต์ประเพณีเกี่ยวกับการบวชป่าขึ้นมา เพื่อให้ผู้คนเคารพสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ธรรมชาติ สภาพแวดล้อม ส่วนภูมิปัญญาด้านอาชีพ

การเกษตรจัดเป็นอาชีพหลักของคนไทยที่คำนึงถึงความสมดุลของคน สังคมและธรรมชาติ โดยทำแต่น้อยพออยู่พอกินแบบ“เฮ็ดอยู่ เฮ็ดกิน” (นายทองดี นันทะ) เมื่อเหลือกินก็แจกจ่ายญาติพี่น้องเพื่อนบ้านใกล้เคียง นอกจากนี้ยังนำไปแลกเปลี่ยนกับสิ่งของอย่างอื่นที่ตนไม่มี เมื่อเหลือกินเหลือใช้จริง ๆ จึงจะขาย จึงกล่าวได้ว่าเป็นการทำการเกษตรแบบ“กิน-แจก-แลก-ขาย”ทำให้คนในสังคมได้ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน แบ่งปันกัน แครพร์กันนับถือกัน เป็นญาติกัน

5. เปลี่ยนแปลงและปรับปรุงวิถีชีวิตของคนไทยให้เหมาะสมได้ตามยุคสมัย ถึงแม้ว่ากาลเวลาจะมีการเปลี่ยนไปอย่างไร องค์ความรู้สมัยเดิมนั้นก็สามารถนำมาประยุกต์ใช้ได้อย่างเหมาะสม เช่น การรู้จักใช้ภูมิปัญญาในการออมเงินสะสมทุนตามแบบสมัยใหม่ ให้สมาชิกกู้ยืมเพื่อปลดปล่อยหนี้สินและได้จัดสวัสดิการให้แก่สมาชิกจนชุมชนมีความมั่นคง เข้มแข็ง ทำให้สามารถช่วยตนเองได้หลายร้อยหมู่บ้านทั่วประเทศ เช่น กลุ่มออมทรัพย์หมู่บ้านคีรีวงค์ จังหวัดนครศรีธรรมราช จัดในรูปกองทุนหมุนเวียนของชุมชน กลุ่มสัจจะออมทรัพย์ จังหวัดตราดของพระอาจารย์สุบิน ปณีโต ที่ใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาใช้ให้เกิดการสะสมเงิน (การออมทรัพย์) และนำดอกผลที่ได้จากการกู้ยืมเงินกองทุนมาจัดเป็นสวัสดิการของชุมชน เป็นต้น

เมื่อป่าไม้ถูกทำลายลงเพราะถูกตัดโค่นเพื่อปลูกพืชชนิดเดียวตามแนวทางการพัฒนาประเทศสมัยใหม่ที่หวังความมั่งคั่งร่ำรวย แต่ในที่สุดก็ขาดทุนและมีหนี้สินพันตัว สภาพแวดล้อมเกิดความสูญเสียและเสื่อมโทรม คนไทยจึงใช้ภูมิปัญญาในการปลูกป่าด้วยพืชที่กินได้และใช้ประโยชน์จากไม้ได้ด้วย มีพืชสวน พืชป่าไม้ผล พืชสมุนไพร สามารถมีกินมีใช้ตลอดชีวิตเรียกว่า“วนเกษตร” มีการแบ่งพื้นที่ใช้สอยอย่างเหมาะสมเกิดเป็นความสมดุลอย่างองค์รวม จึงก่อให้เกิดภูมิปัญญาในด้านการรวมตัวเป็นกลุ่มรักษาป่าไว้ได้อย่างสมบูรณ์ดังเดิม

ส่วนในทะเลเมื่อปะการังตามธรรมชาติถูกทำลายลง ทำให้ปลาน้อยใหญ่ไม่มีที่อยู่อาศัยชาวบ้านก็ใช้ภูมิปัญญาในการสร้างปะการังเทียม (อุหัยม) ขึ้นมา เพื่อให้ปลาได้อยู่อาศัยวางไข่และขยายพันธุ์ให้เจริญเติบโตขยายพันธุ์จำนวนมากดังเดิม ถือเป็นการใช้ภูมิปัญญาช่วยปรับปรุงและประยุกต์นำมาใช้ได้ตามยุคสมัย

จากข้อความดังกล่าวเบื้องต้น จึงกล่าวสรุปได้ว่าคุณค่าและความสำคัญของภูมิปัญญาไทยประกอบด้วย ดังนี้

1. ภูมิปัญญาไทยแสดงให้เห็นถึงการอนุรักษ์ที่ตังาม ทั้งจารีตประเพณี วัฒนธรรมและการประดิษฐ์คิดค้นเพื่อใช้ประโยชน์อย่างใดอย่างหนึ่งอย่างมีคุณค่า เช่น การนวดแผนไทย สมุนไพรไทย
2. ภูมิปัญญาไทยก่อให้เกิดการคิดริเริ่มสร้างสรรค์คุณค่าทางสังคมใหม่ทั้งในสิ่งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม เช่น ภูมิปัญญาการบวชป่าไม้ เป็นต้น
3. ภูมิปัญญาไทยก่อให้เกิดการผลิตภัณฑ์ การแปรรูปและการสร้างอาชีพใหม่ ทั้งด้านการผลิตสิ่งใหม่และวิธีการผลิตสิ่งใหม่ ๆ เช่น การผลิตภัณฑ์หนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ เป็นต้น

4. ภูมิปัญญาไทยก่อให้เกิดเอกลักษณ์ของท้องถิ่น เช่นการทำปลาตะเพียนสานด้วยใบลานที่จังหวัดพระนครศรีอยุธยา การทำขนมหม้อแกงของจังหวัดเพชรบุรี เป็นต้น
 5. ภูมิปัญญาไทยก่อให้เกิดศิลปะของชาติ ซึ่งบรรพบุรุษได้สร้างสรรค์งานศิลปหัตถกรรมไว้มากมาย เช่น จิตรกรรมฝาผนังลวดลายไทย ศิลปะการต่อสู้มวยไทย การแสดงฟ้อนรำ เครื่องดนตรี เป็นต้น ทำให้ประเทศไทยมีศิลปะเป็นของตนเองที่แสดงถึงความเป็นอารยธรรมของชาติ
 6. ภูมิปัญญาไทยช่วยเสริมสร้างความสงบสุขในการดำรงชีวิต โดยสามารถนำมาปรับปรุงอุปนิสัยที่มีความโดดเด่นของคนไทย เช่น รอยยิ้มสยาม ความมีน้ำใจ การเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ รักความสงบ ความขยันและความอดทน เป็นต้น
 7. ภูมิปัญญาไทยช่วยสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจและคุณค่าทางสังคม เนื่องจากภูมิปัญญาได้รับการยอมรับยกย่องจากชาวต่างชาติว่ามีขนบธรรมเนียมประเพณีที่ดีงาม มีความสอดคล้องกับการรักษาคุณค่าทางธรรมชาติ เช่น ประเพณีลอยกระทง ประเพณีสงกรานต์ เป็นต้น
 8. ภูมิปัญญาสามารถสร้างชาติให้เป็นปึกแผ่น ทั้งที่เกิดขึ้นจากภูมิปัญญาและวัฒนธรรมในการที่ช่วยเสริมสร้างความสามัคคีในหมู่คณะ
 9. ภูมิปัญญาไทยสามารถเสริมสร้างให้คนไทยเกิดความภาคภูมิใจในศักดิ์ศรีและเกียรติภูมิของความเป็นไทย
 10. ภูมิปัญญาไทยสามารถนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงและปรับปรุงวิถีชีวิตของคนไทยให้เกิดการดำรงชีวิตเหมาะสมได้ตามยุคตามสมัย
- จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่าภูมิปัญญาไทยเกิดจากการที่บรรพบุรุษได้สั่งสมความรู้ประสบการณ์แล้วถ่ายทอดมาสู่คนรุ่นหลังนั้นเป็นสิ่งที่มีความสำคัญ จึงสมควรที่ชาวไทยทุกคนมีส่วนร่วมในการสืบทอด รักษา อนุรักษ์ ศึกษาและเผยแพร่ให้อยู่คู่กับคนไทยและชาติไทยเพื่อให้เป็นประจักษ์ต่อสายตาของชาวโลกต่อไป

แนวทางการดำรงรักษาภูมิปัญญาไทย

เนื่องจากภูมิปัญญาไทยมีความสำคัญดังกล่าวมาแล้วข้างต้น จำเป็นอย่างยิ่งที่จะมีแนวทางในการดำรงรักษาและดำเนินงานภูมิปัญญาไทย การดำรงรักษาภูมิปัญญาไทยจึงมีแนวทาง 3 ประการ ประกอบด้วย การถ่ายทอดความรู้ภูมิปัญญาไทย การจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ภูมิปัญญาไทย และการส่งเสริมภูมิปัญญาไทย ซึ่งมีอธิบาย ดังนี้

1. การถ่ายทอดความรู้ภูมิปัญญาไทย

การถ่ายทอดความรู้ คือการบอกวิชาความรู้ให้แก่ผู้เรียนได้รู้และเข้าใจสามารถนำไปปฏิบัติได้ ภูมิปัญญาไทยสามารถถ่ายทอดองค์ความรู้ได้ทั้งในสถาบันและจากประสบการณ์ ซึ่งใน

สถาบันควรให้มีการเรียนการสอนในทุกระดับ ทุกประเภทและทุกรูปแบบของการศึกษา โดยมีครูคอยทำหน้าที่เป็นผู้นำความคิด เป็นผู้ประสานความร่วมมือ ประสานแหล่งความรู้วิชาการสากลกับภูมิปัญญาเพื่อให้เกิดการถ่ายทอด แลกเปลี่ยนความคิดและวิธีการรวมถึงการกระจายความรู้อย่างกว้างขวาง นอกจากนี้บทบาทของสถานศึกษาในระดับอุดมศึกษาควรเป็นหลักในการผลิตองค์ความรู้ที่เกิดจากการประสานวิชาการสากลกับภูมิปัญญาเข้าด้วยกันเพื่อให้การอุดมศึกษามีบทบาทในการพัฒนาในทุก ๆ ด้านให้เป็นไปในทิศทางที่พึงประสงค์ โดยคุณสมบัติของผู้เรียนทั้งรายบุคคลและรายกลุ่ม ควรมีองค์ประกอบ ดังนี้ (พระครูวินัยธรประจักษ์ จกทณโม, 2545 : 347)

1. ผู้เรียนทุกคนต้องรู้ถึงคุณค่าของภูมิปัญญา
2. ชุมชนต้องสามารถเลือกสรรภูมิปัญญา来解决ปัญหาได้อย่างเหมาะสม
3. ครอบครัว ชุมชนและสถาบันสังคมอื่น ๆ และสื่อมวลชนต้องมีบทบาทในการอนุรักษ์และพัฒนาภูมิปัญญา
4. ผู้เรียนในระดับสูงกว่าปริญญาตรี ต้องทำการประยุกต์วิชาการสากลเข้ากับภูมิปัญญา มาใช้ในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมได้อย่างเหมาะสม

นอกจากการเรียนรู้ในสถาบันดังที่กล่าวมาแล้ว การเรียนรู้แบบสังคมประกิต คือการเรียนการสอนที่เกิดขึ้นจากการเลียนแบบและจดจำสืบทอดกันต่อกันมาในครอบครัวและใช้วิธีการถ่ายทอดด้วย 2 วิธี ดังนี้ (สุพจน์ แสงเงิน และคณะ, 2550 : 135)

1. **ใช้วิธีสาธิต** คือ ทำให้ดูเป็นตัวอย่าง อธิบายทุกขั้นตอนให้ผู้เรียนได้ทดลองทำให้เข้าใจและให้ปฏิบัติตาม
2. **ใช้วิธีปฏิบัติจริง** คือ ฟังคำบรรยาย อธิบาย สาธิตแล้วนำไปปฏิบัติจริงและปฏิบัติซ้ำ ๆ จนเกิดความชำนาญเพราะผลงานที่เกิดขึ้นเป็นผลงานที่เกิดขึ้นจริงสามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้จริง การถ่ายทอดภูมิปัญญาไทยนั้น จำเป็นต้องมีบุคคลผู้เป็นเจ้าขององค์ความรู้ในด้านนั้น ๆ และบุคคลที่เป็นเจ้าขององค์ความรู้ดังกล่าวได้ชื่อว่า ผู้ทรงภูมิปัญญาหรือปราชญ์ชาวบ้านซึ่งทำหน้าที่เป็นครูภูมิปัญญาไทย

ครูภูมิปัญญาไทย คือบุคคลผู้ทรงภูมิปัญญาด้านหนึ่งด้านใดเป็นผู้สร้างผลงานและสืบทอดสืบสานภูมิปัญญาดังกล่าวมาอย่างต่อเนื่องจนเป็นที่ยอมรับของสังคมและชุมชน และได้รับการยกย่องให้เป็นครูภูมิปัญญาไทยเพื่อทำหน้าที่ถ่ายทอดภูมิปัญญานั้น ๆ

ผู้ทรงภูมิปัญญาไทย คือบุคคลผู้เป็นเจ้าของภูมิปัญญาหรือเป็นผู้นำภูมิปัญญาต่าง ๆ มาใช้ประโยชน์จนประสบความสำเร็จ มีผลงานดีเด่นเป็นที่ยอมรับและได้รับการยกย่องในฐานะเป็นผู้เชี่ยวชาญสามารถเผยแพร่และถ่ายทอดเชื่อมโยงคุณค่าของภูมิปัญญาในแต่ละสาขานั้น ๆ ให้แพร่หลายไปได้อย่างกว้างขวาง

ส่วนปราชญ์ชาวบ้าน หมายถึง บุคคลผู้เป็นเจ้าของภูมิปัญญาชาวบ้านและนำภูมิปัญญา มาใช้ประโยชน์ในการดำรงชีวิตจนประสบผลสำเร็จ สามารถถ่ายทอดและเชื่อมโยงคุณค่าของอดีตกับ ปัจจุบันได้อย่างเหมาะสม

ความเหมือนกันระหว่างผู้ทรงภูมิปัญญากับปราชญ์ชาวบ้าน คือบทบาทและภารกิจในการ นำภูมิปัญญาไปใช้แก้ปัญหาและการถ่ายทอดเพื่อให้เกิดความเชื่อมโยงจากอดีตถึงปัจจุบัน ส่วนความ แตกต่างกันนั้นจะขึ้นอยู่กับระดับของภูมิปัญญาที่จะนำไปแก้ปัญหาและการถ่ายทอด กล่าวคือผู้ทรง ภูมิปัญญาย่อมมีความสามารถหรือภารกิจในการนำภูมิปัญญาระดับชาติไปแก้ปัญหาหรือถ่ายทอด หรือผลิตผลงานใหม่ ๆ ที่มีคุณค่าต่อประเทศชาติโดยส่วนรวม ส่วนปราชญ์ชาวบ้านมีความสามารถ หรือภารกิจในการนำภูมิปัญญาชาวบ้านหรือภูมิปัญญาท้องถิ่นไปแก้ปัญหาหรือถ่ายทอดในท้องถิ่น

คุณลักษณะหรือคุณสมบัติของครูภูมิปัญญาหรือผู้ทรงภูมิปัญญาควรเป็นผู้ที่มีคุณสมบัติ ตามภาวะผู้นำอย่างน้อยดังต่อไปนี้ (อรรวรวิชัย เฉลิมพงษ์, 2554 : 28)

1. เป็นคนดีมีคุณธรรม มีความรู้ ความสามารถในวิชาชีพต่าง ๆ มีผลงานในด้านการพัฒนา ท้องถิ่นของตนและได้รับการยอมรับจากบุคคลทั่วไปอย่างกว้างขวาง ทั้งยังเป็นผู้ที่ใช้หลักธรรมคำสอน ทางศาสนาของตนเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวในการดำรงวิถีชีวิตโดยตลอด

2. เป็นผู้คงแก่เรียนและหมั่นศึกษาความรู้อยู่เสมอ ผู้ทรงภูมิปัญญาจะเป็นผู้ที่หมั่นศึกษา แสวงหาความรู้เพิ่มเติมอยู่เสมอไม่หยุดนิ่ง เรียนรู้ทั้งในระบบและนอกระบบ เป็นผู้ลงมือทำโดย ทดลองทำตามที่เรียนมา อีกทั้งลองผิดลองถูกหรือสอบถามจากผู้อื่น ๆ จนกระทั่งประสบความสำเร็จ เป็นผู้เชี่ยวชาญ มีความโดดเด่นเป็นเอกลักษณ์ในแต่ละด้านอย่างชัดเจน เป็นผู้มีความยอมรับเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงนำความรู้ใหม่ ๆ ที่เหมาะสมสามารถนำมาปรับปรุงใช้กับชุมชนและสังคมอยู่เสมอ

3. เป็นผู้นำของท้องถิ่น ผู้ทรงภูมิปัญญาส่วนใหญ่จะเป็นผู้ที่สังคมในแต่ละท้องถิ่นยอมรับ ให้เป็นผู้นำทั้งผู้นำที่ได้รับการแต่งตั้งจากราชการและผู้นำตามธรรมชาติ ซึ่งสามารถเป็นผู้นำของ ท้องถิ่นและช่วยเหลือผู้อื่นได้เป็นอย่างดี

4. เป็นผู้ที่สนใจปัญหาของท้องถิ่น ผู้ทรงภูมิปัญญาล้วนเป็นผู้ที่สนใจในปัญหาของท้องถิ่น คอยเอาใจใส่ ศึกษาปัญหา ค้นหาแนวทางแก้ไขและช่วยเหลือสมาชิกในชุมชนของตนและชุมชน ใกล้เคียงอย่างไม่ย่อท้อจนประสบความสำเร็จเป็นที่ยอมรับของสมาชิกและบุคคลทั่วไป

5. เป็นผู้ขยันหมั่นเพียร ผู้ทรงภูมิปัญญาจะเป็นผู้มีความขยันหมั่นเพียร ลงมือทำงานและ ผลิตผลงานอยู่เสมอ คอยปรับปรุงและพัฒนางานให้มีคุณภาพมากยิ่งขึ้น อีกทั้งมุ่งทำงานของตนอย่าง ต่อเนื่อง

6. เป็นนักปกครองและนักประสานประโยชน์ของท้องถิ่น ผู้ทรงภูมิปัญญานอกจากเป็นผู้ที่ ประพฤติตนเป็นคนดีจนเป็นที่ยอมรับนับถือจากบุคคลทั่วไปแล้ว ผลงานที่ท่านทำยังถือว่าทรงคุณค่า จึงเป็นผู้ที่มีทั้งการครองตน ครองคนและการครองงาน เป็นผู้ประสานประโยชน์ให้บุคคลเกิดความรัก

ความเข้าใจ ความเห็นใจและมีความสามัคคีกัน ซึ่งจะทำให้ท้องถิ่นหรือสังคมมีความเจริญมีคุณภาพชีวิตสูงขึ้นมากว่าเดิม

7. เป็นผู้มีความสามารถในการถ่ายทอดความรู้เป็นเลิศ คือ เมื่อผู้ทรงภูมิปัญญามีความรู้ความสามารถและประสบการณ์ที่เป็นเลิศ มีผลงานที่เป็นประโยชน์ต่อผู้อื่นและบุคคลทั่วไป ทั้งชาวบ้าน นักวิชาการ นักเรียน นิสิต/นักศึกษา โดยอาจเข้าไปศึกษาหาความรู้ หรือเชิญท่านเหล่านั้นไปเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้ได้

8. เป็นผู้มีความรู้หรือบริวารที่ดี ผู้ทรงภูมิปัญญาถ้าเป็นคฤหัสถ์หรือชาวบ้านจะพบว่า ล้วนมีคู่ครองที่ดีที่คอยสนับสนุนช่วยเหลือ ให้กำลังใจให้ความร่วมมือในงานที่ท่านทำ ช่วยผลิตผลงานที่มีคุณค่า ถ้าเป็นนักบวชไม่ว่าจะเป็นศาสนาใดต้องมีบริวารที่ดี จึงจะสามารถผลิตผลงานที่มีคุณค่าทางศาสนาได้

9. เป็นผู้มีความรอบรู้และมีความเชี่ยวชาญจนได้รับยกย่องว่าเป็นปราชญ์ชาวบ้าน ผู้ทรงภูมิปัญญาต้องเป็นผู้มีความรอบรู้และเชี่ยวชาญรวมทั้งสร้างสรรค์ผลงานพิเศษใหม่ ๆ ที่เป็นผลประโยชน์ต่อสังคมและมนุษยชาติอย่างต่อเนื่องอยู่เสมอ

กระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาไทยนั้นมีความเชื่อถือและความศรัทธาสืบต่อกันมาเป็นพื้นฐานในการสร้างสมองค์ความรู้ ดังนั้นประชาชนคนไทยจึงควรหันมาสนใจศึกษาองค์ความรู้ ความคิด ความเชื่อที่ทรงคุณค่าของภูมิปัญญาในด้านต่าง ๆ ควรรักษาไว้ให้คงอยู่คู่ชาติไทยตลอดไป

2. ศูนย์การเรียนรู้ภูมิปัญญาไทย

ศูนย์การเรียนรู้ภูมิปัญญาไทย เป็นการจัดการเรียนรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นของไทย ได้แก่ ความรู้ในการเข้าใจชีวิต ธรรมชาติ ทรัพยากร สังคมและความรู้ในการจัดการทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพ ศูนย์การเรียนรู้ภูมิปัญญาไทยนี้มีได้หมายถึงตัวอาคารสถานที่ หากแต่หมายถึงสถานที่ที่มีผู้รู้ มีประสบการณ์สามารถจัดการเรียนรู้ได้อย่างเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมของชุมชน ไม่ว่าจะเป็นที่วัด โรงเรียน สำนักงานองค์การบริหารส่วนตำบล สถานีอนามัย ที่ทำการผู้ใหญ่บ้าน กำนันหรือบ้านของผู้รู้ ของผู้ที่ได้รับการยกย่องว่าเป็นครูภูมิปัญญา หรือกล่าวได้อีกนัยหนึ่งก็คือ เป็นการจัดการที่เกิดขึ้นโดยชุมชน โดยผู้นำที่สามารถดำเนินการให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ด้วยวิธีการที่เหมาะสมกับศักยภาพของชุมชนนั้น ๆ

2.1 หน้าที่ของศูนย์การเรียนรู้ภูมิปัญญาไทย

2.1.1 เป็นศูนย์กลางในการถ่ายทอดองค์ความรู้ด้านการเรียนรู้ ทั้งในระบบโรงเรียน การศึกษานอกระบบโรงเรียนและการศึกษาตามอัธยาศัย

2.1.2 เป็นศูนย์ประสานงานเครือข่ายภูมิปัญญาไทย เพื่อใช้เป็นศูนย์กลางแลกเปลี่ยนและพัฒนาการเรียนรู้ทั้งในระดับท้องถิ่นและในระดับชาติ

2.1.3 เป็นศูนย์กลางข้อมูลภูมิปัญญา

2.2 ประเภทศูนย์การเรียนรู้ภูมิปัญญาไทย

2.2.1 ศูนย์การเรียนรู้ในครอบครัว ในการถ่ายทอดภูมิปัญญาแห่งแรก ก็คือ ครอบครัว ซึ่งมาจากพ่อแม่มาสู่ลูก จากพี่น้องเครือญาติใกล้ชิดแล้วถ่ายทอดให้แก่กันและกันเพื่อเป็นการสืบทอดภูมิปัญญาไว้ องค์ความรู้บางอย่างอาจจะไม่มีการเผยแพร่ให้แก่ผู้อื่นได้รับรู้ เพราะถือว่าเป็นมรดกตกทอดของวงศ์ตระกูล การถ่ายทอดนั้นมีหลายประการที่ไม่ได้แสดงออกอย่างชัดเจนว่าเป็นการถ่ายทอด หรือสืบทอดเพราะเป็นการเรียนรู้จากการปฏิบัติในชีวิตประจำวัน

2.2.2 ศูนย์การเรียนรู้ในวัดและชุมชน วัดทางศาสนาถือว่าเป็นศูนย์กลางของชุมชนในการจัดกิจกรรมนานาประการ อาทิ กิจกรรมทางศาสนา วัฒนธรรม ประเพณีและกิจกรรมทางสังคมของส่วนรวม ซึ่งพระภิกษุจะเป็นผู้ริเริ่ม เป็นผู้ประสานส่งเสริมสนับสนุนให้เกิดกิจกรรมดังกล่าว ผู้นำฝ่ายสงฆ์และผู้นำฝ่ายฆราวาสต่างมีความสำคัญในฐานะที่เป็นครู แม้จะไม่ใช่ผู้ถ่ายทอดเองโดยตรง แต่ก็ทำหน้าที่กำกับดูแลการจัดพิธีกรรมต่าง ๆ ให้ถูกต้อง ซึ่งวัดและพระภิกษุในปัจจุบันได้มีการฟื้นฟูบทบาทในการกระตุ้นให้เกิดการเรียนรู้ในชุมชน ถือได้ว่าเป็นอีกหนึ่งหน้าที่ในการเป็นศูนย์การเรียนรู้ของชุมชนอีกด้วย อาทิเช่น ศูนย์การศึกษาในระบบ ศูนย์ศึกษานอกระบบ ศูนย์ฝึกอาชีพ สถานที่จัดประชุมสัมมนา ประชาคมและที่นัดหมายการทำกิจกรรมของชุมชน เป็นต้น

2.2.3 ศูนย์การเรียนรู้ครูเจ้าสำนัก เป็นการถ่ายทอดภูมิปัญญาที่มีความเด่นชัดที่สุดคือ การถ่ายทอดโดยบุคคลซึ่งเป็นผู้รู้ ผู้ชำนาญ ผู้เรียนอาจเป็นลูกหลานหรือลูกศิษย์ ผู้สนใจ ผู้เข้ามาศึกษาดูงาน ซึ่งการถ่ายทอดอาจจะมีพิธีกรรมที่เรียกว่า ยกครูหรือไหว้ครู อันเป็นเครื่องหมายสำคัญของความสัมพันธ์ที่มีความหมายลึกซึ้ง เพราะครูจะเป็นผู้ถ่ายทอดไม่เพียงแต่ทักษะหรือวิธีการต่าง ๆ ให้เท่านั้นแต่จะถ่ายทอดจิตวิญญาณให้แก่ศิษย์ ศิษย์ที่เก่งและตั้งใจจะสามารถสืบทอดทุกอย่างจากครูทั้งในเรื่องทักษะ เนื้อหา รูปแบบและจิตวิญญาณในเรื่องนั้น ๆ

2.2.4 เครือข่ายศูนย์การเรียนรู้ใหม่ของชุมชน คือการรวมกลุ่มเพื่อจัดการทรัพยากรจัดการผลผลิต จัดการทุนของตนเองในชุมชนจำเป็นต้องมีการเรียนรู้ใหม่ ซึ่งการเรียนรู้ภายในชุมชนอาจจะไม่เพียงพอต้องอาศัยผู้รู้จากภายนอก เช่น การศึกษาดูงาน การประชุมสัมมนา การฝึกงานและการทดลองปฏิบัติให้คนรุ่นหลังได้สืบทอดต่อไป รวมทั้งกรณีอื่น ๆ ซึ่งล้วนเป็นมหาวิทยาลัยของชาวบ้าน ทั้งนี้การเรียนรู้โดยองค์กรชุมชนและเครือข่าย ถือเป็นรูปแบบการถ่ายทอดภูมิปัญญาที่มีประสิทธิภาพมากที่สุดรูปแบบหนึ่งในปัจจุบัน

ศูนย์การเรียนรู้ภูมิปัญญาทั้ง 4 ประเภทดังกล่าวจะมีความเหมือนกัน ก็คือเป็นรูปแบบที่มีการถ่ายทอดการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติด้วยวิธีตัวต่อตัว อันเกิดจากความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดระหว่างผู้ถ่ายทอดกับผู้สืบทอด ด้วยกระบวนการที่มีลักษณะเป็นการบูรณาการทั้งเนื้อหาสาระและจิตวิญญาณซึ่งเป็นกระบวนการแบบองค์รวม

3. การส่งเสริมภูมิปัญญาไทย

การส่งเสริมภูมิปัญญาเพื่อดำรงรักษาไว้ให้คงอยู่ตลอดไปเพื่ออนุชนคนรุ่นหลังได้สืบทอด สืบต่อภูมิปัญญานั้น พระครูวินัยธรประจักษ์ จกกรมโม (2545 : 350) ได้กล่าวว่าแนวทางที่ใช้ในการ ส่งเสริมภูมิปัญญาไทยประกอบด้วย 4 ประการ ดังนี้

1. ภูมิปัญญาไทยควรมีความเท่าเทียม ทัดเทียมเท่าวิทยาคารสมัยใหม่
2. ส่งเสริมผู้นำและปราชญ์ชาวบ้านในการพัฒนาภูมิปัญญาและสร้างองค์ความรู้ใหม่
3. ควรเร่งดำเนินการส่งเสริมการเรียนรู้ในชุมชนที่อยู่บนฐานของภูมิปัญญาเดิม
4. ให้สถาบันศาสนาเป็นศูนย์กลางในการสนับสนุนการเกิดเครือข่ายความร่วมมือกัน ระหว่างพหุภาคีชุมชน สถาบันศาสนา หน่วยราชการ องค์กรพัฒนาเอกชนและภูมิปัญญาชาวบ้าน สามารถ จันทรสุรีย์ (2549 : 30-31) กล่าวถึงแนวทางการดำเนินงานด้านภูมิปัญญาไทย ว่าควรมีแนวทางในการดำเนินงาน ดังนี้

1. **ให้ความสนใจ** เป็นการให้ความสนใจในด้านการศึกษาเรียนรู้เกี่ยวกับเนื้อหาสาระของ ภูมิปัญญาอย่างแท้จริง โดยศึกษาจากแหล่งข้อมูลต่าง ๆ ทั้งจากเอกสาร งานวิจัยที่มีผู้ศึกษาไว้ก่อน แล้วเป็นเบื้องต้นเพื่อให้เกิดความเข้าใจอย่างถ่องแท้ในด้านต่าง ๆ เช่น ความหมาย ขอบข่าย ลักษณะ และบุคคลที่เกี่ยวข้องด้านภูมิปัญญา เป็นต้น

2. **ฝึกฝนเรียนรู้** โดยทำการศึกษาและค้นคว้าวิจัยเพิ่มเติมเพื่อให้ได้องค์ความรู้ใหม่ และ คำตอบในประเด็นใหม่ ๆ ให้มีความชัดเจนขยายออกจากข้อมูลเดิมที่มีอยู่แล้ว ก่อให้เกิดความงอกเงย ในทางวิชาการ จนปรากฏเป็นองค์ความรู้ใหม่และนำกลับมาสู่วงการด้านภูมิปัญญาต่อไป

3. **การศึกษาดูงาน** ผู้สนใจในเรื่องของภูมิปัญญาควรหาโอกาสออกเดินทางไปศึกษาดูงาน ตามสถานที่ต่าง ๆ และเยี่ยมชม พบปะ พูดคุย ไล่ถามสารทุกข์สุกดิบกับผู้รู้ ปราชญ์ ศิลปิน จิตรกร ผู้ทรงภูมิปัญญา ช่าง ผู้เป็นเจ้าของผู้ผลิตผลงานภูมิปัญญาด้านต่าง ๆ เป็นการศึกษาแบบเจาะลึกให้ เข้าใจและเข้าถึงบริบทของท่านผู้รู้ นั้น ๆ ทั้งทางกว้าง ทางลึก วิถีชีวิตและจิตใจของท่าน อาจใช้เวลา ศึกษายาวนานบ้างเพื่อเป็นการศึกษาอย่างรอบด้านทั้งนี้เพื่อเป็นการเรียนรู้อย่างจริงจัง

4. **ประสานเครือข่าย** เมื่อได้รู้จักบุคคลผู้เป็นเจ้าของภูมิปัญญาแต่ละท่านในแต่ละสาขา ควรทำการเชิญท่านเหล่านั้นมาพบปะแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ดูงานของกันและกัน ซึ่งเป็นการเปิดโอกาส ให้ท่านต่อยอดองค์ความรู้ให้แก่กันและกัน ทำให้เกิดความรู้จักมักคุ้นกัน รวมตัวกันเป็นเครือข่าย องค์กรเดียวกัน ทำให้เกิดความเป็นพลังเกิดการสร้างสรรค์ภูมิปัญญาใหม่ได้

5. **กระจายข้อมูล** สามารถดำเนินการได้โดยการนำข้อมูล องค์ความรู้ องค์กร เครือข่าย แม้แต่ความเคลื่อนไหวที่เกี่ยวข้องออกมาเผยแพร่ทางสื่อสารมวลชนให้ผู้คนในสังคมประเทศได้รู้จัก รู้ความเป็นมา อันจะก่อให้เกิดความเชื่อถือและยอมรับได้เร็วขึ้นซึ่งจะเป็นผลดีต่อส่วนรวม

6. เกื้อกูลแหล่ง แหล่งในที่นี้หมายถึงแหล่งผลิตผลงานหรือแหล่งพำนักพักที่อยู่อาศัยของผู้ทรงภูมิปัญญาทั้งหลาย เป็นการเห็นคุณค่าในภูมิปัญญาไทย ควรส่งเสริมสนับสนุนให้ท่านเหล่านั้นได้ผลิตผลงานตามความถนัดของแต่ละคน ซึ่งอาจจะอยู่ในรูปแบบของงบประมาณ วัสดุอุปกรณ์ สิ่งของ เครื่องใช้ การให้ออกาส รวมถึงสิทธิประโยชน์ต่าง ๆ ตามสมควรหรือแม้แต่การยกย่องเชิดชูให้เกียรติให้ความเคารพ เชื่อเชิญท่านเผยแพร่แลกเปลี่ยนผลงาน ปรับปรุงบริเวณพื้นที่ให้เป็นแหล่งเรียนรู้ดูงานในรูปแบบต่าง ๆ เช่น เป็นสถานที่เรียนรู้ ฝึกงาน ศูนย์สาธิต เป็นที่แสดงผลงาน หรือเป็นพิพิธภัณฑ์ เป็นต้น

7. แสดงผลงาน การแสดงผลงานเกี่ยวกับภูมิปัญญาไทยถือว่าการเปิดโอกาสให้ผู้เป็นเจ้าของภูมิปัญญาด้านต่าง ๆ ได้มีการแสดงผลงานของตนที่เป็นผลผลิตจากภูมิปัญญาเผยแพร่ออกสู่สาธารณชนในวงกว้างให้เกิดมรรคผลตอบแทน ทั้งเจ้าของภูมิปัญญาและผู้บริโภคในรูปแบบต่าง ๆ เช่น ตลาดสินค้า OTOP การจัดนิทรรศการเชิงวิชาการ การสาธิต จัดให้มีการแสดงบนเวที การจัดมหกรรมการแสดงเกี่ยวกับภูมิปัญญาไทย หาหนทางสร้างรายได้จากมูลค่าเพิ่มของผลผลิตนั้น ๆ เกิดผลเพิ่มพูนกลับไปสร้างภูมิปัญญาที่มีคุณค่าเพิ่มอีกได้

บทสรุป

คำว่า ภูมิปัญญา หมายถึงองค์ความรู้ทั้งหลายทั้งปวงอาจจะอยู่ในรูปของวัตถุหรือมิใช่วัตถุก็ได้ เป็นทั้งทักษะ ความสามารถ เทคนิคและวิธีการต่าง ๆ ที่มีการสั่งสมและได้ถ่ายทอดสืบต่อกันมาจากรุ่นสู่รุ่น โดยการคิดค้น ปรับเปลี่ยน ผสมผสานกับความรู้ใหม่และพัฒนาให้เหมาะสมกับสภาพของสังคมเพื่อก่อให้เกิดการพัฒนาวิถีชีวิต ภูมิปัญญามีความเป็นเอกลักษณ์ของตัวเอง ซึ่งภูมิปัญญา มี 2 ระดับ คือระดับชาติและระดับท้องถิ่น เมื่อพิจารณาถึงความสัมพันธ์ของมนุษย์กับภูมิปัญญาแล้วพบว่าสะท้อนออกมาในมิติของความสัมพันธ์ที่ได้ดุลยภาพ คือระหว่างคนกับคนที่อยู่ร่วมกันในชุมชน และสังคม ระหว่างคนกับธรรมชาติสิ่งแวดล้อมและระหว่างคนกับสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติ ซึ่งมีมิติความสัมพันธ์ดังกล่าวเป็นความสัมพันธ์ที่มีความสมดุลที่ทำให้ทุกฝ่ายทุกภาคส่วนสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติสุข และการสืบทอดและถ่ายทอดภูมิปัญญาไทยเพื่อให้คนรุ่นหลังได้เรียนรู้นั้นสามารถกระทำได้ทั้งในระบบการศึกษาและนอกระบบการศึกษาโดยมีครูภูมิปัญญาหรือปราชญ์ชาวบ้านเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้ ซึ่งอาจจะอยู่ในรูปแบบของการเรียนรู้แบบรายบุคคลและการเรียนรู้แบบรายกลุ่มหรืออาจจะอยู่ในรูปแบบของศูนย์การเรียนรู้ก็ได้

ดังนั้นการศึกษาเรียนรู้และทำความเข้าใจในภูมิปัญญาไทยด้านต่าง ๆ ถือว่ามีความจำเป็นอย่างยิ่งในการที่จะทำให้เห็นถึงคุณค่าและและความสำคัญของภูมิปัญญา รวมไปถึงการผสมผสานประยุกต์ภูมิปัญญาจากถิ่นอื่นหรือภูมิปัญญาสากลนำไปให้เกิดความเหมาะสมลงตัวและสามารถ

นำไปใช้ได้อย่างสอดคล้องกับความต้องการ อีกประการหนึ่งคือการเผยแพร่ภูมิปัญญาไทยออกไปสู่
สาธารณชนให้เป็นที่รู้จักและยอมรับกันโดยทั่วไปย่อมเป็นหนทางที่ดีในการที่จะสร้างสรรค์ภูมิปัญญา
ไทยให้เกิดการพัฒนาก้าวหน้าและเกิดคุณค่าสูงสุดในสังคมต่อไป

แบบฝึกหัดบทที่ 1

คำชี้แจง : คำถามแบ่งออกเป็นสองตอน

ตอนที่ 1 เป็นแบบปรนัย :

จงเลือกคำตอบที่ถูกต้องที่สุดเพียงข้อเดียวโดยทำเครื่องหมาย X ลงบนข้อที่ท่านเลือก

1. ลักษณะเด่นภูมิปัญญาไทย คือข้อใด
 - ก. เป็นทัศนคติรูปแบบหนึ่งในการมองชีวิต
 - ข. เป็นประสบการณ์ เรียนรู้ด้วยตนเอง
 - ค. สืบทอดทางสายเลือดได้
 - ง. เป็นผลงานที่จับต้องได้
 - จ. เป็นองค์ความรู้
2. ข้อใดเป็นภูมิปัญญาที่เป็น “นามธรรม”

ก. พฤติกรรมการแสดงออก	ข. เครื่องใช้ภายในบ้าน
ค. ความเชื่อ ความรู้	ง. ภาพวาดศิลปะ
จ. โทรศัพท์มือถือ	
3. “ยิ้มสยาม” จัดเป็นภูมิปัญญาประเภทใด

ก. ความเชื่อ สิ่งศักดิ์สิทธิ์	ข. แบบแผน พฤติกรรม
ค. จารีต ประเพณี	ง. มารยาทที่ดงาม
จ. ไม่มีข้อใดถูก	
4. ข้อใดคือ มิติความสัมพันธ์ของภูมิปัญญา

ก. ธรรมชาติ สิ่งเหนือธรรมชาติ ความเชื่อ	ข. คน ธรรมชาติ สิ่งเหนือธรรมชาติ
ค. มนุษย์ เทคโนโลยี ธรรมชาติ	ง. ธรรมชาติ ความเชื่อ ศาสนา
จ. เศรษฐกิจ สังคม การเมือง	
5. ภูมิปัญญาไทย มีกี่ระดับ

ก. 2 ระดับ	ข. 3 ระดับ
ค. 4 ระดับ	ง. 5 ระดับ
จ. 6 ระดับ	

ตอนที่ 2 เป็นแบบอัตนัย :

จงตอบคำถามต่อไปนี้โดยเขียนลงบนกระดาษใบตอบ

6. ภูมิปัญญาไทยหรือภูมิปัญญาชาติ เหมือนหรือแตกต่างกับภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือภูมิปัญญาชาวบ้านอย่างไร
7. กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ แบ่งประเภทของภูมิปัญญาไทยไว้กี่ด้าน อะไรบ้าง
8. สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ ได้กำหนดสาขาภูมิปัญญาไทยเพื่อประโยชน์ทางการศึกษาไว้อย่างไร
9. จงอธิบายถึงคุณค่าและความสำคัญอย่างไรภูมิปัญญาไทย
10. แนวทางการส่งเสริมภูมิปัญญาไทย ประกอบด้วยอะไรบ้าง

เอกสารอ้างอิง

- กฤษณา วงษาสันต์ และคณะ. (2542). **วิถีไทย**. กรุงเทพฯ : เวิร์ดเวฟเอดดูเคชั่น.
- กรมวิชาการ, กระทรวงศึกษาธิการ. (2544). **ศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาไทย**. กรุงเทพฯ : ร่วมด้วยช่วยกัน.
- กรมพัฒนาสังคมและสวัสดิการ, กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์. (2556). **รายงานวิจัยเรื่อง การศึกษารูปแบบการใช้ประโยชน์จากภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการจัดสวัสดิการสังคม กรณีศึกษา : ภูมิปัญญาท้องถิ่นผู้สูงอายุ**. เอกสารวิชาการที่ 15/2556, สำนักส่งเสริมและสนับสนุนวิชาการ 3 (สสว.3).
- คมพล สุวรรณภูฏ. (2550). **วัฒนธรรมกับสังคม**. กรุงเทพฯ : แพมิลีก๊อปปี้.
- ทรงจิต พูลลาภ และคณะ. (2544). **รายงานการศึกษาสำรวจศักยภาพและสถานภาพของภูมิปัญญาไทยเพื่อส่งเสริมและสนับสนุนการพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็งและยั่งยืน**. กรุงเทพฯ : สถาบันราชภัฏพระนคร.
- ธวัช ปุณโณทก. (2531). **ภูมิปัญญาชาวบ้านอีสาน ทักษะของอาจารย์ปรีชา พิณทอง**. ใน เสรี พงศ์พิศ (บรรณาธิการ), **ทิศทางหมู่บ้านไทย**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์หมู่บ้าน.
- ประเวศ วะสี. (2532). **วัฒนธรรมกับการพัฒนา**. กรุงเทพฯ : ครูสภา.
- _____. (2539) **เอกสารประกอบการประชุมคณะกรรมการดำเนินงานโดยภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการพัฒนาหลักสูตร ครั้งที่ 1/2539 วันอังคารที่ 13 กุมภาพันธ์ 2539 เวลา 13.00-15.00 น. ห้องประชุมวิชาการ ชั้น 6**.
- ปราณี ตันตยานุบุตร. (2551). **ภูมิปัญญาไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 3, กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต.
- พระครูวินัยธรประจักษ์ จุกกธมโม. (2545). **พระพุทธศาสนากับภูมิปัญญาไทย**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ยิ่งยง เทาประเสริฐ. (2537). **ศักยภาพของภูมิปัญญาพื้นบ้าน**. วารสารการศึกษาแห่งชาติ. (ปีที่ 28 ฉบับที่ 5 มิถุนายน 2537)
- รัตน์ะ บัวสนธิ์. (2535). **การพัฒนาหลักสูตรและการเรียนการสอนเพื่อถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น : กรณีศึกษาชุมชนในเขตภาคกลางตอนล่าง**. ปรินญาตุษฎีบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ วิทยาเขตประสานมิตร.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2546) **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2542**. พิมพ์ครั้งที่ 6, กรุงเทพฯ : อักษรเจริญทัศน์.
- วรวิฑู สุวรรณฤทธิ และคณะ. (2546). **วิถีไทย**. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.

- ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร. (2548). **ภูมิปัญญาไทย-ภูมิปัญญาเทศ**. กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.
- เสนห์ จามริก. (2541). **เศรษฐกิจพอเพียงในกระแสโลกาภิวัตน์ : ปรับปรุงจากเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงกับการพัฒนาที่ยั่งยืน**. นำเสนอในการสัมมนา โครงการปราชญ์เพื่อแผ่นดิน ครั้งที่ 1 เรื่อง ปรัชญาการพัฒนาทฤษฎีใหม่ตามแนวพระราชดำริ ณ สถาบันพัฒนาข้าราชการพลเรือน (เอกสารอัดสำเนา).
- สัญญา สัญญาวิวัฒน์. (2545). **สังคมศาสตร์เบื้องต้น**. พิมพ์ครั้งที่ 5, กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สามารถ จันทร์สุรย์. (2549). **องค์ความรู้ภูมิปัญญาไทย**. โครงการมหาวิทยาลัยชีวิต สถาบันส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน, กรุงเทพฯ : เจริญวิทย์การพิมพ์.
- สุพจน์ แสงเงิน และคณะ. (2550). **วิถีไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 3, กรุงเทพฯ : สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ.
- เสรี พงศ์พิศ. (2536). **ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท**. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป.
- _____. (2553). **ร้อยคำที่ควรรู้ ฉบับปรับปรุงใหม่**. กรุงเทพฯ : พลังปัญญา.
- แสงอรุณ กนกพงศ์ชัย. (2548). **วัฒนธรรมในสังคมไทย**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. (2542). **แนวทางส่งเสริมภูมิปัญญาไทยในการจัดการศึกษา**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: บริษัทพิมพ์ดี จำกัด.
- สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา. (2547). **ครูภูมิปัญญาไทย รุ่นที่ 3 ภาคกลางและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ**. กรุงเทพฯ : ชุมชนสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย.
- อากาศร มินวงษ์ (2549). **ภูมิปัญญาไทย : มรดกทางความคิด**. ในเอกสารประกอบการสอนรายวิชา พื้นฐานวัฒนธรรมไทย. คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี.
- เอกวิทย์ ณ ถกลาง. (2540). **ภูมิปัญญาชาวบ้านสี่ภูมิภาค : วิถีชีวิตและกระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้านไทย**. นนทบุรี : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช.
- อรรรวีย์ เฉลิมพงษ์. (2554). **ปราชญ์ชาวบ้าน**. ในเอกสารประกอบคำบรรยายรายวิชาเทคโนโลยีที่เหมาะสมกับการดำรงชีวิตในท้องถิ่น. คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี. (เอกสารอัดสำเนา).

แผนบริหารการสอนประจำบทที่ 2

เนื้อหาประจำบท

บทที่ 2 ภูมิปัญญาในแต่ละภูมิภาคของประเทศไทย

ปัจจัยที่มีผลต่อการสร้างสรรค์ภูมิปัญญา

ภูมิปัญญาในแต่ละภูมิภาค

ภูมิปัญญากับปัจจัยในการดำรงชีวิต

การถ่ายทอดภูมิปัญญาและการส่งเสริมภูมิปัญญาในแต่ละภูมิภาค

แนวทางการนำภูมิปัญญามาใช้ในการพัฒนาสังคมและประเทศชาติ

บทสรุป

จุดประสงค์เชิงพฤติกรรม

1. เพื่อให้ผู้เรียนมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับปัจจัยที่มีผลต่อการสร้างสรรค์ภูมิปัญญา
2. เพื่อให้ผู้เรียนสามารถอธิบายถึงภูมิปัญญาของแต่ละภูมิภาคได้
3. เพื่อให้ผู้เรียนสามารถอธิบายและยกตัวอย่างภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีความเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของมนุษย์ได้

กิจกรรมการเรียนรู้การสอนประจำบท

1. ผู้สอนอธิบายภูมิปัญญาท้องถิ่นในแต่ละภูมิภาคของประเทศไทยพร้อมยกตัวอย่างประกอบการบรรยายโดยใช้เครื่องคอมพิวเตอร์และเครื่องฉายภาพมัลติมีเดีย วิดีทัศน์
2. ให้ผู้เรียนศึกษาเอกสารประกอบการสอนเรื่องภูมิปัญญาในแต่ละภูมิภาคของประเทศไทย และนำข้อมูลมาอภิปรายในชั้นเรียน
3. แบ่งกลุ่มผู้เรียนออกเป็นออกเป็นกลุ่ม ๆ ละประมาณ 5 คนเพื่อร่วมกันระดมความคิดเห็นเกี่ยวกับภูมิปัญญาในแต่ละภูมิภาคที่เป็นปัจจัยต่อการดำรงชีวิตแล้วนำเสนอหน้าชั้นเรียน
4. ให้ผู้เรียนค้นคว้าจากเอกสารสิ่งพิมพ์ในประเด็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีผลต่อคุณภาพชีวิตสังคม ประเทศชาติและนำมาอภิปรายร่วมกัน
5. ให้ผู้เรียนทำแบบฝึกหัดบทที่ 2

สื่อการเรียนการสอน

1. เอกสารประกอบการสอนเรื่องภูมิปัญญาในแต่ละภูมิภาคของประเทศไทย
2. วีดิทัศน์เกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น 4 ภูมิภาคของไทย
3. ภาพแสดงตัวอย่างของภูมิปัญญาท้องถิ่นในแต่ละภูมิภาค
4. เครื่องคอมพิวเตอร์และเครื่องฉายภาพมัลติมีเดีย
5. กระดาษฟลิปชาร์ต สีเขียน
6. แบบฝึกหัดบทที่ 2

การวัดผลและประเมินผล

1. ซักถามความรู้ความเข้าใจ
2. สังเกตจากการค้นคว้าและการสรุป
3. สังเกตจากการมีส่วนร่วมและการนำเสนอหน้าชั้นเรียน
4. ประเมินจากแบบฝึกหัด
5. ประเมินจากการสอบระหว่างภาคและปลายภาค

บทที่ 2

ภูมิปัญญาในแต่ละภูมิภาคของประเทศไทย

วิถีการดำเนินชีวิต ความคิด ความเชื่อและสภาพแวดล้อมทางกายภาพของประเทศไทย มีความแตกต่างกันในแต่ละพื้นที่และภูมิภาค จึงเป็นสาเหตุที่ทำให้ผู้คนในแต่ละชุมชนแต่ละท้องถิ่น ต่างก็แสวงหาแนวทางในการดำรงชีพที่มีความเหมาะสมกับสภาพของตน ประกอบกับความพยายามที่จะปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและ การดำรงชีวิตตามบริบทของตนเอง จึงทำให้ภูมิปัญญาในแต่ละภูมิภาคของประเทศไทยมีความแตกต่างกันไป ไม่ว่าจะเป็นศาสนา ความเชื่อ ลัทธิ ศิลปะ วัฒนธรรม จารีต ประเพณี ภาษาและลักษณะความเป็นอยู่ของผู้คนในการดำรงชีวิตในสังคม เป็นต้น ดังนั้นการศึกษาเพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจถึงภูมิปัญญาในแต่ละภูมิภาคของประเทศไทย จะช่วยให้สามารถปฏิบัติตนได้อย่างเหมาะสมต่อความหลากหลายทางวัฒนธรรมของชุมชนและสังคมได้

ปัจจัยที่มีผลต่อการสร้างสรรค์ภูมิปัญญา

ภูมิปัญญาเกิดขึ้นจากกระบวนการสืบทอดหรือถ่ายทอดองค์ความรู้ที่อยู่เดิมในชุมชนท้องถิ่นต่าง ๆ แล้วทำการพัฒนา เลือกรสร และปรับปรุงองค์ความรู้เหล่านั้นขึ้นมา จนก่อให้เกิดเป็นความชำนาญ สามารถแก้ไขปัญหาและพัฒนาคุณภาพชีวิตได้อย่างเหมาะสมกับยุคสมัย เกิดเป็นองค์ความรู้ใหม่ ๆ ที่เหมาะสม มีการสืบทอดและพัฒนาต่อไปอย่างไม่สิ้นสุด เช่น วัฒนธรรม ภาษา วรรณกรรม การผลิตอาหาร การตั้งถิ่นฐานบ้านเรือน เครื่องนุ่งห่ม เครื่องมือ เครื่องใช้ อุปกรณ์ สำหรับการประกอบอาชีพ ศิลปะลวดลายไทยต่าง ๆ เป็นต้น การเกิดขึ้นหรือการสร้างสรรค์ภูมิปัญญานั้นปราณี ต้นตอยานุบุตร (2551 : 31-60) อธิบายว่า ปัจจัยที่ส่งผลต่อการสร้างสรรค์ภูมิปัญญาประกอบด้วยปัจจัย ดังต่อไปนี้

1. สภาพภูมิศาสตร์และสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ

ได้มีการจัดแบ่งภูมิภาคของประเทศไทยเพื่อสะดวกแก่การทำความเข้าใจในเรื่องการศึกษาสภาพภูมิศาสตร์และสิ่งแวดล้อมธรรมชาติที่สัมพันธ์กับการตั้งถิ่นฐานของชุมชนอันส่งผลต่อการเกิดภูมิปัญญาในแต่ละภูมิภาค ได้แก่ ภาคกลาง ภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคใต้ โดยลักษณะทั่วไปของสภาพภูมิศาสตร์และสิ่งแวดล้อมธรรมชาติทั้ง 4 ภูมิภาค ประกอบด้วย

1.1 ภาคกลาง มีลักษณะทั่วไป คือ เป็นพื้นที่ลุ่มน้ำขนาดใหญ่ มีแม่น้ำปิง วัง ยม น่าน ไหลมารวมกันจนเกิดเป็นแม่น้ำเจ้าพระยา แล้วจากนั้นจึงไหลลงสู่ที่ราบภาคกลางตอนล่างและยังมี

แม่น้ำแม่กลอง แม่น้ำท่าจีน แม่น้ำบางปะกงไหลผ่านภาคกลางอีกด้วย จึงทำให้เกิดเป็นพื้นที่ชุ่มน้ำขนาดใหญ่ มีความชุ่มชื้นเหมาะสมแก่การทำเกษตรกรรม รวมไปถึงการตั้งบ้านเรือนขนาดใหญ่ การเดินทางไปมาหาสู่ทำได้ง่ายและสะดวก จึงทำให้มีคนหลากหลายชาติพันธุ์และภาษาเข้ามาตั้งหลักแหล่งทำมาหากินและมีการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมซึ่งกันและกัน โดยอาศัยน้ำเป็นปัจจัยสำคัญในการสร้างสรรค์และพัฒนาอารยธรรมขึ้นมา ซึ่งภาคกลางประกอบด้วย 34 จังหวัด แบ่งออกได้ ดังนี้

1.1.1 พื้นที่ลุ่มเขตภาคกลาง ประกอบไปด้วย 14 จังหวัด คือ กรุงเทพมหานคร นครปฐม สมุทรสาคร สมุทรสงคราม สมุทรปราการ นนทบุรี ปทุมธานี พระนครศรีอยุธยา สุพรรณบุรี นครนายก อ่างทอง สระบุรี สิงห์บุรี ลพบุรี

1.1.2 ภาคกลางตอนบน ประกอบไปด้วย 8 จังหวัด คือ ชัยนาท นครสวรรค์ กำแพงเพชร พิจิตร พิษณุโลก เพชรบูรณ์ ตาก สุโขทัย

1.1.3 ภาคกลางด้านตะวันตก ประกอบไปด้วย 5 จังหวัด คือ กาญจนบุรี อุทัยธานี ราชบุรี เพชรบุรี ประจวบคีรีขันธ์

1.1.4 ภาคกลางด้านตะวันออก ประกอบไปด้วย 7 จังหวัด คือ ปราจีนบุรี สระแก้ว ฉะเชิงเทรา ชลบุรี ระยอง จันทบุรี ตราด

1.2 ภาคเหนือ มีลักษณะทั่วไป คือ เป็นพื้นที่ที่มีทิวเขาทอดยาวสลับกับที่ราบในหุบเขา เต็มไปด้วยพืช พรรณไม้ สภาพภูมิอากาศมีความหนาวเย็นมีความชื้นสูง ในฤดูฝน ฝนจะตกเร็วกว่าภาคกลางและภาคใต้ นอกจากนี้พื้นที่ป่าเชิงเขาและป่าโปร่งบนเขาที่ปกคลุมอยู่ทั่วไปจะกักเก็บและรองรับน้ำและความชุ่มชื้นได้เป็นอย่างดี การตั้งถิ่นฐานและการรวมตัวของผู้คนในภาคเหนือจึงอยู่รวมกันเป็นกระจุก ภาคเหนือ ประกอบด้วย 9 จังหวัด คือแม่ฮ่องสอน เชียงใหม่ เชียงราย ลำพูน ลำปาง แพร่ น่าน อุตรดิตถ์และพะเยา

1.3 ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ลักษณะสภาพทั่วไปของพื้นที่ในภูมิภาคนี้คือเป็นที่ราบสูงกว้างใหญ่สลับกับเป็นที่แอ่งกระทะพื้นดินไม่อุ้มน้ำ มีสภาพอากาศหนาวเย็นและร้อนแล้งพื้นดินเป็นดินปนทรายการกักเก็บน้ำเป็นไปได้ยาก เมื่อหมดฤดูฝนจะมีช่วงฤดูแล้งยาวนานกว่าภูมิภาคอื่น ๆ ใต้ผืนแผ่นดินหลายแห่งที่ห่างไกลแหล่งน้ำจะเป็นหินเกลือ ที่ได้มีการโค่นป่าลงมามากเมื่อฝนตกลงมา น้ำจะระเหยและก่อให้เกิดเกลือบนผิวดินทำให้ดินเค็ม พืชพรรณต่าง ๆ เจริญงอกขึ้นได้ยาก การตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนจะเลือกอาศัยอยู่บนทำเลพื้นที่โคกและพื้นที่ดอนเป็นส่วนใหญ่ โดยในส่วนของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ประกอบด้วย 20 จังหวัด คือหนองคาย เลย อุตรดิตถ์ หนองบัวลำภู ขอนแก่น สกลนคร นครพนม มุกดาหาร อำนาจเจริญ กาฬสินธุ์ มหาสารคาม ร้อยเอ็ด อุบลราชธานี ยโสธร ศรีสะเกษ บุรีรัมย์ ชัยภูมิ สุรินทร์ นครราชสีมา บึงกาฬ

1.4 ภาคใต้ ลักษณะโดยทั่วไปของภาคใต้มีลักษณะเป็นคาบสมุทร มีสันเขาทอดตัวยาวจากเหนือไปได้ เช่น ทิวเขาภูเก็ต ทิวเขานครศรีธรรมราช ทิวเขาสันกาลาศรี มีพื้นที่ติดชายฝั่งทะเล

ทั้งสองด้าน ซึ่งจะได้รับอิทธิพลจากลมมรสุมที่แตกต่างกัน นอกจากนี้ยังมีพื้นที่ที่เป็นเกาะแก่งและเป็นแหลมยื่นออกไปทะเล โดยพื้นที่ราบบริเวณชายฝั่งตะวันออกจะเป็นแบบยกตัวและเคยเป็นทะเลตื้น มีแม่น้ำยาวหลายสาย ได้แก่ แม่น้ำตาปี แม่น้ำชุมพร แม่น้ำปากพนัง แม่น้ำปัตตานี แม่น้ำโก-ลก ส่วนที่ราบบริเวณชายฝั่งตะวันตกจะเป็นแบบยุบตัว ชายฝั่งแคบและเว้าแหว่ง โดยบางแห่งมีภูเขาทอดยาวจรดทะเล มีอ่าวและเกาะน้อยใหญ่ มีการพบแร่ธาตุใต้ผิวดินเป็นจำนวนมาก นอกจากนี้ยังได้ชื่อว่าเป็นแหล่งอารยธรรมของประเทศไทยอีกด้วย ในส่วนของภาคใต้ ประกอบด้วย 14 จังหวัด คือ ชุมพร ระนอง พังงา ภูเก็ต กระบี่ สุราษฎร์ธานี นครศรีธรรมราช ตรัง พัทลุง สงขลา สตูล ปัตตานี ยะลา นราธิวาส

2. พัฒนาการทางประวัติศาสตร์

2.1 ภาคกลาง เป็นศูนย์กลางแห่งราชธานีทุกยุคทุกสมัย และเป็นศูนย์กลางอำนาจรัฐเศรษฐกิจ คมนาคมและศาสนาไม่น้อยกว่า 7 ศตวรรษแล้ว เพราะมีลักษณะทางยุทธศาสตร์ที่ดี นอกจากนี้ยังประกอบด้วยกลุ่มชนหลากหลายชาติพันธุ์ ได้แก่ ลาว เขมร มอญ มาเลย์ หรือในสมัยอยุธยาที่มีการติดต่อค้าขายกับชาวต่างชาติ เช่น จีน ญี่ปุ่น อาหรับ โปรตุเกส ฮอลันดา ฝรั่งเศส อังกฤษ เป็นต้น จากพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ พบว่าอิทธิพลของราชธานีจะแผ่ขยายปกคลุมหัวเมืองต่าง ๆ ไปถึงดินแดนประเทศราช เช่น ล้านนา ลาว กัมพูชา ไปจนถึงคาบสมุทรมลายูและมีการเรียกหัวเมืองต่าง ๆ ว่าหัวเมืองชั้นใน หัวเมืองชั้นนอก โดยในอดีตภาคกลางมีระบบความสัมพันธ์ของกลุ่มคนในสังคมตามที่กำหนดไว้ในกฎหมายตราสามดวงว่า มีความสัมพันธ์เชิงอำนาจแบบนายกับบ่าว หลวงกับราษฎร์

2.2 ภาคเหนือ กลุ่มคนภาคเหนือส่วนใหญ่มีวิถีชีวิตแบบวัฒนธรรมท้องถิ่นหรือวัฒนธรรมคนเมืองหรือคนล้านนา ตามชื่อของอาณาจักรล้านนาที่มีการปกครองแบบนครรัฐที่ปกครองโดยพญามังราย มีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองนพบุรีศรีนครพิงค์เชียงใหม่ และเป็นแหล่งรวมของคนพื้นเมืองหลายชนเผ่า ซึ่งจะมีลักษณะวิถีชีวิตที่เกี่ยวข้องกับการเกษตรกรรม คติความเชื่อการนับถือศาสนาที่ผ่านการแสดงออกมาในลักษณะของความรู้สึก ภาษา วรรณกรรม ดนตรีและงานฝีมือ เป็นต้น โดยกลุ่มชนหรือชาติพันธุ์ของภาคเหนือจะประกอบด้วยชนหลายกลุ่ม คือ

2.2.1 กลุ่มไท ยวนหรือโยนก

2.2.2 กลุ่มไทเขิน

2.2.3 กลุ่มไทใหญ่หรือไทเหนือ

2.2.4 กลุ่มไทลื้อ เป็นกลุ่มที่อพยพมาจากสิบสองปันนามณฑลยูนนานประเทศจีนและเมืองยอง รัฐฉาน ประเทศพม่า

นอกจากนี้ในพื้นที่ที่มีระดับความสูงขึ้นไปจะพบชาติพันธุ์ชนกลุ่มน้อย ซึ่งประกอบด้วยคนถิ่นเดิม ได้แก่ กะเหรี่ยง ละว้าหรือลัวะ ฉิ่นและขมุ ส่วนอีกกลุ่มหนึ่ง คือม้ง ซึ่งอพยพมาจาก

3. ลักษณะสังคมและวัฒนธรรม

การอยู่ร่วมกันมนุษย์เป็นกลุ่ม เป็นสังคมทำให้เกิดการปะทะสังสรรค์ระหว่างกันอย่าง ต่อเนื่องทั้งจากการไปมาหาสู่กัน การติดต่อค้าขาย การอพยพโยกย้ายถิ่นฐานรวมถึงการได้รับ วัฒนธรรมจากชาติอื่น ๆ เช่น ชาวจีน อินเดีย อาหรับและยุโรป ถือเป็นปัจจัยก่อให้เกิดภูมิปัญญาได้ เช่นกัน

3.1 ความจำเป็นขั้นพื้นฐานในการดำรงชีวิตหรือปัจจัย 4 อันได้แก่ อาหาร ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรค ที่เป็นเหตุทำให้มนุษย์มีความพยายามศึกษาเรียนรู้ เสาะแสวงหา ประดิษฐ์ คิดค้น สร้างสรรค์ ประยุกต์ด้วยกลวิธีต่าง ๆ เพื่อให้ได้มาซึ่งปัจจัย 4 และนำมาใช้ประโยชน์อย่าง เหมาะสม

3.2 วิธีแห่งการดำรงชีวิต การที่สังคมไทยมีความผูกพันกับการเกษตรมีการพึ่งพิงอาศัยดิน และน้ำ หากมีการผิดปกติของสภาพดินฟ้า อากาศ ผู้คนก็จะไปพึ่งพาเทวดาฟ้าดินและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ทั้งหลายทำให้เกิดพิธีกรรมและงานบุญประเพณีสืบต่อกันมา เช่น วัฒนธรรมข้าว เป็นต้น

3.3 ความเชื่อและความศรัทธาในศาสนา ในปัจจุบันศาสนาที่คนไทยนับถือมีอยู่หลาย ศาสนา ศาสนาใหญ่ ๆ คือ ศาสนาพุทธ ศาสนาอิสลามและศาสนาคริสต์ โดยศาสนาพุทธเป็นศาสนา ที่มีอิทธิพลมากที่สุดต่อการเกิดภูมิปัญญาในด้านการปกครอง ด้านการศึกษา ด้านประเพณี ด้านภาษา และวรรณกรรม ด้านศิลปกรรม ด้านสังคม

3.4 ธรรมชาติการเรียนรู้ของชุมชน ความสามารถของมนุษย์ที่จะปรับตัวให้เข้ากับเงื่อนไข ของสภาพแวดล้อมเพื่อความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น เช่น การลองผิดลองถูก การลงมือกระทำจริง การสาธิต และการบอกเล่า การเรียนรู้ผ่านพิธีกรรมทางศาสนา การแลกเปลี่ยนประสบการณ์ การผลิตซ้ำทาง วัฒนธรรมและครุพักักจำ

4. อิทธิพลวัฒนธรรมใหม่

วัฒนธรรมใหม่ถือเป็นปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการเกิดภูมิปัญญาในท่ามกลางยุคโลกาภิวัตน์ ที่ทำให้สังคมไทยเจริญก้าวหน้าอย่างรวดเร็ว โดยอิทธิพลของวัฒนธรรมใหม่นั้นจัดว่าเป็นกระแสของ การเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจแบบทุนนิยมและเสรีนิยม กระแสวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี กระแสข้อมูล ข่าวสาร เป็นต้น จึงเป็นเหตุทำให้ประเทศไทยเข้าสู่โลกที่ไร้พรมแดน ซึ่งอิทธิพลวัฒนธรรมใหม่พอจะ รวบรวมและสรุปได้ ดังนี้

4.1 การปรับโครงสร้างการปกครอง ก่อให้เกิดการละเลยในเรื่องของรัฐธรรมนูญหรือชาตินิยม

4.2 การสื่อสารและการคมนาคม ความเจริญทางด้านโครงสร้างพื้นฐาน จึงก่อให้เกิดการ ไปมาหาสู่ได้ง่ายสะดวกขึ้น ก่อให้เกิดทางเลือกในการทำงานและอาชีพ

4.3 แบบแผนการผลิตและการบริโภค ที่มุ่งเน้นมีรายได้ทางเศรษฐกิจมากกว่าการยังชีพ มีการสร้างนวัตกรรมและเทคโนโลยีในการผลิตได้คราวละมาก ๆ มีการบริหารจัดการและการโฆษณา เป็นปัจจัยสำคัญ

4.4 การศึกษาและการวิจัย เพื่อทำให้เกิดความทันสมัยตามทันยุคแห่งการพัฒนาและเทคโนโลยีจึงทำให้เกิดความรู้ความคิดและนวัตกรรมใหม่ ๆ

4.5 ค่านิยมสมัยใหม่ ที่มีผลมาจากการที่สังคมไทยเป็นสังคมบริโภคนิยม หลงใหลในวัตถุ เกิดความความต้องการทันสมัยอยากมีอยากเป็น

4.6 การเร่งรัดในการดำรงชีพ ทั้งในด้านอาหาร ด้านที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม การรักษาโรคภัยไข้เจ็บ เป็นต้น

พระครูวินัยธรประจักษ์ จกกรมโม (2545 : 28-34) กล่าวถึงการเกิดขึ้นของภูมิปัญญาไทย ที่มีอิทธิพลมาจากรากฐานทางพระพุทธศาสนาและความเชื่อว่า วิถีชีวิตสังคมไทยนั้นมีความสัมพันธ์ ต่อเนื่องกันมาเป็นระยะเวลาอันยาวนาน โดยมีลักษณะที่ผสมผสานกับศาสนาพราหมณ์และคติความเชื่อ ดั้งเดิมเกี่ยวกับผีसाง เทวดาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ พระพุทธศาสนาได้สร้างสรรค์วัฒนธรรมและภูมิปัญญา ในด้านต่าง ๆ ทั้งด้านจิตใจ บุคลิกภาพ รวมทั้งวัฒนธรรมทางวัตถุ เช่น โบสถ์ วิหาร พระพุทธปฏิมากร เจดีย์ เป็นต้น ซึ่งการนับถือพุทธศาสนาของคนไทยสามารถแบ่งออกได้ 2 กลุ่ม คือ

1. กลุ่มผู้รู้ ซึ่งยึดถือหลักธรรมะอันเป็นเนื้อหาที่แท้จริง
2. กลุ่มชาวบ้าน หรือที่เรียกว่าพระพุทธศาสนาแบบชาวบ้าน ซึ่งจะเน้นการปฏิบัติหรือจริยธรรมเป็นสำคัญมีการแปลความหมายของธรรมะ ผสมผสานกับคติความเชื่อดั้งเดิมเกี่ยวกับผีसाง เทวดาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ จึงนับถือศาสนาโดยเน้นเรื่องพิธีกรรมมากกว่าแก่นคำสอนหรือธรรมในศาสนา ซึ่งพระพุทธศาสนามีความสัมพันธ์กับสังคมไทยในปัจจุบัน โดยมีคอยวัดทำหน้าที่เป็นสถานศึกษา เป็นสถานสงเคราะห์และเป็นศูนย์กลางของชุมชน

กล่าวสรุปได้ว่า ศาสนาพุทธมีอิทธิพลทางความคิดที่ก่อให้เกิดภูมิปัญญาด้วยเหตุผล ดังต่อไปนี้

1. เป็นสถาบันสังคมที่ใหญ่และสำคัญมากในประเทศไทย
2. เป็นสภาพแวดล้อมทางสังคมที่แผ่กว้างครอบคลุมสังคมไทย
3. เป็นเนื้อหาสาระส่วนสำคัญและเป็นรากฐานของวัฒนธรรมไทย
4. เป็นเอกลักษณ์และมรดกของชาติไทย
5. เป็นศาสนาซึ่งคนไทยส่วนใหญ่นับถือและเป็นศาสนาประจำชาติไทย
6. เป็นหลักคำสอนและระบบจริยธรรมสำหรับการพัฒนาชีวิตและสังคม
7. เป็นวิชาการที่เสริมสร้างความเจริญก้าวหน้าทางปัญญาให้แก่สังคมมนุษย์
8. เป็นแหล่งหนึ่งแห่งอารยธรรมของมนุษยชาติ

ดังนั้นจึงอาจสรุปได้ว่าปัจจัยที่มีผลต่อการสร้างสรรค์ภูมิปัญญาประกอบด้วยสภาพภูมิศาสตร์และสิ่งแวดล้อม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ ลักษณะสังคมและวัฒนธรรม อิทธิพลวัฒนธรรมใหม่และเกิดจากรากฐานพระพุทธศาสนาและความเชื่อ ซึ่งมีอิทธิพลต่อการเกิดขึ้นของภูมิปัญญาในประเทศไทย

ภูมิปัญญาในแต่ละภูมิภาค

ประเทศไทยมีความเป็นราชอาณาจักรที่มีความเจริญรุ่งเรืองมาเป็นระยะเวลายาวนาน และด้วยความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรและความเก่าแก่ทางสังคมนี้เอง ทำให้คนไทยได้นำเอาทรัพยากรต่าง ๆ มาใช้ประโยชน์ในการดำรงชีวิตอย่างเป็นสุข ซึ่งเป็นเครื่องบ่งชี้แสดงให้เห็นถึงภูมิปัญญาอันชาญฉลาดของคนไทยในการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมและการทำมาหากินที่เกี่ยวข้องกับปัจจัย 4 ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งต่อชีวิต ดังนั้นการศึกษาภูมิปัญญาในแต่ละภูมิภาคจะเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิตและการดำรงอยู่ของคนไทย

1. ภูมิปัญญาภาคกลาง

ลักษณะของภูมิปัญญาภาคกลางนั้นจะมีเอกลักษณ์เฉพาะที่แสดงถึงวิถีการดำรงอยู่ของคนภาคกลางได้เป็นอย่างดี โดยภูมิปัญญาและวัฒนธรรมประเพณีบางอย่างจะมีความใกล้เคียงคล้ายคลึงกับวัฒนธรรมประเพณีของภาคอื่น ๆ ซึ่งเอกวิทย์ ณ ถลาง (2540 : 281-362) ได้อธิบายเกี่ยวกับภูมิปัญญาภาคกลางไว้ในรายงานวิจัยเรื่อง ภูมิปัญญาชาวบ้านสี่ภูมิภาค : วิถีชีวิตและกระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้านไทย สามารถสรุปได้ 4 ด้าน ดังนี้

1.1 ภูมิปัญญาในการดำรงชีพตามสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ และสังคมวัฒนธรรม ได้แก่ ภูมิปัญญาในวัฒนธรรมข้าว เช่น การสู่วัชยข้าว ภูมิปัญญาในการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนและชุมชน ภูมิปัญญาในการปรับตัวและหลอมรวมร่วมกันระหว่างคนหลายชาติพันธุ์ เช่น งานวันไหลในประเพณีสงกรานต์ เป็นต้น

1.2 ภูมิปัญญาในการโต้ตอบ และการปรับตัวกับการเปลี่ยนแปลง เช่น การนับถือพระพุทธศาสนาควบคู่กันไปกับการนับถือผีตามความเชื่อดั้งเดิม เป็นต้น

1.3 ภูมิปัญญาในด้านการประดิษฐ์ และหัตถศิลป์ เช่น การประดิษฐ์สิ่งของจากส่วนต่าง ๆ ของพืช เช่น ต้นกล้วย ต้นไม้ ต้นจาก การประดิษฐ์เครื่องมือตัดกั๊บสัตว์ การใช้ของพื้นบ้านเพื่อการทำมาหากินและเครื่องมือการทำงานเกษตร เป็นต้น

1.4 ภูมิปัญญาในการแสวงหาทางเลือก และการผลิตแบบซ้ำ ๆ เช่น ภูมิปัญญาทางด้านการบวนการเรียนรู้และการปรับตัวของชุมชนในการทำงาน ภูมิปัญญาทางด้านการละเล่นพื้นบ้านแบบนาฏศิลป์ ลิเก ลำตัด เป็นต้น

ภูมิปัญญาภาคกลางสามารถแสดงออกมาในลักษณะของประเพณีที่สำคัญ ได้แก่ ประเพณีสู่ขวัญข้าว-ขวัญควาย ประเพณีตักบาตรน้ำผึ้ง ประเพณีตักบาตรดอกไม้ ประเพณีวิ่งควาย ประเพณีสงกรานต์ ประเพณีบุญกลางบ้าน ประเพณีวันไหลและประเพณีกวนข้าวทิพย์ เป็นต้น ส่วนภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องกับการเล่นก็มีมากมาย เช่น ลีเก ลำตัด การแสดงโขน มอญซ่อนผ้า งูกินหาง การแข่งว่าวปักเป้าและจูกา เป็นต้น ซึ่งภูมิปัญญาดังกล่าวแสดงให้เห็นความสามารถในการปรับตัวและการส่งเสริมการเรียนรู้ของผู้คนในท้องถิ่น

2. ภูมิปัญญาภาคเหนือ

ภูมิปัญญาภาคเหนือหรือที่เรียกว่า “ภูมิปัญญาล้านนา” เป็นสิ่งที่ชาวภาคเหนือได้สร้างสรรค์คิดค้นมาเพื่อใช้ในชีวิตประจำวันและให้การดำเนินชีวิตเป็นไปอย่างราบรื่น สะดวกสบาย และมีความสุข ซึ่งมีให้เห็นทั้งในลักษณะของสิ่งที่เป็นรูปธรรม เช่น เครื่องมือเครื่องใช้ อุปกรณ์สิ่งก่อสร้าง อาคารบ้านเรือน สถาปัตยกรรม จิตรกรรม ดนตรี ศิลปะแขนงต่าง ๆ และภูมิปัญญาที่อยู่ในลักษณะของขนบธรรมเนียมประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อและกิจกรรมอื่น ๆ ที่แฝงไปด้วยความคิดและกลวิธีอันแยบยล ลึกซึ้งและชาญฉลาดทั้งในการอบรมสั่งสอนผู้คนและการจัดการวิถีของชุมชน

ภูมิปัญญาล้านนาหลาย ๆ อย่างมีความคล้ายคลึงกับภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือภาคอื่น ๆ นอกจากนี้ภูมิปัญญาล้านนาอีกหลายประการยังมีความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวของชาวล้านนาเอง ซึ่งเป็นที่ยอมรับและสืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบัน โดยภูมิปัญญาล้านนาที่แสดงออกผ่านประเพณีที่สำคัญ ดังนี้

2.1 ภูมิปัญญาและประเพณีเกี่ยวกับวิถีชีวิต ได้แก่ ประเพณีการเกิด การตาย การแต่งงาน การขึ้นบ้านใหม่ สืบชะตา การบวช เป็นต้น

2.2 ภูมิปัญญาและประเพณีเกี่ยวกับการทำมาหากิน เช่น การสู่ขวัญข้าว - ขวัญควาย ประเพณีแรกนาขวัญ การเอามือเอาร่าง ทำนาทำสวน การทำเหมืองตีฝาย (ขุดลอกลำเหมืองซ่อมแซมฝาย) การเลี้ยงผีขุนน้ำ เป็นต้น

2.3 ภูมิปัญญาและประเพณีที่เกี่ยวกับพุทธศาสนา เช่น ประเพณีปอยน้อย (การบรรพชา) ปอยเป็ง (การอุปสมบท) ปอยหลวง (การทำบุญฉลองเสนาสนะ) ประเพณีขึ้นพระธาตุหรือการไหว้พระธาตุ (สร่งน้ำพระธาตุ) การถวายตานก้วยสลาก (ทานสลากภัตต์) ตั้งธัมม์หลวง (การฟังเทศน์มหาชาติ) เข้าพรรษา ออกพรรษา ทอดกฐินทอดผ้าป่า เป็นต้น

2.4 ภูมิปัญญาและประเพณีตามเทศกาล เช่น ประเพณีปีใหม่เมือง (สงกรานต์) ประเพณีเดือนยี่เป็ง (ลอยกระทง) ประเพณีถวายธรรมเดือน 12 เป็นต้น

2.5 ภูมิปัญญาและประเพณีเกี่ยวกับครอบครัวบ้านเมือง เช่น การเลี้ยงผีปู่ ผีย่า การพ้อน ผิมด-ผิมเม้ง ประเพณีสืบชะตาบ้านชะตาเมือง ประเพณีอินทิล (บูชาเสาหลักเมือง) ประเพณีแปลงบ้านหรือไหว้ผีเสื้อบ้าน (ไหว้ผีหมูบ้าน) เป็นต้น

3. ภูมิปัญญาภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ภูมิปัญญาภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรือชาวอีสานที่เด่นชัด คือ “ฮีตสิบสอง คองสิบสี่” เป็นที่รู้จักในเรื่องของขนบธรรมเนียมประเพณีของชาวอีสานที่มีการปฏิบัติสืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบัน โดยเป็นวัฒนธรรมแสดงถึงความเป็นชนชาติที่เก่าแก่และเจริญรุ่งเรือง ถือเป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่น และมีส่วนช่วยให้เกิดความมั่นคงในภูมิปัญญาและวัฒนธรรมของชาวอีสาน

คำว่า ฮีตสิบสอง มาจากคำว่า “ฮีต” และคำว่า “สิบสอง” โดยคำว่า “ฮีต” คือ คำว่า “จารีต” ที่หมายถึงธรรมเนียม จารีต ประเพณีหรือความประพฤติที่ดั่งงามและคำว่า “สิบสอง” คือ คำว่า สิบสองเดือน ดังนั้นคำว่าฮีตสิบสองจึงหมายถึง ประเพณีที่ประชาชนในภาคอีสานปฏิบัติกันมาในโอกาสต่าง ๆ ทั้งสิบสองเดือนของแต่ละปี โดยฮีต (จารีต) แต่ละอย่างกำหนดให้ปฏิบัติในแต่ละเดือนจนครบทั้ง 12 เดือน นักปราชญ์โบราณได้วางฮีตสิบสองของชาวอีสานไว้ให้เป็นประเพณีกำหนดให้ลูกหลานกระทำตามวาระหรือโอกาสซึ่งจะมีปฏิทินในแต่ละเดือน (จารุวรรณ ธรรมวัตร, 2543 : 25) คือ

เดือนอ้ายหรือเดือน 1 (บุญเข้ากรรม)	เดือนยี่หรือเดือน 2 (บุญคุณลาน)
เดือนสาม (บุญข้าวจี)	เดือนสี่ (บุญพระเวส)
เดือนห้า (บุญสงกรานต์)	เดือนหก (บุญบั้งไฟ)
เดือนเจ็ด (บุญซำฮะ)	เดือนแปด (บุญเข้าพรรษา)
เดือนเก้า (บุญข้าวประดับดิน)	เดือนสิบ (บุญข้าวสาก)
เดือนสิบเอ็ด (บุญออกพรรษา)	เดือนสิบสอง (บุญกฐิน)

ประเพณีที่กล่าวมานี้ ถือว่าเป็นหน้าที่ของทุกคนที่จะต้องร่วมมือกันอย่างจริงจัง ตั้งแต่เดือนอ้ายจนถึงเดือนสิบสอง ใครที่ไม่ไปช่วยงานบุญก็จะถูกสังคมตั้งข้อรังเกียจและยังไม่คบค้าสมาคมด้วย การร่วมประชุมทำบุญเป็นประจำเช่นนี้ จึงทำให้ชาวอีสานมีความสนิทสนมรักใคร่กันไม่เฉพาะแต่ในหมู่บ้านของตนเท่านั้นแต่ยังสร้างความสามัคคีกันในหมู่บ้านใกล้เคียงอีกด้วย

ส่วนคำว่า สิบสี่นั้นหมายถึง ข้อวัตรหรือข้อปฏิบัติ 14 ประการ ที่ชาวอีสานจะต้องปฏิบัติคู่กันกับฮีตสิบสอง ประชาชนทุกระดับนับตั้งแต่พระมหากษัตริย์ ข้าราชการ ผู้มีหน้าที่ปกครองบ้านเมืองและคนธรรมดาสามัญพึงปฏิบัติ 14 ข้อ ซึ่งคองสิบสี่สรุปได้ 2 ส่วน คือ (อร เถลิ้มพงษ์, 2537 : 48-51)

1. ข้อปฏิบัติสำหรับพระมหากษัตริย์และผู้ปกครองบ้านเมืองพึงปฏิบัติ
2. สำหรับบุคคลธรรมดาสามัญพึงปฏิบัติ เพื่อให้ประชาชนอยู่กันด้วยความสงบเรียบร้อย

โดยฮีตสิบสองคองสิบสี่นั้นส่วนใหญ่จะยึดตามข้อปฏิบัติในทางพระพุทธศาสนาเป็นหลักสำคัญ

คอง (ครรลอง) คือแบบแผนหรือแนวทางดำเนินชีวิตคล้าย ๆ กับคำภาษาอังกฤษ คือ "Way of life" แต่คองในที่นี้มุ่งไปทางศีลธรรมประเพณีที่ถูกผิดมากกว่าด้านอาชีพ เห็นจะตรงกับ

ภาษาภาคกลางว่า ทำนองคลองธรรมนั่นเอง แต่ชาวอีสานออกเสียงคลองเป็นคองไม่มีก้ำ เช่น ถ้าทำไม่ถูกต้องผู้ใหญ่ท่านจะเตือนว่า “เฮ็ดบ่แมนคอง” หรือว่า “เฮ็ดให้ถื่อฮืดถื่อคอง” เป็นต้น ตามตำราฉบับของท่านเจ้าพระยาอริยานุวัตร มีคำว่าฮีดนำหน้าด้วย คือ

ฮีดเจ้าคองขุน	ฮีดท้าวคองเพี้ย
ฮีดไพร่คองนาย	ฮีดบ้านคองเมือง
ฮีดปู่คองย่า	ฮีดตาคองยาย
ฮีดพ่อคองแม่	ฮีดไ้คองเขย
ฮีดปู่คองลุง	ฮีดลูกคองหลาน
ฮีดเ้าคองแก่	ฮีดปีคองเดือน
ฮีดไฮ้คองนา	ฮีดวัดคองสงฆ์

นอกจากนี้ลักษณะเด่นของภูมิปัญญาอีสาน จารุวรรณ ธรรมวัตร (2543 : 11-40) อธิบายไว้ในเอกสารเรื่องภูมิปัญญาอีสานสามารถสรุปได้ว่า ภูมิปัญญาอีสานเกิดขึ้นจากความพยายามแสวงหาทางเลือกให้ชุมชนในการพัฒนาคุณภาพชีวิตและสังคม อันประกอบด้วย

1. **ภูมิปัญญาด้านการผลิต** ที่ดำเนินชีวิตด้วยการผลิตแบบพึ่งตนเอง คือคนอีสานแต่ละครอบครัวทำกิจกรรมการผลิตหลายอย่าง เช่น ทำนา ทำสวน เลี้ยงสัตว์ ทอผ้า เครื่องจักสานและการหาอาหาร ซึ่งมีผลผลิตเพียงพอแก่ครอบครัว ไม่ต้องพึ่งพาตลาดหรือคนอื่นภายนอกเว้นในปีที่มีปัญหาสภาพดินฟ้าอากาศ

2. **ภูมิปัญญาด้านคหกรรม** ที่สามารถแปรรูปผลิตภัณฑ์และการถนอมอาหารในประเภทต่าง ๆ เช่น การทำปลาร้า การทำน้ำพริก ส้มตำ เป็นต้น

3. **ภูมิปัญญาด้านการรักษาโรคแผนพื้นบ้าน** มีการมุ่งเน้นในเรื่องโลกทัศน์แบบองค์รวมที่สัมพันธ์กันระหว่างร่างกายและจิตใจ รวมถึงการใช้สมุนไพรและพิธีกรรมตามความเชื่อ

4. **ภูมิปัญญาด้านหัตถกรรม** งานฝีมือที่เป็นลักษณะและเอกลักษณ์ของท้องถิ่นชาวอีสานในปัจจุบัน คือ การทำเครื่องจักสานและการทอผ้า ซึ่งถือว่าเป็นงานช่างฝีมือ ซึ่งงานจักสานส่วนใหญ่จะเป็นของบุรุษเพศ ส่วนงานด้านการทอผ้าจะเป็นของสตรีเพศ

5. **ภูมิปัญญาด้านสถาปัตยกรรม** สถาปัตยกรรมพื้นบ้านอีสานส่วนใหญ่มีรากฐานคติทางศาสนา เช่น พระธาตุและโบสถ์หรือที่เรียกว่า “สิม” ซึ่งมีลักษณะเป็นเอกลักษณ์ที่มีความเรียบง่ายหนักแน่นมีพลังและตั้งอยู่บนความสมณะและมีความจริงใจ

6. **ภูมิปัญญาด้านประเพณี** ชาวอีสานจะเป็นผู้ที่เคร่งในประเพณี ซึ่งตลอดปีจะมีกิจกรรมตามความเชื่อทางศาสนาและค่านิยมของชุมชนซึ่งเรียกว่า ฮีดคองหรือฮีดบ้านคองเมือง

7. **ภูมิปัญญาด้านภาษา** ความหลากหลายของชาวอีสานที่ประกอบด้วยหลายชาติพันธุ์ เช่น ชาวเขมร ชาวลาว ชาวผู้ไท จึงก่อให้เกิดเอกลักษณ์ของตน ทั้งภาษาพูดและภาษาเขียน ซึ่งภาษา

พูดที่นิยมเป็นหลักวาทศิลป์อันทรงคุณค่า คือการผูกถ้อยคำสำนวนแบบ “ผญา” ที่เรียกว่า “ผญาภาษิต” ที่มีลักษณะเด่นคือ การให้สติ ให้ปัญญาและให้ความรู้สึก

8. ภูมิปัญญาด้านการดนตรีการแสดงพื้นบ้าน การพักผ่อนหย่อนใจของชาวอีสานจะมีหลากหลายรูปแบบ เช่น การละเล่น ดนตรี การขับร้องและฟ้อนรำซึ่งเครื่องดนตรีที่สำคัญ ได้แก่ พิณ แคน โหวตโปงลาง ซอไม้ไผ่ กลองและกั๊บแก๊บ ภูมิปัญญาที่ปรากฏในงานด้านดนตรีคือ ความสามารถในการเลือกใช้วัสดุมาประกอบเป็นเครื่องดนตรีและการคิดค้นประดิษฐ์ทางเพลงที่เรียกว่า “ลาย” ได้อย่างไพเราะและหลากหลาย

9. ภูมิปัญญาด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ทรัพยากรที่สำคัญๆ ได้แก่ ป่า น้ำ ดิน ซึ่งในแต่ละชุมชนจะมีการจัดระเบียบการจัดการที่คนในชุมชนมีส่วนร่วมในการใช้ประโยชน์และการรักษาร่วมกัน เช่น การจัดการน้ำเพื่อการเกษตร การทำเหมืองฝาย การทำการเกษตรแบบธรรมชาติ และการรักษาป่าโดยถือคติความศักดิ์สิทธิ์ของศาลปู่ตา เป็นต้น

10. ภูมิปัญญาของพระวัดป่า พระวัดป่า หรือพระภิกษุฝ่ายวิปัสสนาธุระ (อรัญวาสี) ซึ่งมีพระเถระผู้นำที่ปฏิบัติฝึกตนอย่างมีญาณปัญญาด้วยจริยวัตรแบบอย่างของสงฆ์ ทำให้เกิดความศรัทธาเลื่อมใสของพุทธศาสนิกชน

4. ภูมิปัญญาภาคใต้

ภูมิปัญญาภาคใต้นั้นจะมีความหลากหลายและเป็นเอกลักษณ์เฉพาะเนื่องจากภาคใต้มีประชาชนที่นับถือศาสนาต่างกัน ได้แก่ ศาสนาพุทธ ศาสนาอิสลามและศาสนาคริสต์ โดยผู้ที่นับถือศาสนาอิสลามและศาสนาคริสต์ก็จะมีภูมิปัญญาและวัฒนธรรมเป็นของตนเอง ในขณะที่กลุ่มผู้นับถือศาสนาพุทธก็จะมีวัฒนธรรมประเพณีคล้ายกับภาคอื่น ๆ ของไทย ซึ่งลักษณะที่สำคัญของภูมิปัญญาและวัฒนธรรมภาคใต้ อาภากร มินวงษ์ (2549 : 78-80) อธิบายไว้ ดังนี้

4.1 ชาวภาคใต้มีภูมิปัญญาในการดำรงชีวิตตามสภาพแวดล้อมและธรรมชาติ ด้วยการแสวงหาปัจจัยพื้นฐานของการยังชีพถือเป็นสิ่งสำคัญเบื้องต้นของชนทุกชาติทุกภาษา ซึ่งวิธีการนั้นจะมีความแตกต่างกันไปตามสภาพแวดล้อม สำหรับชนชาวใต้ที่มีทำเลตั้งถิ่นฐานค่อนข้างหลากหลายคือ มีทั้งที่ราบตามแนวชายฝั่ง ปากอ่าว ท่าเรือ ที่ราบเชิงเขา หลังเขา สายน้ำน้อยใหญ่ บนเกาะแก่ง ประกอบกับความอุดมสมบูรณ์ของผืนแผ่นดิน ทำให้ชาวใต้ได้เรียนรู้และสั่งสมประสบการณ์ความสามารถอย่างมากมายในการจัดการและปรับตัวให้สามารถดำรงอยู่อย่างกลมกลืนกันกับสภาพแวดล้อม ซึ่งมีอยู่หลายประการ เช่น ภูมิปัญญาการขุดตระพังบ่อน้ำ การปลูกต้นไม้บริเวณบ้าน การปลูกสร้างบ้านเรือนและสิ่งก่อสร้างอื่น ๆ ตามสภาพภูมิอากาศและภูมิประเทศ คติความเชื่อและความรู้ในการครองชีพในชีวิตประจำวัน เป็นต้น

4.2 ภูมิปัญญาในการจัดเครือข่ายระบบความสัมพันธ์และการพึ่งพา เนื่องจากสภาพภูมิศาสตร์ของภาคใต้ที่มีอยู่อย่างหลากหลายเป็นตัวกำหนดที่สำคัญ ทำให้มีความแตกต่างไปจากภาคอื่น ๆ เช่น ลักษณะการตั้งถิ่นฐานและการทำมาหากิน ชุมชนต่าง ๆ ของชาวใต้ไม่อาจอยู่ได้ด้วยการพึ่งพาตนเองโดยลำพัง ชาวสวนผลไม้ สวนยางและเหมืองแร่ในป่าต้องการข้าว กะปิ น้ำปลา กุ้งแห้ง จากหมู่บ้านพื้นราบหรือชายฝั่ง ขณะเดียวกันหมู่บ้านเหล่านี้ก็ต้องการของป่า เครื่องเทศ สมุนไพร ฟืนจากป่าเขา การไปมาหาสู่กันเพื่อแลกเปลี่ยนข้าวปลาอาหารของกินของใช้จึงเป็นสิ่งจำเป็นและได้ทำต่อเนื่องกันมาเป็นเวลาช้านาน ก่อให้เกิดกลไกความสัมพันธ์และการพึ่งพาระหว่างคนต่างชุมชน ซึ่งถือเป็นแบบฉบับของชนชาวใต้ในปัจจุบัน ตัวอย่าง เช่น ธรรมเนียมเป็นเกลอกัน วันนัด วันว่าง กินงาน เป็นต้น

4.3 ภูมิปัญญาในด้านหัตถกรรมพื้นบ้าน เป็นภูมิปัญญาและเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของสังคมเกษตรกรรมที่ได้มีการสืบสานความรู้ ความสามารถและความชำนาญต่าง ๆ มายังคนรุ่นปัจจุบัน สิ่งใดประดิษฐ์ขึ้นใช้แล้วไม่ได้ผลหรือมีสิ่งอื่นที่ดีกว่าก็จะเสื่อมสลายไป สิ่งใดใช้ได้ดีและสะดวกต่อการผลิตสิ่งนั้นก็ยังคงอยู่ อีกทั้งยังมีการสอดแทรกคุณค่าทางด้านศิลปะลงไปในเรื่องงานด้วย หัตถกรรมพื้นบ้านภาคใต้เป็นการนำเอาวัตถุดิบในธรรมชาติ โดยเฉพาะพืชพรรณที่มีอยู่อย่างมากมาย ทั้งบนบกและในน้ำ เช่น ไม้ไผ่ หวาย กระจูด กก มะพร้าว ย่านลิเพารวมถึงปาล์มแล้วนำมาดัดแปลงเป็นเครื่องใช้ไม้สอยต่าง ๆ เพื่อสำหรับไว้ใช้ในชีวิตประจำวัน

4.4 ภูมิปัญญาในด้านยาสมุนไพร อดีตภาคใต้เป็นดินแดนที่มีทรัพยากรธรรมชาติมากมาย ถึงแม้ว่าในปัจจุบันจะถูกนำไปใช้บ้าง แต่ก็ยังคงความอุดมสมบูรณ์และเต็มไปด้วยความหลากหลายทางชีวภาพ ความรู้และประสบการณ์ของบรรพบุรุษในการใช้ประโยชน์ทรัพยากรได้ถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง สมุนไพรถือเป็นภูมิปัญญาที่ชาวใต้ได้รับการถ่ายทอดมาจนปัจจุบัน ด้วยเหตุที่ชาวใต้ส่วนใหญ่ใช้ชีวิตคลุกคลีอยู่กับป่าดงพงไพร ความจำเป็นในการดำรงชีวิตเมื่อเจ็บป่วยบังคับให้คนเหล่านี้ต้องเสี่ยงชีวิตเก็บเอาสิ่งต่าง ๆ ทั้งที่เป็น พืช สัตว์หรือสินแร่ นำมาทดลองใช้ในลักษณะลองผิดลองถูกจนประจักษ์แจ้งในสรรพคุณของสิ่งที่ใช้บำบัดรักษา โดยส่วนใหญ่แล้วยาวนานต่าง ๆ เหล่านี้เป็นการใช้สมุนไพรเพียงชนิดเดียว ในทำนองเดียวกันคนไทยพุทธ ไทยมุสลิม คนไทยเชื้อสายจีนก็ย่อมเก็บสะสมความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับอาหารและยาที่มีคุณค่าต่อร่างกาย โดยการบอกกล่าวต่อ ๆ กัน หรือทดลองด้วยตัวเองเริ่มจากพืชใกล้ตัว เช่น หอม พริก กระเทียม ขิง ข่า ตะไคร้ จนขยายขอบเขตกว้างขวางออกไปเป็นการใช้พืชพรรณในป่า นอกจากนั้น การแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์กับคนต่างชาติพันธุ์ล้วนเป็นการขยายฐานความรู้และเกิดการพัฒนาปรับปรุงเป็นยาวนานต่าง ๆ มากขึ้น นอกจากนี้แล้วเพื่อให้เกิดผลในทางจิตวิทยาเป็นกำลังใจให้กับคนป่วยอาจจะมีการร่ายเวทมนต์คาถาประกอบ

4.6.5 การสื่อข่าวสาร การละเล่นของชาวบ้านภาคใต้ที่สืบทอดกันมา ทั้งหนังตะลุง โนรา เพลงบอก คำตัก ตลอดจนลิเกป่าล้วนแต่มีบทบาทต่อสังคม ซึ่งนอกเหนือจากความบันเทิงแล้วยังทำหน้าที่กระจายข้อมูลข่าวสาร ให้ความรู้เท่าทันต่อสถานการณ์บ้านเมืองและความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ศิลปะการแสดงเหล่านี้มีจุดเด่นอยู่ที่ท่วงทำนอง จังหวะ ถ้อยคำสำนวนที่เต็มไปด้วยปฏิภาณไหวพริบและน้ำเสียงอันก่อให้เกิดความหรรษา ซึ่งเป็นส่วนที่ทำให้เข้าถึงความสนใจของชาวบ้านมากกว่าสื่อธรรมดา

ภูมิปัญญากับปัจจัยในการดำรงชีวิต

ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติแวดล้อมและคนกับสิ่งเหนือธรรมชาตินั้น กล่าวได้ว่า เป็นวิถีชีวิตที่เกิดขึ้นจากการแสวงหาหนทางเอาตัวรอดและเป็นการตอบสนองความต้องการของตนเอง การที่มนุษย์ได้สั่งสมองค์ความรู้และประสบการณ์มาเป็นระยะเวลายาวนาน โดยการอาศัยศักยภาพ การปรับตัวและการแก้ปัญหาในการดำรงชีวิตนั้น ถือว่าเป็นภูมิปัญญาที่ก่อให้เกิดความเจริญและเป็นพื้นฐานในการปรับตัวของมนุษย์อย่างต่อเนื่อง ซึ่งภูมิปัญญาที่มนุษย์ปรับตัวให้เข้ากับความต้องกรขั้นพื้นฐานนั้นประกอบด้วย อาหาร ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่มและยารักษาโรคล้วนแต่เป็นสิ่งที่มีความสำคัญและมีความจำเป็นต่อการดำรงชีวิต ซึ่งอรรวีวีย์ เฉลิมพงษ์ (2554 : 57-69) ได้อธิบายถึงภูมิปัญญากับปัจจัยในการดำรงชีวิตของมนุษย์ไว้ ดังนี้

1. ภูมิปัญญาด้านอาหารและเครื่องดื่ม

ประเทศไทยนับว่ามีความอุดมสมบูรณ์ในด้านอาหารการกิน พืชพรรณธัญญาหารหลากหลายมีให้บริโภคอย่างมากมาย โดยบรรพบุรุษของชาติได้จัดรูปแบบอาหารได้อย่างเหมาะสมกับสภาพภูมิอากาศและสภาพของสังคมในแต่ละภาค ซึ่งอาหารต่าง ๆ จะมีสรรพคุณที่เป็นประโยชน์ต่อร่างกาย ช่วยให้ระบบต่าง ๆ ของร่างกายทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพทำให้ร่างกายแข็งแรงห่างไกลโรคภัยไข้เจ็บ โดยในแต่ละภูมิภาคจะมีอาหารที่เป็นลักษณะเด่น ๆ ดังนี้

1.1 ภาคกลาง อาหารในภาคกลาง เช่น น้ำพริกปลาทุ กุ้งเสียง ต้มโคล้ง ต้มส้ม แกงส้ม ต้มยำ ผัดผัก แกงเผ็ดต่าง ๆ เป็นต้น

1.2 ภาคเหนือ เช่น น้ำพริกอ่อง ข้าวซอย แคบหมู ใส่อั่ว ถั่วเน่า แกงโสะ ขนมจีนน้ำเงี้ยว เป็นต้น

1.3 ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (อีสาน) เช่น ส้มตำ ปลาจ๋า น้ำตก ลาบ ก้อย หมก หม่า ซุบหน่อไม้ แกงอ่อม เป็นต้น

1.4 ภาคใต้ เช่น ข้าวย่ำ แกงไตปลา แกงฮังเล แกงเหลือง ผัดสะตอ น้ำบูดู น้ำพริกต่าง ๆ เป็นต้น

ด้านขนมไทย เป็นภูมิปัญญาไทย โดยคำว่า “ขนม” มาจากคำว่า “ข้าวหนม”

ข้าวหนม เป็นข้าวผสมกับน้ำอ้อยหรือน้ำตาล คำว่า “หนม” แปลว่า หวานและเมื่อรวมคำแล้ว คำว่า ข้าวหนม จึงหมายถึงข้าวหวาน ต่อมาเสียงสั้นลงเป็น “ขนม”

ขนมไทย ในสมัยโบราณ มีส่วนผสมมาจากแป้งและน้ำตาล ต่อมาในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชจึงเริ่มมีการทำขนมที่มีส่วนผสมของไข่ เช่น ทองหยิบ ทองหยอด ฝอยทอง เป็นต้น ปัจจุบันได้มีการประยุกต์ ดัดแปลงจนทำให้มีขนมไทยหลายชนิด

ผลไม้ มีตลอดทั้งปี สามารถรับประทานได้ทุกฤดูกาล

สมุนไพรไทยหลายหลากชนิดสามารถนำมาทำเป็นเครื่องตีได้ เช่น ใบเตย ตะไคร้ มะตูม กระเจี๊ยบ ขิง ดอกคำฝอย เป็นต้น ซึ่งแต่ละชนิดจะให้สรรพคุณแตกต่างกันไป เช่น น้ำขิงช่วยขับลม ในกระเพาะ น้ำกระเจี๊ยบช่วยขับปัสสาวะ น้ำมะตูมทำให้เจริญอาหารและบำรุงธาตุ เป็นต้น

ปัจจุบันมีผู้นิยมตีมน้ำสมุนไพรกันมาก เพราะทำให้สุขภาพดีและมีราคาถูก ถ้านักศึกษ สนใจในสรรพคุณของสมุนไพรชนิดอื่น ๆ หาได้จากหนังสือความรู้ด้านสมุนไพรที่มีอยู่มากมายและหลากหลาย นอกจากนี้อาจค้นคว้าเพิ่มเติมได้จากอินเทอร์เน็ต

2. ภูมิปัญญาด้านการแต่งกาย

บรรพบุรุษไทยได้สั่งสมภูมิปัญญาจากกระบวนการเรียนรู้ ทดลองพัฒนาจากธรรมชาติ สามารถผลิตเส้นใยผ้าสำหรับถักทอเป็นเครื่องนุ่งห่ม เป็นต้นว่า ผ้าไหม ผ้าฝ้าย ผ้าที่ได้จากเส้นใยของพืชต่าง ๆ การประดิษฐ์อุปกรณ์การทอผ้า เช่น กี่ กระจสวย เป็นต้น รวมถึงการผลิตลวดลาย ประดิษฐ์ตกแต่งให้เกิดความสวยงามและการย้อมผ้าให้มีสีสันทที่สวยงามจากผลิตภัณฑ์ธรรมชาติ เช่น ต้นครามให้สีฟ้าอ่อนหรือสีคราม ชีครั่งให้สีแดง แก่นขนุนให้สีเหลืองถึงเหลืองอมน้ำตาล ลูกมะเกลือให้สีเทา น้ำตาลจนถึงดำ อัญชันจะให้สีม่วง เป็นต้น จนกลายเป็นเครื่องแต่งกายที่มีคุณค่ามาจนถึงปัจจุบันนอกจากนี้ในแต่ละท้องถิ่นยังมีศิลปะลวดลายผ้าของผ้าทอพื้นบ้านที่มีความโดดเด่นและแตกต่างกันไปตามวัฒนธรรมการใช้ผ้า เช่น

2.1 ภาคกลาง ผ้าที่มีลักษณะเด่น คือ ผ้าทอหาดเสี้ยว ผ้าซิ่นตีนจก ผ้าทอลับแล ผ้าไหมมัดหมี่ ผ้าห่มบ้านไร่ เป็นต้น

2.2 ภาคเหนือ ผ้าที่มีลักษณะเด่น คือ ผ้าตีนจกแม่แจ่ม ผ้าทอมือเมืองน่าน รวมถึงผ้าทอของชาวเขาเผ่าต่าง ๆ เป็นต้น

2.3 ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (อีสาน) ผ้าที่มีลักษณะเด่น คือ ผ้าซิ่นมัดหมี่ ผ้าไหมสุรินทร์ ผ้าพระบฏ ผ้าไหมหางกระรอก ผ้าอัมปรม ผ้าโฮล เป็นต้น

2.4 ภาคใต้ ผ้าที่มีลักษณะเด่น คือ ผ้าทอเมืองนครฯ ผ้าทอพุมเรียง ผ้าทอเกาะยอ ผ้าทอจวนปัตตานีหรือผ้าล่องจวน ผ้าทอนาหมื่นศรี เป็นต้น

3. ภูมิปัญญาด้านที่อยู่อาศัย

บ้านหรือเรือน คือที่อยู่อาศัยซึ่งนับเป็นความจำเป็นต่อการดำเนินชีวิต การก่อสร้างที่อยู่อาศัยของไทย จะมีรูปแบบที่หลากหลายตามสภาพแวดล้อมในแต่ละท้องถิ่น ศิลปะการสร้างบ้านจะสะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิตของคนในท้องถิ่น สภาพสังคม สภาพเศรษฐกิจ คติความเชื่อของผู้ปลูกสร้าง ถึงแม้ว่าที่อยู่อาศัยของคนไทยทั้ง 4 ภาคจะไม่เหมือนกัน ตัวอย่าง เช่น ที่อยู่อาศัยของคนภาคกลาง ส่วนใหญ่เป็นบ้านยกพื้นสูง ใต้ถุนโล่ง มีหน้าต่างและช่องลมจำนวนมากเพื่อรับลม คลายความร้อน ส่วนหลังคาเป็นรูปจั่ว เพื่อปกป้องความร้อนจากดวงอาทิตย์และให้ฝนไหลลงสู่พื้นได้รวดเร็วขึ้น อีกทั้งใช้เก็บน้ำฝนไว้ดื่มกิน โดยความแตกต่างของบ้านเรือนทั้ง 4 ภาคจะมีลักษณะ ดังนี้

3.1 บ้านเรือนภาคกลาง บ้านเรือนในภาคกลางแบ่งได้เป็น 2 ลักษณะ คือเรือนเครื่องผูก และเรือนเครื่องสับ เรือนเครื่องผูกเป็นเรือนที่ใช้วัสดุก่อสร้างที่มาจากธรรมชาติ เช่น ไม้ไผ่ ใบต้อนจาก ต้นหญ้าคา ยึดโครงด้วยตอกหรือเส้นหวาย ซึ่งมีอายุใช้งานไม่มากนัก ส่วนเรือนเครื่องสับ จะสร้างด้วย วัสดุไม้เนื้อแข็งยึดโครงด้วยการเข้าเดือยบางส่วน บางส่วนอาจยึดด้วยโลหะ โดยโครงสร้างและสิ่งแวดล้อมของการปลูกเรือนไทยภาคกลาง มีดังนี้

3.1.1 มักเป็นชุมชนที่อยู่ริมน้ำและที่ราบ บ้านมีลักษณะใต้ถุนสูงเพื่อป้องกันน้ำท่วม

3.1.2 หลังคาจั่วสูง ชายคายื่นยาว สำหรับลมพัดผ่าน อากาศถ่ายเทสะดวก จะช่วยบรรเทาความร้อน ทำให้บ้านเรือนมีอากาศเย็นสบาย

3.1.3 วัสดุที่ใช้มุงหลังคา มักจะใช้จากวัสดุที่ได้จากธรรมชาติ เช่น แผ่นไม้ ใบหญ้าคา ใบต้อนจาก กระเบื้องดินเผา เพื่อป้องกันและบรรเทาความร้อน

3.1.4 ลักษณะบ้านจะอยู่ในบริเวณพื้นที่เดียวกัน อยู่รวมกันเป็นครอบครัวใหญ่

3.2 บ้านเรือนภาคเหนือ การที่สภาพภูมิอากาศทางภาคเหนือมีลักษณะที่หนาวเย็น ดังนั้น การปลูกบ้านหรือที่อยู่อาศัยจึงต้องใช้ภูมิปัญญาเพื่อให้เกิดความอบอุ่น โดยมีความเชื่อ ดังนี้

3.2.1 เพราะอากาศหนาวเย็น การปลูกเรือนจะวางตัวเรือนขวางตะวัน หันด้านกว้างที่เป็นจั่วในแนวเหนือ-ใต้ทำให้บ้านได้รับแสงแดดเพื่อความอบอุ่น

3.2.2 ความเชื่อผีบรรพบุรุษ มีการแบ่งพื้นที่เรือนส่วนใน (ห้องนอน) การตั้งหิ้งบูชา ผีปู่ย่าและห้ามไม่ให้บุคคลภายนอกเข้า

3.2.3 คนภายนอกเข้า-ออกได้เฉพาะส่วนนอก เช่น ชานครัว เพราะถ้าละเมิดถือว่าเป็นการผิดผี

3.3 บ้านเรือนภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (อีสาน) ลักษณะภูมิประเทศของภูมิภาคตะวันออกเฉียงเหนือจะมีลักษณะที่แตกต่างกันไป เป็นต้นว่า เป็นที่เนิน เป็นโคกสูง เป็นแอ่งกระทะ และที่ราบสูง การสร้างบ้านเรือนที่อยู่อาศัยจะมีลักษณะของภูมิปัญญาที่บ่งบอก ดังนี้

3.3.1 ทำเลที่ตั้งของบ้านที่แตกต่างกัน เช่น ที่ราบลุ่ม ที่ดอน อยู่ใกล้ป่าละเมาะหรือบางแห่งใกล้แหล่งน้ำและบางพื้นที่แห้งแล้ง การปลูกเรือนจึงมีหลายลักษณะตามพื้นที่และประโยชน์การใช้สอย

3.3.2 ความเชื่อ เช่น ห้ามถมหรือปลูกเรือนทับบ่อน้ำที่ขุดไว้ใช้ร่วมกัน ห้ามปลูกเรือนทับตอไม้หรือปลูกเรือนคร่อมจอมปลวก ทับหนองน้ำ เพราะจะนำความลุ่มจมน้ำสู่เจ้าของเรือน

3.4 บ้านเรือนภาคใต้ เนื่องจากภาคใต้มีฝนตกชุก จึงทำให้ดินทรุดตัวได้ง่าย ลักษณะของบ้านเรือนจึงมีลักษณะ ดังนี้

3.4.1 ลักษณะอากาศภาคใต้ มีฝนตกชุกมีลมและลมแรงตลอดปี บ้านเรือนจึงมักมีหลังคาเตี้ยและลาดชัน เป็นการลดการปะทะของแรงลม เมื่อฝนตกจะทำให้น้ำไหลได้เร็วขึ้นจะทำให้หลังคาแห้งเร็วด้วย

3.4.2 ฝาเรือนจะเป็นไม้กระดานตีเกล็ดในแนวนอนเพื่อลดแรงต้านของลม

3.4.3 เป็นเรือนใต้ถุนสูง เสาบ้านไม่ฝังลงดิน เพราะดินทรุดง่ายจึงใช้วิธีการเทหล่อซีเมนต์เป็นรูปสี่เหลี่ยมขนาดโตกว่าเสาปกติ ความสูงประมาณ 3 ฟุต เพื่อการวางเสา เรียกว่า ตีนเสานอกจากนี้ยังป้องกันปลวกและเชื้อราด้วย

3.4.4 ลักษณะพิเศษของเรือนภาคใต้นั้นสามารถเคลื่อนย้ายไปปลูกในพื้นที่อื่น ๆ ได้โดยไม่ต้องรื้อหรือถอดส่วนประกอบของเรือนออก

4. ภูมิปัญญาด้านการแพทย์และสุขภาพ

ประเทศไทยในแต่ละภูมิภาคจะอุดมสมบูรณ์ไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติที่เอื้อต่อการเกิดขึ้นของบรรดาพืชพันธุ์ต่าง ๆ ซึ่งคนไทยได้นำสิ่งที่ได้จากธรรมชาติมาใช้ประโยชน์เกิดเป็นยารักษาโรคและก่อเกิดเป็นองค์ความรู้ด้านการแพทย์และในปัจจุบันเรียกว่าแพทย์แผนไทยหรือแพทย์แผนโบราณ ซึ่งประวัติการแพทย์แผนไทยพอสรุปเป็นลำดับได้ ดังนี้

สมัยกรุงศรีอยุธยา การแพทย์แผนไทยเริ่มในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช โดยให้มีการรวบรวมตำรับยาขึ้นเป็นครั้งแรก

สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เริ่มตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงให้มีการรวบรวมและจารึกตำรายา ตำราการนวดตามศาลารายมีรูปฤกษ์ติดตนในบริเวณวัดโพธิ์หรือวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามวรวิหาร กรุงเทพมหานคร

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงมีพระบรมราชโองการให้ผู้มีความรู้เกี่ยวกับเรื่องสรรพคุณยา ผู้ชำนาญเกี่ยวกับการรักษาและผู้มีตำรายาเข้ามาถวายรายงานตัว โดยให้หมอหลวงเป็นผู้พิจารณาคัดเลือกเพื่อทำหน้าที่ในวังและแต่งตั้งเป็นแพทย์โอสถหลวง

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงโปรดเกล้าให้มีการจัดตั้งโรงเรียนแพทย์แผนโบราณแห่งแรกขึ้น คือโรงเรียนแพทย์แผนโบราณวัดโพธิ์ ซึ่งภูมิปัญญาด้านสุขภาพมีแนวทางที่

ศึกษา 3 แนวทาง คือ ภูมิปัญญาด้านเกษตร ภูมิปัญญาด้านเวชกรรมไทย และภูมิปัญญาด้านการนวดแผนโบราณ

การแพทย์แผนไทย หมายถึง ปรัชญา องค์ความรู้และวิถีการปฏิบัติเพื่อการดูแลสุขภาพอนามัยและการบำบัดรักษาโรค ความเจ็บป่วยของคนไทยแบบดั้งเดิม สอดคล้องกับขนบธรรมเนียมวัฒนธรรมไทยและวิถีชีวิตของคนไทย

การแพทย์แผนไทยเป็นการแพทย์แบบองค์รวม จะมีองค์ความรู้ครอบคลุมการบำบัด และการรักษาโรคอย่างครบถ้วน คือ (สุพจน์ แสงเงิน และคณะ, 2550 : 124-130)

1. รู้การเกิดของโรค รู้สาเหตุของโรคจากปัจจัยต่าง ๆ
2. รู้จักโรค ทราบถึงอาการโรคและชื่อสมมติของโรคตามอาการ
3. รู้จักยารักษาโรค ทราบถึงสรรพคุณและวิธีปรุงยา
4. รู้วิธีการรักษาโรค ทราบว่ายาชนิด วิธีการแบบใดเหมาะสมกับโรค

การบำบัดโรคตามการแพทย์แผนไทยมักใช้วิธีการหลายวิธีเพื่อให้ผลรักษาทั้งทางร่างกายและจิตใจ เช่น การใช้ธรรมชาติดำบัด กายภาพบำบัด จิตบำบัดและการใช้ยา ดังนี้

1. การใช้สมุนไพร
2. การนวดและการบริหารร่างกาย
3. การใช้พิธีกรรมความเชื่อ

ความรู้ดังกล่าวจัดว่าเป็นหลักในการปฏิบัติการวิเคราะห์และบำบัดรักษาโรคของคนไทย ในแต่ละภูมิภาคซึ่งก่อให้เกิดคุณค่าทางภูมิปัญญาที่มีความครอบคลุมองค์ความรู้อย่างครบถ้วนทั้งในการป้องกัน การวินิจฉัยและบำบัดรักษา

5. ภูมิปัญญาเกี่ยวกับความคิดและความเชื่อ

สังคมไทยมีความเชื่อในทางพุทธศาสนาในเรื่องของกฎแห่งกรรม ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว จากหลักคำสอนทางพุทธศาสนา เชื่อหลักการเวียนว่ายตายเกิด เชื่ออิทธิพลของดวงดาวจักราศรี แม้ว่าในสังคมยุคใหม่จะเชื่อในเรื่องวิทยาศาสตร์มากขึ้นแต่ความเชื่อเก่า ๆ ก็ยังคงมีอิทธิพลอยู่ โดยสังคมไทยยังมีความคิดความเชื่อในเรื่องเหล่านี้ คือ

5.1 ความคิดความเชื่อเกี่ยวกับวันเกิด คนไทยมีความเชื่อเรื่อง วัน เดือน ปีเกิดและเวลาตกฟากจะมีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตของคน

5.2 ความเชื่อเรื่องการตั้งชื่อ หลักเกณฑ์การตั้งชื่อโดยทั่วไปมักนำวัน เดือน ปีและเวลาตกฟากไปตั้งชื่อ นอกจากนี้ยังนำไปให้พระภิกษุที่มีความรู้เกี่ยวกับการผูกดวงชะตาและตั้งชื่อให้ เพราะมีความเชื่อว่าชื่อมีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิต ชื่อที่ดีไม่มีลักษณะกาลกิณีจะทำให้มีชีวิตที่ดี ในทางตรงกันข้ามถ้าชื่อไม่เป็นมงคลกับวัน เดือน ปีเกิด ก็จะทำให้ชีวิตมีอุปสรรคหรือพบกับความอับมงคล (ไม่ดี)

5.3 ความเชื่อเรื่องต้นไม้มงคล ประเทศไทยมีต้นไม้หลายชนิดที่มีชื่อและความหมายเป็นมงคล คนไทยส่วนใหญ่จึงมีความเชื่อว่าถ้านำมาปลูกไว้ในบริเวณบ้านเรือนของตนเองก็จะก่อให้เกิดความเป็นสิริมงคลและความเจริญรุ่งเรือง

5.4 ความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องของการทำนายทายทักและความเชื่ออื่น ๆ อาทิเช่น (นิทรรศน์รัตนโกสินทร์, 2557)

5.4.1 ห้ามใส่ชุดสีดำเยี่ยมคนป่วย เพราะสีดำเป็นสีที่คนโบราณถือว่าเป็นสัญลักษณ์ของความทุกข์โศก การใส่ชุดดำไปเยี่ยมผู้ป่วยนั้นเป็นการแข่งให้ผู้ป่วยตายเร็วขึ้น

5.4.2 จิ้งจกร้องทัก ห้ามออกจากบ้านเด็ดขาด โดยถ้าเสียงนั้นอยู่ด้านหลังหรือตรงศีรษะ ให้เลื่อนการเดินทางแต่หากเสียงร้องทักอยู่ด้านหน้าหรือซ้าย ให้เดินทางได้จะทำให้การเดินทางเป็นไปอย่างราบรื่นสะดวกสบาย

5.4.3 ตึกแก๊งค์ตอนกลางวัน เชื่อว่าจะมีเหตุร้ายเพราะตามปกติแล้วตึกแก๊งค์ที่อาศัยในบ้านมักจะร้องตอนกลางคืน ถ้าร้องตอนกลางวันถือเป็นลางบอกเหตุร้าย เนื่องจากคนโบราณเชื่อว่าตึกแก๊งค์คือวิญญาณของปู่ย่าตายายที่ตายไปแล้วมาอาศัยอยู่ คอยคุ้มครองลูกหลานจากภัยอันตราย

5.4.4 นกแสกเกาะหลังคาบ้านจะเกิดกลางร้าย เพราะนกแสกเป็นนกที่ถือว่าให้ความอับมงคล เนื่องจากโดยธรรมชาติคนแสกมักจะไม่น่ามาปะปนอยู่ตามที่อยู่อาศัยของคน

5.4.5 เวลากลางคืนถ้าได้ยินเสียงร้องทักห้ามขานรับ เพราะเชื่อว่าเป็นเสียงของดวงวิญญาณอาจจะมาหลอนมาหลอกหรือเป็นการเชิญวิญญาณเข้าบ้าน

5.4.6 อื่น ๆ ฯลฯ

การถ่ายทอดภูมิปัญญาและการส่งเสริมภูมิปัญญาในแต่ละภูมิภาค

ภูมิปัญญาไทยและภูมิปัญญาท้องถิ่น ต่างก็มีความสัมพันธ์และมีความเชื่อมโยงกันและกัน ซึ่งลักษณะการถ่ายทอดภูมิปัญญาจะมีลักษณะดังนี้ (อร เฉลิมพงษ์, 2537 : 78)

1. การถ่ายทอดด้วยวิธีการผ่านทางกิจกรรมอย่างง่าย ๆ เช่น การละเล่น การเล่านิทาน การทายปริศนา ซึ่งมักเป็นวิธีที่ใช้เด็กเป็นกลุ่มเป้าหมายมุ่งเน้นหนักไปในเรื่องของจริยธรรม คุณธรรม

2. วิธีการบอกเล่าหรือเล่าผ่านทางพิธีกรรมต่าง ๆ เช่น พิธีกรรมในทางศาสนา พิธีการแต่งงาน พิธีกรรมขนบธรรมเนียมของท้องถิ่นต่าง ๆ หรือการลงมือประกอบอาชีพตามแบบอย่างบรรพบุรุษ

3. การถ่ายทอดในรูปแบบของการบันเทิง เป็นการสอดแทรกในเนื้อหา หรือคำร้องของการแสดงต่าง ๆ เช่น ลิเก โนรา หนังตะลุง หมอลำ ลำตัด ซึ่งมักกล่าวถึงประวัติศาสตร์ของท้องถิ่น ขนบธรรมเนียมประเพณี คติธรรมคำสอน อาชีพ จารีตและข้อห้าม เป็นต้น

4. การถ่ายทอดเป็นลายลักษณ์อักษร ในอดีตกาลได้มีการจาร (เขียน) บันทึกลงบนใบลาน และเขียนลงในสมุดข่อย ส่วนในยุคปัจจุบันจะถ่ายทอดผ่านทางสื่อมวลชน เช่น วิทยุ โทรทัศน์ สื่อสิ่งพิมพ์ต่าง ๆ

วรุฑ์ สุวรรณฤทธิ และคณะ (2546 : 132) ได้อธิบายถึงการส่งเสริมภูมิปัญญาในแต่ละภูมิภาคไว้ ดังนี้

1. ให้ความเคารพยกย่อง ผู้ทรงภูมิปัญญา ครูภูมิปัญญา ปราชญ์พื้นบ้าน ปราชญ์ชาวบ้าน ในภูมิภาคท้องถิ่น

2. จัดให้มีแหล่งเรียนรู้ด้านภูมิปัญญา เพื่อเป็นศูนย์รวมแห่งการเรียนรู้ ถ่ายทอดภูมิปัญญา ของชุมชน เช่น พิพิธภัณฑ์ควายไทย จังหวัดสุพรรณบุรี พิพิธภัณฑ์พื้นบ้านจำทวี จังหวัดพิษณุโลก พิพิธภัณฑ์เตาเผาจามนัส จังหวัดอุดรธานี เป็นต้น

3. จัดตั้งศูนย์แลกเปลี่ยนการเรียนรู้และเป็นที่ถ่ายทอดความรู้ของผู้ทรงภูมิปัญญา

4. จัดตั้งกองทุนส่งเสริมภูมิปัญญาไทยทั้งภาครัฐและเอกชน

5. ให้ความสำคัญคุ้มครองลิขสิทธิ์ภูมิปัญญาไทย เพื่อเป็นการพิทักษ์ผลประโยชน์ของชาติ

6. จัดตั้งสถาบันเกี่ยวกับภูมิปัญญาไทย ให้ภูมิปัญญาไทยเป็นสถาบันของชาติ เพื่อทำหน้าที่ประสานงานและเผยแพร่ภูมิปัญญาไทยให้บุคคลทั่วไปได้มีความรู้

7. ยกย่องเชิดชูเกียรติผู้ทรงภูมิปัญญาทั้งระดับชาติและระดับโลก

7.1 ระดับชาติ ได้มีการประกาศยกย่องเชิดชูเกียรติให้แก่ผู้ทรงภูมิปัญญา อาทิเช่น ศิลปินแห่งชาติ ครูภูมิปัญญาไทย บุคคลตัวอย่างในสาขาอาชีพต่าง ๆ ปราชญ์ชาวบ้าน เป็นต้น

7.2 ระดับโลก โดยองค์การศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติหรือ ยูเนสโก ได้ทำการประกาศยกย่องเชิดชูเกียรตินักปราชญ์ไทยให้เป็นผู้มีผลงานดีเด่นทางวัฒนธรรม โดยเริ่มตั้งแต่ปีพ.ศ.2505 จนกระทั่งถึงปัจจุบันมีบุคคลผู้ทรงภูมิปัญญาได้รับการยกย่องเชิดชูเกียรติ ประกอบด้วย

7.2.1 กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (พ.ศ.2505)

7.2.2 เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัตติวงศ์ (พ.ศ.2506)

7.2.3 พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (พ.ศ.2511)

7.2.4 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ.2524)

7.2.5 พระยาสุนทรโวหารหรือสุนทรภู่ (พ.ศ.2529)

7.2.6 พระยาอนุমানราชธน (พ.ศ.2531)

7.2.7 กรมพระปรมาภิไธยชิโนรส (พ.ศ.2533)

7.2.8 กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ (พ.ศ.2534)

7.2.9 พระมหิตลาลิเบศรอดุลยเดชวิกรมพระบรมราชชนก (พ.ศ.2535)

7.2.10 สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี (พ.ศ.2543)

7.2.11 กุหลาบ สายประดิษฐ์ (พ.ศ.2548)

7.2.12 พระธรรมโกศาจารย์ พุทธทาสภิกขุ (พ.ศ.2549)

อภากร มินวงษ์ (2549 : 84) กล่าวถึงแนวทางในการส่งเสริมภูมิปัญญาและวัฒนธรรมท้องถิ่นในแต่ละภูมิภาคไว้ ดังนี้

1. พัฒนาปรับปรุงภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ชาวบ้านได้คิดค้นขึ้นมาด้วยตนเองให้ดียิ่ง ๆ ขึ้นไป โดยการประยุกต์กับภูมิปัญญาต่างชาติอย่างระมัดระวัง
2. ถ่ายทอดภูมิปัญญาและวัฒนธรรมผ่านหน่วยงาน องค์กรต่าง ๆ เพื่อเป็นการส่งเสริมอนุรักษ์ให้มีความมั่นคงยิ่งขึ้น
3. จัดตั้งองค์กรเพื่อดูแล พัฒนา จัดระบบการรักษาภูมิปัญญาและวัฒนธรรมของไทยมิให้ถูกลอกเลียนแบบโดยการจดสิทธิบัตรหรือลิขสิทธิ์
4. ให้การสนับสนุนและส่งเสริมคนไทยในการประดิษฐ์คิดค้น และพัฒนาภูมิปัญญาในด้านต่าง ๆ อย่างจริงจัง
5. สร้างค่านิยมให้กับคนไทยให้เห็นคุณค่า หวงแหน รักษาภูมิปัญญาและวัฒนธรรมไทย
6. เสริมสร้างการเรียนรู้ทางด้านภูมิปัญญาและวัฒนธรรมในทุกระดับ และทุก ๆ สถาบันทางสังคม
7. ปฏิบัติตนให้เกิดเหมาะสมและสอดคล้องกับภูมิปัญญาและวัฒนธรรมในด้านต่าง ๆ ในการดำรงชีวิตและการอยู่ร่วมกันในสังคม

ดังนั้นจึงสามารถกล่าวสรุปได้ว่า จากการที่มนุษย์ได้สร้างสรรค์ภูมิปัญญาขึ้นมาทำให้มนุษย์สามารถพัฒนาปรับปรุงสภาพความเป็นอยู่และวิถีชีวิตให้ดีและเหมาะสมขึ้นกว่าเดิม ภูมิปัญญาที่มนุษย์สร้างขึ้นมาจะเกิดจากการสะสมประสบการณ์ การเรียนรู้ การปรับตัวและการถ่ายทอดเป็นมรดกของสังคม ดังนั้นภูมิปัญญาจะดำรงอยู่หรือเปลี่ยนแปลงไป หรือสิ้นสุดลงจึงขึ้นอยู่กับเครื่องมือของมนุษย์และสังคม

แนวทางการนำภูมิปัญญามาใช้ในการพัฒนาสังคมและประเทศชาติ

สภาพทางสังคมและวัฒนธรรมของประเทศไทยได้มีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วในรอบหลายทศวรรษที่ผ่านมา กระแสวัฒนธรรมต่างชาติที่เข้ามาสร้างอิทธิพลกับคนไทยก่อให้เกิดการดำเนินชีวิตที่ผิดแปลกไปจากเดิมและฝืนกับบริบทดั้งเดิมของสังคมไทย ทั้งในด้านความคิด ด้านการกระทำ แบบแผนและพฤติกรรมในการดำเนินชีวิต เป็นต้น ซึ่งสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (2535) ได้สรุปปรากฏการณ์ของวัฒนธรรมไทยเชิงเปรียบเทียบไว้ ดังนี้

1. สังคมไทยในอดีต

- 1.1 สังคมไทยเป็นสังคมแห่งความเมตตากรุณา เอื้อเฟื้อ เผื่อแผ่ ยึดถือการประพฤติศีล ประพฤติธรรม ทุกคนต้องสืบสานพุทธศาสนาโดยการศึกษาและสืบทอดศาสนา
- 1.2 สังคมไทยมีความสัมพันธ์ฉันท์เครือญาติและแบ่งปันกัน
- 1.3 สังคมไทยเป็นสังคมเกษตรกรรมยึดถือเคารพนับถือธรรมชาติ
- 1.4 ดำรงชีพโดยอาศัยเทคโนโลยีพื้นบ้านและยึดถือความพอเพียงในการดำรงชีพ
- 1.5 มีการปกครองกันในระบบการใช้อำนาจที่ตั้งอยู่บนหลักธรรมทางพุทธศาสนา ยึดถือความยุติธรรม

- 1.6 ไม่มีโสเภณีเด็กและแรงงานเด็ก
- 1.7 เคารพเชื่อฟังผู้อาวุโส

2. สังคมไทยในปัจจุบัน

- 2.1 ละเอียดสถาบันครอบครัว หาคความสุขเฉพาะตัว
 - 2.2 ขาดความรับผิดชอบต่อส่วนรวม
 - 2.3 สังคมขาดศีลธรรม จริยธรรมตามหลักศาสนา
 - 2.4 มุ่งการผลิตเพื่อจำหน่าย เน้นเศรษฐกิจในระบบทุนนิยม
 - 2.5 ระบบการศึกษาที่มุ่งความสำเร็จเฉพาะตนและละเลยรากเหง้าทางวัฒนธรรมของตน กลับมุ่งรับวัฒนธรรมของต่างชาติเป็นหลัก
 - 2.6 การเมืองการปกครองเป็นระบอบประชาธิปไตย ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของความไม่พร้อมทางการศึกษาของชนในชาติและเป็นผลให้เกิดการทุจริตในวงราชการและวงการเมือง
 - 2.7 ละเลยการเคารพเชื่อฟังผู้อาวุโส
- ดังนั้นการนำภูมิปัญญามาใช้ในการพัฒนาประเทศหรือสังคมจำต้องมีการศึกษาถึงระบบคุณค่าของภูมิปัญญาอย่างถ่องแท้ก่อนที่จะนำไปใช้ในการพัฒนาประเทศโดยควรจะต้องมีการดำเนินการ ดังต่อไปนี้ (ภาณุวัฒน์ ภักดิ์วงศ์, 2552 : 34-36)
1. ศึกษารายละเอียดของภูมิปัญญาแต่ละประเภทอย่างถ่องแท้ถูกต้องและลุ่มลึก โดยต้องตอบคำถามให้ได้ว่าอะไรคือภูมิปัญญาและภูมิปัญญาของสิ่งเหล่านั้นคืออะไร
 2. ศึกษาความหมายและระบบคุณค่าของภูมิปัญญานั้นว่ามีที่มาที่ไปอย่างไร ทำไมจึงต้องมีภูมิปัญญานั้น ๆ ด้วยเหตุผลอะไร ให้ประโยชน์อะไรต่อการดำรงชีพของบุคคล/กลุ่มชน/ชุมชน/สังคมและสอบถามถักลงไปในทุกมิติอย่างละเอียด
 3. นำผลที่ได้จากการศึกษามากรององค์ความรู้ องค์ทักษะ องค์เทคโนโลยีและนำไปเรียบเรียงพร้อมทั้งจัดเป็นข้อมูลและสารสนเทศที่พร้อมจะใช้งานได้

4. นำสารสนเทศเหล่านั้นมาสร้างเป็นองค์ความรู้ที่จะใช้ในการจัดการเรียนการสอนทั้ง การศึกษาในระบบโรงเรียน การศึกษานอกระบบโรงเรียนและการศึกษาตามอัธยาศัย

5. ดำเนินการอนุรักษ์ภูมิปัญญา โดยการธำรงรักษาภูมิปัญญาที่ยังคงมีอยู่อย่าให้สูญสิ้นไป ด้วยวิธีการสืบทอด การสืบสานคุณค่าและความหมายตลอดจนรูปแบบของภูมิปัญญาที่ยังคงเหลืออยู่นั้นให้ปรากฏในสังคมไทยต่อไป

6. ดำเนินการผลิตซ้ำสำหรับภูมิปัญญาไทยที่หายากไปบ้างแล้วแต่ยังคงเหลือซากของ ความคิดและรูปแบบอยู่บ้าง อาทิ การบวชป่าเพื่อรักษาป่า เป็นต้น

7. การพัฒนาภูมิปัญญาไทย โดยการนำส่วนที่ดีและให้คุณค่าที่สูงอยู่แล้วของคุณค่า ความหมายและรูปแบบของภูมิปัญญานั้น ๆ ไปพัฒนา ให้ก่อประโยชน์ต่อบุคคล/กลุ่ม/ชุมชน/สังคม ได้สูงขึ้น โดยมีความสอดคล้องกับบริบทของสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป

8. มีการประชาสัมพันธ์เผยแพร่ให้ประจักษ์ถึงคุณค่าและความหมาย ตลอดจนประโยชน์ ของภูมิปัญญานั้น ๆ อย่างชัดเจนถูกต้องและง่ายต่อการทำความเข้าใจและมีอนุภาพเพียงพอที่จะ ชักจูงจิตใจของประชาชนให้ยึดถือและเกิดการปฏิบัติตาม

นอกจากนี้ในการพิจารณาคัดเลือกภูมิปัญญา เพื่อนำมาใช้ในการพัฒนาประเทศนั้นควรมี หลักเกณฑ์ในการพิจารณา ดังนี้

1. เลือกสรรสิ่งที่มีคุณค่าจากภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยการพิจารณาว่าภูมิปัญญาใดมีคุณค่า ต่อการดำรงชีพซึ่งน่าจะถือเป็นแนวปฏิบัติต่อไปก็จะเป็นประโยชน์ต่อประเทศ โดยเฉพาะในเรื่อง ปัจจัย 4 คือ อาหาร เสื้อผ้า ที่พักอาศัย ยารักษาโรค ซึ่งควรรณรงค์ให้คนไทยได้ใช้อย่างถูกต้อง

2. ควรมีการผสมผสานภูมิปัญญาท้องถิ่นกับภูมิปัญญาสากลอย่างเหมาะสม โดยพิจารณา เลือกสิ่งที่มีคุณค่าและประโยชน์ในการดำรงชีวิตให้มีความสอดคล้องเหมาะสมกับวัฒนธรรมประเพณี สภาพทางเศรษฐกิจและด้านสุขภาพอนามัยความเป็นอยู่ของคนไทย

3. กิจกรรมทางการตลาดเพื่อส่งเสริมภูมิปัญญา ควรมีการนำหลักเกณฑ์ที่เป็นหลักสากล มาประยุกต์เพื่อให้เข้ากับบริบทของสังคมไทย โดยพิจารณาจาก

3.1 สินค้า (product) ในปัจจุบันรูปร่าง สี สัน คุณภาพและการบรรจุหีบห่อจะต้องมี ความตระหนักให้มากกว่าสมัยก่อน

3.2 ราคา (price) เน้นด้านราคาที่เหมาะสมกับคุณภาพสินค้าและสอดคล้องกับสภาวะ ทางเศรษฐกิจ

3.3 สถานที่ (place) การวางตำแหน่งของร้านค้า การจัดวางสินค้า ควรมีความเป็น ระเบียบ สะอาดตา มีความสะอาดสะอ้านน่ามอง

3.4 การโฆษณา (promotion) จัดสินค้าเชิงโฆษณา แนะนำ ชักชวน เชิญชวน ด้าน คุณภาพและสรรพคุณของสินค้าธรรมชาติปลอดสารพิษ เป็นต้น

ดังนั้นการนำภูมิปัญญามาใช้ในการพัฒนาประเทศนั้นควรมีความสอดคล้องกับหลักของการบริหารด้วย โดยควรยึดแนวปฏิบัติ “หัวใจของการตลาดหรือหลักการตลาดสากล” ซึ่งเป็นแนวปฏิบัติ 4 P นั่นเอง

บทสรุป

ประเทศไทยจัดแบ่งออกเป็น 4 ภูมิภาค คือ ภาคกลาง ภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคใต้ มีปัจจัยที่ก่อให้เกิดภูมิปัญญา คือปัจจัยด้านสภาพภูมิศาสตร์และสิ่งแวดล้อม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ ลักษณะสังคมและวัฒนธรรม อิทธิพลวัฒนธรรมใหม่และรากฐานพระพุทธศาสนา และความเชื่อ ซึ่งภูมิปัญญาในแต่ละภูมิภาคของไทยจะมีเอกลักษณ์เฉพาะที่เป็นเอกลักษณ์ของตนเอง เช่น ภูมิปัญญาเกี่ยวกับปัจจัย 4 อาหาร ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรค ที่มีความจำเป็นต่อการดำรงชีวิต ลักษณะของภูมิปัญญาในแต่ละภูมิภาคจะมีลักษณะ ความคิด ความเชื่อและวัฒนธรรมประเพณี ที่มีทั้งใกล้เคียงกันและมีความแตกต่างกันออกไปตามลักษณะของท้องถิ่นตนเอง และจะมีลักษณะของการถ่ายทอดที่มีความแตกต่างกันออกไป

ภูมิปัญญาในแต่ละภูมิภาคถือเป็นบริบทที่สำคัญบริบทหนึ่งในด้านของวัฒนธรรมและความ เป็นอยู่ของมนุษย์ที่มีความเกี่ยวข้องกับวิถีการดำรงชีวิต รวมไปถึงความเชื่อต่าง ๆ ที่สอดแทรกอยู่ใน ค่านิยมของคนไทย ประเด็นของภูมิปัญญาเป็นเรื่องที่สะท้อนให้เห็นของความสามารถและเขาว์ปัญญา ในการแก้ไขปัญหาชีวิตของสมาชิกในชุมชนหรือสังคมหนึ่ง ๆ เพื่อให้วิถีทางในการดำรงชีวิตมีความ ร่ารื่น มีระเบียบ สงบสุขมาแต่ครั้งโบราณกาล การศึกษาเรียนรู้ถึงระบบคุณค่าของภูมิปัญญาอย่าง ถ่องแท้จะเป็นวิถีทางที่นำไปสู่การพัฒนาประเทศที่รุ่งเรืองต่อไปในอนาคต ซึ่งการนำภูมิปัญญามาใช้ ในการพัฒนาประเทศหรือสังคมจำเป็นต้องมีการศึกษาถึงระบบคุณค่าของภูมิปัญญาอย่างถ่องแท้เสีย ก่อนที่จะนำไปใช้ในการพัฒนาประเทศ เมื่อพิจารณาอย่างถ่องแท้แล้วจึงควรใช้แนวทางในการบริหาร จัดการที่มีอยู่ตามหลักสากลทั่วไปเข้ามาปรับประยุกต์ใช้ ซึ่งแนวทางที่มีความเหมาะสมและใช้กันอยู่ ทั่วไปก็คือ แนวทางของ 4 P นั่นเอง

แบบฝึกหัดบทที่ 2

จงตอบคำถามต่อไปนี้โดยเขียนลงบนกระดาษใบตอบ

1. ปัจจัยที่มีผลต่อการสร้างสรรค์ภูมิปัญญา ประกอบด้วยอะไรบ้าง
2. จงอธิบายลักษณะภูมิปัญญาภาคกลาง
3. ภูมิปัญญาภาคเหนือมีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าอะไร มีการแสดงออกผ่านประเพณีที่สำคัญอะไรบ้าง
4. จารุวรรณ ธรรมวัตร ได้อธิบายลักษณะเด่นของภูมิปัญญาภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ไว้อย่างไร
5. จงอธิบายลักษณะที่สำคัญของภูมิปัญญาภาคใต้ พร้อมยกตัวอย่าง
6. ปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีวิตของมนุษย์ประกอบด้วยอะไรบ้าง
7. จงอธิบายลักษณะเด่นของภูมิปัญญาด้านอาหารของแต่ละภูมิภาค
8. จงบอกถึงผ้าทอพื้นบ้านที่มีลักษณะเด่นของแต่ละภูมิภาค
9. การแพทย์แผนไทย หมายถึงอะไร มีลักษณะอย่างไร มีองค์ความรู้และวิธีการบำบัดโรคอย่างไร
10. การนำภูมิปัญญามาใช้ในการพัฒนาประเทศควรจะต้องมีการดำเนินการอย่างไรบ้าง

เอกสารอ้างอิง

- จารุวรรณ ธรรมวัตร. (2543). **ภูมิปัญญาอีสาน**. อุบลราชธานี : ศิริธรรมออฟเซ็ท.
- ปราณี ตันตยานบุตร. (2551). **ภูมิปัญญาไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 3, กรุงเทพฯ : คณะศิลปศาสตร์และ
วิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต.
- พระครูวินัยธรประจักษ์ จกฤทธิโม. (2545). **พระพุทธศาสนากับภูมิปัญญาไทย**. กรุงเทพฯ :
โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ภาณุวัฒน์ ภัคดีวงศ์. (2552). **ภูมิปัญญาไทยกับการพัฒนาการศึกษา**. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย.
- วรวิธ สุวรรณฤทธิ์ และคณะ. (2546). **วิถีไทย**. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.
- สุพจน์ แสงเงิน และคณะ. (2550). **วิถีไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 3, กรุงเทพฯ : สำนักงานพระพุทธศาสนา
แห่งชาติ.
- สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. (2535). **เอกสารประกอบการให้ความรู้ทางวัฒนธรรม
ไทยแก่ผู้เดินทางไปต่างประเทศ**. กรุงเทพฯ : อรุณการพิมพ์.
- อร เฉลิมพงษ์. (2537). **ประเพณีประจำถิ่น**. เอกสารประกอบการสอนภาควิชาสังคม. คณะวิชา
มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ สถาบันราชภัฏรำไพพรรณี.
- อรรวรวิทย์ เฉลิมพงษ์. (2554). **ภูมิปัญญาท้องถิ่น**. ในเอกสารประกอบการบรรยายรายวิชาประเพณี
ไทยในภูมิภาคตะวันออก. คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏ
รำไพพรรณี. (เอกสารอัดสำเนา).
- อากาศร มินวงษ์. (2549). **พื้นฐานวัฒนธรรมไทย**. เอกสารประกอบการสอน คณะมนุษยศาสตร์และ
สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี.
- เอกวิทย์ ณ ถลาง. (2540). **ภูมิปัญญาชาวบ้านสี่ภูมิภาค : วิถีชีวิตและกระบวนการเรียนรู้ของ
ชาวบ้านไทย**. นนทบุรี : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช.
- นิทรศน์รัตน์โกสินทร์. (2557). **60 ความเชื่อโบราณที่คนไทยควรรู้**. เข้าถึงได้จาก
<http://www.clipmass.com/story/70168>. (วันที่ 2 มกราคม 2557).

แผนบริหารการสอนประจำบทที่ 3

เนื้อหาประจำบท

บทที่ 3 ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

ความหมายของเศรษฐกิจพอเพียง

ความเป็นมาของเศรษฐกิจพอเพียง

ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

ความสำคัญของเศรษฐกิจพอเพียง

การปฏิบัติตนตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง

บัญชีครัวเรือน เครื่องมือสู่เศรษฐกิจพอเพียง

บทสรุป

จุดประสงค์เชิงพฤติกรรม

1. เพื่อให้ผู้เรียนมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับแนวคิด ความหมายและความเป็นมาของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง
2. เพื่อให้ผู้เรียนสามารถอธิบายความสำคัญและหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงได้
3. เพื่อให้ผู้เรียนสามารถอธิบายและยกตัวอย่างบุคคลหรือชุมชนที่นำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปใช้และประสบความสำเร็จได้
4. เพื่อให้ผู้เรียนสามารถนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปปรับใช้ในชีวิตประจำวันได้

กิจกรรมการเรียนรู้การสอนประจำบท

1. ผู้สอนอธิบาย ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงพร้อมกับยกตัวอย่างประกอบการบรรยาย โดยใช้เครื่องคอมพิวเตอร์และเครื่องฉายภาพมัลติมีเดีย วิดีทัศน์
2. ให้ผู้เรียนศึกษาเอกสารประกอบการสอน เรื่องปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

3. ให้ผู้เรียนจับคู่กัน (2 คน) เพื่อร่วมกันระดมความคิดเกี่ยวกับปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงตามความคิดของตนเองแล้ววาดภาพเศรษฐกิจพอเพียงตามความคิดของกลุ่ม เพื่อออกมานำเสนอหน้าชั้นเรียนและผู้สอนสรุปบทเรียนร่วมกัน
4. ให้ผู้เรียนยกตัวอย่างบุคคลตัวอย่างในชุมชนของตนเองที่นำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันแล้วเปรียบเทียบกับการปฏิบัติตนของผู้เรียน
5. มอบหมายให้ผู้เรียนจดบันทึกข้อมูลบัญชีครัวเรือนหรือบัญชีรายรับรายจ่ายของตนเอง
6. ให้ผู้เรียนทำแบบฝึกหัดบทที่ 3

สื่อการเรียนการสอน

1. เอกสารประกอบการสอนเรื่องปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง
2. วีดิทัศน์ เรื่อง ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง
3. ภาพแสดงตัวอย่างของบุคคล องค์กรและชุมชนที่นำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปใช้
4. เครื่องคอมพิวเตอร์และเครื่องฉายภาพมัลติมีเดีย
5. กระดาษปอนด์ กระดาษฟลิปชาร์ต สีเทียน ปากกาเคมี
6. หนังสืออ้างอิง การค้นคว้าเพิ่มเติมจากสารสนเทศและเอกสารสิ่งตีพิมพ์
7. แบบฝึกหัดบทที่ 3

การวัดผลและประเมินผล

1. ซักถามความรู้ความเข้าใจ
2. ติดตามการจดบันทึกบัญชีรายรับรายจ่าย
3. สังเกตจากการนำเสนอภาพความคิด
4. ประเมินจากแบบฝึกหัด
5. ประเมินจากการสอบระหว่างภาคและปลายภาค

บทที่ 3

ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เป็นแนวความคิดที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำรัสชี้แนะถึงแนวทางการดำเนินชีวิตแก่พสกนิกรชาวไทยเมื่อกว่า 40 ปีที่แล้ว เพื่อให้รอดพ้นจากกระแสทุนนิยมและการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ของโลก ในขณะเดียวกันจะเสริมสร้างพื้นฐานจิตใจของคนในชาติให้มีสำนึกในคุณธรรม ความซื่อสัตย์สุจริต ความรอบรู้ที่เหมาะสม การดำเนินชีวิตด้วยความอดทน มีความเพียร มีสติปัญญาและความรอบคอบเพื่อให้เกิดความสมดุลในการดำรงชีวิต ทั้งนี้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงชี้ให้เห็นถึงแนวการดำรงอยู่และปฏิบัติตนของประชาชนในทุกระดับตั้งแต่ระดับครอบครัว ชุมชน องค์กรต่าง ๆ จนถึงระดับรัฐ ทั้งในการพัฒนาและบริหารประเทศให้ดำเนินไปในทางสายกลาง โดยเฉพาะการพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อให้ก้าวทันต่อโลกยุคโลกาภิวัตน์

ความหมายของเศรษฐกิจพอเพียง

พระบรมราโชวาทและพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ตั้งแต่ปีพ.ศ.2517 เป็นต้นมา จะเห็นได้ว่าพระองค์ได้ทรงเน้นย้ำแนวทางการพัฒนาบนหลักแนวคิดการพึ่งตนเองเพื่อให้เกิดความพอมีพอกิน พอมีพอใช้ของคนส่วนใหญ่ โดยใช้หลักความพอประมาณ การคำนึงถึงความมีเหตุผล การสร้างภูมิคุ้มกันที่ดีในตัวและทรงเตือนสติประชาชนคนไทยไม่ให้ประมาท แต่ให้ตระหนักถึงการพัฒนาอย่างเป็นขั้นเป็นตอนที่ถูกต้องตามหลักวิชาและการมีคุณธรรมเป็นกรอบในการปฏิบัติและการดำรงชีวิต ซึ่งทั้งหมดนี้เป็นที่รู้จักกันดีภายใต้ชื่อว่าเศรษฐกิจพอเพียง

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงมีพระราชดำรัสในวาระและในโอกาสต่าง ๆ อยู่เสมอเกี่ยวกับแนวคิดและหลักการเศรษฐกิจพอเพียง เพื่อน้อมนำให้บุคคลทุกระดับได้เกิดความตระหนักถึงแนวทางการดำรงชีวิต ซึ่งค่อนข้างจะแตกต่างจากแนวคิดของนักวิชาการและนักเศรษฐศาสตร์ของประเทศในช่วงนั้น พระองค์ทรงใช้คำต่าง ๆ อาทิ พออยู่พอกิน พอกินพอใช้ อยู่ดีกินดี พอประมาณ พอสมควร พอเพียงและเศรษฐกิจพอเพียง (คณะอนุกรรมการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง, 2548) และเมื่อในวันเฉลิมพระชนมพรรษาที่ 4 ธันวาคม พ.ศ.2540 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงมีพระราชดำรัสเกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียงขึ้น เพื่อเป็นการปูพื้นฐานให้เห็นภาพอันเป็นที่มาของการเกิดปัญหาทางเศรษฐกิจ พระองค์ทรงให้สติในการกลับไปทบทวนการพัฒนาประเทศที่ผ่านมาอีกด้วย โดยพระองค์ทรงให้ความหมายของเศรษฐกิจแบบพอเพียงเอาไว้ว่า

...ความพอเพียงนี้ไม่ได้หมายความว่า ทุกครอบครัวจะต้องผลิตอาหารของตัวเอง
จะต้องทอผ้าใส่เอง อย่างนั้นมันเกินไป...

สิ่งที่พระองค์ทรงเน้นย้ำในเรื่องเศรษฐกิจพอเพียง คือวิถีปฏิบัติเศรษฐกิจพอเพียงนั้น
ไม่ต้องทำทั้งหมดและขอเติมว่าถ้าทำทั้งหมดก็ทำไม่ได้ ถ้าครอบครัวหนึ่งหรือแม่หมู่บ้านหนึ่งทำ
เศรษฐกิจพอเพียงร้อยเปอร์เซ็นต์ก็จะเป็นการถอยหลังถึงสมัยหิน นอกจากนี้ยังทรงอธิบายความหมาย
ของเศรษฐกิจพอเพียงเพิ่มเติมไว้อีกว่า (สุเมธ ตันติเวชกุล, 2544 : 285-290)

...คำว่าพอเพียงมีความหมายอีกอย่างหนึ่ง มีความหมายกว้างออกไปอีก ไม่ได้
หมายถึงการมีพอสำหรับใช้เองเท่านั้นแต่มีความหมายว่า พอมีพอกิน พอมีพอกินนี้แปลว่า
เศรษฐกิจพอเพียงนั่นเอง ถ้าแต่ละคนพอมีพอกินก็ใช้ได้ ยิ่งถ้าทั้งประเทศพอมีพอกินก็ยิ่งดี ...
ประเทศไทยสมัยก่อนนี้พอมีพอกิน มาสมัยนี้ชักจะไม่พอมีพอกินจึงต้องมีนโยบายที่ทำให้
เศรษฐกิจพอเพียง เพื่อที่จะทำให้ทุกคนมีพอเพียงได้ ให้พอเพียงนี้หมายความว่า มีกินมีอยู่
ไม่ฟุ่มเฟือย ไม่หุรหุราก็ได้ แต่ว่าพอ แม้บางอย่างอาจจะดูฟุ่มเฟือยแต่ถ้าทำให้มีความสุขถ้า
ทำได้ก็สมควรที่จะทำ สมควรที่จะปฏิบัติ อันนี้ก็เป็นความหมายอีกอย่างของเศรษฐกิจพอเพียง
หรือระบบพอเพียง...

บุญเสริม บุญเจริญผล (ม.ป.ป. : 39) อธิบายเพิ่มเติมว่า เศรษฐกิจพอเพียงตามหลักวิชา
เศรษฐศาสตร์ มีความหมายว่าเป็นวิธีการเลี้ยงชีวิตแบบรู้จักพอด้วยการพยายามผลิตสินค้าขึ้นมาเอง
ให้พอเพียงสำหรับคนครอบครัวได้กิน ได้ใช้ ถ้าหากผลิตเหลือกินเหลือใช้จึงขายออกไป หากผลิตได้ไม่
พอก็ต้องซื้อบ้าง มิได้มุ่งผลิตเพื่อขายอย่างเดียวแต่ต้องคิดที่จะผลิตสินค้าและบริการเพื่อตนเองได้
บริโภคด้วย นอกจากนี้การผลิตและการบริโภคต้องอยู่ในหลักของความพอดี รู้จักพอในการผลิตและ
การบริโภค พร้อมกันนั้นก็ร่วมมือกันในรูปกลุ่มหรือสหกรณ์และให้ประสานงานกับเอกชนภายนอก
ด้วยเพื่อทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจให้แข็งแรงขึ้นอีก

ชัยอนันต์ สมุทวณิช (2542 : 9) มองว่าความพอเพียงมิได้มีความหมายในแง่เศรษฐศาสตร์
เพียงด้านเดียว แต่มีความหมายเชิงปรัชญา จริยธรรม คุณค่าและปทัสถานทางพฤติกรรมสำหรับการ
ดำเนินชีวิตในทุก ๆ ด้านอีกด้วย นอกจากนี้ปรัชญาการพัฒนาที่เน้นทางสายกลางยังเป็นมัชฌิมพัฒนา
คือเป็นความพอเพียงที่มีพลวัตและมีแง่มุมทางด้านปรัชญาด้านเศรษฐศาสตร์ คือ ความพอประมาณ
ความมีเหตุผล รวมถึงความจำเป็นที่จะต้องมีระบบภูมิคุ้มกันในตัวที่ดีพอสมควรต่อการเปลี่ยนแปลง
ทั้งภายในและภายนอกและสามารถพึ่งตนเองได้ ทั้งนี้จะต้องอาศัยความรอบรู้ ความรอบคอบและ
ความระมัดระวังอย่างยิ่งในการนำวิชาการต่าง ๆ มาใช้ในการวางแผนและการดำเนินการทุกขั้นตอน

ที่สำคัญจะต้องเสริมสร้างพื้นฐานจิตใจของคนในชาติ โดยเฉพาะเจ้าหน้าที่รัฐ นักทฤษฎีและนักธุรกิจ ในทุกระดับให้มีสำนึกในคุณธรรม ความซื่อสัตย์สุจริตและให้มีความรู้ที่เหมาะสม ดังนั้นปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงจึงเป็นแนวทางการพัฒนาทางสายกลางแห่งความสมดุลและอาจเรียกว่าเป็นปรัชญามัชฌิมพัฒนาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ได้

พระธรรมปิฎก (2543 : 34) ปรากฏแห่งพุทธธรรมได้มองเศรษฐกิจพอเพียงในแง่วัตถุนิยม และจิตวิสัย ดังนี้

1. มองอย่างวัตถุนิยม มองภายนอก คือต้องมีกินมีใช้ มีปัจจัยสี่เพียงพอ ที่เราพูดว่าพอสมควรตามอัตภาพซึ่งใกล้เคียงกับคำว่าพึ่งตนเองได้ทางเศรษฐกิจ

2. ส่วนความหมายด้านจิตวิสัยหรือจิตใจภายใน คือคนจะมีความรู้สึกเพียงพอไม่เท่ากัน บางคนมีเป็นล้านก็ไม่พอ บางคนมีนิดเดียวก็พอเป็นการเพียงพอทางจิต

สุเมธ ตันติเวชกุล (2544 : 21) กล่าวว่า ใจว่า ความพอเพียง คือ การหันกลับมายึดเส้นทางสายกลางในการดำรงชีวิตตามหลักการพึ่งตนเองซึ่งมีรายละเอียด 5 ประการ ดังนี้

1. **พึ่งตนเองทางจิตใจ** คนที่สมบูรณ์พร้อมจะต้องมีจิตใจที่เข้มแข็ง มีจิตสำนึกว่าตนนั้นสามารถพึ่งตนเองได้ จึงควรที่จะสร้างพลังผลักดันให้มีภาวะจิตใจอีกเข็มต่อสู้ชีวิตด้วยความสุจริต แม้ว่าอาจจะไม่ประสบความสำเร็จบ้างก็ตาม มีพึงท้อถอยท้อแท้ให้พยายามต่อไป

2. **พึ่งตนเองทางสังคม** เสริมสร้างให้แต่ละชุมชนในท้องถิ่นได้ร่วมมือช่วยเหลือเกื้อกูลกัน นำความรู้ที่ได้รับมาถ่ายทอดและเผยแพร่ให้ได้ประโยชน์ซึ่งกันและกัน

3. **พึ่งตนเองได้ทางทรัพยากรธรรมชาติ** คือการส่งเสริมให้มีการนำเอาศักยภาพของผู้คนในท้องถิ่น สามารถแสวงหาทรัพยากรธรรมชาติหรือวัสดุในท้องถิ่นที่มีอยู่ให้เกิดประโยชน์สูงสุด ซึ่งส่งผลให้เกิดการพัฒนาประเทศได้อย่างดีเยี่ยม สิ่งที่ดีก็คือการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นซึ่งมีมากมายในประเทศ

4. **พึ่งตนเองได้ทางเทคโนโลยี** ควรส่งเสริมให้มีการศึกษา ทดลอง ทดสอบเพื่อให้ได้มาซึ่งเทคโนโลยีใหม่ ๆ ที่สอดคล้องกับสภาพภูมิประเทศและสังคมไทยและสิ่งสำคัญสามารถนำไปใช้ปฏิบัติได้อย่างเหมาะสม

5. **พึ่งตนเองได้ทางเศรษฐกิจ** หมายถึง ความสามารถอยู่ได้ด้วยตนเองในระดับเบื้องต้น กล่าวคือแม้ไม่มีเงินก็ยังมีความ ขาว ปลา ผัก ผลไม้ ในท้องถิ่นของตนเองเพื่อการยังชีพและสามารถนำไปสู่การพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศในระดับมหภาคต่อไปด้วย

สุนทร กุลวัฒน์พงศ์ (2544 : 55-56) ได้สรุปความเข้าใจเศรษฐกิจพอเพียงหรือระบบเศรษฐกิจพึ่งตนเองตามแนวพระราชดำริในสองลักษณะ คือ

1. เศรษฐกิจพอเพียง หมายถึง ความสามารถของชุมชน เมือง รัฐ ประเทศหรือภูมิภาคหนึ่ง ๆ ในการผลิตสินค้าและบริการทุกชนิดเพื่อเลี้ยงสังคมนั้น ๆ ได้ โดยไม่ต้องพึ่งพาปัจจัยต่าง ๆ ที่เราไม่ได้เป็นเจ้าของ

2. เศรษฐกิจพอเพียงในระดับบุคคล หมายถึง ความสามารถในการดำรงชีวิตได้อย่างไม่เดือดร้อน มีความเป็นอยู่อย่างประมาณตนตามฐานะ ตามอัตภาพ ที่สำคัญไม่หลงไหลไปตามกระแสของวัตถุนิยม มีอิสรภาพ เสรีภาพ ไม่พันธนาการอยู่กับสิ่งใด

นอกจากนี้จากการประมวลองค์ความรู้เกี่ยวกับปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงอันเนื่องมาจากพระราชดำรัสสามารถสรุปรวมได้ ดังนี้ (อำพล เสนาณรงค์, 2547 : 17)

1. การกู้เงินมาลงทุน ควรลงทุนในสิ่งที่เป็นรายได้คุ้มทุน ในบางเรื่องไม่มีรายได้เป็นการใช้จ่ายอย่างอื้อลุ่มฉวยฉก

2. การลงทุนอุตสาหกรรมเกษตร ควรพิจารณาให้เหมาะสมกับอัตภาพหรือกับสิ่งแวดล้อมอย่าให้ใหญ่เกินความจำเป็นและต้องมีฝ่ายสนับสนุนเกษตรกรในการเพาะปลูกวัตถุดิบ

3. การต่อสู้วิกฤติเศรษฐกิจ จะต้องใช้วัตถุดิบภายในประเทศ ทำงานหนัก มีความเพียรและอดทน

4. การผลิตการเกษตร ต้องพยายามผลิตในสิ่งที่จำเป็นสำหรับตัวเองให้พอเพียงเสียก่อนจึงจะผลิตเพื่อขาย เช่น กรณีของผู้ปลูกข้าวหอมมะลิเพื่อขายต้องปลูกข้าวเหนียวที่ตัวเองบริโภคให้เพียงพอด้วย

สรุปได้ว่าเศรษฐกิจพอเพียง หมายถึง ระบบเศรษฐกิจที่สามารถพึ่งตนเองได้ตามอัตภาพของตนโดยมีหลักธรรมเป็นที่ยึดเหนี่ยว ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเป็นองค์ความรู้และภูมิปัญญาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่เกื้อหนุนจากผลงานการปฏิบัติพระราชกรณียกิจ โดยผ่านการค้นคว้า ทดสอบ ทดลองตามหลักวิชาการจนเกิดผลเป็นที่ประจักษ์ชัดว่า ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง สามารถนำมาปรับประยุกต์ใช้ในการพัฒนาให้เกิดความเหมาะสมตามบริบทของแต่ละคน ชุมชน สังคมและประเทศชาติได้

ความเป็นมาของเศรษฐกิจพอเพียง

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระราชทานพระราชดำริเกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียงตั้งแต่เริ่มงานพัฒนาเมื่อกว่า 60 ปีที่แล้วและทรงยึดมั่นหลักการนี้มาโดยตลอด โดยเฉพาะทางด้านการเกษตร ประเทศไทยมุ่งเน้นการพัฒนาเพื่อนำไปสู่ความทันสมัย โดยเน้นการผลิตสินค้าเพื่อส่งออกเป็นเชิงพาณิชย์ คือเมื่อปลูกข้าวก็นำไปขายและก็นำเงินไปซื้อข้าว เมื่อเงินหมดก็จะไปกู้ เป็นอย่างนี้มาโดยตลอดจนกระทั่งชาวนาไทยตกอยู่ในภาวะหนี้สิน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักถึง

ปัญหาด้านนี้ พระองค์จึงได้พระราชทานพระราชดำริให้จัดตั้งธนาคารข้าว ธนาคารโค-กระบือขึ้นมา เพื่อช่วยเหลือราษฎร จึงนับว่าเป็นจุดเริ่มต้นแห่งที่มาของเศรษฐกิจพอเพียง (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2554)

ภายหลังจากการเกิดวิกฤตทางเศรษฐกิจขึ้นในประเทศไทยในปีพ.ศ.2540 แสดงให้เห็นว่า แนวทางการพัฒนาประเทศที่ผ่านมามีความยั่งยืน เนื่องจากแนวทางการพัฒนาประเทศ ที่ผ่านมานั้นประสบกับปัญหามากมาย จึงต้องหาแนวทางใหม่ในการพัฒนาที่มีความเหมาะสมและ ยั่งยืน (นนทนิย กมลศิริพิชัยพร, 2549 : 254) แต่เป็นที่น่าสังเกตว่าการเน้นให้มีการพัฒนาประเทศ อย่างสมดุสนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำรัสให้ผู้บริหารประเทศและประชาชน ได้ตระหนักถึงความสำคัญในเรื่องนี้มาเป็นเวลานาน โดยทรงเน้นถึงการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม ที่สมดุล มีการพัฒนาเป็นลำดับขั้นไม่เน้นเพียงการขยายตัวทางเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียว ในทาง ตรงกันข้ามพระราชดำรัสของพระองค์ดังกล่าวยังไม่ได้รับความสำคัญในทางปฏิบัติมากนักในช่วงนั้น อาจเป็นเพราะว่าการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมยังไม่มีปัญหาที่รุนแรง การวางแผนพัฒนาประเทศ และการดำเนินชีวิตโดยทั่วไปเป็นไปตามปกติ

เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีรับสั่งเรื่องปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงอีกครั้งหนึ่ง ในปีที่เกิดวิกฤตเศรษฐกิจ โดยให้ตระหนักถึงการพัฒนาที่พอเพียงและแนวทางการพัฒนาประเทศ ที่สมดุลรวมถึงแนวทางเกษตรทฤษฎีใหม่ ทำให้ประชาชนเริ่มตระหนักว่า ถ้าได้นำปรัชญาเศรษฐกิจ พอเพียงมาเป็นหลักในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม คงจะไม่เกิดวิกฤตเศรษฐกิจและเมื่อเกิดปัญหา แล้วก็สามารถใช้เป็นแนวทางแก้ปัญหาได้ เมื่อมีการเชื่อมโยงในลักษณะเช่นนี้จึงทำให้เกิดความสนใจ แนวทางเศรษฐกิจพอเพียงมากขึ้น โดยหน่วยงานและองค์กรต่าง ๆ ได้น้อมนำปรัชญาเศรษฐกิจ พอเพียงหรือการพัฒนาที่พอเพียง ไปประยุกต์ใช้ด้วยความศรัทธา ด้วยแนวคิดที่ว่าได้รับพระราชทาน จากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ขณะเดียวกันในปีพ.ศ.2542 ซึ่งเป็นปีที่มีการเริ่มวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม แห่งชาติฉบับที่ 9 อันเป็นแผน 5 ปีที่จะกำหนดทิศทางการพัฒนาของประเทศ สำนักงาน คณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สศช.) มีความประสงค์จะอัญเชิญปรัชญา เศรษฐกิจพอเพียงมาเป็นแนวทางหลักเพื่อชี้ทางการจัดทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 แต่มีปัญหาที่เกิดขึ้นในช่วงนั้น คือยังไม่มีความเข้าใจที่ตรงกันเกี่ยวกับความหมายของ ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง การตีความว่าปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงแปลว่าอะไร หรือความพอเพียง คืออะไร เป็นไปตามแนวคิดของแต่ละคน ความเข้าใจที่ไม่ตรงกันเหล่านี้ทำให้เป็นไปได้อย่างที่นำมา ประยุกต์และวางแผนการพัฒนาประเทศ (ณัฐพงษ์ ทองภักดี, ม.ป.ป. : 5-6)

ต่อมาในที่ประชุมการสัมมนาทางวิชาการประจำปีพ.ศ.2542 ของสถาบันวิจัยเพื่อการ พัฒนาประเทศไทยเมื่อวันที่ 18-19 ธันวาคม พ.ศ.2542 สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจ

และสังคมแห่งชาติ (สศช.) ได้มีการขยายความคำสำคัญต่าง ๆ ที่มีอยู่ในปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เสนอต่อที่ประชุม ดังตารางที่ 3.1

คำ	ความหมาย
เศรษฐกิจพอเพียง	เป็นวิถีชีวิตและเศรษฐกิจทางสายกลางในทุกระดับ
พอเพียง	การบริโภคและการผลิตอยู่บนพื้นฐานของความพอประมาณและมีเหตุผล ไม่ขัดสนแต่ไม่ฟุ่มเฟือย
สมดุล	1. การพัฒนาอย่างเป็นองค์รวม 2. มีความสมดุลระหว่างโลกาภิวัตน์กับภวัตน์ท้องถิ่น 3. มีความสมดุลระหว่างภาคเศรษฐกิจกับการเงินและภาคประชาชนกับสังคม มีเสถียรภาพทางเศรษฐกิจ 4. โครงสร้างการผลิตที่สมดุลมีการผลิตที่หลากหลาย ใช้ทรัพยากรที่มีอยู่อย่างมีประสิทธิภาพสูงสุด
ยั่งยืน	พอเพียงอย่างต่อเนื่องในทุกด้านโดยเฉพาะด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
ภูมิคุ้มกันที่ดี	1. ระบบเศรษฐกิจกับสังคมมีความยืดหยุ่นที่สามารถก้าวทันและพร้อมรับกระแสโลกาภิวัตน์ ตลอดจนปรับตัวให้สามารถแข่งขันได้ในตลาดโลก 2. การบริหารจัดการที่ดีซึ่งสามารถป้องกันและพร้อมรับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว (วิกฤติ) ได้
คุณภาพคน	1. การที่จะพัฒนาเศรษฐกิจทางสายกลางได้ คนต้องมีคุณภาพในด้านต่าง ๆ มีพื้นฐานจิตใจ มีความสำนึกคุณธรรม ซื่อสัตย์ สุจริต มีไมตรี มีความเมตตา มีความหวังดีให้กันและกัน 2. หลักการดำเนินชีวิต มีความอดทน มีความเพียร ใช้สติปัญญาอย่างรอบคอบก่อนทำ และการมีวินัย 3. ภูมิคุ้มกันในการดำรงชีวิต มีสุขภาพดีและมีศักยภาพ มีทักษะและความรอบรู้อย่างเหมาะสมในการประกอบอาชีพและหารายได้ อย่างมั่นคงและพัฒนาตนเองให้ก้าวหน้าได้อย่างต่อเนื่อง

ตารางที่ 3.1 คำสำคัญต่าง ๆ ในปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

ที่มา : นันทนีย์ กมลศิริพิชัยพร (2549 : 256-257)

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2548 : 6) ร่วมกับองค์กรที่สนใจได้เชิญผู้ทรงคุณวุฒิในสาขาต่าง ๆ ทำการรวบรวม ประมวลและสังเคราะห์แนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ปรากฏในวาระต่าง ๆ และทำการร่างเป็นข้อความและ/หรือคำนิยามของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงและนำมาเป็นแนวคิดใหม่ในการพัฒนาประเทศ จึงได้กราบบังคมทูลถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและพระองค์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ใช้ข้อความเนื้อหาปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ดังนี้

เศรษฐกิจพอเพียงเป็นปรัชญาชี้ถึงแนวการดำรงอยู่และปฏิบัติตนของประชาชนในทุกระดับตั้งแต่ระดับครอบครัวระดับชุมชนจนถึงระดับรัฐทั้งในการพัฒนาและบริหารประเทศให้ดำเนินไปในทางสายกลาง โดยเฉพาะการพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อให้ก้าวทันต่อโลกยุคโลกาภิวัตน์

ความพอเพียง หมายถึง ความพอประมาณ ความมีเหตุผลรวมถึงความจำเป็นที่ตัดต้องมีระบบภูมิคุ้มกันที่ดีในตัวพอสมควรต่อการมีผลกระทบใด ๆ อันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทั้งภายนอกและภายใน ทั้งนี้ต้องอาศัยความรอบรู้ ความรอบคอบและความระมัดระวังอย่างยิ่งในการนำวิชาการต่าง ๆ มาใช้ในการวางแผนและการดำเนินการทุกขั้นตอน โดยเฉพาะเจ้าหน้าที่รัฐ นักทฤษฎีและนักธุรกิจทุกระดับให้มีสำนึกในคุณธรรม ความซื่อสัตย์สุจริตและให้มีความรู้ที่เหมาะสม ดำเนินชีวิตด้วยความอดทน ความเพียร มีสติ ปัญญาความรอบคอบ เพื่อให้สมดุลและพร้อมต่อการรองรับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและกว้างขวาง ทั้งด้านวัตถุ สังคม สิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรมจากโลกภายนอกได้เป็นอย่างดี

ข้อความปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงข้างต้นเป็นข้อความที่ใช้เป็นทางการในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 9 ซึ่งเป็นแนวทางปฏิบัติของสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ รวมทั้งทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง ดังนั้นผู้ที่สนใจศึกษาแล้วนำไปประยุกต์ใช้ควรถือเป็นพื้นฐานของความเข้าใจที่จะมาร่วมกันหาความรู้เพิ่มเติม จะเป็นประโยชน์มากกว่าการที่จะต้องมาถกเถียงหาข้อความที่เป็นปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงหรือนิยามใหม่

ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2546 : 37-46) ได้สรุปการวิเคราะห์ความหมายของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อนำมาสู่ความเข้าใจที่ตรงกัน โดยจำแนก

องค์ประกอบของปรัชญาเป็นกรอบความคิด คุณลักษณะ ค่านิยม เจื้อนไข แนวทางปฏิบัติ และผลที่คาดว่าจะได้รับ สามารถสรุปได้ ดังนี้

1. กรอบแนวคิด เป็นปรัชญาที่ได้ชี้แนะแนวทางการดำรงอยู่ และปฏิบัติตนในทางที่ควรจะเป็น โดยมีพื้นฐานมาจากวิถีชีวิตดั้งเดิมของสังคมไทยที่ยังสามารถนำมาประยุกต์ใช้ได้ตลอดเวลา และเป็นกรอมองโลกเชิงระบบที่มีลักษณะพลวัตซึ่งมีการเปลี่ยนแปลง มีความไม่แน่นอนและมีความเชื่อมโยงกับกระแสโลก โดยมุ่งเน้นการรอดพ้นจากภัยและวิกฤติการณ์ เพื่อความมั่นคงและความยั่งยืนของการพัฒนา

2. คุณลักษณะ เศรษฐกิจพอเพียงสามารถนำมาประยุกต์ใช้กับการปฏิบัติตนได้ทุกระดับทุกหน้าที่ เป็นการดำเนินตามทางสายกลาง ก้าวทันต่อโลก ไม่ใช่การปิดประเทศ แต่ในขณะเดียวกันก็ไม่เปิดเสรีเต็มที่อย่างไม่มีทางควบคุมดูแล ไม่ใช่อยู่อย่างโดดเดี่ยวหรืออยู่โดยพึ่งพิงภายนอกทั้งหมด มีคุณลักษณะที่เน้นการกระทำที่พอประมาณบนพื้นฐานของความมีเหตุผลและการสร้างภูมิคุ้มกันที่ดีในตัวเอง

3. ค่านิยม ความพอเพียง จะต้องประกอบด้วย 3 คุณลักษณะพร้อมกัน ดังนี้

3.1 ความพอประมาณ หมายถึง ความพอดีที่ไม่น้อยเกินไปและไม่มากเกินไป โดยไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น เช่น การผลิตและการบริโภคที่อยู่ในระดับสมดุล การใช้จ่าย การเก็บออมอยู่ในระดับที่ไม่สร้างความเดือดร้อนให้แก่ตนเองพร้อมรับการเปลี่ยนแปลง

3.2 ความมีเหตุผล หมายถึง การตัดสินใจที่เกี่ยวข้องกับระดับของความพอเพียงนั้น จะต้องเป็นไปอย่างมีเหตุผล โดยพิจารณาจากเหตุปัจจัยที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนต้องคำนึงถึงผลที่คาดว่าจะเกิดขึ้นจากการกระทำนั้น ๆ อย่างรอบคอบ

3.3 การมีภูมิคุ้มกันที่ดีในตัว หมายถึง การเตรียมตัวให้มีความพร้อมรับผลกระทบและการเปลี่ยนแปลงด้านต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้น โดยคำนึงถึงความเป็นไปได้ของสถานการณ์ต่าง ๆ ที่คาดว่าจะเกิดขึ้นในอนาคตทั้งใกล้และไกล

4. เจื้อนไข การตัดสินใจและการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ให้อยู่ในระดับพอเพียงนั้นจะต้องอาศัยทั้งความรู้และคุณธรรมเป็นพื้นฐาน กล่าวคือ

4.1 เจื้อนไขความรู้ ประกอบด้วย

4.1.1 ความรอบรู้ คือ มีความรอบรู้เกี่ยวกับวิชาการต่าง ๆ อย่างรอบด้าน ในเรื่องต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง เพื่อประโยชน์พื้นฐานการนำไปใช้ในการปฏิบัติอย่างพอเพียง เนื่องจากการมีความรอบรู้ย่อมทำให้มีการตัดสินใจที่ถูกต้อง

4.1.2 ความรอบคอบ คือ มีการวางแผน โดยสามารถที่จะนำความรู้และหลักวิชาการต่าง ๆ มาพิจารณาให้เชื่อมโยงกันสัมพันธ์กัน

4.1.3 ความระมัดระวัง คือ ความมีสติ ตระหนักถึงการเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้นได้ ในการนำแผนปฏิบัติที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของหลักวิชาต่าง ๆ เหล่านั้นไปใช้ในทางปฏิบัติ โดยเป็นการระมัดระวังให้รู้เท่าทันเหตุการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปด้วย

4.2 เงื่อนไขคุณธรรม เป็นคุณธรรมที่จะต้องเสริมสร้างขึ้นมา ประกอบด้วย การมีความตระหนักในคุณธรรมมีความซื่อสัตย์สุจริตและมีความอดทน มีความเพียร ใช้สติปัญญาในการดำเนินชีวิต

5. แนวทางปฏิบัติ/ผลที่คาดว่าจะได้รับ ความพอเพียงเป็นทั้งวิธีการและผลจากการกระทำ โดยทำให้เกิดวิถีแห่งการพัฒนาและผลของการพัฒนาที่สมดุลและพร้อมรับการเปลี่ยนแปลงในทุกด้าน ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม ความรู้และเทคโนโลยี ในขณะเดียวกันความสมดุลของการกระทำทั้งหมดและผลที่ได้จะนำไปสู่ความยั่งยืนของการพัฒนาภายใต้พลวัตทั้งภายในและภายนอกประเทศได้

จะเห็นได้ว่าปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเป็นลักษณะสามห่วงสองเงื่อนไข ซึ่งอธิบายได้ว่าสามห่วง คือความพอประมาณ ความมีเหตุผล การมีภูมิคุ้มกันที่ดี ส่วนสองเงื่อนไข คือเงื่อนไขความรู้ และเงื่อนไขคุณธรรม โดยมีเป้าหมาย คือความสมดุลและความยั่งยืน ดังแสดงในภาพที่ 3.1

ภาพที่ 3.1 แสดงปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง

ที่มา : นันทนีย์ กมลศิริพิชัยพร (2549 : 258)

เสรี พงศ์พิศ (2550 : 130) ได้อธิบายขยายกรอบแนวคิดเกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียง โดยมี
กรอบ เกณฑ์ ตัวชี้วัดเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อนำไปสู่การปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรม ดังตารางที่ 3.2

กรอบ เกณฑ์ ตัวชี้วัดเศรษฐกิจพอเพียง			
ปรัชญา	กรอบ	เกณฑ์	ตัวชี้วัด
พอประมาณ	ค้ำชู ต้นกำเนิดชีวิต	มีคุณธรรม เป็นธรรม ถูกต้อง ดีงาม พออยู่ พอกิน พอใช้	แบ่งปัน ไม่เอาัดเอาเปรียบผู้อื่น และธรรมชาติ ใช้คุณธรรมนำชีวิต เป็นนายของเงิน ไม่เอาเงินนำหน้า
	ค้ำชูรากเหง้า	รู้คุณค่าที่มาของตนเอง เอกลักษณ์ ภูมิปัญญา ท้องถิ่น	ภูมิใจในกำเนิด ถิ่นฐานบ้านเกิด ภูมิใจในข้าวของเครื่องใช้ ของกิน พื้นบ้าน กินอยู่แบบวิถีไทย เข้าถึง คุณค่ามากกว่ายึดติดรูปแบบ
	ค้ำชูพื้นฐาน	ใช้ชีวิตเรียบง่าย ไม่หน้าใหญ่ ไหลไปตามกระแส รู้จัก หน้าที่กาลเทศะ มีความสุข ตามอัตภาพ	ไม่ติดกับวัตถุ มีขนาดปริมาณที่ พอดี ไม่บ้าบริโภคตามกระแส โฆษณา ไม่โอเวอร์ฟุ่มเฟือยติด ความหรูหรา
มีเหตุผล	มีหลักวิชา	มีข้อมูล ความรู้ รู้เขา รู้เรา รู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลง	ไม่ทำตาม ๆ กัน เลียนแบบแต่ไม่ เรียนรู้ รู้จักการบริโภคทั้งอาหาร และข่าวสารอย่างมีคุณภาพ รู้ ศักยภาพของตนเองและท้องถิ่น มีการแสวงหาความรู้ใหม่ ๆ อยู่ เสมอ
	มีแผน	ชีวิต คือ การลงทุน รู้จักทำ แผนในอนาคต แผนชีวิต แผนชุมชน แผนองค์กร แผนยุทธศาสตร์	เป็นตัวของตัวเอง บริหาร ทรัพยากรให้เป็น ไม่คว้งง่ายง่าย เร็ว รู้จักวิเคราะห์อย่างมีข้อมูล ด้วยปัญญา
	เป็นมืออาชีพ	คุณภาพ มั่นคง ยั่งยืน	ทำด้วยความจริงใจ ดำเนินตาม หลักธรรมอิทธิบาท 4 ใจรัก รู้จริง รู้รอบ รู้ลึก ทำอย่างสม่ำเสมอ
มีภูมิคุ้มกัน	ระบบชีวิตที่ดี	มีมนุษยสัมพันธ์ ครอบคลุม อบอุ่น ชุมชนเข้มแข็ง	มีเวลาให้ครอบครัว ไม่บ้างาน มีแผนในอนาคตสำหรับครอบครัว

กรอบ เกณฑ์ ตัวชี้วัดเศรษฐกิจพอเพียง			
ปรัชญา	กรอบ	เกณฑ์	ตัวชี้วัด
		มีเพื่อน กลุ่ม ชมรม สมาคม	มีสวัสดิการมั่นคงเป็นประโยชน์ต่อชุมชน ไม่เอาเปรียบผู้อื่น
	ระบบงานที่ดี	พึ่งตนเอง ทั้งในด้านการผลิต การบริโภค การแปรรูป การตลาด การออม ให้มากที่สุด	มีเศรษฐกิจชุมชนที่เป็นระบบ ทำมากกว่า 3 อย่างขึ้นไป เพื่อตอบสนองความต้องการของท้องถิ่น เช่น เกษตรผสมผสาน วิสาหกิจชุมชน สหกรณ์ SMEs เน้นชุมชนท้องถิ่น
	การจัดการที่ดี	เน้นความสัมพันธ์-เครือข่าย มากกว่ากฎระเบียบ มีการควบคุมติดตาม ใช้หลักพรหมวิหาร 4	สร้างแรงบันดาลใจ ใจดี ใจสู้ ใจกว้าง โปร่งใสตรวจสอบได้ ให้ความสำคัญกับกระบวนการ (เข้าใจ – เข้าถึง – พัฒนา)

ตารางที่ 3.2 กรอบ เกณฑ์ ตัวชี้วัดเศรษฐกิจพอเพียง

ที่มา : เสรี พงศ์พิศ (2550 : 130)

ปัจจุบันปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงได้รับการยอมรับจากภายในประเทศและในระดับสากล ดังเช่นที่องค์การสหประชาชาติได้ทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายรางวัล “ความสำเร็จสูงสุดด้านการพัฒนามนุษย์” แต่องค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งมีนายโคฟี อานัน เป็นเลขาธิการสหประชาชาติในขณะนั้น โดยได้กล่าวสดุดีไว้ เมื่อวันที่ 26 พฤษภาคม พ.ศ.2549 ว่า (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2556)

...หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงของพระองค์ มีความหมายอย่างยิ่งต่อชุมชนทุกแห่งในยุคโลกาภิวัตน์ที่การเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ เกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว ปรัชญาดังกล่าวซึ่งเน้นแนวทาง “การเดินสายกลาง” มีความสอดคล้องกับแนวทางการพัฒนาคนของสหประชาชาติ ที่เน้นการให้คนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนาและการใช้กระบวนการพัฒนาที่ยั่งยืน พระราชปณิธานเกี่ยวกับการพัฒนาประเทศของพระองค์ และพระราชดำริที่แสดงถึงพระวิสัยทัศน์อันชาญฉลาด ได้สร้างแรงบันดาลใจให้แก่พสกนิกรของพระองค์และประชาชนทั่วทุกแห่ง...

ความสำคัญของเศรษฐกิจพอเพียง

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงมีพระราชดำรัสพระราชทานแก่คณะบุคคลต่าง ๆ ที่เข้าเฝ้าฯ ถวายพระพรชัยมงคลในโอกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษา เมื่อวันที่ 4 ธันวาคม พ.ศ.2540 ณ ศาลาดุสิดาลัยสวนจิตรลดา พระราชวังดุสิต ทรงมีพระราชดำรัสเกี่ยวกับปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเพิ่มเติมว่า (อุดมพร อมรรธรรม, 2549 : 21-22)

...คำว่า “เศรษฐกิจพอเพียง” นี้ไม่มีในตำรา ไม่เคยมีระบบเศรษฐกิจพอเพียง มีอย่างอื่นแต่ไม่ใช่คำนี้ ปีที่แล้วพูดว่าเศรษฐกิจพอเพียงเพราะหาคำอื่นไม่ได้และได้พูดอย่างหนึ่งว่า เศรษฐกิจพอเพียงนี้ให้ปฏิบัติเพียงครั้งเดียว คือไม่ต้องทั้งหมดหรือแม้จะเศษหนึ่งส่วนสี่ก็พอ ในคราวนั้นเมื่อปีที่แล้วนี้ก็เข้าใจกัน แต่เมื่อไม่นาน เดือนที่แล้วมีผู้ที่ควรจะรู้เพราะว่าได้ปฏิบัติเกี่ยวกับการพัฒนามาช้านานแล้วมาบอกว่าเศรษฐกิจพอเพียงนี้ดีมาก แล้วก็เข้าใจว่าปฏิบัติเพียงเศษหนึ่งส่วนสี่ก็พอนั้น หมายความว่า ถ้าทำได้เศษหนึ่งส่วนสี่ของประเทศก็จะพอ และทำได้เพียงเศษหนึ่งส่วนสี่ก็พอนั้น ไม่ได้แปลว่าเศษหนึ่งส่วนสี่ของพื้นที่ แต่เศษหนึ่งส่วนสี่ของการกระทำ ต้องพูดเข้าใจในเรื่องเลย เพราะหนักใจว่า แม้แต่คนที่เป็นคนดอกเตอร์ก็ไม่เข้าใจ อาจจะไม่ชัดแต่เมื่อกลับไปดูที่เขียนจากที่พูดก็ชัดแล้วว่าควรจะทำปฏิบัติเศรษฐกิจพอเพียงไม่ต้องทั้งหมด เพียงครั้งหนึ่งก็ใช้ได้ แม้จะเป็นเศษหนึ่งส่วนสี่ก็พอ หมายความว่า วิธีปฏิบัติเศรษฐกิจพอเพียงนั้น ไม่ต้องทำทั้งหมดและขอเดิมว่าถ้าทำทั้งหมดก็ทำไม่ได้ ฉะนั้นจึงพูดว่า เศรษฐกิจพอเพียง ปฏิบัติเพียงเศษหนึ่งส่วนสี่ก็ควรจะทำพอและทำได้ อันนี้เป็นข้อหนึ่ง ที่จะอธิบายคำพูดที่พูดมาเมื่อปีที่แล้ว...

คำว่า พอเพียง มีความหมายอีกอย่างหนึ่ง มีความหมายกว้างออกไปอีก ไม่ได้หมายถึงการมีพอสำหรับใช้เองเท่านั้น แต่มีความหมายว่าพอมีพอกิน พอมีพอกินนี้ ถ้าใครได้มาอยู่ที่นี้ในกาลานี้ เมื่อเท่าไร 20, 24 ปี เมื่อปี 2517 ถึง 2541 นี้ ก็ 24 ปีใช้ใหม่ วันนั้นได้พูดว่า เราควรจะทำปฏิบัติให้พอมีพอกิน พอมีพอกินนี้ก็แปลว่าเศรษฐกิจพอเพียงนั่นเอง ถ้าแต่ละคนพอมีพอกิน ก็ใช้ได้ ยิ่งถ้าทั้งประเทศพอมีพอกินก็ยิ่งดีและประเทศไทย เวลานั้นก็เริ่มจะไม่พอมีพอกิน บางคนก็มีมาก บางคนก็ไม่มีเลย สมัยก่อนนี้พอมีพอกิน มาสมัยนี้ชักจะไม่พอมีพอกิน จึงต้องมีนโยบายที่จะทำเศรษฐกิจพอเพียง เพื่อที่จะให้ทุกคนมีพอเพียงได้...

จากแนวกระแสพระราชดำรัสที่พระองค์ทรงตรัสดังกล่าวข้างต้น สามารถสรุปรวมความสำคัญของเศรษฐกิจพอเพียงได้ ดังนี้

ประการแรก เป็นระบบเศรษฐกิจที่ยึดถือหลักการที่ว่า “ตนเป็นที่พึ่งแห่งตน” โดยมุ่งเน้นการผลิตพืชผลให้เพียงพอ กับความต้องการบริโภคในครัวเรือนเป็นอันดับแรก เมื่อเหลือพอจากการบริโภคแล้ว จึงคำนึงถึงการผลิตเพื่อการค้าเป็นอันดับรองลงมา ผลผลิตส่วนเกินที่นำออกสู่ตลาดก็จะเป็นกำไรของเกษตรกร ในสภาพการณ์เช่นนี้เกษตรกรจะกลายเป็นผู้กำหนดหรือเป็นผู้กระทำต่อตลาด แทนที่ว่าตลาดจะเป็นตัวกระทำหรือเป็นตัวกำหนดเกษตรกร ดังเช่นที่เป็นอยู่ในขณะนี้ และหลักใหญ่สำคัญยิ่ง คือการลดค่าใช้จ่าย โดยการสร้างสิ่งอุปโภค-บริโภคในที่ดินของตนเอง เช่น ข้าว น้ำ ปลา ไข่ ไม้ผล พืชผัก ฯลฯ

ประการที่สอง เศรษฐกิจแบบพอเพียงให้ความสำคัญกับการรวมกลุ่มของชาวบ้าน ทั้งนี้กลุ่มชาวบ้านหรือองค์กรชาวบ้านจะทำหน้าที่เป็นผู้ดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจต่าง ๆ ให้มีความหลากหลาย ครอบคลุมทั้งการเกษตรแบบผสมผสานหัตถกรรมการแปรรูปอาหาร การทำธุรกิจค้าขาย การท่องเที่ยวระดับชุมชน ฯลฯ และเมื่อองค์กรชาวบ้านเหล่านี้ได้รับการพัฒนาให้เข้มแข็ง มีเครือข่ายที่กว้างขวางมากขึ้นแล้ว เกษตรกรทั้งหมดในชุมชนก็จะได้รับการดูแลให้มีรายได้เพิ่มขึ้น รวมทั้งได้รับการแก้ไขปัญหาในทุก ๆ ด้าน เมื่อเป็นเช่นนี้เศรษฐกิจโดยรวมของประเทศก็จะสามารถเติบโตไปได้อย่างมีเสถียรภาพ ซึ่งข้อนี้หมายความว่า เศรษฐกิจจะสามารถขยายตัวไปพร้อม ๆ กับสภาพการณ์ด้านการกระจายรายได้ที่ดีขึ้น

ประการที่สาม เศรษฐกิจแบบพอเพียงตั้งอยู่บนพื้นฐานของการมีความเมตตา ความเอื้ออาทรและความสามัคคีของสมาชิกในชุมชนในการร่วมแรงร่วมใจ เพื่อประกอบอาชีพต่าง ๆ ให้บรรลุผลสำเร็จ ประโยชน์ที่เกิดขึ้นจึงมิได้หมายถึงรายได้แต่เพียงมิติเดียว หากแต่ยังรวมถึงประโยชน์ในมิติอื่น ๆ ด้วย ได้แก่ การสร้างความมั่นคงให้กับสถาบันครอบครัว สถาบันชุมชน ความสามารถในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของชุมชนบนพื้นฐานของภูมิปัญญาท้องถิ่นรวมทั้งการรักษาไว้ ซึ่งขนบธรรมเนียมประเพณีที่งดงามของไทยให้คงอยู่ตลอดไป

ทุกคนสามารถนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาเป็นหลักปฏิบัติในการดำเนินชีวิตได้ ไม่ใช่เฉพาะในหมู่คนจนหรือเกษตรกร โดยต้องระเบิดจากข้างใน คือการเกิดจิตสำนึกมีความศรัทธาเชื่อมั่นเห็นคุณค่าและนำไปปฏิบัติด้วยตนเองแล้วจึงขยายไปสู่ครอบครัว ชุมชน สังคมและประเทศชาติต่อไป ดังนี้ (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2550 : 10)

1. ความพอเพียงระดับบุคคลและครอบครัว มุ่งเน้นให้บุคคลและครอบครัวอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ทั้งทางกายและทางใจ พึ่งพาตนเองอย่างเต็มความสามารถไม่ทำอะไรเกินตัว ดำเนินชีวิตโดยไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่นรวมทั้งใฝ่รู้และมีการพัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่อง เพื่อความมั่นคงในอนาคตและเป็นที่ยอมรับให้ผู้อื่นได้ในที่สุด ตัวอย่างเช่น การหาปัจจัยสี่มาเลี้ยงตนเองและครอบครัว การประกอบสัมมาชีพ รู้ข้อมูลรายรับ-รายจ่าย ประหยัด แต่ไม่ใช่ตระหนี่ ลด-ละ-เลิก อบายมุข อบรม

สั่งสอนให้เด็ก ลูกหลานรู้จักคุณค่า รู้จักใช้ รู้จักออมเงินและสิ่งของเครื่องใช้ ดูแลรักษาสุขภาพอนามัย มีการแบ่งปันภายในครอบครัว ชุมชนและสังคมรอบข้าง รวมถึงการรักษาวัฒนธรรม ประเพณี และการอยู่ร่วมกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้อย่างเหมาะสม

2. ความพอเพียงระดับชุมชน คนในชุมชนมีการรวมกลุ่มกันเพื่อร่วมกันทำประโยชน์ เพื่อส่วนรวม มีการช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกันภายในชุมชนบนหลักของความรู้ รัก สามัคคี สามารถสร้างเป็นเครือข่ายเชื่อมโยงกันภายในชุมชนและนอกชุมชน ทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เช่น การรวมกลุ่มอาชีพ กลุ่ม/องค์กรการเงิน สวัสดิการชุมชน การช่วยดูแลรักษาความสงบ ความสะอาด ความเป็นระเบียบเรียบร้อย รวมทั้งการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นและทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในชุมชนมาสร้างประโยชน์ได้อย่างเหมาะสม เพื่อสร้างเสริมชุมชนให้มีความเข้มแข็งและมีความเป็นอยู่ที่พอเพียง

3. ความพอเพียงในภาคธุรกิจเอกชน ที่เริ่มจากความมุ่งมั่นในการดำเนินธุรกิจที่หวังผลประโยชน์หรือกำไรในระยะยาวมากกว่าระยะสั้น แสวงหาผลตอบแทนบนพื้นฐานของการแบ่งปัน มุ่งให้ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องได้รับประโยชน์อย่างเหมาะสมและเป็นธรรมทั้งลูกค้า คู่ค้า ผู้ถือหุ้นและพนักงาน ด้านการขยายธุรกิจต้องทำอย่างค่อยเป็นค่อยไปรวมทั้งต้องมีความรู้และเข้าใจธุรกิจของตนเองรู้จักลูกค้า ศึกษาคู่แข่งและเรียนรู้การตลาดอย่างถ่องแท้ ผลิดในสิ่งที่ถนัดและทำตามกำลัง สร้างเอกลักษณ์ที่แตกต่างและพัฒนาคุณภาพผลิตภัณฑ์อย่างต่อเนื่อง มีการเตรียมความพร้อมต่อการเปลี่ยนแปลงที่อาจเกิดขึ้น มีความซื่อสัตย์รับผิดชอบต่อสังคมและป้องกันผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม ที่สำคัญต้องสร้างเสริมความรู้และจิตสำนึกให้แก่พนักงานอย่างเหมาะสม

4. ความพอเพียงระดับประเทศ เป็นการบริหารจัดการภายในประเทศ โดยเริ่มต้นจากการวางรากฐานให้ประชาชนส่วนใหญ่อยู่อย่างพอมีพอกินและพึ่งตนเองได้ มีความรู้และคุณธรรม ในการดำเนินชีวิต มีการรวมกลุ่มของชุมชนหลาย ๆ แห่งเพื่อแลกเปลี่ยนความรู้ สืบทอดภูมิปัญญา เสริมสร้างเครือข่ายเชื่อมโยงระหว่างชุมชนและร่วมกันพัฒนาตามแนวทางปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง อย่างรู้ รัก สามัคคี

เศรษฐกิจพอเพียงสามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้ในแต่ละด้าน ดังนี้ (องค์การบริหารส่วน จังหวัดจันทบุรี, 2554 : 35)

1. ด้านเศรษฐกิจ ไม่ใช้จ่ายจนเกินตัว ไม่ลงทุนเกินขนาด คิดและวางแผนอย่างรอบคอบ มีภูมิคุ้มกัน ไม่เสี่ยงเกินไป

2. ด้านจิตใจ มีจิตใจเข้มแข็ง มีจิตสำนึกที่ดี เอื้ออาทร เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าประโยชน์ส่วนตัว

3. ด้านสังคมและวัฒนธรรม มีการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน รู้ รัก สามัคคี สร้างความเข้มแข็ง ให้ครอบครัวและชุมชน รู้รักษาเอกลักษณ์ ภาษา ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมไทย

4. ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม รู้จักใช้และจัดการอย่างฉลาดและรอบคอบ
ฟื้นฟูทรัพยากรเพื่อให้เกิดความยั่งยืนและคงอยู่ชั่วลูกหลาน

5. ด้านเทคโนโลยี รู้จักใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมสอดคล้องกับความต้องการและ
สภาพแวดล้อมพัฒนาเทคโนโลยีจากภูมิปัญญาชาวบ้าน

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงใช้คำภาษาอังกฤษว่า Self Sufficient Economy ซึ่งก็ได้เห็นว่า อาจจะสักเศษหนึ่งส่วนสี่ของระบบเศรษฐกิจทั้งหมด ซึ่งมีความหมายว่า ถ้าหากประเทศไทยเป็นเศรษฐกิจแบบค้าขายทั้งหมดก็ขอให้ลดลงเหลือเพียงร้อยละ 75 และให้มีส่วนที่เป็นเศรษฐกิจพอเพียงร้อยละ 25 ในส่วนนี้มีได้หมายความว่า จะไม่มีการซื้อขายแลกเปลี่ยน แต่ขอให้มีความสามารถที่จะพึ่งพาตัวเองในระดับพื้นที่ (ไม่ใช่เศษหนึ่งส่วนสี่ของพื้นที่แต่เป็นเศษหนึ่งส่วนสี่ของการกระทำ)

*...ถ้าสามารถที่จะเปลี่ยนไปทำให้กลับเป็นเศรษฐกิจแบบพอเพียงไม่ต้องทั้งหมด
แม้แค่ครึ่งหนึ่งก็ไม่ต้อง อาจจะมีสักเศษหนึ่งส่วนสี่ก็จะสามารถอยู่ได้...*

การน้อมนำปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมาประยุกต์ใช้ในทุกภาคส่วนของสังคมอย่างจริงจังจะส่งผลทำให้การพัฒนาประเทศก้าวหน้าไปอย่างมีความสมดุล มั่นคงและยั่งยืน พร้อมรับต่อการเปลี่ยนแปลงในทุก ๆ ด้าน ทั้งด้านชีวิต เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ทรัพยากรสิ่งแวดล้อมและเทคโนโลยี เป็นต้น อันจะนำไปสู่ความอยู่เย็นเป็นสุขร่วมกันในสังคมไทย

การปฏิบัติตนตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง

การปฏิบัติตนตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง คือการพัฒนาตนที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการดำเนินชีวิตทางสายกลางและความไม่ประมาท โดยคำนึงถึงความพอประมาณ ความมีเหตุผล การสร้างภูมิคุ้มกันที่ดีในตัว ตลอดจนใช้ความรู้ ความรอบคอบและคุณธรรม ประกอบการตัดสินใจ และการกระทำ ซึ่งในการปฏิบัติตนตามแนวทางปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงนั้น ดร.สุเมธ ตันติเวชกุล เลขาธิการมูลนิธิชัยพัฒนาได้กล่าวถึงการปฏิบัติตนตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงไว้ ดังนี้ (สมพร เทพสิทธิ์า, 2548 : 5-7)

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานพระบรมราโชวาทว่า พยายามไม่ก่อความชั่วให้เป็นเครื่องทำลายตัว ทำลายผู้อื่น พยายามลด พยายามละความชั่วที่ตัวเองมีอยู่ พยายามก่อความดีให้แก่ตัวอยู่เสมอ พยายามรักษาและเพิ่มพูนความดีที่มีอยู่นั้นให้งอกงามสมบูรณ์ขึ้น โดยพระองค์ทรงย้ำเน้นว่าคำสำคัญที่สุด คือคำว่า “พอ” ต้องสร้างความพอที่สมเหตุสมผลให้กับตัวเองให้ได้และเราก็จะพบกับความสุข ซึ่งการปฏิบัติตนตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงมีแนวทางที่ประกอบด้วย

1. ยึดความประหยัด ตัดทอนค่าใช้จ่ายทุก ๆ ด้าน ลด ละ ความฟุ่มเฟือยในการดำรงชีพอย่างจริงจัง

2. ยึดถือการประกอบอาชีพด้วยความถูกต้อง สุจริต แม้ว่าจะตกอยู่ในภาวะที่ขาดแคลนในการดำรงชีพก็ตาม

3. ละ เลิก การแก่งแย่งผลประโยชน์และแข่งขันกันในทางการค้าขาย ประกอบอาชีพแบบต่อสู้กันอย่างรุนแรงดังอดีต

4. ไม่หยุดนิ่งที่จะหาทางในชีวิตหลุดพ้นจากความทุกข์ยาก โดยจะต้องขวนขวายใฝ่หาความรู้ให้เกิดมีรายได้เพิ่มพูนขึ้นจนถึงขั้นพอเพียงเป็นเป้าหมายสำคัญ

5. ปฏิบัติตนในแนวทางที่ดี ลดละสิ่งชั่วกิเลสให้หมดสิ้นไป ด้วยสังคมไทยที่ล่มสลายลงในครั้งนี้เพราะยังมีบุคคลจำนวนมากมีใช้น้อยที่ดำเนินการโดยปราศจากความละเอียดอ่อนต่อแผ่นดิน

เสรี พงศ์พิศ (2550 : 40-49) ได้เสนอหลักการปฏิบัติตนตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงไว้ 6 ประการดังนี้

1. การพึ่งตนเอง ใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ให้เกิดประโยชน์สูงสุด ประกอบด้วย

1.1 ใช้เงินทุนตัวเองโดยไม่ต้องไปกู้หนี้ยืมสินผู้อื่น

1.2 ใช้แรงงานตัวเอง

1.3 ใช้อุปกรณ์ เครื่องมือของตัวเองหรือสิ่งที่หาได้จากในท้องถิ่นที่ ท้องถิ่นของตนเองแล้วนำมาประดิษฐ์เป็นเครื่องมือ เครื่องทุนแรง

1.4 ทำบัญชีครัวเรือนและใช้บัญชีประเมินผลปรับปรุงตนเองเพื่อทำให้ทราบรายรับรายจ่าย ต้นทุน กำไรในแต่ละเดือน แต่ละปี

1.5 วิเคราะห์ปัญหา หาสาเหตุของปัญหา

1.6 แก้ไขปัญหาตัวเอง ด้วยการ ลด ละ เลิก เริ่ม เพิ่ม ปรับ ประยุกต์

2. ความพอมีพอกิน ประกอบด้วย

2.1 เรียนรู้ (ฝึก) อาชีพทางการเกษตรอย่างหลากหลาย

2.2 ปลูก-เลี้ยงทุกอย่างที่กินได้ กินทุกอย่างที่ปลูกหรือเลี้ยงได้

2.3 เผื่อแผ่แก่ญาติมิตรเพื่อนบ้าน

3. พอมีพอใช้ ประกอบด้วย

3.1 ลดรายจ่ายด้วยการปลูก - เลี้ยง พืชและสัตว์เอาไว้กินเอง (ประหยัดเงิน)

3.2 เพิ่มรายได้ด้วยการปลูก - เลี้ยง สิ่งที่ขายได้ง่าย

3.3 ออมเงินอย่างต่อเนื่อง ไม่เล่นการพนัน - หวยเบอร์

3.4 ไม่ใช้จ่ายกับสิ่งที่ฟุ่มเฟือย (สุรา - เบียร์ - บุหรี่ - เครื่องดื่มราคาแพง ฯลฯ)

4. ความรู้จักพอประมาณ ประกอบด้วย

- 4.1 ทำสิ่งต่าง ๆ ให้พอเหมาะกับเงินทุน/แรงงาน หรือ ศักยภาพของตัวเอง
- 4.2 ไม่จัดงานบุญแข่งขันกัน (แต่งงาน - บวช ฯลฯ)
- 4.3 ไม่สร้างบ้านแข่งขันกัน
- 4.4 ไม่ซื้อรถ/ซื้อสิ่งของอวดร่ำอวดรวยแข่งขันกัน
- 4.5 พอใจในสิ่งที่ตัวเองมีอยู่ (สันโดษ)

5. ความมีภูมิคุ้มกัน ประกอบด้วย

- 5.1 พิจารณาเรื่องของเหตุและผลในทุกเรื่องจนเป็นพื้นฐานของจิต
- 5.2 ปฏิเสธคำชักชวนไปในทางที่เสี่ยงต่อการกระทำผิด
- 5.3 ทำอาชีพการเกษตรแบบผสมผสานเชิงเกษตรอินทรีย์
- 5.4 ฝึกไม่ตามใจตัวเอง
- 5.5 ต้องออมเงิน ออมดิน (ปรับปรุงดิน) ออมน้ำ (เก็บน้ำ) ออมมิตร (ผูกมิตร)

6. ความมีคุณธรรม ประกอบด้วย

- 6.1 ไม่โลภเอาแต่ประโยชน์ส่วนตัว
- 6.2 ไม่ประพฤติผิดศีลธรรม เช่น ไม่ลักขโมย ไม่ประพฤติผิดในกาม
- 6.3 ปลูกเมตตาจิตให้กับตัวเอง (ไม่พยาบาทจองเวร/ไม่เบียดเบียน/ให้อภัย)
- 6.4 รับผลประโยชน์ตามสิทธิของตัวเอง
- 6.5 มีความนอบน้อมถ่อมตน
- 6.6 สำรวมตนอยู่ในกรอบของศีล 5 หรือคำสอนในศาสนาต่าง ๆ (เหตุดี)

ดังนั้นจึงสามารถกล่าวสรุปการปฏิบัติตนตามแนวทางปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงได้ว่าการลด ละ เลิกสิ่งที่เป็นอบายมุข สิ่งที่ไม่ประพฤติผิดศีลธรรมทั้งทางกาย วาจาและใจแล้วหันมาสร้างคุณธรรมด้วยการรู้จักสิทธิ หน้าที่ มีความเอื้ออาทร แบ่งปัน ขยันขันแข็งในการทำมาหากินอย่างสุจริต เมื่อหาเงินมาได้ควรมีการรู้จักเก็บออม สะสม เผื่อไว้ใช้ในคราวหน้า ไม่ฟุ้งเฟ้อ ฟุ่มเฟือย สามารถสงบระงับความต้องการที่เกินความจำเป็นและควรมีการช่วยเหลือตนเองให้มากที่สุด

บัญชีครัวเรือน เครื่องมือสู่เศรษฐกิจพอเพียง

สภาวะทางสังคมในปัจจุบันเต็มไปด้วยกระแสวัตถุนิยมและความฟุ่มเฟือย ฟุ้งเฟ้อ จนเป็นเหตุทำให้คนไทยหลงเดินทางผิดไปตามกระแสจนกลายเป็นปัญหา โดยเฉพาะปัญหาหนี้สินที่ไม่มีวันจบสิ้น อย่างไรก็ตามคนไทยยังมีทางออก ซึ่งการที่จะดำรงชีวิตให้อยู่รอดได้ภายใต้สังคมในยุคปัจจุบันแนวทางหนึ่งที่ประชาชนไทยควรยึดถือ คือการพึ่งพาตนเอง รู้จักความเพียงพอ รู้จัก

ประมาณตนเองและไม่ประมาณตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่พระองค์ทรงเตือนสติประชาชนคนไทยไม่ให้ประมาณและการที่จะรู้จักเศรษฐกิจในครอบครัวของตนเองได้ดีนั้นแนวทางหนึ่งคือ “การจดบันทึกบัญชีครัวเรือน”

1. แนวคิดความหมายของการทำบัญชีครัวเรือน

การทำบัญชี คือการจดบันทึกข้อมูลเกี่ยวกับเงื่อนไขปัจจัยในการดำรงชีวิตของตนเองและภายในครอบครัว ชุมชนรวมถึงประเทศ ซึ่งข้อมูลที่ได้จากการบันทึกจะเป็นตัวบ่งชี้อดีต ปัจจุบัน และอนาคตของชีวิตของตนเอง สามารถนำข้อมูลอดีตมาบอกปัจจุบันและทำนายอนาคตได้ ข้อมูลที่ได้ที่บันทึกไว้จะเป็นประโยชน์ต่อการวางแผนชีวิตและกิจกรรมต่าง ๆ ในชีวิตในครอบครัว (นายเกษตร, 2557)

บัญชีครัวเรือน มิได้หมายถึงการทำบัญชีหรือบันทึกรายรับรายจ่ายประจำวันเท่านั้น แต่อาจหมายถึงการบันทึกข้อมูลด้านอื่น ๆ ในชีวิต ในครอบครัวของเราได้ด้วย เช่น บัญชีทรัพย์สิน พันธุ์พืช พันธุ์ไม้ ในบ้านในชุมชน บัญชีความรู้ความคิดของ บัญชีผู้ทรงคุณความรู้ในชุมชน บัญชีเด็กและเยาวชน บัญชีภูมิปัญญาด้านต่าง ๆ เป็นต้น (ศูนย์บริการวิชาการ, 2550) อาจกล่าวสรุปได้ว่าสิ่งที่เกิดขึ้นหรือเรื่องราวต่าง ๆ ในชีวิตของเรา เราจดบันทึกได้ทุกอย่าง หากประชาชนทุกคนจดบันทึกจะมีประโยชน์ต่อตนเอง ครอบครัว ชุมชนและประเทศ ทั้งนี้ข้อมูลจะเป็นแหล่งเรียนรู้ ครอบครัว เรียนรู้ ชุมชนเรียนรู้และประเทศเรียนรู้ เพราะการเรียนรู้เป็นที่มาของปัญญา ปัญญาเป็นที่มาของความเจริญทั้งกาย สักคม ใจและจิตวิญญาณของมนุษย์ ดังนั้นจะเห็นว่าการทำบัญชีหรือการจดบันทึกสำคัญและยิ่งใหญ่ ยกตัวอย่างบุคคลสำคัญในประเทศหลายท่านเป็นตัวอย่งที่ดีของการจดบันทึก อาทิ เช่น ท่านหลวงพ่อบุญทาส พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สวรรค์เป็นนักบันทึกทั้งสิ้น การบันทึก ก็คือการเขียน เมื่อมีการเขียนก็ย่อมมีการคิด เมื่อมีการคิดก็ย่อมก่อให้เกิดปัญญาแก้ไขปัญหาได้โดยใช้เหตุผลวิเคราะห์พิจารณาได้ถูกต้องนั้นคือทางเจริญของมนุษย์

การทำบัญชีครัวเรือนถือว่ามีคามสำคัญอย่างยิ่งต่อแนวทางสู่ความพอเพียง ผู้ปฏิบัติจะต้องรู้จักประมาณตนเอง มีการวางแผนการใช้จ่ายอย่างรอบคอบ มีสติในการดำรงชีวิต ซึ่งการวางแผนที่ดีนั้นจำเป็นจะต้องมีการจดบันทึกข้อมูลที่ต้องการ มีการเก็บข้อมูลเกี่ยวกับรายรับและรายจ่ายของครัวเรือน เพื่อจัดทำเป็นบัญชีครัวเรือนและนำข้อมูลที่ได้มาพิจารณาหาวิธีการเพิ่มรายรับและลดรายจ่ายที่ไม่จำเป็นเพื่อให้เกิดความพอดี หากมีส่วนที่เหลือก็ให้เก็บไว้ออมเพื่อใช้ในอนาคต (สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอคลองใหญ่, 2554)

2. ความสำคัญของการทำบัญชีครัวเรือน

การทำบัญชีครัวเรือนนั้นเป็นการจดบันทึกรายรับรายจ่ายประจำวันของครอบครัว ดังนั้นการทำบัญชีครัวเรือนจึงมีความสำคัญ ดังนี้

2.1 ทำให้ทราบรายรับ รายจ่ายและหนี้สินของครัวเรือน กล่าวคือรายรับ เป็นเงินหรือของมีค่าที่ครัวเรือนได้รับจากการประกอบอาชีพหรือผลตอบแทนที่ได้รับจากการแลกเปลี่ยน เช่น เงินเดือน ดอกเบี้ยจากเงินฝากธนาคาร รายได้จากการขายสิ่งของเหลือใช้ ส่วนรายจ่าย เป็นเงินหรือของมีค่าที่จ่ายออกไปเพื่อให้ได้สิ่งของหรือบริการ เช่น ค่าอาหาร ค่าน้ำ ค่าไฟ ค่าเช่าบ้าน และหนี้สินเป็นเงินหรือของมีค่าที่ครัวเรือนได้รับจากแหล่งภายนอกโดยมีภาระที่ต้องชดใช้คืนในอนาคต เช่น การกู้ยืมเงินจากธนาคาร การกู้ยืมเงินจากเพื่อนบ้าน การรับเงินช่วยเหลือต่าง ๆ ที่ต้องใช้คืนภายในระยะเวลาที่กำหนด การซื้อเงินผ่อน การเช่าซื้อและการซื้อสินทรัพย์เป็นเงินเชื่อ เป็นต้น

2.2 ทำให้ทราบว่าครัวเรือนมีเงินคงเหลือเท่าใดในแต่ละวัน

2.3 นำข้อมูลมาใช้ในการบริหารจัดการการเงิน ทำให้สามารถจัดลำดับความสำคัญของรายจ่ายและวางแผนการใช้จ่ายได้ว่ารายจ่ายใดมีความจำเป็น รายจ่ายใดไม่มีความจำเป็น สามารถตัดออกได้ การทำบัญชีครัวเรือนสามารถจัดทำได้หลายรูปแบบ แต่อย่างน้อยต้องมีการบันทึกข้อมูลรายรับและรายจ่ายปกติเป็นตาราง 5 ช่อง ประกอบด้วย ช่องแรกวันเดือนปีเพื่อบันทึกวันที่เกิดรายการนั้น ช่องที่สองรายการ เพื่อบันทึกเหตุการณ์ ช่องที่สามรายรับ เพื่อบันทึกจำนวนเงินที่ได้รับ ช่องที่สี่รายจ่าย เพื่อบันทึกจำนวนเงินที่จ่ายออกไปและช่องสุดท้ายยอดคงเหลือเป็นช่องสรุปยอดเงินคงเหลือในแต่ละวัน ดังแสดงในตารางที่ 3.3

วัน เดือน ปี	รายการ	รายรับ	รายจ่าย	ยอดคงเหลือ
10 ก.ย. 56	แม่ให้เงิน	100		
	ซื้ออาหาร		30	70
	ซื้อน้ำ	15		55
11 ก.ย. 56	รับเงินค่าจ้างเก็บผลไม้	350		405
	แม่ให้เงิน	100		505
	ซื้อเอกสาร/ตำรา		205	300
	ซื้ออาหาร		35	265
	จ่ายค่าถ่ายเอกสาร		36	229
12 ก.ย. 56	ไม่มีค่าใช้จ่าย (วันหยุด)	-	-	229
13 ก.ย. 56	ค่าน้ำมันรถ		100	129

ตารางที่ 3.3 แสดงตัวอย่างการลงบันทึกบัญชีครัวเรือน

ที่มา : กรมตรวจบัญชีสหกรณ์ (ม.ป.ป.)

การบริหารจัดการการเงินเป็นการจัดการให้เกิดความสมดุลระหว่างรายรับและรายจ่าย ครั้วเรือนควรมีรายรับมากกว่ารายจ่าย หากรายรับน้อยกว่ารายจ่าย ครั้วเรือนต้องทำการกู้ยืมเงินมาใช้จ่าย การกู้ยืมช่วยแก้ปัญหาได้เพียงช่วงระยะสั้น ๆ แต่อาจเป็นการสร้างปัญหาในอนาคต ถ้าหากรายรับน้อยกว่ารายจ่ายเป็นประจำ ครั้วเรือนก็จะมีหนี้สินพอกพูนขึ้น ภาระหนี้สินที่ต้องชำระคืนทั้งเงินต้นและดอกเบี้ยก็จะเพิ่มขึ้นตามระยะเวลาการกู้ยืมทำให้เป็นปัญหาที่ขมขื่นที่แก้ไขยาก

3. ขั้นตอนการจัดทำบัญชีครั้วเรือน

3.1 แยกประเภทของรายได้ และค่าใช้จ่ายแต่ละประเภทออกมา อาจใช้สมุดบัญชีที่มีขายตามร้านทั่วไปหรือหาสมุดมาตีเส้น แบ่งออกเป็นแถวในแนวดิ่งและแนวนอนเพื่อจดรายการ

3.2 กำหนดรหัสประเภทของรายได้ และค่าใช้จ่าย เพื่อใช้สรุปประเภทของค่าใช้จ่าย

3.3 เริ่มจากยอดเงินสดยกมาหรือเงินทุนตั้งต้น แล้วบวกด้วยรายได้ หักด้วยค่าใช้จ่ายและแสดงยอดคงเหลือไว้

3.4 นำรายการที่เป็นบัญชีประเภทเดียวกัน รวบรวมเข้าด้วยกัน แล้วแยกเอาไปสรุปไว้ต่างหาก โดยสรุปยอดตามแต่ต้องการ เช่น เป็นรายวัน รายสัปดาห์ รายปักษ์หรือรายเดือน เป็นต้น

4. หลักการทำบัญชีครั้วเรือน

หลักการบันทึกบัญชีครั้วเรือน คือเราอาจจะเริ่มต้นจากการมองภาพรวมใหญ่ในครอบครัวเสียก่อนว่าในเดือนหนึ่ง ๆ หรือปีหนึ่ง ๆ มีรายการที่เกี่ยวข้องอะไรบ้าง ดังนี้

4.1 รายการค่าใช้จ่ายใหญ่ ๆ อะไรบ้างที่ค่อนข้างคงที่ เช่น เงินค่าเรียนหนังสือบุตรหรือเงินค่าวัสดุในการผลิตสินค้า เช่น ค่าปุ๋ย ค่าพันธุ์พืชและมีรายการย่อยๆ ที่เกิดประจำวันอะไรบ้าง เช่น ค่าอาหาร ค่าน้ำค่าไฟฟ้า (ค่าสาธารณูปโภค) ค่าน้ำมัน เงินทำบุญกุศล ผ้าป่า เป็นต้น

4.2 หนี้สินก็เป็นค่าใช้จ่ายรายการใหญ่ที่เป็นภาระผูกพันที่ต้องชดใช้คืนในอนาคต ได้แก่ ค่าดอกเบี้ยเงินที่ไปกู้และต้องชดใช้คืนรายเดือนหลายปี จากการกู้ยืมเงินจากเพื่อนบ้าน จากกองทุนหรือธนาคารต่าง ๆ หรือการซื้อของเงินเชื่อด้วยเครดิต หรือด้วยเงินผ่อนชำระหรือการเช่าซื้อ การจำนำ จำนอง ขายฝาก เป็นต้น

4.3 เงินคงเหลือ คือเงินหรือทรัพย์สินที่วัดมูลค่าได้ หลังจากนำรายรับหักรายจ่าย ถ้าหากรายรับมากกว่ารายจ่ายจะเกิดเงินคงเหลือ เรียกว่า “กำไร” แต่หากหลังจากนำรายรับหักรายจ่ายแล้วพบว่ารายจ่ายมากกว่ารายรับจะทำให้เงินคงเหลือติดลบหรือทางบัญชีเรียกว่า “ขาดทุน”

ในกรณีที่ครอบครัวมีค่าใช้จ่ายติดลบหรือขาดทุน การแก้ไขลดปัญหาการรายรับไม่เพียงพอกับรายจ่ายหรือการขาดทุนนั้น มีดังนี้

1. การตัดรายจ่ายที่ไม่จำเป็นออก เพื่อลดภาระการจ่ายเงินออกจากครอบครัว เช่น รายจ่ายเกี่ยวกับการพนัน หวย ซื้อลอตเตอรี่ บุหรี่ สุราของมีนเมา รายจ่ายฟุ่มเฟือยอื่น ๆ เป็นต้น

2. การลดรายจ่ายที่จำเป็นลง เพื่อสร้างนิสัยการประหยัด อดออม การใช้ทรัพยากรที่มีอยู่จำกัดอย่างคุ้มค่า เช่น การปลูกผักสวนครัวไว้รับประทานเอง เพื่อช่วยลดค่าอาหารและค่าเดินทางไปตลาด ลดการใช้น้ำมันเชื้อเพลิงด้วยการหันมาเดิน การปั่นจักรยานแทนการขับรถ

3. การเพิ่มรายรับ ด้วยการหารายได้เสริมนอกเวลาการทำงานปกติ เช่น การใช้เวลารว่างรับจ้างทำอาหาร ทำขนม ทำหัตถกรรม ตัดเย็บเสื้อผ้าหรือเล็ยงเปิดเล็ยงไก่ เป็นต้น

4. การทำความเข้าใจกันภายในครัวเรือนเพื่อให้ทุกคนร่วมมือกันประหยัด อดออม เลิกใช้จ่ายในรายการบัญชีที่ไม่จำเป็นและช่วยกันสร้างรายรับให้เพียงพอ

กล่าวได้ว่าความสุขของครอบครัวไม่ใช่แค่การมีลาภยศชื่อเสียงเงินทอง แต่น่าจะเป็นความสุขจากการใช้ชีวิตบนความพอเพียง ดำเนินอยู่บนหนทางที่ควรจะเป็น มีเหตุผล รู้จักพึ่งพาตนเอง มีความพอประมาณ พออยู่ พอกิน พอใช้และรู้จักเก็บออม การจัดทำบัญชีครัวเรือนทำให้การบริหารการเงินในครัวเรือนมีระเบียบ ทุกคนจะได้รับรู้ถึงที่มาของรายรับและที่ไปของรายจ่าย จะช่วยให้รู้จักบริหารจัดการเงินในครอบครัวให้มีความพอดีเหลือไว้พอใช้และเก็บออมไว้ รวมทั้งนำข้อมูลมาใช้พิจารณาเพื่อลดค่าใช้จ่ายที่ไม่จำเป็นลงและหาทางเพิ่มรายได้ เป็นการวางแผนอนาคตที่ดีของชีวิตดังกระแสพระราชดำรัสเศรษฐกิจพอเพียง

5. ประโยชน์ของการทำบัญชีครัวเรือน

การทำบัญชีครัวเรือนจะทำให้เราทราบว่าในแต่ละเดือนครอบครัวมีรายรับ-รายจ่ายอะไรบ้าง คนเราส่วนมากมักจะหลงลืม (ไม่สนใจที่จะจดจำ) เวลาใช้จ่ายเงินออกไปหรือรับเงินเข้ามาพอเวลาผ่านไป 2-3 วันก็ลืมแล้ว ดังนั้นบัญชีครัวเรือนจะช่วยเตือนความจำให้เรา รู้ถึงการใช้จ่ายเงินเพื่อนำมาเป็นข้อมูลในการวางแผนการใช้จ่ายเงินของครอบครัวเพื่อแก้ไขปัญหาหนี้สินให้ครอบครัวมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นได้ ซึ่งประโยชน์ของการทำบัญชีครัวเรือน ประกอบด้วย

- 5.1 เพื่อเป็นการป้องกันการลืมน
- 5.2 เพื่อเป็นการง่ายต่อการตรวจสอบ
- 5.3 เป็นการควบคุมรักษาทรัพย์สินของกิจการในครัวเรือน
- 5.4 เป็นการป้องกันความผิดพลาดในการดำเนินกิจการ
- 5.5 เมื่อเกิดปัญหาด้านการเงินสามารถปรับปรุงแก้ไขได้ทัน
- 5.6 ทำให้ทราบฐานะของครัวเรือน

6. ปัญหาการจัดทำบัญชีครัวเรือน

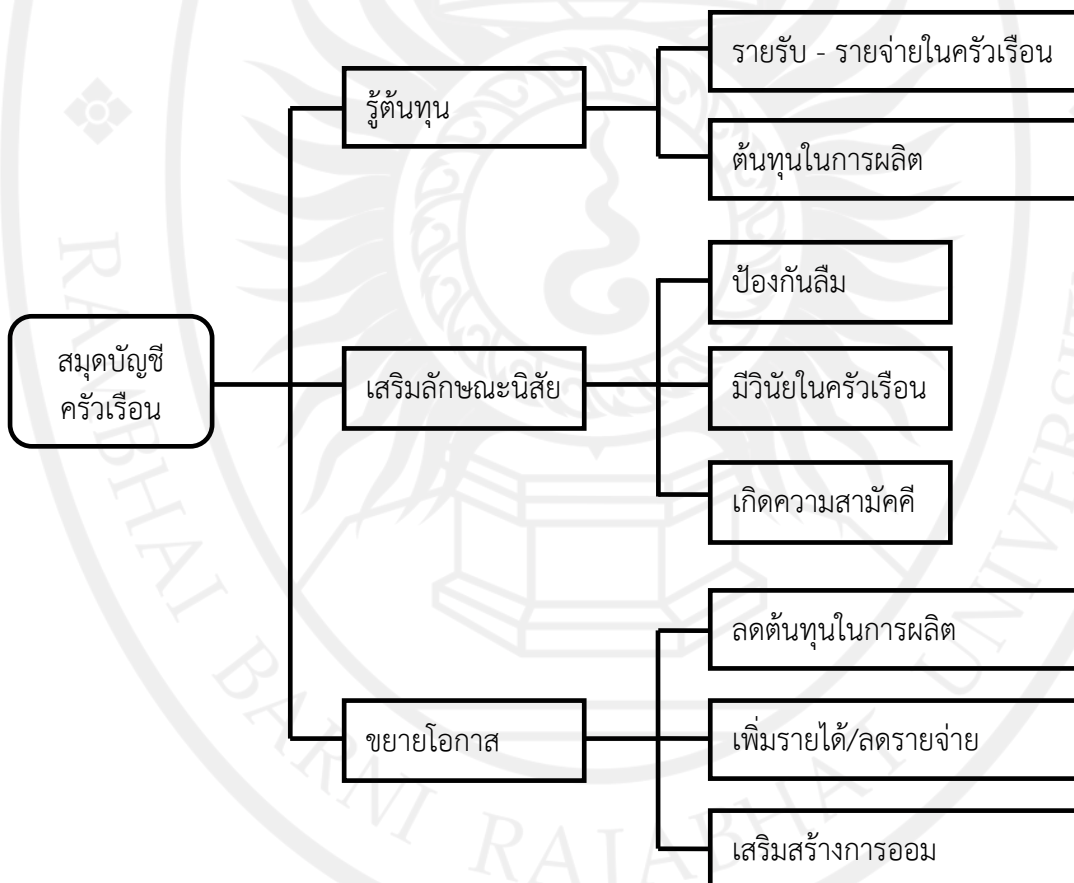
ในการจัดบันทึกบัญชีครัวเรือนนั้นอาจพบปัญหาของการจัดทำบัญชีครัวเรือนบ้าง โดยส่วนใหญ่มักจะพบปัญหา ดังนี้

- 6.1 การลืมนบันทึกบัญชี ทำให้ขาดความต่อเนื่องในการบันทึกและส่งผลให้ไม่ยากบันทึก

6.2 ผู้จัดทำเข้าใจผิดในรายการบัญชี ไม่เข้าใจรายการที่เป็นรายรับจึงไม่ได้บันทึกบัญชี เช่น ลูกส่งเงินมาให้พ่อแม่สำหรับใช้จ่ายทุกวันสิ้นเดือนแต่พ่อแม่ไม่ได้บันทึกบัญชีรายรับ เนื่องจากเข้าใจว่าเงินที่ได้รับมานั้นมิได้เกิดจากการประกอบอาชีพของตนเองหรือเข้าใจผิดรายการหนี้สิน เช่น ยืมเงินมาใช้ แต่บันทึกว่าเป็นรายรับทำให้มิได้เก็บเงินไว้สำหรับจ่ายชำระหนี้ในอนาคต

6.3 การเขียนชื่อรายการผิด การบันทึกตัวเลขผิด การบวกหรือการลบจำนวนเงินผิด อาจเกิดจากการลืมนัดบันทึกรายการบัญชีหรือบันทึกรายการซ้ำ ๆ กันหลายรายการ ปัญหาดังกล่าวแก้ไขโดยการคำนวณจำนวนเงินกระทบยอดเงินคงเหลือในบัญชีกับยอดเงินฝากธนาคารที่ครอบครัวมีอยู่จริง หรือยอดเงินที่เก็บไว้สำหรับใช้จ่ายจริง หากพบว่ายอดเงินคงเหลือในบัญชีเท่ากับยอดเงินคงเหลือในบัญชีเงินฝากธนาคาร แสดงว่าการจัดทำบัญชีถูกต้อง แต่หากกระทบยอดแล้วยอดเงินทั้งสองไม่เท่ากันอาจเกิดจากการบันทึกบัญชีผิดพลาดหรือเงินสดของครอบครัวสูญหาย

จากที่กล่าวมาข้างต้นสามารถสรุปการจัดทำบัญชีครัวเรือนได้ดังภาพที่ 3.2

ภาพที่ 3.2 สรุปการจัดทำบัญชีครัวเรือน

ที่มา : นายเกษตร (2556)

การจัดทำบัญชีครัวเรือนหรือบัญชีรายรับรายจ่ายนี้ ไม่ใช่เป็นแต่เพียงการจดบันทึก รายการต่าง ๆ ที่เป็นเงินเท่านั้น แต่ยังเป็นการสร้างความรู้ความเข้าใจในครอบครัว รู้จักช่วยเหลือ แบ่งปันกันในสังคม มีการเรียนรู้ซึ่งกันและกัน ซึ่งเกิดจากประสบการณ์ต่าง ๆ ที่ได้รับจากการจด บันทึกข้อมูลที่เป็นประโยชน์ ทำให้ประชาชนทุกคนรู้จักการบริหารการเงินและการวางแผนการทำงานทุกอย่าง เพื่อให้บรรลุเป้าหมาย การทำบัญชีครัวเรือนยังทำให้ครอบครัวมีความสุข สามารถใช้ชีวิตโดยยึดหลักความพอเพียง มีเหตุมีผล รู้จักพึ่งพาตนเอง มีความพอประมาณ การเงินมีสภาพคล่อง รู้จักการเก็บออม ทุกคนรับรู้ถึงแหล่งที่มาของรายรับและการใช้จ่ายของค่าใช้จ่ายในแต่ละวัน ทำให้สามารถนำข้อมูลการใช้จ่ายมาวางแผนบริหารการเงินในอนาคตได้

บทสรุป

ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเป็นองค์ความรู้และภูมิปัญญาที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์ให้แก่มหาชนชาวไทยได้น้อมนำไปยึดถือและปฏิบัติเพื่อก่อให้เกิดความสุข ในการดำเนินชีวิต พระองค์ทรงมีสายพระเนตรที่เห็นว่าการที่ประเทศไทยสามารถดำรงอยู่ได้อย่าง ยั่งยืน ถ้าหากมีความพอเพียง ซึ่งมีความหมายว่าพอมีพอกิน อันเป็นความสามารถในการพึ่งตนเองที่ จะช่วยให้คนส่วนใหญ่ของประเทศมีพื้นฐานที่มั่นคง กรอบแนวคิดในการปฏิบัติตนตามแนวทาง ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมีลักษณะสามห่วงสองเงื่อนไข กล่าวคือ สามห่วง คือความพอประมาณ ความมีเหตุผล การมีภูมิคุ้มกันที่ดี ส่วนสองเงื่อนไข คือเงื่อนไขความรู้และเงื่อนไขคุณธรรม โดยมี เป้าหมาย คือความสมดุลและความยั่งยืน

การนำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปปรับประยุกต์ใช้ให้ได้ผลในการดำเนินชีวิต จำเป็นต้อง เริ่มต้นจากตนเองเสียก่อน จากการศึกษาความเข้าใจอย่างถูกต้องว่า ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงนั้น คืออะไร มีจุดมุ่งหมายอย่างไร มีหลักการสำคัญอะไรบ้างที่จะนำไปเป็นแนวทางในภาคปฏิบัติ ตลอดจนเห็นถึงประโยชน์จากการนำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปประยุกต์ใช้ และเมื่อมีความเข้าใจ ถูกต้องแล้ว จำเป็นต้องทดลองนำมาประยุกต์ใช้กับตนเองทั้งในชีวิตประจำวันและการดำเนินชีวิต ร่วมกันกับผู้อื่น โดยผ่านกระบวนการเรียนรู้จากการปฏิบัติ การแลกเปลี่ยนข้อคิดเห็นและ ประสบการณ์ระหว่างผู้ที่มีความสนใจร่วมกันจะทำให้สามารถตระหนักถึงประโยชน์และความสุข ที่จะได้รับ วิธีการปฏิบัติตนตามหลักเศรษฐกิจพอเพียงสามารถเริ่มต้นได้ด้วยการสำรวจตนเอง อาทิ สำรวจพฤติกรรมการใช้ชีวิตว่าตนเองมีหลักธรรมหรือแนวทางอันพึงประสงค์หรือไม่ สำรวจค่าใช้จ่าย ของตนเอง ครอบครัว โดยใช้เครื่องมือสำคัญ คือการจดบันทึกที่เรียกว่าการจดบัญชีครัวเรือน ซึ่งจะ เป็นขั้นตอนเบื้องต้นในการรู้จักระบบเศรษฐกิจของตนเองและจะช่วยให้เราสามารถก้าวไปสู่ขั้นอื่น ๆ ของหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงได้เป็นอย่างดี

แบบฝึกหัดบทที่ 3

คำชี้แจง : คำถามแบ่งออกเป็นสองตอน

ตอนที่ 1 เป็นแบบอัตนัย :

จงตอบคำถามต่อไปนี้โดยเขียนลงบนกระดาษใบตอบ

1. ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ตามแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว คืออะไร
2. สุขุมธ ตันติเวชกุล ให้ความหมายของเศรษฐกิจพอเพียง เอาไว้อย่างไร
3. จงอธิบายความเป็นมาของเศรษฐกิจพอเพียง
4. หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงประกอบด้วยอะไรบ้าง
5. จงอธิบายองค์ประกอบและเงื่อนไขแห่งปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

ตอนที่ 2 เป็นแบบปรนัย :

จงเลือกคำตอบที่ถูกต้องที่สุดเพียงข้อเดียวโดยทำเครื่องหมาย X ลงบนข้อที่ท่านเลือก

6. คำว่า “เศรษฐกิจพอเพียง” ตรงกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาข้อใด
 - ก. นตฺถิ ปญญา สมาอาภา ข. ธมฺมา หเว รกฺขติ ธมฺมจารี ค. อนิจจัง ทุกขัง อนตฺตา
 - ง. อตฺตา หิ อตฺตโน นาโถ จ. ไม่มีข้อใดถูก
7. พระธรรมปิฎก (ผู้ทรงไว้ซึ่งภูมิปัญญาแห่งพุทธธรรม) มีมุมมองเกี่ยวกับแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงอย่างไร
 - ก. ไม่มีมุมมองในด้านนี้ ข. มีมุมมองในแง่วัตถุนิยมและจิตวิสัย
 - ค. มองในแง่เศรษฐกิจ ง. มองในแง่สังคม ศาสนาและวัฒนธรรม
 - จ. มองว่าเป็นการทำให้เศรษฐกิจในระดับครอบครัว ชุมชนสังคม เจริญงอกงามขึ้น
8. ข้อใดคือ “คำนิยาม” ของเศรษฐกิจพอเพียง
 - ก. รอบรู้ รอบคอบ ระมัดระวัง ข. สมดุล พร้อมรับการเปลี่ยนแปลง
 - ค. เศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม วัฒนธรรม ง. ซื่อสัตย์สุจริต ขยันอดทน สติปัญญา
 - จ. ความพอประมาณ ความมีเหตุผล การมีภูมิคุ้มกันที่ดีในตัว
9. ระบบเศรษฐกิจพอเพียงมี “หลักการ” อย่างไร
 - ก. ตนเป็นที่พึ่งแห่งตน ข. น้ำขึ้นให้รีบตัก ค. น้ำพึ่งเรือ เสือพึ่งป่า
 - ง. ช้า ๆ ได้พร้าเล่มงาม จ. เอ็นดูเขา เอ็นเราขาด
10. “เศรษฐกิจพอเพียง” เป็นภูมิปัญญาด้านแนวคิดของผู้ใด
 - ก. สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี ข. สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ฯ
 - ค. สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ ง. พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
 - จ. พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

เอกสารอ้างอิง

- กรมตรวจบัญชีสหกรณ์, กระทรวงเกษตรและสหกรณ์. (ม.ป.ป.). **สมุดบันทึกบัญชี ต้นกล้าเศรษฐกิจพอเพียง**. กรุงเทพฯ : กรมตรวจบัญชีสหกรณ์.
- คณะอนุกรรมการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง. (2548). **นานาคำถามเกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียง**. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.
- ชัยอนันต์ สมุทวณิช. (2542). **ทฤษฎีใหม่ : มิติที่ยิ่งใหญ่ทางความคิด ในเอกสารประกอบการสัมมนาโครงการปราชญ์เพื่อแผ่นดิน : ทฤษฎีใหม่ตามแนวทางพระราชดำริ**. นนทบุรี : สถาบันพัฒนาข้าราชการพลเรือน.
- ณัฐพงษ์ ทองภักดี. (ม.ป.ป.). **ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง**. กรุงเทพฯ : สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์. (เอกสารอัดสำเนา).
- นันทนีย์ กมลศิริพิชัยพร. (2549). **การพัฒนาที่ยั่งยืน**. จันทบุรี : มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี.
- นายเกษตร. (2556). **การทำบัญชีไม่จนจริงหรือ**. เข้าถึงได้จาก <http://www.Siaminfobiz.com> (วันที่ 30 พฤศจิกายน 2556).
- บุญเสริม บุญเจริญผล. (ม.ป.ป.). **แนวคิดเรื่องเศรษฐกิจพอเพียง**. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยเกริก. (เอกสารอัดสำเนา).
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). (2543). **ทศวรรษธรรมทัศน์ หมวดสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์**. กรุงเทพฯ : ธรรมสภา.
- ศูนย์บริการวิชาการ. (2550). **บัญชีครัวเรือน: เครื่องมือสู่เศรษฐกิจพอเพียง**. วารสารศูนย์บริการวิชาการ มหาวิทยาลัยขอนแก่น. ฉบับที่ 3, กรกฎาคม-กันยายน 2550.
- สุเมธ ตันติเวชกุล. (2544). **เศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริ ได้เบื้องพระยุคลบาท**. กรุงเทพฯ : มติชน.
- สุนทร กุลวัฒน์วรพงศ์. (2544). **ตามรอยพระราชดำริ เศรษฐกิจพอเพียง**. กรุงเทพฯ : ชมรมเด็ก.
- เสรี พงศ์พิศ. (2550). **เศรษฐกิจพอเพียงเกิดได้ ถ้าใจปรารถนา**. กรุงเทพฯ : พลังปัญญา.
- สมพร เทพสิทธา. (2548). **การเดินทางมรอยพระยุคลบาท : เศรษฐกิจพอเพียงช่วยแก้ปัญหาความยากจนและการทุจริต**. พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ : ธรรมสาร.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2546). **ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง**. กรุงเทพฯ : สำนักงานฯ.
- _____. (2548). **เศรษฐกิจพอเพียงคืออะไร**. กรุงเทพฯ : สำนักงานฯ.
- _____. (2550). **ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง**. กรุงเทพฯ : 21 เช่นจู้.
- _____. (2554). **เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง**. พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ : สำนักงานฯ.

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2556). **สังขรณ์แห่งแนว**

พระราชดำริ. กรุงเทพฯ : สำนักงานฯ.

สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอคลองใหญ่. (2554). **บัญชีครัวเรือนเครื่องมือสู่เศรษฐกิจพอเพียง**.

สระแก้ว : (เอกสารอัดสำเนา).

อุดมพร อมรธรรม. (2549). **ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง : พระเจ้าอยู่หัว**. กรุงเทพฯ : แสงดาว.

องค์การบริหารส่วนจังหวัดจันทบุรี. (2554). **เศรษฐกิจพอเพียง ปรัชญาชี้ถึงแนวทางการดำรงชีวิต**.

จันทบุรี : องค์การบริหารส่วนจังหวัดจันทบุรี.

อำพล เสนาณรงค์. (2547). **ทิศทางการพัฒนาชนบทตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง**. ขอนแก่น :

สถาบันวิจัยและพัฒนามหาวิทยาลัยขอนแก่น.

แผนบริหารการสอนประจำบทที่ 4

เนื้อหาประจำบท

บทที่ 4 ทฤษฎีใหม่

ทฤษฎีใหม่ตามแนวพระราชดำริ
แนวคิดพื้นฐานของทฤษฎีใหม่
ประโยชน์ของทฤษฎีใหม่
ปัญหาและอุปสรรคของทฤษฎีใหม่
การนำทฤษฎีใหม่ไปปฏิบัติ
ความสำคัญและความสำเร็จของทฤษฎีใหม่
บทสรุป

จุดประสงค์เชิงพฤติกรรม

1. เพื่อให้ผู้เรียนมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับทฤษฎีใหม่ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
2. เพื่อให้ผู้เรียนสามารถอธิบายแนวคิดพื้นฐานของการทำเกษตรทฤษฎีใหม่ได้
3. เพื่อให้ผู้เรียนสามารถอธิบายแนวทางปฏิบัติเกี่ยวกับทฤษฎีใหม่ได้
4. เพื่อให้ผู้เรียนสามารถยกตัวอย่างเกษตรกรที่นำทฤษฎีใหม่ไปใช้และเกิดความสำเร็จในการเลี้ยงชีวิตและครอบครัวได้

กิจกรรมการเรียนรู้การสอนประจำบท

1. ผู้สอนอธิบายแนวคิดทฤษฎีใหม่โดยใช้เครื่องคอมพิวเตอร์ เครื่องฉายภาพมัลติมีเดียและวีดิทัศน์
2. ให้ผู้เรียนศึกษาเอกสารประกอบการสอนเรื่อง ทฤษฎีใหม่
3. มอบหมายให้ผู้เรียนค้นคว้าจากสื่อสิ่งพิมพ์และอินเทอร์เน็ตเกี่ยวกับเกษตรกรที่นำแนวคิดทฤษฎีใหม่ไปใช้เป็นต้นแบบและนำมาอภิปรายในชั้นเรียน
4. ให้ผู้เรียนทำแบบฝึกหัดบทที่ 4

สื่อการเรียนการสอน

1. เอกสารประกอบการสอน เรื่องทฤษฎีใหม่
2. วีดิทัศน์เกี่ยวกับทฤษฎีใหม่
3. เครื่องคอมพิวเตอร์และเครื่องฉายภาพมัลติมีเดีย
4. ภาพแสดงตัวอย่างของบุคคลและชุมชนที่นำแนวคิดทฤษฎีใหม่ไปปฏิบัติ
5. หนังสืออ้างอิง การค้นคว้าเพิ่มเติมจากสื่อสารสนเทศและเอกสารสิ่งตีพิมพ์
6. แบบฝึกหัดบทที่ 4

การวัดผลและประเมินผล

1. ซักถามความรู้ความเข้าใจ
2. สังเกตจากการมีส่วนร่วมในชั้นเรียน
3. ประเมินจากแบบฝึกหัด
4. ประเมินจากการสอบระหว่างภาคและปลายภาค

บทที่ 4

ทฤษฎีใหม่

ทฤษฎีใหม่ เป็นส่วนหนึ่งของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงชี้ให้เห็นถึงการจัดการทรัพยากรที่สำคัญ คือดินและน้ำ ซึ่งเป็นรูปแบบของการทำการเกษตร อย่างเป็นระบบ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระราชทานแนวคิดทฤษฎีใหม่ให้กับประชาชนคนไทย ในการครองชีพเลี้ยงชีวิต โดยมีพื้นฐานแนวคิดทางด้านการเกษตรแบบผสมผสานที่มุ่งเน้นการผลิต เพื่อยังชีพ ทำให้บรรดาเกษตรกรที่ใช้แนวทางทฤษฎีใหม่มีผลผลิตที่พอมีพอกินตลอดปี หลังจากนั้น ผลผลิตที่เหลืออาจนำมาแปรรูปหรือนำมาจำหน่ายเพื่อเพิ่มพูนรายได้ให้กับเกษตรกรอีกทางหนึ่งได้

ทฤษฎีใหม่เป็นทฤษฎีที่มีการบูรณาการศาสตร์แขนงต่าง ๆ เข้าด้วยกัน เช่น การเกษตร การอุตสาหกรรมและเทคโนโลยี การบริหารจัดการ การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เป็นการพัฒนาแนวใหม่ของบรรดาเกษตรกร ประชาชน ชุมชน สังคมทั่วประเทศ เพื่อที่จะได้ก้าวไปสู่ การมีคุณภาพชีวิตที่ดี เลี้ยงตนเองได้ พอมีพอกินและพึ่งตนเองได้ ในขณะที่เดียวกันก็จะนำพาสังคม และประเทศชาติไปสู่การพัฒนาที่มีความยั่งยืนได้ในที่สุด

ทฤษฎีใหม่ตามแนวพระราชดำริ

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานแนวทางการแก้ไขปัญหาการพัฒนาประเทศ และการพัฒนาชุมชนไว้หลายแนวทาง แนวพระราชดำริประการหนึ่งซึ่งเป็นที่ยอมรับอย่างกว้างขวาง คือแนวพระราชดำริเรื่องการเกษตรทฤษฎีใหม่และเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งเป็นที่รู้จักกันทั่วไปว่า “ทฤษฎีใหม่ของในหลวง”

ทฤษฎีใหม่ตามแนวพระราชดำริ คือการพัฒนาด้านการเกษตร โดยทำการเพาะปลูกพืช หลายอย่างในที่เดียวกัน หรือปลูกพืชผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนกันไป โดยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้ทรงมีพระราชกระแสรับสั่ง ให้มูลนิธิชัยพัฒนาทดลองทำการเกษตรทฤษฎีใหม่ เมื่อปีพ.ศ.2532 บนที่ดินประมาณ 15-16 ไร่ ที่มีสภาพแห้งแล้ง ขาดธาตุอาหาร ซึ่งอยู่ติดกับวัดมิ่งมงคลชัยพัฒนา จังหวัด สระบุรี โดยใช้หลักการประสานงานระหว่าง “ชาวบ้าน” “วัด” และ “ราชการ” หรือเรียกย่อ ๆ ว่า “บวร” ทรงให้วัดเป็นศูนย์กลางความร่วมมือ เพราะทรงมีวัตถุประสงค์ให้ชาวบ้าน วัดและราชการ ได้รู้จักสามัคคีช่วยเหลือกันพัฒนาท้องถิ่น หลังจากทดลองจนประสบผลสำเร็จในปี 2535 จึงขยายผล ไปดำเนินการที่บ้านกุดตอแก่น ตำบลคุ่มแก้ว อำเภอลำทะเมนชัย จังหวัดกาฬสินธุ์ ซึ่งเป็นท้องถิ่นทุรกันดาร มีความแห้งแล้งมาก อาศัยเพียงน้ำค้างหล่อเลี้ยงเมล็ดข้าวเท่านั้น นา ไร่ ได้ผลผลิตเพียง 2-3 ถังต่อไร่ เมื่อนำหลักการพัฒนาทฤษฎีใหม่ไปใช้ก็ประสบผลสำเร็จ โดยได้ผลผลิตไร่ละกว่า 20 ถัง ทำให้

ชาวบ้านมีความสุข บุตรหลานที่จากไปต่างถิ่นก็กลับมาอยู่บ้านกับครอบครัวอย่างอบอุ่น (วิวัฒน์ ศัลยกำธร, 2540 : 47)

ทฤษฎีใหม่ (new theory) หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “โครงการพัฒนาพื้นที่เกษตรน้ำฝน อันเนื่องมาจากพระราชดำริ” แท้จริงแล้วพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงทำมานานแล้ว โดยให้เกษตรกรได้ทำการปลูกพืชหมุนเวียนหรือปลูกพืชเอาไว้ให้มีความหลากหลายชนิด บนพื้นที่เดียวกันอย่างที่เราเรียกว่า “ไร่นาผสมผสาน หรือ ไร่นาสวนผสม” ด้วยวิธีการจัดการทรัพยากรอย่างเหมาะสม จากการใช้ประโยชน์ในที่ดิน โดยให้มีการจัดสร้างแหล่งน้ำในที่ดินสำหรับการทำการเกษตรแบบผสมผสาน เพื่อให้เกษตรกรสามารถเลี้ยงตัวเองได้ ให้มีรายได้ไว้ใช้จ่ายและมีอาหารไว้สำหรับบริโภคตลอดปี เพื่อเป็นการเฉลี่ยความเสี่ยงไม่ให้เกิดความเสียหายเมื่อตลาดหรือสภาพแวดล้อมเกิดความแปรปรวน หรือเกิดวิกฤติขึ้น เรื่องนี้พระองค์ได้ทรงนำมาเน้นย้ำอีกครั้งเมื่อวันที่ 4 ธันวาคม พ.ศ.2537 โดยสาระเกี่ยวกับทฤษฎีใหม่มีเนื้อความ ดังนี้ (กรมวิชาการ, 2539 : 34-38)

...ทฤษฎีใหม่นี้มีได้เป็นการแจกจ่ายที่ดิน เป็นที่ดินของประชาชนเอง เรื่องนี้เริ่มต้นที่จังหวัดสระบุรี ที่ต้องพูดเพราะว่าแม่ได้พูดเรื่องที่เป็นต้นเหตุของเรื่องนี้มาแล้ว แต่ว่าไม่ได้พูดอย่างชัดเจน เรื่องนี้เริ่มที่สระบุรีเมื่อหลายปีแล้ว ก่อนหน้านั้นได้มีจินตนาการ ความคิดฝันไม่ได้ไปดูตำราไม่ได้ค้นตำรา แต่ค้นในความคิดฝันในจินตนาการ เรานึกถึงว่า จะต้องมีแห่งหนึ่งที่จะเข้ากับเรื่องของเรา

เรื่องของเราเกี่ยวข้องกับบุคคลหนึ่งที่มีบรรพบุรุษมาจากอินเดีย ผ่านลังกาแล้วมายังเมืองไทยบรรพบุรุษเขาไปพระพุทธรูปบาทสระบุรี พระเจ้าอยู่หัวในครั้งก่อนโน้น โปรดเสด็จไปสระบุรีกับเสนามาตย์เพื่อนมัสการพระพุทธรูปบาทสระบุรี ใกล้อำเภอมือง มีวัดแห่งหนึ่งชื่อว่า “วัดมงคล” เขาชอบเพราะคำว่า “มงคล” นั้นมันดี มันเป็นมงคล มันก้าวหน้า เขาผ่านมาและได้ไปดูวัดแห่งนั้นและได้บริจาคเงินให้กับวัดสำหรับสร้างอุโบสถ ปูของพระเอกก็ยังสามารถให้เงินส่วนหนึ่งสำหรับสร้างฝายเพราะที่ตรงนั้นไม่ค่อยเหมาะสมสำหรับทำนา นี่ก็ประมาณ 90 ปีมาแล้ว ลงท้ายเรื่องนี้ซึ่งเป็นเรื่องในจินตนาการก็เป็นจริง

ได้ดูแผนที่สระบุรีทุกอำเภอ หา ๆ ไปลงท้ายได้เจอวัดชื่อมงคลอยู่ห่างจากอำเภอมือง ประมาณ 10 กิโลเมตร แล้วก็เหมาะในการพัฒนา จึงไปซื้อที่ ซื้อด้วยเงินส่วนตัวและเพื่อนฝูงได้ร่วมบริจาคเงินจำนวนหนึ่ง ได้ซื้อ 15 ไร่ ที่ใกล้วัดมงคล หมู่บ้านวัดใหม่มงคล ได้ส่งคนไปพบชาวบ้าน เขาก็ไม่ทราบว่ามีมาจากไหน ไปพบชาวบ้านสืบถามว่าที่นี่มีที่จะขายไหม เขาก็เชิญขึ้นไปบนบ้าน แล้วเขาก็บอกว่าตรงนี้มี 15 ไร่ที่เขาจะขาย ในที่สุดก็ซื้อก่อนตั้งมูลนิธิ ชัยพัฒนามาก็เป็นเวลาประมาณ 7 ปี ไปซื้อที่ตรงนั้นคนพวกนั้นก็งังกัน เขาเล่าให้ฟังว่ามีคนเขาฝันว่าพระเจ้าอยู่หัวมาแล้วก็มาช่วยเขา เขาก็ไม่ทราบว่าคนที่มานี้เป็นใคร แต่สักครู่หนึ่งเขา

มองไปที่ปฏิทินเขามองดู เอ๊ะ คนนี้ คนที่อยู่ข้างหลังพระเจ้าอยู่หัวนั่น เอ๊ะ คนนี้ก็อยู่ข้างหลังพระเจ้าอยู่หัวในรูปใกล้ ๆ เขาก็เลยนึกว่า เอ๊ะ พวกนี้มาจากพระเจ้าอยู่หัว เขาก็เลยบอกว่า ขายที่นั่น ก็เลยซื้อที่ 15 ไร่ และไปทำศูนย์บริการ ทางราชการโดยกรมชลประทาน กรมพัฒนาที่ดิน กรมวิชาการเกษตร กรมส่งเสริมการเกษตร ทางนายอำเภอและผู้ว่าราชการจังหวัดสระบุรี ได้ช่วยกันทำโครงการนี้ โครงการนี้ใช้เงินของมูลนิธิชัยพัฒนาส่วนหนึ่ง ใช้เงินของราชการส่วนหนึ่ง โดยวิธีขุดบ่อน้ำเพื่อใช้น้ำนั้นมาทำการเพาะปลูกตาม “ทฤษฎีใหม่” ซึ่ง “ทฤษฎีใหม่” นี้ยังไม่เกิดขึ้น พอขุดบ่อน้ำนั้น ต่อมาก็ซื้อที่อีก 30 ไร่ ก็กลายเป็นศูนย์พัฒนา แต่ว่าหลักมีว่าแบ่งที่ดินเป็นสามส่วน ส่วนหนึ่งเป็นที่สำหรับปลูกข้าว อีกส่วนหนึ่งสำหรับปลูกพืชไร่ พืชสวนและก็มีทั้งสำหรับขุดตระน้ำ ดำเนินการไปแล้ว ทำอย่างธรรมชาติอย่างชาวบ้านในที่สุดก็ได้ข้าวและได้ผัก ขายข้าวและผักนี้มีกำไร 2 หมื่นบาทต่อปี หมายความว่าโครงการนี้ใช้การได้ เมื่อใช้งานได้ก็ขยายโครงการ “ทฤษฎีใหม่” นี้ โดยให้ทำที่อื่น นอกจากมีสระน้ำในที่นี้แล้วจะต้องมีอ่างเก็บน้ำที่ใหญ่กว่าอีกแห่งเพื่อเสริมสระน้ำ ในการนี้ก็ได้รับความร่วมมือจากบริษัทเอกชนซื้อที่ด้วยราคาที่เป็นธรรม ไม่ใช่ไปเวนคืนและสร้างอ่างเก็บน้ำในบริเวณนั้นบริเวณที่พัฒนาแบบใหม่ ถึงเรียกว่า “ทฤษฎีใหม่” ซึ่งเข้าใจว่าจะดำเนินการไปได้ แต่ในที่อื่นยังไม่ทราบว่าทำได้หรือไม่ ที่นายกฯ บอกว่าจะขยายทฤษฎีนี้ไปทั่วประเทศก็ยังไม่แน่ใจว่าจะทำได้หรือไม่ เพราะว่าต้องมีปัจจัยสำคัญคือปัจจัยน้ำ แล้วก็ต้องสามารถที่จะให้ประชาชนเข้าใจและยินยอม ถ้าเขาไม่ยินยอมก็ทำไม่ได้...

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงห่วงใยพสกนิกรชาวไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งสภาวะการขาดแคลนน้ำในการอุปโภคและบริโภค ซึ่งเป็นปัญหาสำคัญของการทำการเกษตรในประเทศไทย ตลอดเวลา ดังพระราชดำรัสเมื่อวันที่ 17 มีนาคม พ.ศ. 2529 ความว่า

...หลักสำคัญคือต้องมีน้ำบริโภค น้ำใช้ น้ำเพื่อการเพาะปลูก เพราะชีวิตอยู่ที่นั่นถ้ามีน้ำคนอยู่ได้ ถ้าไม่มีน้ำคนอยู่ไม่ได้ ไม่มีไฟฟ้าคนอยู่ได้ แต่ถ้ามีไฟฟ้า ไม่มีน้ำคนอยู่ไม่ได้...

พระราชดำรัสดังกล่าว แสดงให้เห็นถึงแนวคิดที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงยึดเป็นหลักในการให้ความช่วยเหลือพสกนิกรในชนบท อันเป็นพื้นฐานการคิดค้นทฤษฎีใหม่ ซึ่งเป็นการปฏิบัติการเพื่อหาน้ำให้เกษตรกร

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้ทรงทำการศึกษาและวิจัยเชิงปฏิบัติเกี่ยวกับทฤษฎีใหม่มาเป็นเวลานานนับตั้งแต่ปี พ.ศ.2532 ในพื้นที่ส่วนพระองค์ขนาด 16 ไร่ 2 งาน 23 ตารางวา ใกล้วัด

มงคลชัยพัฒนา ตำบลห้วยบง อำเภอเมือง จังหวัดสระบุรี ทรงมอบให้มูลนิธิชัยพัฒนาที่พระองค์ ทรงจัดตั้งขึ้นมาดำเนินการเพื่อเสริมโครงการของรัฐ ทั้งนี้ก่อนที่จะทรงนำเอกสารออกเผยแพร่อย่างเป็นทางการในปีพ.ศ.2537 นั้น ได้ทรงให้จัดตั้งศูนย์บริหารการพัฒนาตามแนวพระราชดำริ และอยู่ในความรับผิดชอบของมูลนิธิชัยพัฒนา เพื่อเป็นต้นแบบสาธิตการพัฒนาด้านการเกษตร โดยประสานความร่วมมือระหว่างวัด ราษฎรและรัฐ ทำการเผยแพร่อาชีพการเกษตรและจริยธรรม ให้แก่ประชาชนในชนบท โดยทรงหวังว่าหากประสบความสำเร็จก็จะใช้เป็นแนวทางสาธิตในท้องที่อื่น ๆ ต่อไป

การที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชประสงค์ให้วัดเป็นศูนย์รวมจิตใจและศรัทธาเพื่อก่อเกิดการประสานการพัฒนาทั้งด้านวัตถุและด้านจิตใจ พร้อมกับเป็นสถานที่ให้ความรู้อบรมและแลกเปลี่ยนวิทยากรด้านการเกษตร เพื่อให้ประชาชนมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น มีความขยัน ซื่อสัตย์ มีความจงรักภักดีต่อชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ มีรายละเอียด ดังนี้ (อำพล เสนาณรงค์, 2542 : 3-4)

1. เพื่อการพัฒนาพื้นที่ขนาดเล็กที่มีสภาพแห้งแล้ง ให้เป็นศูนย์กลางในการบริการในด้านการเกษตรกรรมและอื่น ๆ รวมทั้งสาธิตให้ราษฎรสามารถนำไปเป็นรูปแบบการพัฒนาอาชีพเกษตรกรรมไปประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อการประกอบอาชีพและสามารถพึ่งตนเองได้
2. เพื่อให้วัด ประชาชนรวมทั้งหน่วยงานของรัฐ ได้ร่วมกันดำเนินกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาชุมชน
3. เพื่อให้เกษตรกรที่มีพื้นที่ทำกินน้อย ได้สามารถยกระดับผลผลิตในเรือกสวน ไร่นาของตนเองให้สามารถพึ่งตนเองได้ในระดับหนึ่ง บนรากฐานของความประหยัดและความสามัคคีในท้องถิ่น

การดำเนินงานพัฒนาพื้นที่บริเวณวัดมงคลชัยพัฒนานั้น ได้จัดแบ่งพื้นที่ออกเป็น 2 แปลง เพื่อศึกษาและสาธิตการเกษตรกรรมแก่ราษฎร ให้สามารถนำรูปแบบการปฏิบัติจากสภาพพื้นที่จริงไปประยุกต์ใช้กับการพัฒนาในพื้นที่ของตนเองต่อไป ดังนี้

พื้นที่แปลงที่ 1 จัดเป็นแปลงสาธิตการทำเกษตรกรรมแบบผสมผสาน โดยเริ่มดำเนินการมาตั้งแต่ปี พ.ศ.2532 ทำการปรับปรุงบำรุงอินทรีย์วัตถุเพิ่มขึ้น จากนั้นศึกษาและสาธิตการปลูกพืชชนิดต่าง ๆ เช่น สวนพืชตระกูลมะ สวนสมุนไพร สวนไม้ผลในที่ดิน สวนมะลิ สวนพรรณไม้หอม เฉลิมพระเกียรติ แปลงทดสอบการปลูกต้นไม้ต่างระดับในสภาพยกทรงสูง ซึ่งได้แก่ กระถ่อน ส้มโอ มะปราง มะขาม ลำไย ลิ้นจี่ มังคุดและขุดสระน้ำสำหรับเลี้ยงปลา ร่วมกับการปลูกหญ้าแฝก เพื่อป้องกันการชะล้างพังทลายของดิน ตลอดจนเพื่ออนุรักษ์ดินและน้ำ นอกจากนี้ยังมีโรงเพาะเห็ด เพื่อให้ผู้สนใจได้เข้ามาศึกษาและนำผลการทดลองจากการปลูกพืชชนิดต่าง ๆ ไปปฏิบัติกับพื้นที่ของตนเองต่อไป

พื้นที่แปลงที่ 2 แปลงสาธิตทฤษฎีใหม่ จำนวน 15-2-24 ไร่ ดำเนินการด้านเกษตรกรรมตามแนวทางทฤษฎีใหม่ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานดำริไว้ ซึ่งเป็นหลักการและรูปแบบอันสำคัญต่อการพัฒนาด้านเกษตรกรรม เป็นการบริหารจัดการพื้นที่ดินและแหล่งน้ำ เพื่อการเกษตรในรูปแบบใหม่ เป็นแนวทางในการพัฒนาของเกษตรกรรายย่อยที่มีพื้นที่ถือครองไม่มากนัก โดยเฉลี่ย 10-15 ไร่ ที่มีสภาพแห้งแล้งขาดแคลนน้ำและธาตุอาหารในดินให้มีสภาพที่สมบูรณ์และสามารถทำประโยชน์ได้สูงสุดให้พออยู่พอกิน ไม่ต้องร่ำรวยมาก แต่ก็สามารถพอกินไปได้ตลอดทั้งปี (สุนทร กุลวัฒน์วงศ์, 2544 : 78)

การที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเรียกแนวคิดนี้ว่า ทฤษฎีใหม่ นั้น สมพล พันธุ์มณี (อ้างถึงในนันทนีย์ กมลศิริพิชัยพร, 2549 : 306) ได้อธิบายไว้ว่าเป็นเพราะสาเหตุ ดังนี้

1. เป็นการบริหารจัดการและจัดแบ่งที่ดินแปลงเล็กออกเป็นสัดส่วนที่ชัดเจน เพื่อประโยชน์สูงสุดของเกษตรกร ซึ่งไม่เคยมีใครคิดมาก่อน
2. มีการคำนวณโดยหลักวิชาการเกี่ยวกับปริมาณของน้ำที่จะกักเก็บไว้ให้มีความเพียงพอต่อการเพาะปลูกได้ตลอดปี
3. มีการวางแผนที่สมบูรณ์แบบสำหรับเกษตรกรรายย่อย โดยมีวิธีการถึงสามขั้นตอนของการจัดสรรทรัพยากร

กล่าวสรุปได้ว่า พระราชดำริแนวคิดทฤษฎีใหม่ เป็นแนวทางหรือหลักการในการจัดการทรัพยากรระดับไร่นา คือที่ดินและน้ำ เพื่อทำการเกษตรบนที่ดินของตนเอง ที่มีขนาดเล็กให้เกิดประโยชน์สูงสุด อันเป็นแนวทางปฏิบัติสำหรับเกษตรกรที่มีที่ดินอยู่ประมาณ 10-15 ไร่ ให้น้ำไว้ใช้ในการเกษตรและการเป็นอยู่อย่างพอเพียง เพื่อความพออยู่พอกิน ไม่อดอยาก มีปัจจัยสี่บำรุงหล่อเลี้ยงชีวิตอย่างพอเพียงไม่ขาดแคลนและมีชีวิตที่เป็นสุขพอสมควรแก่อัตภาพ

แนวคิดพื้นฐานของทฤษฎีใหม่

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระราชทานแนวทางในดำเนินงานด้านการพัฒนาคุณภาพชีวิตและอาชีพตามแนวทางทฤษฎีใหม่ โดยแบ่งออกเป็น 3 ชั้น (กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, 2541 : 40) ดังนี้

ขั้นที่ 1 ทฤษฎีใหม่ขั้นต้น (การผลิต)

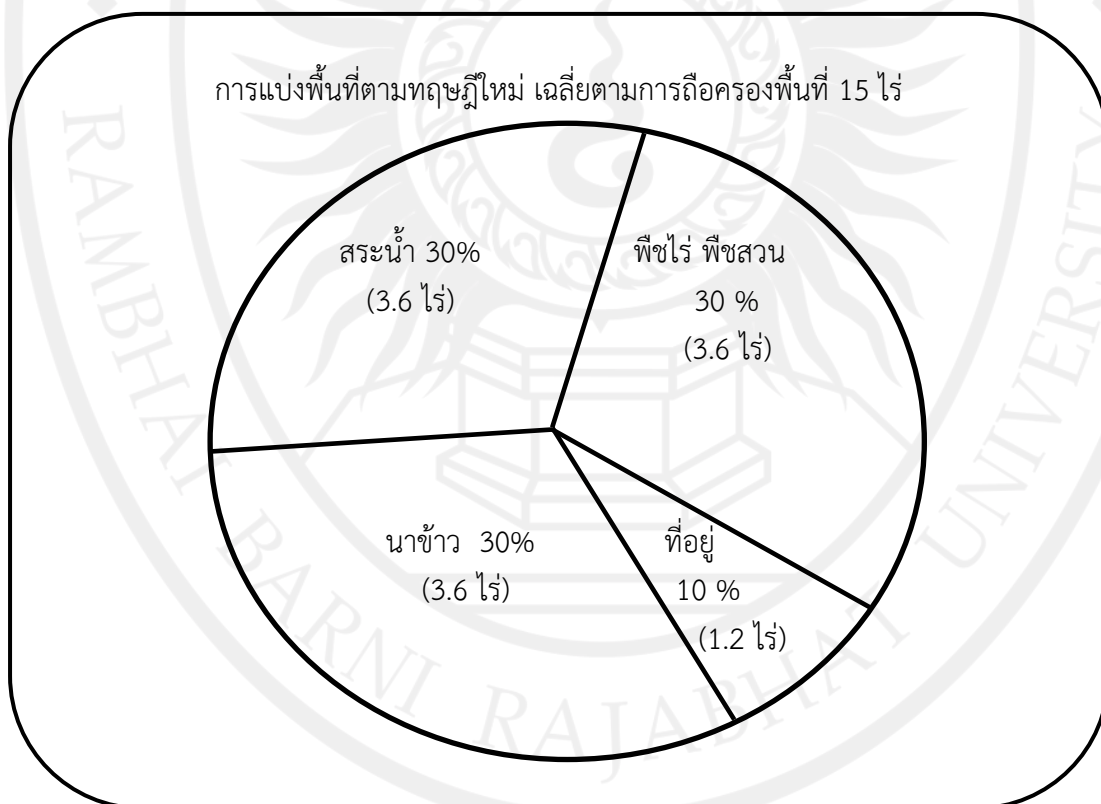
ทฤษฎีใหม่ขั้นที่หนึ่ง หรือที่รู้จักกันดีในอีกชื่อหนึ่งว่า “เกษตรทฤษฎีใหม่” เป็นขั้นเริ่มต้นที่มีความสำคัญเพราะว่าเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการผลิต

หลักพื้นฐานที่สำคัญที่จะปฏิบัติตามทฤษฎีใหม่ขั้นที่หนึ่งนี้ คือเกษตรกรหรือเจ้าของที่ดินต้องมีพื้นที่ทำมาหากินแปลงเล็ก ๆ หรือค่อนข้างจำกัดไม่เกิน 15 ไร่ ทั้งนี้สถานะพื้นฐานของเกษตรกร

คือ มีพื้นที่น้อยค่อนข้างยากจน และอยู่ในเขตเกษตรน้ำฝนเป็นหลัก โดยในชั้นที่ 1 นี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อสร้างเสถียรภาพของการผลิต เสถียรภาพด้านอาหารประจำวันความมั่นคงของรายได้ ความมั่นคงของชีวิตและความมั่นคงของชุมชนในชนบท เป็นเศรษฐกิจพึ่งตนเองมากขึ้น ซึ่งในระยะเริ่มแรกเกษตรกรต้องมีความเป็นอยู่ที่ประหยัด มีความพอเพียงและสามารถเลี้ยงตัวเองได้ก่อน ทั้งนี้ต้องอาศัยความขยัน มานะ อดทน รวมถึงต้องรู้ รัก สามัคคี ในท้องถิ่นของตนเอง มีการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน หลังจากนั้นจึงกำหนดเป้าหมายหรือจุดมุ่งหมายของการผลิตว่า ต้องการผลิตข้าวสำหรับการบริโภคได้เพียงพอตลอดปี โดยครอบครัวหนึ่งทำนา 5 ไร่ ก็จะมีข้าวพอกิน

สำหรับหลักปฏิบัติในการดำเนินงานจะต้องมีหลักในการบริหารจัดการทรัพยากรดินและน้ำเป็นสำคัญ ร่วมกันกับการบริหารจัดการเวลา เงินทุนและกำลังคน (มูลนิธิชัยพัฒนา, 2537)

การจัดสรรพื้นที่ทำกินและที่อยู่อาศัยตามแนวทางทฤษฎีใหม่นั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงคิดคำนวณเป็นสูตรไว้อย่างคร่าว ๆ เอาไว้ว่า ในพื้นที่แต่ละแปลงควรประกอบด้วยนาข้าว 5 ไร่ พืชไร่และพืชสวน 5 ไร่ สระน้ำ 3 ไร่ ที่อยู่อาศัยและอื่น ๆ อีก 2 ไร่ รวมทั้งหมด 15 ไร่ หรือคิดเป็นสัดส่วนร้อยละ 30 : 30 : 30 : 10 ซึ่งสัดส่วนนี้อาจมีการปรับเปลี่ยนหรือยืดหยุ่นได้ตามความเหมาะสมของพื้นที่ ดังภาพที่ 4.1

ภาพที่ 4.1 แสดงสัดส่วนการแบ่งพื้นที่ดินตามทฤษฎีใหม่

ที่มา : กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ (2541 : 41)

พื้นที่ส่วนที่หนึ่ง : สระกักเก็บน้ำ

พื้นที่ประมาณร้อยละ 30 ส่วนแรกให้ขุดสระเก็บกักน้ำเพื่อใช้สำหรับเก็บน้ำฝนในฤดูฝน และใช้เสริมการปลูกพืชในฤดูแล้ง ตลอดจนการเลี้ยงสัตว์น้ำและพืชน้ำต่าง ๆ (เลี้ยงปลา ปลูกผักบึง ปลูกผักกะเฉด ฯลฯ)

การขุดสระน้ำจำเป็นต้องคำนึงถึงลักษณะของดินว่า มีความสามารถเก็บน้ำได้หรือไม่ ดังนั้นจึงควรมีการตรวจสอบสภาพดินก่อนดำเนินการขุดสระและอีกประการหนึ่ง คือตำแหน่งของการขุดสระน้ำ เนื่องจากสระน้ำต้องอาศัยน้ำฝนจากธรรมชาติ จึงควรอยู่ในพื้นที่ที่สามารถรับน้ำได้มากที่สุด ส่วนพื้นที่ที่อยู่ใกล้กับแหล่งน้ำ ควรขุดสระอยู่ใกล้และต้องสะดวกต่อการนำน้ำไปใช้ประโยชน์ด้วย

ขนาดของสระน้ำที่ขุดต้องมีความสอดคล้องกับสภาพภูมิประเทศและสภาพแวดล้อม กล่าวคือถ้าเป็นพื้นที่ทำการเกษตรอาศัยน้ำฝนธรรมชาติอย่างน้อยต้องมีน้ำ 1,000 ลูกบาศก์เมตร ต่อไร่ (การทำนา 5 ไร่ ปลูกพืชไร่ ไม้ผล 5 ไร่ รวมพื้นที่ 10 ไร่ รวมพื้นที่ 10 ไร่ จะต้องใช้น้ำ 10,000 ลูกบาศก์เมตร) ทั้งนี้ต้องคำนึงถึงการระเหยของน้ำในอ่างเก็บน้ำหรือสระน้ำ เพราะโดยเฉลี่ยแล้วในแต่ละวันน้ำจะระเหยออกไปประมาณวันละ 1 เซนติเมตร ถ้าฝนไม่ตกนานวันก็ต้องคำนวณปริมาณน้ำ และใช้น้ำอย่างประหยัดและเกิดประสิทธิวิาพมากที่สุด ขณะเดียวกันก็ต้องหาแหล่งน้ำเพิ่มเติมไว้ด้วย

ส่วนพื้นที่ทำการเกษตรที่อยู่ใกล้กับแหล่งน้ำหรือเขตชลประทาน สระน้ำอาจมีขนาดเล็กหรือตื้น แคบหรือกว้างตามความเหมาะสม เพราะมีน้ำเข้ามาเติมอยู่เรื่อย ๆ อย่างไรก็ดี การขุดสระหรืออ่างเก็บน้ำ เกษตรกรจำเป็นต้องได้รับความช่วยเหลือจากหน่วยงานภายนอก เช่น หน่วยงานราชการ หน่วยงานเอกชนหรือองค์กรมูลนิธิต่าง ๆ

สำหรับการจัดการดิน ในระหว่างการขุดสระน้ำจะมีดินที่ถูกขุดขึ้นมาเป็นจำนวนมาก หน้าดินควรแยกกองไว้ต่างหาก เพื่อนำดินไม่ตมมาถมทำขอบสระหรือยกร่องเพื่อปลูกไม้ผล

การดูแลรักษาสระน้ำ ควรปลูกหญ้าแฝกล้อมรอบบริเวณขอบสระเพื่อเป็นการป้องกันการพังทลายของดินและสามารถป้องกันการระเหยของน้ำได้อีกด้วย

พื้นที่ส่วนที่สอง : ปลูกข้าว

พื้นที่ส่วนที่สองร้อยละ 30 นี้ ให้ปลูกข้าวเพื่อใช้บริโภคสำหรับครอบครัวให้พอเพียงตลอดทั้งปี ไม่ต้องไปซื้อหาในราคาแพง ทุกครัวเรือนสามารถอยู่รอดและพึ่งตนเองได้

นอกจากนี้การปลูกข้าวจะต้องพิจารณาถึงการคัดเลือกพันธุ์และเทคโนโลยีในการผลิตที่มีความเหมาะสมกับสภาพพื้นที่ ตลอดจนลักษณะสังคมของเกษตรกร ควรมีการปลูกข้าวไว้สำหรับการบริโภคก่อนแล้วจึงใช้พื้นที่ที่เหลือปลูกข้าวพันธุ์อื่นที่ตลาดต้องการเป็นลำดับรองลงมา

พื้นที่ส่วนที่สาม : ปลูกไม้ผล พืชไร่ พืชผัก

พื้นที่ส่วนที่สามร้อยละ 30 ของพื้นที่ ให้ปลูกไม้ผล พืชไร่ พืชสวน พืชสมุนไพร ฯลฯ เพื่อใช้ในการบริโภค ถ้าเหลือจากการบริโภคก็นำไปจำหน่ายเพื่อเป็นการเสริมรายได้ การปลูกพืชหลากหลายชนิดจะเป็นการช่วยกระจายเงินทุน แรงงาน น้ำและปัจจัยการผลิตต่าง ๆ ตลอดจนช่วยลดความเสี่ยงของความแปรปรวนอันเกิดจากธรรมชาติ เศรษฐกิจและความเสียหายที่เกิดจากโรคพืชหรือแมลงศัตรูพืชด้วย

แนวทางในการเลือกปลูกพืชผสม พืชหลายชนิดทำประโยชน์ได้มากกว่าหนึ่งอย่างหรืออเนกประสงค์ การเลือกปลูกพืชผสมผสานหลายอย่างในพื้นที่เดียวกันต้องอาศัยคำแนะนำทางวิชาการและประสบการณ์หรือภูมิปัญญาชาวบ้าน เพราะพืชพรรณบางชนิดอยู่ร่วมกันได้ บางชนิดปลูกร่วมกันไม่ได้

พื้นที่ส่วนที่สี่ : ที่อยู่อาศัยและโรงเรียนรวมถึงอื่น ๆ

พื้นที่ส่วนที่สี่ คือร้อยละ 10 สำหรับไว้ใช้เป็นที่อยู่อาศัย เลี้ยงสัตว์ ถนน คันดิน โรงเรียนเรือนเพาะชำและอื่น ๆ

การเลี้ยงสัตว์และเลี้ยงปลาควรคำนึงถึงแรงงาน เงินทุนและพื้นที่ที่เหลือ เพื่อเป็นรายได้เสริมและอาหารประจำวันสำหรับครอบครัว อาทิเช่น หมู ไก่ ปลา เบ็ด กบ เป็นต้น สำหรับเทคนิคการเลี้ยงสัตว์ตามแนวทางทฤษฎีใหม่สามารถขอคำแนะนำและคำปรึกษาจากนักวิชาการ เช่นเดียวกับ การปลูกพืช การสร้างโรงเรียน คอกสัตว์หรือเล้าสัตว์ครอบบ่อปลาหรือการขุดบ่อปลาควรให้มีระดับความลึกต่าง ๆ กัน เป็นต้น

ขั้นที่ 2 ทฤษฎีใหม่ขั้นกลาง (การรวมพลัง)

เมื่อเกษตรกรเข้าใจในหลักการและได้ปฏิบัติในที่ดินของตนจนได้ผลผลิตแล้ว ก็ต้องเริ่มก้าวไปสู่ขั้นที่สอง คือให้เกษตรกรรวมพลังกันในรูปกลุ่มหรือสหกรณ์ในการที่เข้ามาร่วมแรง ร่วมใจกันดำเนินการในด้านต่าง ๆ ดังนี้

1. การผลิต เกษตรกรจะต้องร่วมมือในการผลิตโดยเริ่มตั้งแต่ขั้นเตรียมดิน การหาพันธุ์พืช ปุ๋ย การหาน้ำและอื่น ๆ เพื่อการเพาะปลูก
2. การตลาด เมื่อมีผลผลิตเกิดขึ้นแล้วจะต้องเตรียมการต่าง ๆ เพื่อการขายผลผลิตให้ได้ประโยชน์สูงสุด เช่น การเตรียมลานตากข้าวร่วมกัน การจัดหายุ้งรวบรวมข้าว เตรียมหาเครื่องสีข้าว ตลอดจนการรวมตัวกันขายผลผลิตให้ได้ราคาดีและเป็นการลดค่าใช้จ่ายลงด้วย
3. ความเป็นอยู่ เกษตรกรจะต้องมีความเป็นอยู่ที่ดีพอสมควร โดยมีปัจจัยขั้นพื้นฐานในการดำรงชีวิต เช่น อาหารการกินต่าง ๆ กะปิ น้ำปลา เสื้อผ้าที่พอเพียง
4. สวัสดิการ ในแต่ละชุมชนควรมีสวัสดิการและบริการที่จำเป็น เช่น มีสถานีอนามัยเมื่อป่วยไข้หรือมีกองทุนไว้ให้กู้ยืมเพื่อประโยชน์ในกิจกรรมต่าง ๆ

5. การศึกษา มีโรงเรียนและชุมชนมีบทบาทในการส่งเสริมการศึกษา เช่น มีกองทุนเพื่อการศึกษาเล่าเรียนให้แก่เยาวชนของชุมชนเอง

6. สังคมและศาสนา ชุมชนควรเป็นศูนย์กลางในการพัฒนาสังคมและจิตใจ โดยมีศาสนาเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของคนในชุมชน

กิจกรรมทั้ง 6 กิจกรรมดังกล่าวข้างต้น จะต้องได้รับความร่วมมือจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง อาทิ ส่วนราชการ องค์กรเอกชน มูลนิธิต่าง ๆ ตลอดจนสมาชิกในชุมชนด้วย

ขั้นที่ 3 ทฤษฎีใหม่ขั้นก้าวหน้า (การร่วมมือกับแหล่งทุน)

เมื่อดำเนินการผ่านพ้นขั้นที่สองแล้ว เกษตรกรจะมีรายได้ดีขึ้นฐานะมั่นคงขึ้น เกษตรกรหรือกลุ่มเกษตรกรก็ควรพัฒนาก้าวหน้าไปสู่ขั้นที่สามต่อไป คือการติดต่อประสานงานเพื่อจัดหาทุนหรือแหล่งเงินทุน เช่น ธนาคารพาณิชย์ องค์กรการเงิน รวมไปถึงบริษัทห้างร้านเอกชน เช่น ปิ๊มน้ำมัน ร้านขายปุ๋ย เป็นต้น เข้ามาช่วยในการทำธุรกิจ การลงทุนและพัฒนาคุณภาพชีวิต ทั้งนี้ฝ่ายเกษตรกรและฝ่ายธนาคารกับบริษัทจะได้รับประโยชน์ร่วมกัน กล่าวคือ

1. เกษตรกรขายข้าวได้ในราคาสูง ไม่ถูกกดราคา
2. ธนาคารกับบริษัทสามารถซื้อข้าวบริโภคในราคาต่ำ ซื้อข้าวเปลือกได้โดยตรงจากเกษตรกรและนำมาสีเอง
3. เกษตรกรซื้อเครื่องอุปโภคบริโภคได้ในราคาต่ำ เพราะรวมกันซื้อเป็นจำนวนมาก (เป็นร้านสหกรณ์ ซื้อในราคาขายส่ง)
4. ธนาคารกับบริษัทจะสามารถกระจายบุคลากร เพื่อไปดำเนินการในกิจกรรมต่าง ๆ ให้เกิดผลดียิ่งขึ้น

สรุปได้ว่า แนวคิดทฤษฎีใหม่ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นแนวทางปฏิบัติสำหรับบรรเทาความยากจนให้แก่ครัวเรือนเกษตรกรให้สามารถยืนหยัดได้ด้วยตนเองและเพื่อให้เกษตรกรสามารถพึ่งพาตนเองได้ด้วยวิธีการง่าย ๆ แบบค่อยเป็นค่อยไปตามศักยภาพ ตามกำลังความรู้ความสามารถและภูมิปัญญาของตนเอง เพื่อให้พอมีพอกินไม่อดอยากในเบื้องต้น ต่อจากนั้นจึงค่อยยกระดับไปสู่ขั้นก้าวหน้า เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตและความเป็นอยู่ของประชาชน ชุมชนและสังคมให้ดีขึ้นตามลำดับ โดยอาศัยการรวมพลังในรูปของกลุ่มหรือสหกรณ์และการร่วมมือกับองค์กรนอกชุมชน ไม่ว่าจะเป็นส่วนราชการ มูลนิธิและองค์กรเอกชน เพื่อขอรับการสนับสนุน ช่วยเหลือด้านการติดต่อประสานงาน การจัดหาทุนหรือแหล่งเงิน รวมทั้งร่วมมือกันในการลงทุนเพื่อการผลิต การแปรรูป การจำหน่ายและการยกระดับพัฒนาคุณภาพชีวิต

ประโยชน์ของทฤษฎีใหม่

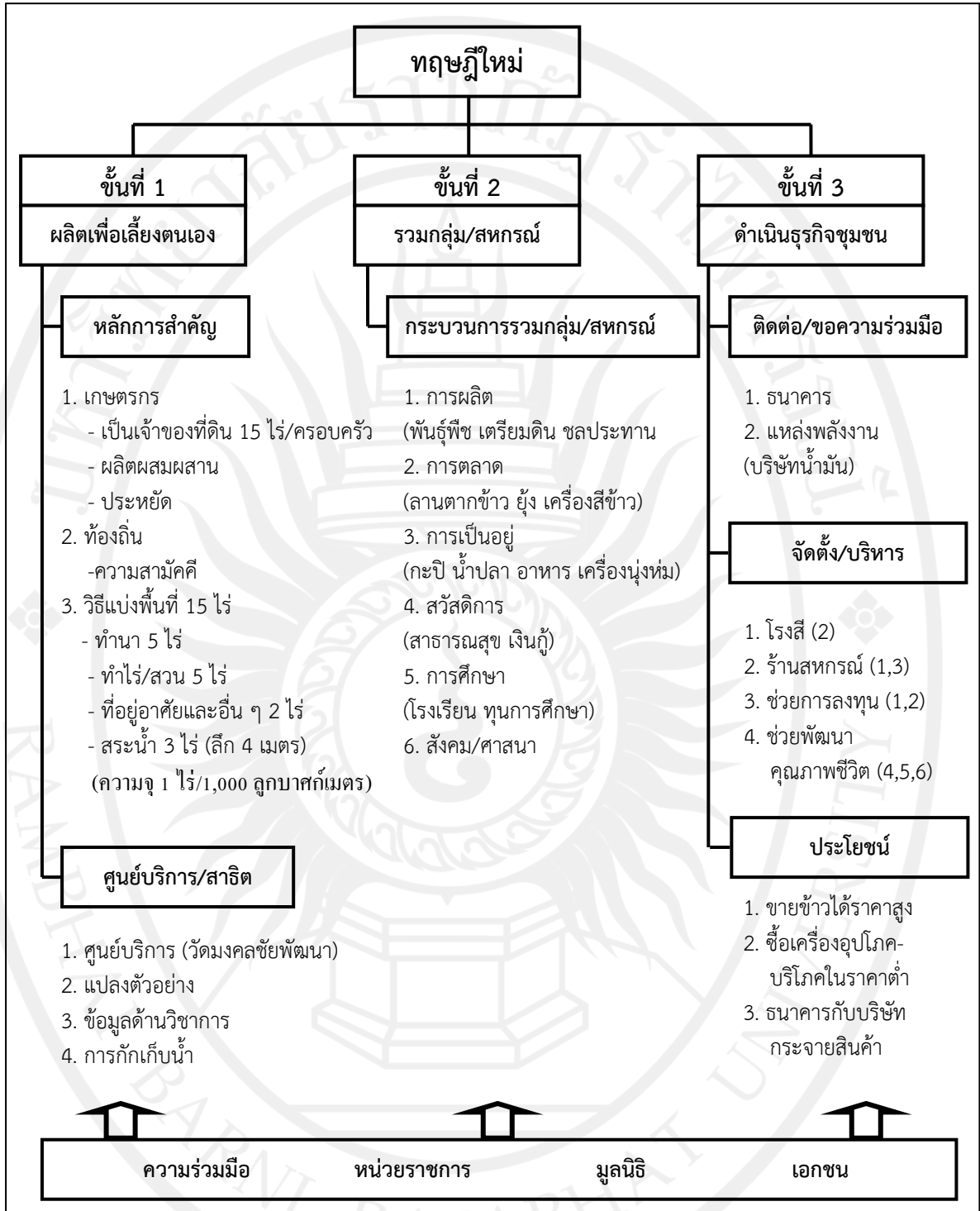
จากแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เมื่อวันที่ 4 ธันวาคม พ.ศ.2537 เกี่ยวกับทฤษฎีใหม่ สามารถสรุปประโยชน์ของทฤษฎีใหม่ได้ ดังนี้

1. ทำให้ประชาชนมีพอยู่พอกินตามอัตภาพ คือ พอยู่ พอกิน ไม่อดอยาก ลำบากและสามารถเลี้ยงตนเองได้ตามหลักการพื้นฐานของเศรษฐกิจพอเพียง
2. ในปีที่ฝนตกถูกต้องตามฤดูกาล น้ำดีตลอดปีสามารถทำให้มีรายได้เพิ่มมากขึ้นได้
3. ทฤษฎีใหม่มีไว้ป้องกันการขาดแคลนน้ำ ถ้าในฤดูหน้าแล้งมีน้ำน้อย ก็สามารถนำเอาน้ำที่กักเก็บไว้มาใช้ได้โดยไม่ต้องอาศัยชลประทานระบบใหญ่
4. ในกรณีที่เกิดอุทกภัยก็สามารถฟื้นตัวได้และช่วยเหลือตัวเองได้ในระดับหนึ่ง โดยทางราชการไม่ต้องช่วยเหลือมาก เป็นการประหยัดงบประมาณได้อีกทางหนึ่งด้วย

ปัญหาและอุปสรรคของทฤษฎีใหม่

การทำเกษตรทฤษฎีใหม่ตามแนวทางของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวนั้น สนธยา พลศรี (2547 : 223) กล่าวว่า การเกษตรทฤษฎีใหม่จะมีปัญหาและอุปสรรคที่สำคัญ ดังนี้

1. สระน้ำจะรับน้ำได้เต็มในฤดูฝน แต่จะมีการระเหยของน้ำโดยเฉลี่ยวันละ 1 เซนติเมตร ในวันที่ไม่มีฝนตกเลย 300 วัน ระดับน้ำจะลดลง 3 เมตร (ในกรณี 3 ใน 4 ของ 19,000 ลูกบาศก์เมตร ดังนั้นน้ำจะเหลือใช้ได้ 4,750 ลูกบาศก์เมตร) จึงต้องมีการเติมน้ำให้เพียงพอ
2. การที่จะต้องจัดหาแหล่งน้ำมาเพิ่มเติม พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้ทรงยกกรณีตัวอย่าง โครงการพัฒนาพื้นที่บริเวณวัดมงคลชัยพัฒนาว่า มีอ่างเก็บน้ำความจุ 8,000 ลูกบาศก์เมตร เมื่อหักการระเหยของน้ำออกแล้วจะเหลือน้ำสำหรับทำการเกษตร 800 ไร่ ในขณะที่มีพื้นที่ทั้งหมด 3,000 ไร่ แบ่งออกเป็น 200 แปลง อ่างน้ำที่เก็บน้ำไว้จะเลี้ยงได้ 4 ไร่ต่อแปลง ถ้าพึ่งสระในแปลงเลี้ยงได้ 4.75 ไร่ จึงนับว่ามาก (4.75 ไร่ + 4.00 ไร่ = 8.75 ไร่) เพราะจะทำการเกษตรได้อย่างสมบูรณ์เพียง 8.75 ไร่เท่านั้น อีก 6.25 ไร่ ต้องอาศัยน้ำฝนจากธรรมชาติ (ทรงใช้คำว่าเทวดาเลี้ยง) แต่ว่าในรอบปีจะมีระยะที่มีความจำเป็นต้องใช้น้ำและจะมีฝนตกทำให้เก็บเป็นน้ำสำรองได้ อ่างและสระจะทำหน้าที่เปลี่ยนน้ำฝนจึงจะมีน้ำใช้เพียงพอ
3. การลงทุนค่อนข้างสูง ดังนั้นเกษตรกรจึงต้องได้รับการสนับสนุนช่วยเหลือจากภายนอก เช่น หน่วยงานของราชการ องค์กร มูลนิธิต่าง ๆ รวมถึงภาคเอกชน โดยไม่ต้องให้เกษตรกรสิ้นเปลืองค่าดำเนินการ

ภาพที่ 4.2 สรุปรูปการเกษตรทฤษฎีใหม่ตามแนวพระราชดำริ
ที่มา : สนธยา พลศรี (2547 : 217)

การนำทฤษฎีใหม่ไปปฏิบัติ

จากที่กล่าวมาแล้วในเบื้องต้น แนวคิดทฤษฎีใหม่ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ได้ทรงพระราชทานให้แก่พสกนิกรและเกษตรกรได้นำไปปฏิบัติกัน พบว่า ยังจะต้องมีข้อควรระวังอีกหลายประการ ซึ่งนั่นทฤษฎี กมลศิริพิชัยพร (2549 : 312-314) ได้สรุปข้อพึงระมัดระวังในการดำเนินการตามแนวทางทฤษฎีใหม่ ดังนี้

1. ทฤษฎีใหม่เป็นการแก้ปัญหาที่ปลายเหตุ ซึ่งยังล่อแหลมและมีอัตราเสี่ยงอยู่ เพราะยังไม่มีผลที่ชัดเจน ฉะนั้นเกษตรกรควรขอรับคำปรึกษาแนะนำจากเจ้าหน้าที่ด้วย

2. ทฤษฎีใหม่ไม่ได้เป็นการแจกจ่ายที่ดิน แต่เป็นการดำเนินการในที่ดินของเกษตรกรเอง

3. ก่อนจะขุดสระน้ำต้องพิจารณาลักษณะดินด้วย ว่าสามารถเก็บกักน้ำได้หรือไม่

4. การขุดสระน้ำ ควรที่จะรักษาผิวหน้าดินที่มีความอุดมสมบูรณ์เอาไว้ให้ได้มากที่สุด

5. การขุดสระน้ำมีค่าใช้จ่ายค่อนข้างสูง เกษตรกรอาจไม่สามารถแบกรับภาระในส่วนนี้ได้ ฉะนั้นมูลนิธิและหน่วยงานราชการต้องให้ความช่วยเหลือเกษตรกร

6. ควรจะต้องมีแหล่งน้ำขนาดใหญ่ที่สามารถจัดทำระบบส่งน้ำเพื่อเชื่อมต่อมายังสระน้ำที่ขุดไว้ในแปลงเพื่อเป็นการสำรองเอาไว้ใช้ในฤดูแล้ง

7. ควรเน้นกับเกษตรกรที่ทำนา ทำไร่เป็นหลักอยู่เดิม เกษตรกรที่อยู่ในเขตทำสวน ไม้ยืนต้นและสวนผลไม้แล้วไม่จำเป็นต้องเปลี่ยนมาทำเกษตรทฤษฎีใหม่

8. เจ้าหน้าที่จะต้องมีความเข้าใจในเรื่องทฤษฎีใหม่อย่างถ่องแท้ สำหรับการเผยแพร่ นั้นจะต้องมีรูปแบบ วิธีการอยู่ในแนวทางเดียวกัน

นอกจากนี้มูลนิธิบูรณชนบทแห่งประเทศไทย (2557) ได้กล่าวถึงข้อสำคัญที่ควรพิจารณาในการดำเนินการทฤษฎีใหม่ นอกเหนือจากที่กล่าวมาแล้ว ดังนี้

1. ขนาดของพื้นที่ไม่ใช่หลักเกณฑ์ที่ตายตัว หากพื้นที่การถือครองของเกษตรกรมีจำนวนน้อยหรือมากกว่า 15 ไร่ ก็สามารถนำอัตราส่วน 30 : 30 : 30 : 10 ไปปรับใช้ได้

2. ควรปลูกพืชหลากหลายชนิด เช่น ข้าวเป็นพืชหลัก ไม้ผล ผัก พืชไร่และพืชสมุนไพร อีกทั้งยังมีการเลี้ยงปลาหรือสัตว์อื่น ๆ ซึ่งเกษตรกรสามารถนำมาบริโภคได้ตลอดปีเป็นการลดค่าใช้จ่ายในส่วนของการอาหารสำหรับครอบครัวและส่วนที่เหลือสามารถจำหน่ายเป็นรายได้แก่ครอบครัวอีกด้วย

3. ความร่วมมือร่วมใจของชุมชนจะเป็นกำลังสำคัญในการปฏิบัติตามหลักทฤษฎีใหม่ เช่น การลงแรงช่วยเหลือกันหรือที่เรียกว่า “ลงแขก” นอกจากจะทำให้เกิดความรักความสามัคคีในชุมชนแล้วยังเป็นการลดค่าใช้จ่ายในการจ้างแรงงานได้อีกด้วย

ข้อควรทำ	ข้อไม่ควรทำ
1. ปรับอัตราส่วนที่กำหนดไว้ให้เหมาะสมกับพื้นที่และสภาพแวดล้อม (30 : 30 : 30 : 10)	1. อย่าคิดว่าถ้ามีพื้นที่น้อยหรือมากกว่า 15 ไร่ จะทำทฤษฎีใหม่ไม่ได้
2. ควรศึกษาสภาพดินก่อนดำเนินการขุดสระ ว่า จะสามารถเก็บน้ำได้หรือไม่ โดยการปรึกษาเจ้าหน้าที่	2. ไม่ควรเสียดายที่ดินส่วนหนึ่งที่จะต้องนำมาขุดสระน้ำ ถ้ามีสระน้ำอยู่แล้วไม่จำเป็นต้องขุดสระใหม่ เพียงแค่ปรับปรุงให้เก็บน้ำได้
3. ต้องปลูกข้าวให้เพียงพอต่อการบริโภคในครัวเรือนตลอดทั้งปี	3. อย่าทำลายหน้าดินที่มีความอุดมสมบูรณ์ ในขณะที่ขุดสระน้ำ
4. ควรนำหน้าดินจากการขุดสระน้ำไปถมไว้ในบริเวณที่จะทำการเพาะปลูก	4. ไม่ควรปลูกพืชหรือไม้ยืนต้นที่ต้องการน้ำมาก บริเวณรอบสระน้ำ
5. ควรปลูกผักสวนครัว พืชสมุนไพรในบริเวณพื้นที่รอบบ้าน เพื่อลดค่าใช้จ่ายด้านอาหาร	5. ไม่ควรปลูกพืชชนิดเดียว
6. ควรเลี้ยงสัตว์ที่เกื้อกูลต่อกัน เช่น เป็ด ไก่ หมู บริเวณขอบสระน้ำหรือบริเวณบ้าน	6. หากดำเนินการด้านเกษตรกรรมอื่นได้ผลอยู่แล้ว ไม่ควรปรับเปลี่ยนมาทำทฤษฎีใหม่
7. ควรเลี้ยงปลาในสระน้ำ เพื่อการบริโภคและนำไปจำหน่ายเป็นรายได้เสริม	7. หากสภาพภูมิประเทศไม่เหมาะสม ทำทฤษฎีใหม่ไม่ได้ ก็ต้องหาหนทางอื่นที่เหมาะสมต่อไป
8. ควรปลูกหญ้าแฝกเพื่อป้องกันการพังทลายรอบสระน้ำ	8. อย่าท้อถอยและอย่าเกียจคร้านในการทำการเกษตรทฤษฎีใหม่
9. ควรสร้างความสามัคคีในท้องถิ่น โดยรูปแบบการ “ลงแขก” หรือ “การลงแรง” ร่วมกัน	
10. ควรมีการปรึกษาเจ้าหน้าที่ หน่วยงานราชการ	

ตารางที่ 4.1 สรุปข้อควรทำและไม่ควรทำตามหลักการทฤษฎีใหม่

ที่มา : นันทนีย์ กมลศิริพิชัยพร (2549 : 313-314)

ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า ทฤษฎีใหม่เป็นทฤษฎีที่ว่าด้วยการบริหารจัดการที่ดินและน้ำให้เกิดประโยชน์สูงสุด ซึ่งเป็นการพัฒนาตามบริบทของสังคมไทยที่ประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศ มีวิถีการดำเนินชีวิตทางด้านเกษตรกรรม เมื่อจะทำการพัฒนาด้วยทฤษฎีใหม่จำเป็นต้องศึกษาเรียนรู้ให้เกิดความรอบคอบ เพราะผลที่ได้รับสำหรับราษฎรก็คือนอกจากการลดค่าใช้จ่ายและค่าอาหารบางส่วน เพราะต่างคนก็ต่างมีอาหารส่วนตัวหลังบ้าน มีทั้งพืชผักสวนครัว ผลไม้ ปลา ไก่ เป็ด แม้กระทั่งไข่ไก่ ไข่เป็ด ที่สามารถนำเก็บมากินได้ตลอดเวลาและยังอาจนำผลผลิตที่มีอย่างหลากหลายแตกต่างกัน มา

แลกเปลี่ยนระหว่างกันได้อีกด้วย ดังนั้นจึงเป็นความประหยัดที่แฝงด้วยความเอื้ออาทรระหว่างกัน ซึ่งทฤษฎีใหม่นี้จะต้องปรับประยุกต์ให้เกิดความเหมาะสมกับสภาพภูมิประเทศและสิ่งแวดล้อมของพื้นที่กับทั้งยังต้องได้รับการสนับสนุนอย่างจริงจังทั้งจากภาครัฐ ภาคเอกชนและองค์กรต่าง ๆ ด้วยจึงจะประสบความสำเร็จและเกิดประโยชน์สูงสุด

ความสำคัญและความสำเร็จของทฤษฎีใหม่

ภูษณ ปรีชญพราโมทย์ (2542 : 92-93) ได้ทำการศึกษาแนวทางของทฤษฎีใหม่อย่างลึกซึ้งพบว่า ทฤษฎีใหม่เป็นทฤษฎีการพัฒนาที่ทรงด้วยพลาณภาพยิ่ง ทั้งในแง่ของกระบวนการในการสร้างทฤษฎี การอธิบาย การทำนายและการประยุกต์ใช้ในทางปฏิบัติ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงใช้แนวทางแห่งประสบการณ์นิยมทั้งแบบนิรนัย (deduction) และอุปนัย (induction) มาจัดระเบียบเรียบเรียงเป็นทฤษฎีขึ้น โดยอาศัยตรรกวิทยาหรือหลักเหตุผลและข้อเท็จจริงที่พระองค์ทรงประสบมาด้วยตนเอง การที่ได้ทรงปฏิบัติภารกิจในการเยี่ยมเยียนและแก้ไขปัญหาให้แก่ราษฎรและเกษตรกรในเขตชนบททั่วทุกแห่งหน จนกระทั่งพระองค์ได้ทอดพระเนตรและเล็งเห็นว่า การทำการเกษตรแบบผสมผสานโดยการแบ่งพื้นที่ออกเป็น 4 ส่วน ในอัตราส่วน 30 : 30 : 30 : 10 สำหรับขุดสระน้ำ ทำนา ปลูกพืชไร่ พืชสวน ที่อยู่อาศัยและอื่น ๆ ตามลำดับ จะทำให้เกษตรกรสามารถผลิตข้าวพอกินตลอดทั้งปี และยังมีน้ำเพียงพอที่จะปลูกพืชไร่และพืชสวนได้ ในสระน้ำใช้เป็นที่เลี้ยงปลา เพื่อใช้บริโภคในครัวเรือนและเพื่อจำหน่าย จะช่วยให้เกษตรกรมีความพอเพียงและพึ่งตนเองได้ ซึ่งในการจัดแบ่งพื้นที่นี้ พระองค์ทรงดำริและคำนวณตามหลักวิชา เพื่อให้การใช้ทรัพยากรเกิดประโยชน์สูงสุด คำอธิบายในทฤษฎีใหม่เป็นเรื่องที่เข้าใจกันได้โดยง่าย สามารถนำไปปฏิบัติได้อย่างไม่ลำบากนัก แต่ว่าการจะให้ผลบังเกิดขึ้นได้จะต้องมีข้อสมมติเบื้องต้นเกี่ยวกับครัวเรือนของเกษตรกร ซึ่งเป็นที่ยอมรับหรือตกลงบางประการ ดังนี้ (กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, 2541 : 2)

1. เกษตรกรมีพื้นที่น้อย ประมาณ 15 ไร่ (น้อยกว่าอัตราการใช้ครองเฉลี่ย 25 ไร่)
2. อยู่ในเขตเกษตรใช้น้ำฝน ฝนตกไม่ชุกนัก (ภาคกลาง ภาคอีสาน ภาคเหนือ)
3. สภาพของดินสามารถขุดบ่อกักเก็บน้ำ เพื่อใช้อุปโภคบริโภคได้
4. เกษตรกรมีฐานะค่อนข้างยากจน มีสมาชิกครอบครัวปานกลาง (5-6 คน)
5. ไม่มีอาชีพหรือแหล่งรายได้อื่นที่ดีกว่าบริเวณใกล้เคียง

ทั้งนี้จะเห็นได้ว่า ข้อสมมติของทฤษฎีใหม่ดังกล่าวมีความสอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงของเกษตรกรไทย

การที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงตั้งชื่อแนวพระราชดำริว่า ทฤษฎีใหม่และพระราชทานอนุญาตให้นำออกเผยแพร่ นั้น พระองค์ได้ทรงทำการทดลองด้วยพระองค์ในหลายพื้นที่

ทรงมอบหมายให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องทำการทดลองเพิ่มอีกหลายแห่ง และศึกษาข้อมูลติดต่อกันอีกเป็นเวลาหลายปี เพื่อพิสูจน์หรือยืนยันทฤษฎีนี้ หากได้รับความสำเร็จก็ขยายผลต่อไป หากไม่ได้รับความสำเร็จก็ต้องปรับปรุงวิธีการให้เหมาะสม นับว่าวิธีการดังกล่าวนี้เป็นขั้นตอนของการสร้างทฤษฎีโดยแท้จริง

ด้วยเหตุผลดังกล่าวมาข้างต้น ทฤษฎีใหม่ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จึงเป็นทฤษฎีที่เป็นที่ยอมรับและได้รับการกล่าวถึงอย่างแพร่หลาย จนบรรดานักคิดและนักวิชาการชั้นนำของประเทศไทยหลายแขนงต่างเรียกร้องและเสนอแนะให้รัฐบาลนำทฤษฎีใหม่มาใช้ผสมผสานกับระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งพาการส่งออก โดยให้บรรจุลงในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติพร้อมกับการเผยแพร่แนวคิดทฤษฎีใหม่ รวมทั้งผลของการนำทฤษฎีใหม่ไปใช้ในพื้นที่ต่าง ๆ ที่ประสบผลสำเร็จและส่งผลให้เกษตรกรมีความเป็นอยู่ที่ดี มีรายได้สามารถพึ่งพาตนเองได้อย่างไม่ขัดสน

กรมการปกครอง (2551 : 26-31) ได้เสนอตัวอย่างของเกษตรกรผู้ประสบความสำเร็จพออยู่พอกินจากการนำทฤษฎีใหม่ไปใช้ เช่น

นายขวัญใจ แก้วหาวงษ์ หรือที่เรียกกันว่าลุงขวัญใจ ซึ่งเป็นหัวหน้าศูนย์เกษตรกรพอเพียงตามแนวพระราชดำริอ่างเก็บน้ำห้วยปู บ้านเหล่านกยูง ตำบลดงมะไฟ อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร จบการศึกษาแค่ชั้น ป.6 แต่ลุงขวัญใจก็ไม่เคยที่จะย่อท้อในการศึกษาหาความรู้เรื่องราวดี ๆ เกี่ยวกับการเกษตร ภายในศูนย์การศึกษาพัฒนาภูพาน อันเนื่องมาจากพระราชดำริ มาปรับใช้ให้เกิดประโยชน์ในสวนเกษตรใกล้บ้าน ซึ่งตั้งอยู่บนเนื้อที่ 20 ไร่เศษ ที่ปัจจุบันถูกแปลงเป็นสวนเกษตรทฤษฎีใหม่ตามแนวพระราชดำริ ประกอบด้วยพื้นที่ทำนา 14 ไร่ สระน้ำ 2 ไร่ ไม้ผลและกล้วย 2 ไร่ ปลูกพืชผักต่าง ๆ หลังฤดูทำนา อาทิ แตงกวา พักทอง ถั่วฝักยาว จำนวน 2 ไร่ ปลูกอ้อย 2 ไร่ ทำการเพาะเลี้ยงกบแม่พันธุ์ 200 ตัว เลี้ยงผึ้งชันโรงและเลี้ยงไก่พื้นเมือง เป็ดเทศและไก่ดำอีก 35 ตัว โดยลุงขวัญใจเล่าว่า

..แต่ก่อนพื้นที่ตรงนี้ก็คันดารมาก ไม่มีน้ำ ปลูกอะไรก็ไม่ขึ้น พอดีช่วงนั้นศูนย์ฯ ภูพานได้เปิดอบรมงานด้านการเกษตรก็เลยไปทดลองดู ก็มีความรู้สึกดีมาก ๆ มีตัวอย่างให้เห็นชัดเจนเลยนำมาทดลองทำที่บ้าน เริ่มจากการฟื้นฟูดิน นำพืชผักมาปลูก นำสัตว์มาเลี้ยง โดยยึดรูปแบบการทำเกษตรทฤษฎีใหม่ตามพระองค์ท่าน เมื่อสงสัยหรือปัญหาอะไรก็สอบถามไปยังเจ้าหน้าที่ของศูนย์ ถ้ามีเวลาก็เข้าไปดูของจริงที่ศูนย์เลย...

ลุงขวัญใจเผยที่มากกว่าจะถึงวันนี้ ปัจจุบันสวนเกษตรแห่งนี้ทำรายได้ให้เจ้าของสวนไม่ต่ำกว่าวันละ 400-500 บาท หรือเฉลี่ยเดือนละ 25,000-30,000 บาท ทั้งนี้ ขึ้นอยู่กับช่วงเวลาและฤดูกาลให้ผลผลิตของพืชผักชนิดนั้น ๆ ด้วย นับเป็นเกษตรกรต้นแบบแห่งเทือกเขาภูพานในการนำความรู้ตามแนวพระราชดำริเกษตรทฤษฎีใหม่จากศูนย์ภูพานมาใช้ให้เกิดประโยชน์ในพื้นที่ดินทำกินของตัวเอง จนกระทั่งในวันนี้สวนเกษตรของลุงขวัญใจได้กลายเป็นศูนย์เรียนรู้เกษตรทฤษฎีใหม่

เพื่อให้คนในชุมชนและพื้นที่ใกล้เคียง ได้เข้ามาศึกษาเรียนรู้เพื่อนำไปประยุกต์ใช้ในที่ดินทำกินของตัวเองต่อไป

บทสรุป

การทำเกษตรทฤษฎีใหม่เป็นแนวพระราชดำริที่เป็นส่วนหนึ่งของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ที่ทรงชี้ให้เห็นถึงการบริหารจัดการทรัพยากรที่ดินและทรัพยากรน้ำให้เกิดประโยชน์สูงสุดในการผลิต เพื่อยังชีพของเกษตรกรและเพื่อให้เกษตรกรมีคุณภาพชีวิตที่ดี พอมีพอกินและสามารถพึ่งพาตนเองได้ การทำเกษตรทฤษฎีใหม่เป็นแนวทางในการพัฒนาเกษตรกรรายย่อยที่มีพื้นที่ทำกินน้อย โดยเฉลี่ยครอบครัวละประมาณ 10-15 ไร่ที่มีสภาพพื้นที่แห้งแล้งขาดแคลนน้ำในการทำเกษตร เพื่อให้สามารถใช้ประโยชน์จากพื้นที่ของตนเองให้เกิดประโยชน์สูงสุด แนวปฏิบัติพื้นฐานของทฤษฎีใหม่ประกอบด้วยสามขั้น คือขั้นที่หนึ่ง ทำการแบ่งพื้นที่ออกเป็น 4 ส่วน ด้วยอัตราส่วน 30 : 30 : 30 : 10 (นาข้าว พืชสวนพืชไร่ สระน้ำ และที่อยู่อาศัย) เป็นการดำเนินการให้มีความพอเพียงที่จะเลี้ยงตัวเองได้ ขั้นที่สอง คือเมื่อเกษตรกรสามารถทำการผลิตได้แล้ว ก็รวมตัวกันเป็นกลุ่ม/สหกรณ์ เพื่อทำกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการผลิต การตลาด ความเป็นอยู่และการการศึกษา เป็นต้น หลังจากนั้นจึงเข้าสู่ขั้นที่สาม ซึ่งเป็นการดำเนินการธุรกิจชุมชน มีการติดต่อประสานงานกับหน่วยงานภายนอกชุมชนเพื่อการสนับสนุนเงินทุนและสนับสนุนการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนในชุมชน โดยทุกฝ่ายต่างก็สร้างประโยชน์เกื้อกูลซึ่งกันและกัน ซึ่งความสำคัญของการทำทฤษฎีใหม่ คือเพื่อให้เกษตรกรมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น คราวเรือนอยู่ดีกินดีสามารถพึ่งพาตนเองและเลี้ยงตัวเองได้ ก่อให้เกิดความเข้มแข็งของชุมชน สังคมและประเทศชาติ

ทฤษฎีใหม่เป็นองค์ความรู้และภูมิปัญญาที่ยิ่งใหญ่ทางความคิด สามารถนำไปประยุกต์ใช้ในด้านต่าง ๆ ที่หลากหลาย ซึ่งความสำเร็จของการนำแนวคิดทฤษฎีใหม่ไปสู่การปฏิบัติจะเป็นจริงมากน้อยเพียงใดย่อมขึ้นอยู่กับความสามัคคีและความร่วมมือของภาคส่วนในชุมชนทั้งที่เป็นภาครัฐและภาคเอกชน

แบบฝึกหัดบทที่ 4

คำชี้แจง : คำถามแบ่งออกเป็นสองตอน

ตอนที่ 1 เป็นแบบปรนัย :

จงเลือกคำตอบที่ถูกต้องที่สุดเพียงข้อเดียวโดยทำเครื่องหมาย X ลงบนข้อที่ท่านเลือก

1. แนวคิดทฤษฎีใหม่ คืออะไร
 - ก. แนวคิดทางด้านการเมือง
 - ข. แนวคิดที่ใช้ในการจัดการองค์กร
 - ค. แนวคิดในการบริหารจัดการน้ำและที่ดิน
 - ง. แนวคิดในการดำเนินงานด้านการเกษตร
 - จ. แนวคิดในการพัฒนาองค์ความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาไทย
2. ข้อใดคือ สัดส่วนของการแบ่งพื้นที่ดินใน “ทฤษฎีใหม่”
 - ก. 30 : 30 : 20 : 20
 - ข. 50 : 20 : 20 : 10
 - ค. 30 : 30 : 30 : 10
 - ง. 50 : 20 : 15 : 15
 - จ. 30 : 20 : 40 : 10
3. ข้อใดคือ ทฤษฎีใหม่ขั้นต้น
 - ก. การส่งเสริมอาชีพภายในชุมชน
 - ข. การผลิตสินค้า OTOP ออกสู่ตลาด
 - ค. การรวมพลังกันในรูปของกลุ่ม หรือสหกรณ์
 - ง. การร่วมมือกับแหล่งทุน เช่น ธนาคาร
 - จ. การผลิตอาหารเพื่อเลี้ยงชีพในครัวเรือน เช่น ปลูกข้าว ปลูกผักผลไม้ เลี้ยงปลา
4. การทำการเกษตรแบบทฤษฎีใหม่ ก่อให้เกิดประโยชน์อย่างไร
 - ก. ทำให้มีพอกอยู่พอกินตามอัตภาพ
 - ข. ทำให้สามารถเลี้ยงตนเองและครอบครัวได้
 - ค. ทำให้ไม่ต้องพึ่งพาภายนอกมากนัก
 - ง. เกิดความรักสามัคคีกันในครอบครัวและชุมชน
 - จ. ทุกข้อที่กล่าวมาเป็นประโยชน์ของทฤษฎีใหม่ทั้งสิ้น
5. “ความร่วมมือร่วมใจ” ของชุมชน เช่น การลงแรงช่วยเหลือกัน เรียกว่าอะไร
 - ก. การจ้างงาน
 - ข. การเอางาน
 - ค. การลงแขก
 - ง. การลงแรง
 - จ. การรับเหมา

ตอนที่ 2 เป็นแบบอัตนัย :

จงตอบคำถามต่อไปนี้โดยเขียนลงบนกระดาษใบตอบ

6. ทฤษฎีใหม่ได้มีการทดลองทำการศึกษาคั้งแรกที่ไหน อย่างไร
7. จงอธิบายเกี่ยวกับแปลงสาธิตการดำเนินงานทฤษฎีใหม่พื้นที่วัดมงคลชัยพัฒนา
8. เพราะเหตุใดพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงทรงเรียกแนวคิดการบริหารจัดการน้ำและที่ดินว่า “ทฤษฎีใหม่ หรือ New Theory”
9. ประโยชน์ของทฤษฎีใหม่ประกอบด้วยอะไรบ้าง
10. ปัญหาและอุปสรรคของการทำเกษตรทฤษฎีใหม่ ประกอบด้วยอะไรบ้าง

เอกสารอ้างอิง

กระทรวงเกษตรและสหกรณ์. (2541). **โครงการเกษตรทฤษฎีใหม่ตามแนวพระราชดำริ.**

กรุงเทพฯ : กระทรวงเกษตรและสหกรณ์.

กรมการปกครอง. (2551). **พออยู่พอกิน.** กรุงเทพฯ : อสารักษาดินแดน.

กรมวิชาการ. (2539). **แนวทางส่งเสริมเศรษฐกิจพอเพียงในชุมชน.** กรุงเทพฯ : กรมวิชาการ.

นนทบุรี กมลศิริพิชัยพร. (2549). **การพัฒนาที่ยั่งยืน.** จันทบุรี : มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี.

ภูษณ ปรีภัยปรามอทย์. (2542). **หลักคิดใหม่ : กอบกู้เศรษฐกิจไทย.** กรุงเทพฯ : ร่วมด้วยช่วยกัน.

มูลนิธิชัยพัฒนา. (2537). **ทฤษฎีใหม่.** วารสารมูลนิธิชัยพัฒนา. (วันที่ 15 มีนาคม 2537).

มูลนิธิบูรณชนบทแห่งประเทศไทย. (2557). **ทฤษฎีใหม่ 3 ชั้น.** เข้าถึงได้จาก

www.sufficiencyeconomy.biospot.com (วันที่ 3 มีนาคม 2557).

วิวัฒน์ ศัลยกำธร. (2540). **ทฤษฎีใหม่ : แนวคิดและปฏิบัติสำหรับเกษตรกรรายย่อย.** วารสาร

พัฒนาสังคม 1 (1) . (ตุลาคม-ธันวาคม 2540).

สนธยา พลศรี. (2547). **ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน.** พิมพ์ครั้งที่ 5, กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.

สุนทร กุลวัฒน์วรพงศ์. (2544). **ตามรอยพระราชดำริ เศรษฐกิจพอเพียง.** กรุงเทพฯ : ชมรมเด็ก

อำพล เสนาณรงค์. (2542). **ทิศทางการพัฒนาชนบทตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง.** ขอนแก่น :

สถาบันวิจัยและพัฒนามหาวิทยาลัยขอนแก่น.

แผนบริหารการสอนประจำบทที่ 5

เนื้อหาประจำบท

บทที่ 5 การพัฒนาคุณภาพชีวิต

ความหมายของคุณภาพชีวิต

องค์ประกอบและคุณลักษณะของคุณภาพชีวิต

ตัวบ่งชี้คุณภาพชีวิต

แนวคิดความจำเป็นพื้นฐาน (จปฐ.)

การพัฒนาคุณภาพชีวิต

ความสำคัญของการพัฒนาคุณภาพชีวิต

เป้าหมายของการพัฒนาคุณภาพชีวิต

บทสรุป

จุดประสงค์เชิงพฤติกรรม

1. เพื่อให้ผู้เรียนมีความรู้ความเข้าใจความหมายและความเป็นมาเกี่ยวกับคุณภาพชีวิต
2. เพื่อให้ผู้เรียนทราบองค์ประกอบและคุณลักษณะของแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาคุณภาพชีวิต
3. เพื่อให้ผู้เรียนสามารถอธิบายความสำคัญและความมุ่งหมายของการพัฒนาคุณภาพชีวิตได้
4. เพื่อให้ผู้เรียนรู้และเข้าใจมาตรฐานตัวบ่งชี้คุณภาพชีวิตตามแนวคิดความจำเป็นพื้นฐาน (จปฐ.)

กิจกรรมการเรียนการสอนประจำบท

1. ผู้สอนบรรยายเรื่องคุณภาพชีวิตและการพัฒนาคุณภาพชีวิตโดยใช้เครื่องคอมพิวเตอร์และเครื่องฉายภาพมัลติมีเดีย
2. ให้ผู้เรียนศึกษาเอกสารประกอบการสอน เรื่องการพัฒนาคุณภาพชีวิตและนำข้อมูลมาอภิปรายในชั้นเรียน

3. แบ่งกลุ่มผู้เรียนออกเป็นออกเป็นกลุ่ม ๆ ละประมาณ 5 คนเพื่ออธิบายประกอบการซักถามและทำความเข้าใจในประเด็นการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชากรไทยตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1-11
4. ผู้สอนและผู้เรียนร่วมกันอภิปรายอย่างกว้างขวางและร่วมกันสรุปในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการมีคุณภาพชีวิตที่ดีตามมาตรฐานตัวบ่งชี้คุณภาพชีวิต
5. ให้ผู้เรียนทำแบบฝึกหัดบทที่ 5

สื่อการเรียนการสอน

1. เอกสารประกอบการสอน เรื่องการพัฒนาคุณภาพชีวิต
2. เครื่องคอมพิวเตอร์และเครื่องฉายภาพมัลติมีเดีย
3. สื่อ อินเทอร์เน็ต
4. แบบฝึกหัดบทที่ 5

การวัดผลและประเมินผล

1. ซักถามความรู้ความเข้าใจ
2. สังเกตจากการค้นคว้าและการสรุป
3. สังเกตจากการมีส่วนร่วมและการนำเสนอหน้าชั้นเรียน
4. ประเมินจากแบบฝึกหัด
5. ประเมินจากการสอบปลายภาค

บทที่ 5

การพัฒนาคุณภาพชีวิต

มนุษย์จัดเป็นต้นทุนที่มีคุณค่าและมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการพัฒนาประเทศ การพัฒนาคุณภาพชีวิตของมนุษย์หรือการพัฒนาทุนมนุษย์ ถือว่าเป็นนโยบายหลักที่ทุก ๆ ประเทศต้องให้ความสนใจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเทศที่กำลังพัฒนา ทั้งนี้เพราะประชากรที่มีคุณภาพชีวิตที่ดีย่อมส่งผลให้คุณภาพสังคมของประเทศนั้น ๆ มีความสุขและมีความเจริญก้าวหน้า การให้ความสำคัญต่อคุณภาพชีวิตของมนุษย์จึงเป็นเป้าหมายอย่างหนึ่งที่เป็นที่ยอมรับกันทั่วโลก ในแต่ละประเทศได้มีการกำหนดคุณลักษณะคุณภาพชีวิตของประชากรที่พึงประสงค์ ทั้งด้านร่างกายและด้านจิตใจเอาไว้ ในส่วนของประเทศไทยก็เช่นเดียวกัน นับตั้งแต่การประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 3 เป็นต้นมาก็ได้มีการกำหนดเครื่องชี้วัดคุณภาพชีวิตทั้งด้านร่างกายและจิตใจของประชากรไทยเอาไว้และได้มีการดำเนินงานพัฒนาคุณภาพชีวิตให้ได้ตามมาตรฐานที่กำหนด ซึ่งแนวทางของการพัฒนาประเทศไทยที่ปรากฏในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 10-11 ได้มุ่งเน้นการพัฒนาสู่สังคมอยู่เย็นเป็นสุขร่วมกัน โดยมีแนวทางในการพัฒนาคนให้มีคุณภาพและคุณธรรมและมีคนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา ดังนั้นการที่จะดำเนินการพัฒนาประเทศให้บรรลุเป้าหมายได้นั้น จำเป็นต้องพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชากรให้มีความสมบูรณ์ทั้งกายและใจ เพื่อให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ตามบริบทของตนเอง

ความหมายของคุณภาพชีวิต

ก่อนที่จะศึกษารายละเอียดเกี่ยวกับการพัฒนาคุณภาพชีวิตควรทำความเข้าใจความหมายของคุณภาพชีวิตเป็นเบื้องต้นเสียก่อน ซึ่งได้มีหน่วยงานหลายหน่วยงานและนักวิชาการผู้ทรงความรู้ได้ให้ความหมายของคำว่าคุณภาพชีวิตไว้ ดังนี้

องค์การยูเนสโก (UNESCO, 1978 : 88) ได้นิยามความหมายของคำว่า คุณภาพชีวิตไว้ว่าคุณภาพชีวิตเป็นความรู้สึกของการอยู่อย่างพึงพอใจ (มีความสุข มีความพอใจ) ต่อองค์ประกอบต่าง ๆ ของชีวิตซึ่งมีส่วนสำคัญมากที่สุดของบุคคลนั้น ๆ

องค์การอนามัยโลก (WHO, WHOQOL Group, 1995) ให้ความหมายของ คุณภาพชีวิตว่า เป็นการรับรู้ของแต่ละบุคคลที่มีต่อชีวิตของบุคคลนั้น ๆ ในบริบทของวัฒนธรรมและสังคมที่บุคคลนั้นอาศัยอยู่ เชื่อมโยงกับจุดมุ่งหมายและความคาดหวังของบุคคล

สถาบันวิจัยประชากรและสังคม (2553) ได้อธิบายว่า คุณภาพชีวิต หมายถึง สภาพของการดำรงชีวิตที่บุคคลแต่ละคนจะดำรงชีวิตในสังคมหนึ่ง ๆ ได้ โดยมีความสุขทางร่างกายและจิตใจ ได้รับการตอบสนองความต้องการทำให้มีการกินดีอยู่ดีเหมาะสมตามสภาพแวดล้อม

กรมการพัฒนาชุมชน (2555 : 22) กล่าวว่า คุณภาพชีวิต คือการดำรงชีวิตของมนุษย์ในระดับที่เหมาะสมตามความจำเป็นขั้นพื้นฐานที่ได้กำหนดไว้ในสังคมหนึ่ง ๆ ในช่วงเวลาหนึ่ง ๆ

อาร์ ซี ชาร์มา (R.C. Sharma, 1988 : 109) อธิบายว่า คุณภาพชีวิต เป็นเรื่องที่ซับซ้อน เพราะเป็นเรื่องของความพึงพอใจอันเกิดจากการได้รับการตอบสนองความต้องการทางจิตใจและสังคมทั้งในระดับจุลภาคและมหภาค

ยูพา อุดมศักดิ์ (2517 : 82) กล่าวว่า คุณภาพชีวิตหมายถึง คุณภาพในด้านสุขภาพ สังคม เศรษฐกิจ การศึกษา การเมืองและศาสนาซึ่งเป็นค่าเทียบเคียงไม่มีกฎเกณฑ์ตายตัวแน่นอน ทุกคนหรือทุกประเทศจะกำหนดมาตรฐานในเรื่องดังกล่าวแตกต่างกันตามความต้องการ ซึ่งทำให้คุณภาพชีวิตเปลี่ยนแปลงตามกาลเวลาและสภาวะต่าง ๆ ด้วย

นิพนธ์ คันธเสวี (2525 : 2) ได้ให้ความหมายว่า คุณภาพชีวิต คือระดับของสภาพการดำรงชีวิตของมนุษย์ตามองค์ประกอบของชีวิต อันได้แก่ ร่างกาย อารมณ์ สังคม ความคิดและจิตใจ

ศิริ ฮามสุโพธิ์ (2543 : 56-57) อธิบายไว้ว่า คุณภาพชีวิตหมายถึง คุณภาพในด้านสุขภาพ สังคม เศรษฐกิจ การศึกษา การเมืองและศาสนา ซึ่งเป็นค่าเทียบเคียงไม่มีกฎเกณฑ์ตายตัวแน่นอน กล่าวคือ ทุกคนหรือทุกประเทศจะกำหนดมาตรฐานต่าง ๆ กันไปตามความต้องการและความต้องการ คุณภาพชีวิตนี้จะเปลี่ยนแปลงไปได้ตามกาลเวลาและกาลเทศะหรือคุณภาพชีวิตยังหมายถึงชีวิตของบุคคลที่สามารถดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันกับสังคมได้อย่างเหมาะสม ไม่เป็นภาระและไม่ก่อปัญหาให้แก่สังคมเป็นชีวิตที่สมบูรณ์ทั้งร่างกาย จิตใจ สามารถดำรงชีวิตที่ขอบธรรมสอดคล้องกับสภาพแวดล้อมและค่านิยมของสังคม ตลอดจนแสวงหาสิ่งที่ตนปรารถนาให้ได้มาอย่างถูกต้องภายใต้เครื่องมือและทรัพยากรที่มีอยู่ โดยสามารถแบ่งออกได้เป็น 3 ประการ

ประการที่หนึ่ง ทางด้านร่างกาย กล่าวคือบุคคลต้องมีสุขภาพร่างกายที่สมบูรณ์แข็งแรง ปราศจากโรคภัยไข้เจ็บอันเป็นผลตอบสนองมาจากปัจจัยพื้นฐาน

ประการที่สอง ทางด้านจิตใจ คือบุคคลจะต้องมีสภาวะจิตใจที่มีความสมบูรณ์ ร่าเริง แจ่มใส ไม่วิตกกังวล มีความรู้สึกพึงพอใจในชีวิตตนเอง ครอบครัว สังคมและสิ่งแวดล้อม มีความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน

ประการที่สาม ทางด้านสังคม คือบุคคลสามารถดำรงชีวิตภายใต้บรรทัดฐานและค่านิยมของสังคมในฐานะที่เป็นสมาชิกของสังคมได้อย่างปกติสุข

พรทิพา นิโรจน์ (2551 : 5) ได้อธิบายว่า คุณภาพชีวิต คือความพึงพอใจของบุคคลที่เกิดจากการได้รับการตอบสนองต่อสิ่งที่ต้องการทั้งด้านร่างกายและจิตใจ รวมทั้งการได้มีส่วนร่วมในการ

พัฒนาสภาพแวดล้อมด้านเศรษฐกิจและสังคมอย่างเพียงพอ จนก่อให้เกิดสุขภาพกายและสุขภาพใจที่ดี

นงเยาว์ อรุณศิริวงศ์ (2556 : 5) กล่าวว่า คุณภาพชีวิตหมายถึง การที่บุคคลมีระดับการดำรงชีวิตที่เหมาะสมตามสภาพความจำเป็นพื้นฐานของสังคม ซึ่งตอบสนองความต้องการทางร่างกาย จิตใจ สังคมและความคิด อย่างเพียงพอจนก่อให้เกิดการมีสุขภาพทางร่างกายและจิตใจที่ดี

จากความหมายของคุณภาพชีวิตดังกล่าวข้างต้นสรุปได้ว่าคุณภาพชีวิตหมายถึง ความรู้สึกที่พึงพอใจของบุคคลอันเกิดจากการได้รับการตอบสนองความต้องการทั้งด้านร่างกาย อารมณ์ สังคม ความคิดและจิตใจ รวมถึงสภาพแวดล้อมที่สมดุลกันทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง สิ่งแวดล้อม วัฒนธรรม ประเพณี ศาสนาและค่านิยมในสังคมที่ทำให้ตนเองและสมาชิกในสังคมได้อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข

การนิยามความหมายของคุณภาพชีวิตอีกกลุ่มหนึ่งที่เป็นมุมมองของชุมชนและปราชญ์ชาวบ้านที่พยายามต่อต้านกระแสการพัฒนาที่เน้นการสะสมความมั่งคั่งภายใต้ระบบทุนนิยม โดยมองคุณภาพชีวิตไปที่ความสุขของชีวิต ความพอเพียงและการพึ่งตนเอง เช่น (พนิชฐา พานิชชาชีวะกุล และจันทร์เพ็ญ ประดับมุข, 2542. อ้างถึงใน มณีมัย ทองอยู่, 2547 : 193)

ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม เป็นผู้ทรงไว้ซึ่งภูมิปัญญาได้ให้ความหมายของคุณภาพชีวิตที่เน้นถึงการให้ความสำคัญกับความสามารถในการพึ่งตนเอง โดยผ่านกระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้าน ส่วนเป้าหมายคุณภาพชีวิต คือเกษตรกรต้องมีภาวะที่พึ่งตนเองได้หมายถึง ความสามารถของคนที่จะช่วยเหลือตนเองให้ได้มากที่สุด โดยไม่เป็นภาระของคนอื่นมากเกินไป มีความสมดุล ความพอดีในชีวิต และพึงพอใจในสิ่งที่ตนเองมีหรือเป็นอยู่ มีสิ่งจำเป็นในชีวิตอันได้แก่ ปัจจัยสี่พอเพียง เป็นความพร้อมของชีวิตและจิตใจ

พ่อคำเตื่อง ภาษี ซึ่งเป็นปราชญ์ชาวบ้านในภาคอีสานได้ให้ความหมายของคุณภาพชีวิต โดยเริ่มจากการมีสุขภาพที่ดีว่า “...สุขภาพที่ดี คือทุกคนต้องมีความอบอุ่นและมั่นใจ ทุกวันนี้เกษตรกรมีความมั่นใจพร้อมทุกอย่างที่จะไม่เป็นเกษตรกร เกษตรกรจะมีความมั่นใจเมื่อสะสมสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นสิ่งมีค่ามากมาย ทุกวันนี้เราพึ่งพาเทคโนโลยี โดยเฉพาะเรื่องการรักษาโรคภัยไข้เจ็บ คุณภาพชีวิตไม่ได้มองเป็นส่วน ๆ เป็นอัน ๆ แต่ต้องเป็นองค์รวมไม่ใช่แยกส่วน ครอบครัวอบอุ่นอยู่ด้วยกัน ครอบครัวสมบูรณ์ มีการไปมาหาสู่กับชาวบ้านพี่น้อง เราไม่ได้พึ่งเงินตราเพียงอย่างเดียว แต่ต้องพึ่งธรรมชาติด้วย ทางออกของการมีคุณภาพชีวิตที่ดีของเกษตรกรคือเกษตรกรต้องปลูกพืชหลายอย่างเพื่ออยู่เพื่อกิน ไม่เป็นปัญหาด้านตลาด ทำได้หลายอย่างก็ขายได้หลายอย่าง ไม่มีอะไรดีไปกว่าเกษตรกรต้องกลับมาอยู่บ้าน เราต้องทำการเกษตรของเราให้ดี...”

กล่าวได้ว่า คุณภาพชีวิตในความหมายของปราชญ์ชาวบ้านนั้นจะเน้นในเรื่องความสุขของชีวิตที่มีลักษณะเป็นองค์รวม เชื่อมโยง บูรณาการทั้งด้านร่างกาย จิตใจ อารมณ์และสังคมเข้าด้วยกัน

นอกจากนี้ยังเน้นในภาวะความสามารถในการแก้ปัญหา การพึ่งตนเอง ความพอเพียงและความพออยู่พอกินของชุมชนอีกด้วย

องค์ประกอบและคุณลักษณะของคุณภาพชีวิต

คุณภาพชีวิตมีความหมายที่กว้างขวางและมีความเกี่ยวข้องกับศาสตร์องค์ความรู้ต่าง ๆ หลายสาขา นอกจากนี้คุณภาพชีวิตยังสามารถเปลี่ยนแปลงได้ตามสภาพแวดล้อมและสภาวะการณ์ต่าง ๆ ได้อีกด้วย ดังนั้นจึงต้องมีหน่วยงานและนักวิชาการที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชากรทำการกำหนดองค์ประกอบและคุณลักษณะของคุณภาพชีวิต ดังนี้

ยูเนสโก (UNESCO, 1981) กล่าวถึงองค์ประกอบของคุณภาพชีวิต ว่า การมีคุณภาพชีวิตต้องมีความเกี่ยวข้องกับอาหาร สุขภาพ อนามัยการศึกษา สิ่งแวดล้อมและทรัพยากร ที่อยู่อาศัยและการตั้งถิ่นฐาน การมีงานทำ ค่านิยม ศาสนาจริยธรรม กฎหมายและปัจจัยทางจิตวิทยา

นิโคลัส เบนเนท (Nicholas Bennett, 1975 : 68) ได้กล่าวถึงการมีชีวิตที่มีคุณภาพว่าสามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ระดับ คือ

1. **ระดับแรก** คือ ปัจจัยที่เป็นความจำเป็นในการดำรงชีวิต ได้แก่
 - 1.1 ความจำเป็นต่ำสุดที่มีต่ออาหาร ที่อยู่อาศัย และเสื้อผ้า
 - 1.2 สุขภาพ หมายถึงสุขภาพแข็งแรง เจ็บป่วยน้อยครั้ง
 - 1.3 ความมั่นคงและความเป็นอิสระจากความไม่ถูกต้อง การมีเศรษฐกิจดี สังคมที่ดี และสนใจในเรื่องการเมือง
2. **ระดับที่สอง** เพื่อให้มีคุณภาพชีวิตที่ดี ได้แก่
 - 2.1 มีค่านิยมที่เหมาะสม กลมกลืนกับสังคม วัฒนธรรม การเมืองและด้านสิ่งแวดล้อมทางด้านเศรษฐกิจ
 - 2.2 จะต้องมีความสมดุลระหว่างความปรารถนาและความเป็นไปได้ที่จะบรรลุถึงความปรารถนา
 - 2.3 มีจุดมุ่งหมายของชีวิต
 - 2.4 มีชีวิตที่กลมกลืนกับครอบครัว ชุมชนและสิ่งแวดล้อม

อลัน คอนโด (Allan Kondo, 1985 : 66) ได้ให้คำอธิบายว่า องค์ประกอบคุณภาพชีวิตควรประกอบด้วยองค์ประกอบ 3 ด้าน คือ

1. **มาตรฐานความเป็นอยู่ทางด้านร่างกาย** ประกอบด้วย อาหารหรือโภชนาการ สุขภาพ ที่อยู่อาศัย สิ่งแวดล้อม สิ่งอำนวยความสะดวก โรงเรียน โรงพยาบาล การสุขภาพ เป็นต้น

2. จิตใจหรืออารมณ์ ประกอบด้วย ความรักความเข้าใจ ความเป็นเพื่อน การแต่งงาน หรือการมีบุตร ครอบครัว นันทนาการการใช้เวลาว่าง การศึกษา ความพึงพอใจในงานและความมั่นคงทางสถานภาพ ความมั่นคงในวัยชรา เป็นต้น

3. ความรู้สึกนึกคิด ประกอบด้วย การมีอิสระต่อการปฏิบัติตามความเชื่อของตน อาร์ ซี ชาร์มา (R.C. Sharma, 1988 : 24) ได้นำเสนอแนวคิดเกี่ยวกับองค์ประกอบของคุณภาพชีวิตไว้ ดังนี้

1. มาตรฐานการครองชีพ ประกอบด้วย ที่อยู่อาศัย อาหารหรือโภชนาการ สุขภาพ การศึกษา การมีงานทำ รายได้ประชาชาติและการบริการทางสังคม

2. การเปลี่ยนแปลงประชากร ประกอบด้วย ขนาดของประชากร อัตราการเติบโตของประชากร อัตราการเกิดและการตาย การย้ายถิ่นและความหนาแน่นของประชากร

3. ระบบสังคมและวัฒนธรรม ประกอบด้วย ระบบการเมืองการปกครอง ระบบสังคม และค่านิยมทางวัฒนธรรม

4. กระบวนการพัฒนา ประกอบด้วย ลำดับขั้นความสำคัญของการพัฒนา ประสิทธิภาพและความสามารถของบุคคล การพัฒนาเศรษฐกิจ การพัฒนาสังคม การพัฒนาการค้า

5. ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม ประกอบด้วย มนุษย์ สิ่งแวดล้อม ธรรมชาติ เทคโนโลยี

ณรงค์ เทียนสง (2519 : 50) อธิบายว่า องค์ประกอบคุณภาพชีวิตของบุคคลประกอบด้วย 2 ส่วน คือ

1. ส่วนแรก บุคคลได้มีสิ่งที่มีความจำเป็นแก่ความต้องการของชีวิต ได้แก่ อาหาร ที่อยู่ อาศัย เสื้อผ้า สุขภาพแข็งแรงและมีความมั่นคงในชีวิต

2. ส่วนที่สอง บุคคลมีค่านิยมที่เหมาะสมกับสังคม วัฒนธรรม การเมืองและสิ่งแวดล้อมทางเศรษฐกิจ ซึ่งแต่ละคนใช้เป็นรากฐานการตัดสินใจอันสำคัญของชีวิตที่น่าจะนำไปสู่จุดหมายปลายทางแห่งชีวิตที่ดี

ศิริ ฮามสุโพธิ์ (2543 : 58) กล่าวถึงปัจจัยที่มีผลต่อคุณภาพชีวิตทั้งระดับบุคคล ครอบครัว และประเทศว่า ขึ้นอยู่กับองค์ประกอบสำคัญ 5 ประการ คือ

1. ระดับความเป็นอยู่ ประกอบด้วย รายได้ประชาชาติต่อหัว สุขภาพ ที่อยู่อาศัย สวัสดิการสังคมและการศึกษา

2. ภาวะการเปลี่ยนแปลงประชากร ประกอบด้วย อัตราการเพิ่มของประชากร การเกิด การตาย องค์ประกอบด้านอายุและการย้ายถิ่น

3. ทรัพยากร ประกอบด้วย มนุษย์ อาหาร เงินทุน ธรรมชาติและเทคโนโลยี

4. ระบบสังคมและวัฒนธรรม ประกอบด้วย ระบบของสังคม ค่านิยมทางศาสนาและวัฒนธรรม วิถีชีวิต ระบบการปกครอง

นงเยาว์ ธาราศรีสุทธิ (2523 อ้างถึงในศิริ ฮามสุโพธิ์, 2543 : 58) ได้กล่าวถึงคุณลักษณะของบุคคลผู้ที่มีคุณภาพชีวิตที่ดีว่าควรมีปัจจัยส่วนบุคคล ดังนี้

1. เป็นคนที่มีสุขวิทยาส่วนบุคคลที่ดี
2. สุขภาพอนามัยสมบูรณ์
3. เป็นคนมีคุณธรรม จริยธรรม มโนธรรมและศีลธรรมสูง
4. เป็นคนมีสุขภาพจิตดี
5. เป็นคนมีการศึกษาและประสบการณ์พอสมควร
6. มีฐานะทางเศรษฐกิจพอสมควร
7. อยู่ในสภาพแวดล้อมที่ดีทั้งทางด้านร่างกายและจิตใจตลอดจนทรัพย์สิน
8. ปฏิบัติตามประเพณี วัฒนธรรมและหน้าที่ของสังคม
9. สามารถดำเนินกิจกรรมเพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งที่ตนประสงค์ด้วยวิธีการที่มีความชอบธรรมและประหยัด

10. รู้จักใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างประหยัดและถูกต้อง
11. สามารถแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าได้อย่างมีประสิทธิภาพ
12. สามารถคาดคะเนเหตุการณ์ภายนอกได้อย่างมีประสิทธิภาพ
13. มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่และโอบอ้อมอารีต่อพ่อ แม่ ญาติ พี่น้อง
14. มีความสามารถปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมทางสังคม เศรษฐกิจและการเมือง
15. เป็นคนที่มีความสมบูรณ์ทั้งทางร่างกายและจิตใจ
16. มีอุดมคติและอุดมการณ์ในการสร้างสรรค์และไม่ขัดต่อสังคม
17. รู้จักสิทธิหน้าที่และปฏิบัติตามบรรทัดฐานทางสังคม
18. ไม่เป็นภาระและไม่ก่อให้เกิดปัญหาต่อสังคม

จากที่กล่าวมาข้างต้นจะเห็นได้ว่าองค์ประกอบและคุณลักษณะที่สำคัญของคุณภาพชีวิตนั้นกว้างมากและมีความเกี่ยวข้องกับปัจจัยต่าง ๆ หลายด้านซึ่งมีทั้งลักษณะที่เป็นตัวบุคคลและสภาพแวดล้อม กล่าวโดยสรุปได้ว่าคุณภาพชีวิตที่ดีควรมีองค์ประกอบและคุณลักษณะที่ประกอบด้วย การมีคุณภาพชีวิตทางด้านกายภาพ ด้านชีวภาพ ด้านสังคมและด้านจิตใจ

ตัวบ่งชี้คุณภาพชีวิต

คำว่า ตัวบ่งชี้ หรือ Indicators แปลว่า สิ่งบ่งชี้ คำนี้ได้ถูกนำไปใช้เรียกชื่อแตกต่างกัน เช่น ดัชนีชี้วัด ดัชนีบ่งชี้ ตัวชี้วัดและเครื่องชี้วัด เป็นต้น ซึ่งการนำคำไปใช้ก็จะขึ้นอยู่กับลักษณะของการนำไปใช้ โดยการใช้คำว่า “เครื่องชี้วัดหรือเครื่องมือชี้วัด” ในความหมายที่กว้างครอบคลุมมากกว่าคำว่า “ตัวบ่งชี้” หรือ “ตัวชี้วัด” เพราะเครื่องมือชี้วัดนั้น ประกอบไปด้วยตัวชี้วัดหลายตัวในแต่ละประเด็น เครื่องชี้วัดที่ดีและมีคุณภาพนั้นจะมีความหมายรวมถึงเครื่องมือในการวัด วิธีการวัด แบบประเมินหรือแบบทดสอบที่สามารถสะท้อนสิ่งต่าง ๆ ที่ต้องการวัดได้อย่างแม่นยำ เช่น เครื่องมือชี้วัดคุณภาพชีวิต สามารถวัดได้จากรายได้ การได้รับการศึกษาภาคบังคับ และการไม่เจ็บป่วยด้วยโรคที่ป้องกันแก้ไขได้ รวมถึงการมีสุขภาพกายและสุขภาพจิตที่ดี เป็นต้น (สุทธิชัย อากาศโร (อบอุณ) และคณะ, 2553 : 39) การกำหนดเครื่องบ่งชี้คุณภาพชีวิตได้มีการรวบรวมไว้ ดังนี้

องค์การยูเนสโก (UNESCO, 1981) ได้กำหนดเครื่องบ่งชี้คุณภาพชีวิตของประชากรไว้ ดังนี้ อาหารและโภชนาการ สุขภาพ การศึกษา สภาพแวดล้อม รายได้ การมีงานทำ สถานภาพสตรี และที่อยู่อาศัย

องค์การสหประชาชาติ (United Nation, อ้างถึงในพรทิพา นิโรจน์, 2551 : 14) ได้กำหนดเครื่องชี้วัดคุณภาพชีวิตประชากรในกลุ่มประเทศภาคพื้นเอเชียแปซิฟิกไว้ 9 หมวด ประกอบด้วย สุขภาพอนามัย ที่อยู่อาศัย สิ่งแวดล้อม การศึกษา ความปลอดภัยของสาธารณะ วัฒนธรรม การจ้างงานและชีวิตการทำงาน รายได้ และสวัสดิการสังคม

องค์การเอสแคป (U.N. 1995) ได้นำแนวคิดคุณภาพชีวิตมากำหนดเป็นเกณฑ์การวัดคุณภาพชีวิตหรือดัชนีชี้วัดคุณภาพชีวิต โดยมองคุณภาพชีวิตในฐานะที่เป็นภาพรวมขององค์ประกอบต่าง ๆ ประกอบด้วย 7 ด้าน 28 ตัวชี้วัด ดังนี้

1. ความมั่นคงปลอดภัยทางเศรษฐกิจ ได้แก่ รายได้ การใช้จ่ายและการออม ความยากจน
2. สุขภาพ ได้แก่ อายุขัย การเป็นโรค การตาย โภชนาการ ภัยพิบัติหรือความหายนะ
3. ชีวิตด้านการใช้สติปัญญา ได้แก่ การใช้เหตุผล การอ่านออกเขียนได้ การศึกษานอกโรงเรียน การเรียนรู้ตลอดชีวิตเชิงวัฒนธรรม
4. ชีวิตการทำงาน ได้แก่ การว่างงาน อุบัติเหตุจากการทำงาน ความขัดแย้งทางอุตสาหกรรม สภาพการทำงาน
5. สภาพแวดล้อมทางกายภาพ ได้แก่ ที่อยู่อาศัย โครงสร้างพื้นฐานในการคมนาคมและการติดต่อสื่อสาร สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ
6. ชีวิตครอบครัว ได้แก่ เด็ก วัยรุ่น ผู้ใหญ่ ความแตกแยกในครอบครัว
7. ชีวิตในชุมชน ได้แก่ การมีส่วนร่วมในสังคม การเมืองและอัตราอาชญากรรม

พรทิพา นิโรจน์ (2551 : 13) ได้กล่าวถึงเครื่องชี้วัดทางสังคมของประเทศสหรัฐอเมริกาที่ใช้ในการวัดคุณภาพชีวิตของประชากรของประเทศไว้ 8 ด้าน คือ ด้านสุขภาพ ด้านความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินจากอาชญากรรม ด้านการศึกษา ด้านการจ้างงาน ด้านรายได้ ด้านบ้านเรือนที่อยู่อาศัย สิ่งอำนวยความสะดวกและเพื่อนบ้าน ด้านเวลาว่างและนันทนาการ และด้านประชากร

สำหรับในประเทศไทยได้มีการนำเสนอกรอบแนวคิดและการจัดทำตัวบ่งชี้การพัฒนาคุณภาพชีวิตและการพัฒนาสังคมในลักษณะต่าง ๆ โดยนักวิชาการ นักวิจัยและปราชญ์ชาวบ้าน ตลอดจนองค์กรต่าง ๆ เพื่อนำไปเป็นทางเลือกให้แก่สังคมมากขึ้น คือ ด้านสิทธิเสรีภาพและการเมือง ด้านการศึกษา ด้านสิ่งแวดล้อมและด้านคุณภาพชีวิตและการพัฒนาสังคม

แนวคิดความจำเป็นพื้นฐาน (จปฐ.)

ประเทศไทยได้ดำเนินงานด้านการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชากรมาเป็นเวลานานแล้ว อาทิเช่น ด้านการศึกษา ด้านการสาธารณสุข การพัฒนาชนบท เป็นต้น โดยประเทศไทยได้กำหนดนโยบายในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนในประเทศไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 3 เป็นต้นมา ซึ่งการพัฒนาสังคมตามมาตรฐานตัวบ่งชี้การพัฒนาคุณภาพชีวิตในประเทศไทยได้นำเอาแนวความคิดความจำเป็นพื้นฐาน (จปฐ.) มาใช้กำหนดเครื่องชี้วัดคุณภาพชีวิตของประชาชนในประเทศ

ข้อมูลความจำเป็นพื้นฐาน (จปฐ.) จัดเป็นข้อมูลที่แสดงถึงคุณลักษณะของสังคมไทยที่พึงประสงค์ ตามเกณฑ์มาตรฐานขั้นต่ำของเครื่องชี้วัดว่าอย่างน้อยคนไทยควรมีระดับความเป็นอยู่ไม่ต่ำกว่าระดับไหน ในช่วงระยะเวลาหนึ่ง ๆ และทำให้ประชาชนสามารถทราบได้ด้วยตนเองว่าในขณะที่คุณภาพชีวิตของตนเองและครอบครัวรวมไปถึงหมู่บ้านอยู่ในระดับใด มีปัญหาที่จะต้องแก้ไขในเรื่องใดบ้าง จัดว่าเป็นการส่งเสริมให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาตนเอง ครอบครัวและสังคม อันเป็นนโยบายสำคัญในการพัฒนาชนบทของประเทศ

ข้อมูลความจำเป็นพื้นฐาน คือข้อมูลในระดับครัวเรือนที่แสดงถึงสภาพความจำเป็นพื้นฐานของคนในครัวเรือนในด้านต่าง ๆ เกี่ยวกับคุณภาพชีวิตที่ได้กำหนดมาตรฐานขั้นต่ำเอาไว้ว่าคนควรมีคุณภาพชีวิตในแต่ละเรื่องอย่างไรในช่วงระยะเวลาหนึ่ง ๆ โดยหลักการของข้อมูล จปฐ. ประกอบด้วยดังนี้ (พรทิพา นิโรจน์, 2551 : 21)

1. ใช้เครื่องชี้วัดความจำเป็นพื้นฐาน (จปฐ.) เป็นเครื่องมือของกระบวนการเรียนรู้ของประชาชนในหมู่บ้าน/ชุมชน เพื่อให้ประชาชนในหมู่บ้าน/ชุมชน ทราบถึงสภาพความเป็นอยู่ของตนเองและชุมชนว่าบรรลุตามเกณฑ์ความจำเป็นพื้นฐานแล้วหรือไม่

2. ส่งเสริมให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาโดยผ่านกระบวนการ จปฐ. นับตั้งแต่การกำหนดปัญหาความต้องการที่แท้จริงของชุมชน ตลอดจนค้นหาและหาแนวทางแก้ไขปัญหาโดยใช้ข้อมูล จปฐ. ที่มีอยู่ตลอดจนการประเมินผลการดำเนินงานที่ผ่านมา

3. ใช้ข้อมูล จปฐ. เป็นแนวทางในการคัดเลือกโครงการต่าง ๆ ของรัฐบาลให้สอดคล้องกับสภาพปัญหาที่แท้จริงของชุมชน ทำให้สามารถใช้ทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัดได้อย่างทั่วถึงและมีประสิทธิภาพ รวมทั้งมีการประสานระหว่างสาขาในด้านการปฏิบัติมากขึ้น

วัตถุประสงค์ของข้อมูลความจำเป็นพื้นฐาน (จปฐ.) คือ เพื่อให้ประชาชนสามารถพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของตนเองและครอบครัวให้มีคุณภาพชีวิตที่ดี อย่างน้อยผ่านเกณฑ์ความจำเป็นพื้นฐาน โดยมีเครื่องชี้วัด จปฐ. เป็นเครื่องมือ

1. ประโยชน์ของการใช้ข้อมูลความจำเป็นพื้นฐาน

1.1 ประโยชน์ของประชาชน ประกอบด้วย 1) ประชาชนไม่สับสนในบทบาทเจ้าหน้าที่ของรัฐ 2) ประชาชนได้รู้จักกับปัญหาของตนเอง 3) ประชาชนสามารถกำหนดแนวทางพัฒนาหรือแนวทางแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ได้ 4) ประชาชนมีเป้าหมายในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของตนเองสามารถประเมินผลได้ 5) เป็นหลักประกันในการพัฒนาระยะยาว 6) เป็นการระดมทรัพยากรในชุมชนมาใช้ในการพัฒนา 7) เป็นการส่งเสริมให้ชาวบ้านมีกระบวนการคิดที่เป็นเหตุเป็นผล

1.2 ประโยชน์ของเจ้าหน้าที่รัฐ/หน่วยงาน ประกอบด้วย 1) เจ้าหน้าที่ของภาครัฐเกิดการประสานงานกันอย่างจริงจังและเป็นรูปธรรม 2) เจ้าหน้าที่ภาครัฐระดับปฏิบัติการมีการรวมความคิดเห็นในการทำงานร่วมกันเพื่อประชาชน 3) มีเป้าหมายที่แน่นอนสำหรับการพัฒนาประเทศและสังคมในระยะยาว 4) เป็นการกระจายทรัพยากรไปสู่การพัฒนาที่เป็นความจำเป็นพื้นฐานของประชาชน

2. ความเป็นมาของการใช้ข้อมูลความจำเป็นพื้นฐาน

ประเทศไทยได้ให้ความสำคัญกับคุณภาพชีวิตของประชาชนในลักษณะที่เป็นแบบแผนชัดเจน โดยมีพัฒนาการของการใช้ข้อมูลความจำเป็นพื้นฐาน ดังนี้

ปีพ.ศ.2528 คณะรัฐมนตรีมีมติให้ความเห็นชอบและอนุมัติเมื่อวันที่ 20 สิงหาคม 2528 ให้มีการดำเนินการโครงการปีรณรงค์คุณภาพชีวิตและประกาศใช้เป็นปีรณรงค์คุณภาพชีวิตของประชาชนในชาติ (ปรช.) ระหว่างวันที่ 20 สิงหาคม 2528 – 31 ธันวาคม 2530 โดยใช้เครื่องชี้วัดความจำเป็นพื้นฐาน 8 หมวด 32 ตัวชี้วัด เป็นเครื่องชี้วัดคุณภาพชีวิตของคนไทยว่าอย่างน้อยคนไทยควรมีคุณภาพชีวิตในเรื่องอะไรบ้างและมีระดับความเป็นอยู่ไม่ต่ำกว่าระดับไหนในช่วงระยะเวลาหนึ่ง ๆ

ปีพ.ศ.2531 คณะกรรมการพัฒนาชนบทแห่งชาติ (กชช.) ได้ให้สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติ (สศช.) มอบโครงการปีรณรงค์คุณภาพชีวิตของประชาชนในชาติให้

กระทรวงมหาดไทย โดยกรมการพัฒนาชุมชนเป็นผู้รับผิดชอบภายใต้งานชื่อว่า “งานพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนในชนบท (พชช.)”

ปีพ.ศ.2532 คณะกรรมการพัฒนาชนบทแห่งชาติ (กชช.) มีมติเมื่อวันที่ 15 กันยายน 2532 ให้กรมการพัฒนาชุมชนจัดเก็บข้อมูลความจำเป็นพื้นฐาน (จปฐ) เป็นประจำทุกปี ตั้งแต่ปีพ.ศ. 2533 จนถึงปัจจุบัน โดยมีการปรับปรุงเครื่องชี้วัดข้อมูล จปฐ. ในทุก ๆ 5 ปี ให้สอดคล้องกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

ปีพ.ศ.2533 เริ่มดำเนินงานจัดเก็บ ประมวลผลและวิเคราะห์ข้อมูล จปฐ. คุณภาพชีวิตของคนไทยโดยรวมทุกครัวเรือนทั่วประเทศ

ปีพ.ศ.2535 กรมการพัฒนาชุมชนได้ปรับปรุงเครื่องชี้วัดความจำเป็นพื้นฐานเป็น 9 หมวด 37 ตัวชี้วัด เพื่อให้เข้ากับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 7 (2535-2539)

ปีพ.ศ.2540 กรมการพัฒนาชุมชนมีการปรับปรุงเครื่องชี้วัดเป็น 8 หมวด 39 ตัวชี้วัด เพื่อให้ตรงกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 (2540-2544) ประกอบด้วย 1) มีสุขภาพอนามัยดี 2) มีที่อยู่อาศัยและสภาพแวดล้อมที่เหมาะสม 3) เข้าถึงบริการสังคมขั้นพื้นฐานที่จำเป็นแก่การดำรงชีวิต 4) ครอบครัวสุขสบาย 5) มีอาชีพและรายได้พอเพียงแก่การดำรงชีวิต 6) มีส่วนร่วมในการพัฒนาความเป็นอยู่และกำหนดชีวิตของตนเองและชุมชน 7) มีการพัฒนาจิตใจของตนเองดีขึ้น 8) มีจิตสำนึกและร่วมกันอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ปีพ.ศ.2544 คณะกรรมการอำนวยการงานพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชน (พชช.) ได้มีมติเมื่อวันที่ 9 กุมภาพันธ์ 2544 ให้กรมการพัฒนาชุมชนรับผิดชอบประสานการจัดเก็บข้อมูล จปฐ. ในเขตเมืองด้วย โดยให้ใช้เครื่องชี้วัดเหมือนเขตชนบท (มติเมื่อวันที่ 31 พฤษภาคม 2545) โดยกรมการพัฒนาชุมชนได้มีการปรับปรุงเครื่องชี้วัดเป็น 6 หมวด 37 ตัวชี้วัด เพื่อให้ตรงกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 9 (2545-2549) คือ

1. สุขภาพดี มีดัชนี 11 ตัวชี้วัด
2. มีบ้านอาศัย มีดัชนี 8 ตัวชี้วัด
3. ฝึกฝนการศึกษา มีดัชนี 6 ตัวชี้วัด
4. รายได้ก้าวหน้า มีดัชนี 3 ตัวชี้วัด
5. ปลุกฝังค่านิยม มีดัชนี 5 ตัวชี้วัด
6. ร่วมใจพัฒนา มีดัชนี 4 ตัวชี้วัด

ปีพ.ศ.2549 กรมการพัฒนาชุมชนมีการปรับปรุงเครื่องชี้วัดเป็น 6 หมวด 42 ตัวชี้วัด เพื่อให้ตรงกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 10 (2550-2554) ดังนี้

1. สุขภาพดี มีดัชนี 13 ตัวชี้วัด
2. มีบ้านอาศัย มีดัชนี 8 ตัวชี้วัด

3. ฝึกฝนการศึกษา มีดัชนี 7 ตัวชี้วัด
4. รายได้ก้าวหน้า มีดัชนี 3 ตัวชี้วัด
5. ปลุกฝังค่านิยม มีดัชนี 6 ตัวชี้วัด
6. ร่วมใจพัฒนา มีดัชนี 5 ตัวชี้วัด

ปีพ.ศ.2554 ได้มีการปรับปรุงเครื่องชี้วัดข้อมูลความจำเป็นพื้นฐานที่กรมการพัฒนาชุมชน ได้ปรับตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 11 (พ.ศ.2555-2559) ซึ่งเป็นฉบับที่ใช้ ในปัจจุบันประกอบด้วย 5 หมวด 30 ตัวชี้วัด ดังนี้

หมวดที่ 1 สุขภาพดี (คนไทยมีสุขภาพและอนามัยดี) มีดัชนี 7 ตัวชี้วัด

1. เด็กแรกเกิดมีน้ำหนักไม่น้อยกว่า 2,500 กรัม
2. เด็กแรกเกิดถึง 12 ปี รั่ววัคซีนป้องกันโรคครบตามตารางสร้างเสริมภูมิคุ้มกันโรค
3. เด็กแรกเกิดได้กินนมแม่อย่างเดียวยาวอย่างน้อย 6 เดือนแรกติดต่อกัน
4. ทุกคนในครัวเรือนกินอาหารถูกสุขลักษณะ ปลอดภัยและได้มาตรฐาน
5. คนในครัวเรือนมีการใช้ยา เพื่อบำบัด บรรเทาอาการเจ็บป่วยเบื้องต้นอย่างเหมาะสม
6. คนอายุ 35 ปีขึ้นไป ได้รับการตรวจสุขภาพประจำปี เพื่อทำการคัดกรองความเสี่ยงต่อโรคเบาหวานและความดันโลหิตสูง
7. คนอายุ 60 ปีขึ้นไป ออกกำลังกายอย่างน้อยสัปดาห์ละ 3 วัน วันละ 30 นาที

หมวดที่ 2 มีบ้านอาศัย (คนไทยมีบ้านอาศัยและสภาพแวดล้อมเหมาะสม) มีดัชนี 8 ตัวชี้วัด

8. ครัวเรือนมีความมั่นคงในที่อยู่อาศัย และบ้านมีสภาพคงทนถาวร
9. ครัวเรือนมีน้ำสะอาดสำหรับดื่มและบริโภคเพียงพอตลอดปี
10. ครัวเรือนมีน้ำใช้เพียงพอตลอดปี
11. ครัวเรือนมีการจัดการบ้านเรือนอย่างเป็นระเบียบ สะอาดและถูกสุขลักษณะ
12. ครัวเรือนไม่ถูกรบกวนจากมลพิษ
13. ครัวเรือนมีการป้องกันอุบัติเหตุอย่างถูกวิธี
14. ครัวเรือนมีความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน
15. ครอบครัวมีความอบอุ่น

หมวดที่ 3 ฝึกฝนการศึกษา (คนไทยมีการศึกษาที่เหมาะสม) มีดัชนี 5 ตัวชี้วัด

16. เด็กอายุ 3 - 5 ปีเต็ม ได้รับการเลี้ยงดูเตรียมความพร้อมก่อนวัยเรียน
17. เด็กอายุ 6-14 ปี ได้รับการศึกษาภาคบังคับ 9 ปี
18. เด็กที่จบการศึกษาภาคบังคับ 9 ปี ได้เรียนต่อมัธยมศึกษาตอนปลายหรือเทียบเท่า

19. เด็กที่จบการศึกษาภาคบังคับ 9 ปี ที่ไม่ได้เรียนต่อและยังไม่มีงานทำได้รับการฝึกอบรมด้านอาชีพ

20) คน อายุ 15-60 ปีเต็ม อ่าน เขียนภาษาไทยและคิดเลขอย่างง่ายได้

หมวดที่ 4 รายได้ก้าวหน้า (คนไทยมีงานทำและมีรายได้) มีดัชนี 4 ตัวชี้วัด

21. คนอายุ 15 – 60 ปีเต็ม มีอาชีพและรายได้

22. คนอายุมากกว่า 60 ปีเต็มขึ้นไป มีอาชีพและรายได้

23. คนในครัวเรือนมีรายได้เฉลี่ยไม่น้อยกว่าคนละ 30,000 บาทต่อปี

24. ครัวเรือนมีการเก็บออมเงิน

หมวดที่ 5 plugged ค่านิยมไทย (คนไทยประพฤติดีและมีคุณธรรม) มีดัชนี 6 ตัวชี้วัด

25. คนในครัวเรือนไม่ดื่มสุรา (ยกเว้นการดื่มเป็นครั้งคราว)

26. คนในครัวเรือนไม่สูบบุหรี่

27. คนอายุ 6 ปีขึ้นไปได้ปฏิบัติกิจกรรมทางศาสนาอย่างน้อยสัปดาห์ละ 1 ครั้ง

28. คนสูงอายุได้รับการดูแลจากคนในครัวเรือน หมู่บ้าน/ชุมชน หรือภาครัฐ

29. คนพิการได้รับการดูแลจากคนในครัวเรือน หมู่บ้าน/ชุมชน หรือภาครัฐ

30. คนในครัวเรือนมีส่วนร่วมทำกิจกรรมสาธารณะเพื่อประโยชน์ของหมู่บ้าน/ชุมชนหรือ

ท้องถิ่น

การพัฒนาคุณภาพชีวิต

1. แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาคุณภาพชีวิต

นักจิตวิทยาได้นำเสนอแนวคิดเกี่ยวกับความต้องการไว้ว่ามนุษย์ทุกคนมีความต้องการเบื้องต้นทั้งทางด้านร่างกายและจิตใจ ดังนั้นพื้นฐานทางทฤษฎีของแนวคิดการพัฒนาคุณภาพชีวิตก็คือทฤษฎีเกี่ยวกับความต้องการของมนุษย์ ซึ่งมีนักทฤษฎีคนสำคัญ เช่น มาสโลว์และมาซินี่ที่ได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับความต้องการไว้ ดังนี้ (พรทิพา นิโรจน์, 2551 : 2-4)

1.1 ทฤษฎีลำดับขั้นความต้องการของมนุษย์ เป็นทฤษฎีของอับราฮัม เอช. มาสโลว์ (A.H. Maslow) กล่าวว่า มี 5 ขั้น คือ

1.1.1 ความต้องการทางด้านร่างกาย เป็นความต้องการเบื้องต้น เพื่อการอยู่รอด เช่น ความต้องการในเรื่องอาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย ยารักษาโรคและความต้องการทางเพศ ความต้องการทางด้านร่างกายจะมีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของคนที่ต่อเมื่อความต้องการทั้งหมดของคน ยังไม่ได้รับการตอบสนองเลย มาสโลว์ชี้ให้เห็นว่าบุคคลใดก็ตามที่ยังอยู่ในภาวะขาดแคลนอาหาร

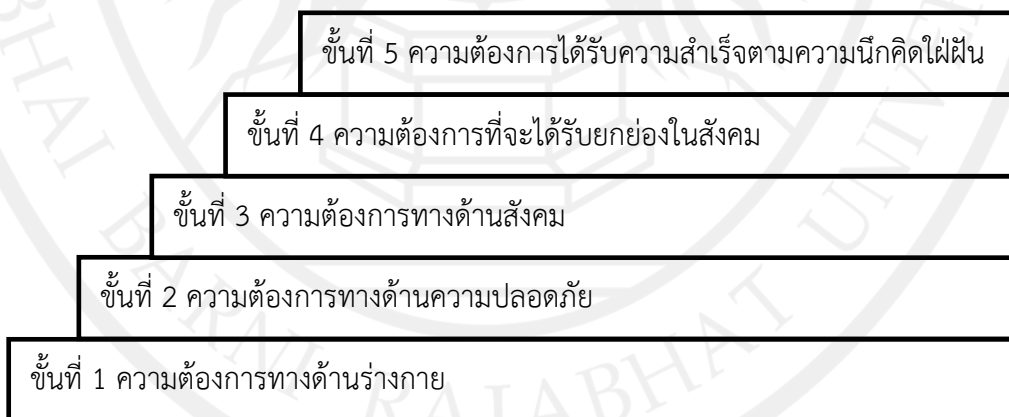
ความปลอดภัย การเข้าสังคมและมีความเสี่ยงแล้ว บุคคลนั้นจะมีความต้องการในเรื่องอาหารมากกว่าสิ่งใด ๆ

1.1.2 ความต้องการทางด้านความปลอดภัย จากอันตรายที่จะเกิดขึ้นกับชีวิต ร่างกายและทรัพย์สิน เช่น อุบัติเหตุ อาชญากรรม เป็นต้น นอกจากนี้ความต้องการความปลอดภัย ยังหมายถึง ความต้องการที่เกี่ยวกับความมั่นคงของหน้าที่การงานและผลประโยชน์พิเศษอื่น ๆ อีกด้วย

1.1.3 ความต้องการทางด้านสังคม เมื่อต้องการทางด้านร่างกายและความปลอดภัย ได้รับการตอบสนองแล้ว ความต้องการทางด้านสังคมก็เริ่มเป็นสิ่งจูงใจที่สำคัญต่อพฤติกรรมของคน ตามปกติคนมีนิสัยชอบอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่ม ดังนั้นความต้องการทางด้านนี้จึงเป็นความต้องการที่เกี่ยวข้องกับการอยู่ร่วมกัน การได้รับการยอมรับจากบุคคลอื่นและมีความรู้สึกว่าเป็นส่วนหนึ่งของกลุ่มทางสังคมอยู่เสมอ

1.1.4 ความต้องการที่จะได้รับยกย่องในสังคม รวมถึงความเชื่อมั่นในตนเอง ความสำเร็จ ความรู้ ความสามารถ การนับถือตนเอง ความเป็นอิสระและเสรีภาพและรวมถึงความต้องการที่จะมีฐานะเด่นเป็นที่ยอมรับนับถือของคนทั้งหลาย

1.1.5 ความต้องการได้รับความสำเร็จตามความนึกคิดฝัน ความต้องการประเภทนี้เป็นความต้องการระดับสูงสุด คือเป็นความต้องการที่อยากจะได้รับความสำเร็จในทุกสิ่งทุกอย่างตามความนึกคิดของตนเอง ความต้องการชนิดนี้จะมีมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับความสำเร็จที่เขาได้รับในลำดับขั้นต้น ๆ ที่ผ่านมา เพราะถ้าได้รับความสำเร็จในลำดับขั้นต้น ๆ ที่ผ่านมาก็จะเกิดความมานะและมองเห็นว่าความต้องการในลำดับถัด ๆ ไปเป็นสิ่งท้าทายที่จะต้องเอาชนะให้ได้

ภาพที่ 5.1 แสดงลำดับขั้นความต้องการของมนุษย์

ที่มา : พรทิพา นิโรจน์ (2551 : 5)

1.2 แนวคิดเกี่ยวกับความต้องการของมนุษย์ ของ อี. บาร์เปียร์ มาซินี (E. Barbieri Masini) ได้เสนอความต้องการออกเป็น 3 มิติ คือ

1.2.1 มิติด้านกายภาพของมนุษย์ ซึ่งเป็นความต้องการในด้านการอยู่รอด ปลอดภัย ประกอบด้วย อาหาร บ้าน เสื้อผ้า สุขภาพและความปลอดภัยด้านร่างกาย

1.2.2 มิติด้านจิตวิทยาของมนุษย์ มี 2 องค์ประกอบ คือ 1) ความต้องการเกี่ยวกับตัวตน ได้แก่ การศึกษา การรู้หนังสือ ความมีวินัย การนับถือตนเองและการได้รับการยอมรับนับถือจากผู้อื่น 2) ความต้องการเกี่ยวกับความสัมพันธ์ เช่น การสื่อสาร การมีส่วนร่วม การรวมเป็นกลุ่ม สมาคมและความรัก

1.2.3 ความต้องการด้านจิตวิญญาณ เป็นความต้องการในการแสวงหาความจริงเกี่ยวกับธรรมชาติ ความสัมพันธ์และการดำรงอยู่ของมนุษย์ ธรรมชาติ โลกและจักรวาล

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่าแนวคิดของมาซินีไม่ได้แยกความต้องการของมนุษย์เป็นลำดับขั้น ทว่าเป็นการมองความต้องการของมนุษย์ในลักษณะองค์ประกอบในสามมิติ คือด้านร่างกาย ด้านจิตวิทยาและด้านจิตวิญญาณ ซึ่งมีความแตกต่างจากแนวคิดของมาสโลว์ที่ได้จำแนกความต้องการของมนุษย์ในลักษณะเป็นลำดับขั้น

2. ความเป็นมาและความมุ่งหมายของการพัฒนาคุณภาพชีวิต

การพัฒนาคุณภาพชีวิตได้ถูกบัญญัติขึ้นมากันอย่างแพร่หลายในช่วงพ.ศ.2492 แต่หากกล่าวถึงเรื่องสวัสดิการของมนุษย์ เรื่องความสุขและคุณภาพชีวิตนั้นไม่ใช่เรื่องใหม่แต่อย่างใด ความสุขของชีวิตได้มีการกล่าวกันมาตั้งแต่ยุคอริสโตเติล แต่เป็นความหมายในเชิงจริยธรรม ซึ่งเป็นความหมายที่ได้รับอิทธิพลแนวความคิดของทางตะวันตกในการให้ความหมายในเชิงของความสุข อริสโตเติลได้ชี้ให้เห็นถึงแนวทางที่นำไปสู่ความสุขหรือที่เรียกว่า Eudaimonia ซึ่งต่อมาได้เปลี่ยนให้เป็นคำศัพท์สมัยใหม่ คือ Happiness และได้นำมาหลอมรวมเข้ากับความคิดของนักปรัชญาตะวันตกด้วย (นงเยาว์ อรุณศิริวงศ์, 2556 : 6)

ทศวรรษที่ 1940 หรือในช่วงปีพ.ศ.2483-2492 รัฐบาลของประเทศตะวันตกได้พัฒนานโยบายในการเสริมสร้างคุณภาพชีวิตของประชาชน เช่น ในปีพ.ศ.2487 เอส.ปาร์คส คัดแมน รัฐมนตรีผู้รับผิดชอบด้านสาธารณสุขของสหรัฐอเมริกา ได้ศึกษาความท้าทายของความสุขและการค้นหาความสุขในมิติต่าง ๆ ของชีวิต ไม่ว่าจะเป็นมิติทางด้านสุขภาพ การเมือง การทำงานและค่าจ้าง ความรัก ชีวิตประจำวัน มิตรภาพ จินตนาการ ดนตรี วรรณกรรม สวัสดิการ สังคมตลอดจนศาสนา (Oliver.1996) จากนั้นพัฒนาการทางด้านความคิดของคุณภาพชีวิตก็มีความเป็นมาอย่างต่อเนื่องโดยในทศวรรษที่ 1950 อับราฮัม มาสโลว์ได้พัฒนาทฤษฎีลำดับขั้นความต้องการซึ่งสรุปได้ว่าพฤติกรรมของมนุษย์มีรากฐานมาจากความต้องการ ซึ่งได้ลำดับขั้นเอาไว้ 5 ชั้นหรือระดับความต้องการซึ่งถือเป็นขั้นสูงสุด โดยเมื่อมนุษย์ได้รับการตอบสนองความต้องการในขั้นต้นแล้วก็จะมีความปรารถนาใน

ชั้นสูงขึ้นไปตามลำดับ แต่ถ้าความต้องการนั้นยังไม่ได้รับการตอบสนองก็จะเกิดความเครียดนำไปสู่แรงกระตุ้นให้เกิดแรงขับเคลื่อนหาวิธีการหรือแสดงพฤติกรรมที่นำไปสู่ผลลัพธ์ที่ต้องการเพื่อลดความตึงเครียดหรือตอบสนองความพึงพอใจนั้น

แมคคอล (McCall, อ้างถึงในนงเยาว์ อรุณศิริวงศ์, 2556 : 6) ได้ขยายประเด็นลำดับชั้นความต้องการของมาสโลว์ออกไปในเรื่องของประสบการณ์ชีวิต แมคคอลเสนอเกณฑ์การวัดคุณภาพชีวิตเป็นมิติต่าง ๆ ตามประสบการณ์ชีวิตของคนในแง่ความพึงพอใจและไม่พึงพอใจ รวมถึงความชอบและความเจ็บปวด ความสุขและความทุกข์ ซึ่งแมคคอลยังได้ชี้ให้เห็นว่ารากฐานคุณภาพชีวิตคือความผาสุกที่เกี่ยวกับสุขภาพและความสุข ต่อมาได้มีการทำการศึกษาเพิ่มเติมเกี่ยวกับทฤษฎีคุณภาพชีวิตของมาสโลว์ โดยให้ความสำคัญในมิติวัฒนธรรมและชี้ให้เห็นว่าลำดับชั้นความต้องการของมาสโลว์นั้นได้ให้จุดเริ่มต้นของการวิเคราะห์เพื่อค้นหาประเด็นต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับความคุณภาพชีวิต และนอกจากนี้ รุค ดันเคย์ ได้ให้นิยามอื่น ๆ อีกในเรื่องของความผาสุก ความพึงพอใจและไม่พึงพอใจในชีวิตหรือความสุขและความทุกข์

แคมเบลล์ (A. Campbell, 1972) กล่าวว่า นอกจากความสุขและสุขภาพแล้ว ยังได้มีมิติอื่น ๆ อีก ชีวิตที่ดีสามารถวัดได้จากสิ่งของอุปโภค บริโภคและสันนิษฐานว่า เป้าหมายในระดับชาติได้เพิ่มความสนใจที่คุณภาพชีวิตมากกว่าทรัพย์สินสมบัติมากมาย แม้ว่าคุณภาพชีวิตมักจะวัดจากสิ่งของอุปโภคบริโภค แต่ในระดับชาติต้องการมีเปลี่ยนมุมมองจากในแง่เศรษฐศาสตร์ไปเป็นมุมมองในเชิงจิตวิทยาที่เน้นด้านความผาสุกเป็นสำคัญ แคมเบลล์ยังได้วิเคราะห์และทำการทดลองว่าความต้องการขั้นพื้นฐาน คือการมีอาหารเพียงพอ มีสิ่งของจำเป็นอื่น ๆ และสิ่งที่เป็นนามธรรมต่าง ๆ มากมายและนอกจากนี้ยังรวมถึงความพึงพอใจในความงามของธรรมชาติและศิลปะอีกด้วย

ในปี ค.ศ.1998 ได้มีการนำเสนอานิยามของคำว่า คุณภาพชีวิต โดยอธิบายคุณภาพชีวิตจากสิ่งหลากหลายมิติที่แยกกันอยู่มาเป็นมิติในเชิงภาวะวิสัย เช่น ความร่ำรวยทรัพย์สินและเงินทอง การมีสุขภาพดี ความสัมพันธ์ส่วนตัว เป็นต้น และมิติเชิงอัตวิสัย เช่น ความรู้สึก ความพึงพอใจหรือความสุข เป็นต้น นอกจากนี้ยังอธิบายว่าบรรทัดฐานทางวัฒนธรรมมีผลต่อความผาสุกและบุคคลต่าง ๆ ย่อมประเมินชีวิตของตนเองแตกต่างกันออกไป

สำหรับประเทศไทยแนวคิดการพัฒนาคุณภาพชีวิตเกิดขึ้นในช่วงปลายพ.ศ.2503 โดยแนวคิดที่นำมาใช้ในระยะแรก คือแนวคิดว่าด้วยความจำเป็นพื้นฐาน (จปฐ.) และได้มีการกล่าวถึงไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 3 (พ.ศ.2515-2519) ทั้งนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อพัฒนาคุณภาพของคนในประเทศให้มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น

3. ความหมายของการพัฒนาคุณภาพชีวิต

การให้ความหมายหรือคำจำกัดความของคำว่าพัฒนาคุณภาพชีวิต ที่เป็นมาตรฐานและได้รับการยอมรับอย่างเป็นทางการเป็นหนึ่งเดียวกันคงเป็นเรื่องยาก เพราะคุณภาพชีวิตเป็นกระบวนการ

ทางด้านจิตใจที่สามารถบรรยาย ติความผ่านตัวกรองด้านความคิดและภาษาที่แตกต่างกันจึงเกิดการมองที่แตกต่างกันเนื่องจากพื้นฐาน ประสบการณ์ ความคิด ความรู้ที่แตกต่างกันของผู้ให้คำนิยาม รวมถึงเป้าประสงค์ที่ต้องการจะมุ่งเน้น เช่น มุ่งเน้นเรื่องเศรษฐกิจให้มีรายได้เพียงพอหรือมุ่งเน้นเรื่อง การมีสุขภาพอนามัยที่ดี เป็นต้น อย่างไรก็ตามได้มีผู้ให้คำนิยามไว้ ดังนี้

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2542 (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546) ได้ให้นิยามความหมายคำว่า พัฒนา + คุณภาพ + ชีวิต เอาไว้ว่า การพัฒนา หมายถึง การเปลี่ยนแปลงในทางที่เจริญขึ้น คุณภาพ หมายถึง ลักษณะที่ดีเด่นของบุคคลหรือสิ่งของ และชีวิต หมายถึง ความเป็นอยู่ ดังนั้นเมื่อนำคำทั้งสามมารวมกันจะได้คำว่า การพัฒนาคุณภาพชีวิต ซึ่งหมายถึง การที่บุคคลมีการเปลี่ยนแปลงความเป็นอยู่ในทางที่เจริญงอกงามขึ้น

สุภางค์ จันทวานิช และวรรณิ ไทยานันท์ (2539 : 56) กล่าวว่า การพัฒนาคุณภาพชีวิต หมายถึง การทำให้บุคคลมีความสมบูรณ์ทั้งทางร่างกาย จิตใจและสติปัญญา ดำเนินชีวิตในทางชอบธรรม มีความพอใจในความเป็นอยู่ของตนเองและสามารถปรับตัวเองให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมในสังคมได้อย่างมีประสิทธิภาพ

กรมการพัฒนาชุมชน (2555 : 24) ได้อธิบายความหมายของการพัฒนาคุณภาพชีวิตไว้ในรายงานคุณภาพชีวิตคนไทยในชนบทว่า การพัฒนาคุณภาพชีวิต คือการพัฒนาคนในทุก ๆ ด้านไม่ว่าจะเป็นด้านสุขภาพอนามัย การศึกษา จิตใจ คุณธรรม ความพร้อมในการดำรงชีวิตในสังคม ความสามารถในการประกอบอาชีพ รวมถึงการพัฒนาในทุกขั้นตอนของชีวิตนับตั้งแต่วัยเด็กจนถึงวัยสูงอายุ เพื่อประโยชน์ในการดำรงชีวิตที่ดีขึ้นทั้งส่วนบุคคล สังคม ประเทศชาติ

สรุปได้ว่าการพัฒนาคุณภาพชีวิต หมายถึง กระบวนการเปลี่ยนแปลงความเป็นอยู่ให้ เป็นไปในทิศทางที่ดีขึ้นในทุกด้าน เพื่อให้บุคคลมีความสมบูรณ์ทั้งด้านร่างกาย จิตใจ อารมณ์ สติปัญญา สามารถปรับตัวเข้ากับสังคมและสิ่งแวดล้อมได้และมีระดับความเป็นอยู่ที่ดี มีความผาสุก ทั้งทางกายและใจ มีความเจริญก้าวหน้าและมีความมั่นคงในชีวิต

4. ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต

คนเราทุกคนเกิดอยู่ในสภาพแวดล้อมที่มีความแตกต่างกัน มีความสามารถไม่เท่ากันและมีประสบการณ์ของการดำเนินชีวิตที่ต่างกัน ดังนั้นการที่คนเราต้องการไขว่คว้าหาสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อตัวเรา การคิดพิจารณาสิ่งต่าง ๆ ที่เข้ามาในชีวิตเป็นปัจจัยที่สำคัญ การคิดพิจารณาเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของตนเองจะต้องคำนึงถึงปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจในเรื่องนั้น ๆ ด้วย ซึ่งปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจสามารถจำแนกได้ 4 ประการ (ก่อ สวัสดิ์พาณิชย์, 2519 : 175) ดังนี้

1. ปัจจัยทางวัฒนธรรม คือ หลักธรรมของศาสนา สังคม ความเชื่อ และประเพณี ทั้งนี้เพราะบุคคลได้รับการปลูกฝังและขัดเกลาสิ่งเหล่านี้จากสถาบันต่าง ๆ ในสังคม จึงทำให้สิ่งเหล่านี้มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมที่แสดงออก

2. ปัจจัยด้านระดับการศึกษา ความรอบรู้และประสบการณ์ของผู้ตัดสินใจ หมายถึง บุคคลที่ได้รับการศึกษาสูง มีความรอบรู้และประสบการณ์ในเรื่องต่าง ๆ มาก มักจะตัดสินใจได้ดีกว่า บุคคลที่ได้รับการศึกษาและมีประสบการณ์น้อยกว่า ทั้งนี้เพราะการศึกษามีจุดมุ่งหมายที่สำคัญประการหนึ่ง คือปลูกฝังให้ผู้เรียนคิดเป็นทำเป็น และสามารถแก้ปัญหาได้อย่างมีเหตุผล

3. ปัจจัยด้านตัวผู้ตัดสินใจ เช่น ระดับการศึกษา ระดับสติปัญญา ความรอบรู้ในเรื่องราวต่าง ๆ ประสบการณ์เดิม วุฒิภาวะนิสัยอารมณ์ และความจำเป็นส่วนตัวของผู้ตัดสินใจ

4. ปัจจัยด้านเวลา สถานที่และข้อเท็จจริง ทั้งนี้เพราะการตัดสินใจที่จะกระทำในเวลา สถานที่ และข้อเท็จจริงที่ได้รับมีปริมาณและคุณภาพแตกต่างกัน วิธีปฏิบัติที่เลือกใช้อาจจะแตกต่างกันด้วย

เนื่องจากภาวะทางสังคมปัจจุบันได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว หรือกล่าวได้ว่าในยุคปัจจุบันนี้เป็นยุคข่าวสารหรือยุคโลกาภิวัตน์ กล่าวคือ ปัจจุบันเทคโนโลยีการสื่อสารมีประสิทธิภาพมากที่สุด จนเป็นผลทำให้ประชากรที่อยู่ในแต่ละมุมโลกได้รับข้อมูลข่าวสารในเวลาเดียวกันและสามารถเรียนรู้พฤติกรรมของสมาชิกในสังคมซึ่งกันและกันได้อย่างรวดเร็ว ดังนั้นการคิดตัดสินใจจึงเป็นผลจากค่านิยมความเจริญทางด้านวัตถุ กลุ่มเพื่อนผลประโยชน์และอื่น ๆ ซึ่งอาจมากกว่าปัจจัยทั้ง 4 ประการดังที่กล่าวมาแล้วก็ได้ (ศิริ ฮามสุโพธิ์, 2543 : 73)

5. การยกระดับและการปฏิบัติตนเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิต

มนุษย์เรามีความต้องการที่จะให้ตนเองเจริญก้าวหน้า ดังนั้นทุกคนจึงต้องพยายามพัฒนาตนเอง เพื่อให้มีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดียิ่งขึ้น มีการคำนึงถึงสิ่งแวดล้อมธรรมชาติและมลภาวะที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงรูปแบบของการดำเนินชีวิต การเปลี่ยนแปลงทางด้านวัฒนธรรมทำให้มนุษย์มีรสนิยมสูงขึ้น ประารถนาสิ่งที่ดีขึ้นหรือดีที่สุดในความสามารถที่จะทำตัวเองให้เข้ากับบุคคลอื่นให้ได้และเป็นที่รักใคร่ชอบพอกแก่ทุก ๆ คน การพัฒนาตนเองเป็นทั้งการพัฒนาความรู้ ทักษะและพฤติกรรม เพื่อไปสู่การพัฒนาทัศนคติ แรงจูงใจและอุปนิสัยเพื่อค้นหาตนเอง รวมถึงการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมไปตามสิ่งแวดล้อมที่เปลี่ยนไป การพัฒนาตนเองอาจเป็นการพัฒนาที่จิตใจของตนเองหรือพัฒนาไปสู่ความสำเร็จในชีวิต ทำให้มีคุณภาพชีวิต ความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นตามที่ใจปรารถนา ซึ่งการพัฒนาตนเองเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตได้มีนักวิชาการและผู้ทรงความรู้ได้อธิบายไว้ ดังนี้

ซินโอสถ หัสบำเรอ (2525 : 5) ได้กล่าวไว้ว่า การที่บุคคล ครอบครัวจะมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นอยู่กับ การปฏิบัติตนให้เกิดผลสัมฤทธิ์ เป็นเรื่อง ที่ทุกคนพึงกระทำบุคคลที่มีความรู้ ประพฤติดีจนประสบผลสำเร็จในหน้าที่การงาน ชีวิตส่วนตัวและครอบครัว มีหลักปฏิบัติ 3 ประการ คือ

1. การปฏิบัติตนให้มีสุขภาพร่างกายแข็งแรงดี คือจะต้องรู้จักบำรุงรักษาสุขภาพอนามัยให้แข็งแรง ปราศจากโรคภัยไข้เจ็บ สามารถประกอบสัมมาอาชีพให้บังเกิดผลดีต่อตนเอง ครอบครัว และสังคม

2. การมีความรู้ความสามารถและสติปัญญาดี คือจะต้องรู้จักใฝ่หาความรู้เพื่อพัฒนาสติปัญญาตนเองให้มีความรู้ความสามารถ สร้างสรรค์ พัฒนาและแก้ปัญหาตามสถานการณ์ที่เกิดขึ้นได้

3. การมีคุณธรรมประจำใจ คือจะต้องเป็นบุคคลที่มีจิตสำนึกในความรับผิดชอบ ชั่วดี มีความซื่อสัตย์สุจริต มีความเมตตา กรุณา เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ยึดมั่นในหลักศาสนาและความยุติธรรม

ศิริ ฮามสุโพธิ์ (2543 : 76) ได้อธิบายไว้ว่า บุคคลที่ประสบความสำเร็จในชีวิตด้านต่าง ๆ หรือสามารถยกระดับและปฏิบัติตนเพื่อคุณภาพชีวิตที่ดีได้นั้นส่วนใหญ่จะมีลักษณะ 3 ประการ คือ

1. มีความเชื่อมั่นในอำนาจของตน เช่น สติปัญญา ความสามารถ พลังกาย พลังใจ การพุดจูงใจคน แนวคิดหรืออุดมการณ์ของตน เป็นต้น

2. มีแรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์ หรือมีเอกลักษณ์แห่งตน เป็นบุคคลที่มีจุดยืน หรือมีอุดมการณ์แน่นอน เป็นตัวของตัวเอง มีความทะเยอทะยานสูง รักความก้าวหน้าหรือเกียรติยศ ชื่อเสียง ต้องการให้ตนเองเป็นที่ยอมรับของสังคม

3. มุ่งประโยชน์ส่วนรวมในอนาคต หรือมองการณ์ไกล เป็นคนที่มีมุ่งมั่นทำประโยชน์เพื่อลูกหลานหรือสังคมส่วนรวม เป็นคนที่ไม่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตนมากเกินไป ชอบใช้วิธีการประชาธิปไตยหรือวิธีการทำงานเป็นกลุ่ม คณะและทำเพื่อนงานเป็นหลัก

ดังนั้นบรรณานุกรมของนักวิชาการดังกล่าว เกี่ยวกับการยกระดับและการปฏิบัติตนเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต กล่าวสรุปได้ว่าแต่ละคนควรปฏิบัติตนและตัดสินใจวางแผนชีวิตให้เหมาะสมกับบริบทของตนเองตามสภาพและสถานการณ์ ดังนี้

1. การพัฒนาคุณภาพชีวิตทางด้านร่างกาย ได้แก่ การให้ความสำคัญกับสุขภาพ การออกกำลังกายอย่างสม่ำเสมอ บริโภคอาหารอย่างถูกสุขลักษณะ เป็นการการพัฒนาให้ร่างกายมีความแข็งแรง สมส่วนและไม่มีโรคภัยไข้เจ็บ

2. การพัฒนาคุณภาพชีวิตทางด้านอารมณ์ ได้แก่ การสร้างเสริมสุขภาพจิตใจที่ดี รู้จักควบคุมอารมณ์ โดยการพัฒนาทางจิตใต้จิตด้วยการให้ทาน การฝึกสมาธิ การทำงานอดิเรกที่ชื่นชอบ การเข้าร่วมกิจกรรมสันทนาการ การผ่อนคลายด้วยการฟังเพลง การพักผ่อน การท่องเที่ยว เป็นต้น

3. การพัฒนาคุณภาพชีวิตทางด้านสังคม เป็นการสร้างความยอมรับและยกย่องจากสังคม ได้แก่ การเข้าร่วมกิจกรรมกับสังคม หรือหน่วยงานต่าง ๆ ใช้เวลาว่างบำเพ็ญประโยชน์ เพื่อชุมชน ให้ความร่วมมือกับสังคมในด้านต่าง ๆ ทั้งด้านสิ่งแวดล้อมและการปฏิบัติตนโดยยึดหลักของกฎหมาย และคุณธรรม จริยธรรม

4. การพัฒนาคุณภาพชีวิตทางด้านสติปัญญา เป็นการเพิ่มทักษะทางด้านความรู้ให้กับตนเอง ได้แก่ การอ่านหนังสือ การเข้ารับการศึกษาอบรมเพิ่มพูนความรู้ด้านต่างๆ การศึกษาข้อมูลสารสนเทศจากสื่อต่าง ๆ การสังเกตและติดตามการเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อม เป็นต้น

การพัฒนาคุณภาพชีวิตของบุคคลจะต้องเริ่มต้นด้วยตัวเอง เปิดใจยอมรับกับการพัฒนาตนเองพัฒนาคุณภาพชีวิต ต้องมีความพร้อมสำหรับการศึกษาเรียนรู้และการเปลี่ยนแปลง แล้วจะทำให้บุคคลนั้นสามารถใช้ชีวิตร่วมกับคนอื่น ๆ ในสังคมได้อย่างมีความสุข

ความสำคัญของการพัฒนาคุณภาพชีวิต

คุณภาพชีวิตเป็นเรื่องสำคัญมากของบุคคลและสังคมในปัจจุบันอย่างยิ่ง ทั้งนี้เพราะผู้ที่มีคุณภาพชีวิตที่ดีจะส่งผลให้ตนเอง ครอบครัวและสังคมมีความสุข ประเทศชาติจะเกิดการพัฒนามีความเจริญก้าวหน้าและรุ่งเรือง ตรงกันข้ามถ้าหากประชากรในประเทศมีคุณภาพชีวิตที่ขาดแคลนและย่ำแย่ก็จะส่งผลให้ประเทศชาติขาดความเจริญและด้อยการพัฒนา นิคาร์ตัน ศิลปะเดซ (2539 : 67) ได้กล่าวถึงความสำคัญของการมีคุณภาพชีวิตที่ดีไว้ ดังนี้

1. บุคคลจะมีการดำรงชีวิตในแนวทางที่ดี และใช้วิธีการอันชอบธรรมในการสนองตอบความต้องการในด้านต่าง ๆ ของตน โดยไม่ก่อความเดือดร้อนแก่ตนเองและผู้อื่น
2. บุคคลจะมีการสร้างสรรค์และพัฒนา คิดปรับปรุงตนเอง ชุมชนสังคม และสิ่งแวดล้อมให้ดีขึ้นอยู่เสมอ
3. บุคคลจะใช้ปัญญา เหตุผลและวิธีการแห่งสันติในการแก้ปัญหาต่าง ๆ
4. บุคคลจะมีการยอมรับในคุณค่าและความสำคัญของตนเอง ผู้อื่น สังคมและสิ่งแวดล้อม ทำให้การอยู่ร่วมกันในสังคมมีความสุข ปัญหาและความขัดแย้งจะน้อย
5. บุคคลจะเป็นพื้นฐานของครอบครัวและสังคมที่มีความสุข มีความเจริญก้าวหน้า และมีเสถียรภาพ ความปลอดภัย ความเป็นปึกแผ่นมั่นคงและมีความเป็นระเบียบเรียบร้อย

นงเยาว์ อรุณศิริวงศ์ (2556 : 8) ได้อธิบายว่า การพัฒนาคุณภาพชีวิตมีความสำคัญหลายประการ ดังนี้

1. ความปรารถนาอันสูงสุดของมนุษย์ คือการมีคุณภาพชีวิตที่ดี ดังนั้นแต่ละบุคคลจึงพยายามที่จะพัฒนาตนเองและสังคมไปสู่เป้าหมายที่ปรารถนา ไม่ว่าจะเป็นด้านการศึกษา การมีอาชีพ มีรายได้ มีคุณธรรมและจริยธรรม รวมถึงการรู้จักการบริหารตนเอง ซึ่งหากทุกคนสามารถปฏิบัติได้เช่นนี้ก็เท่ากับว่าสามารถช่วยยกระดับทั้งของตนเองและของสังคมให้มีคุณค่า มีความเจริญงอกงาม พัฒนาไปสู่สังคมอุดมคติ ปัญหาต่าง ๆ ในสังคมจะลดลงหรือหมดไป เช่น ปัญหาครอบครัว ปัญหาเศรษฐกิจ ปัญหาอาชญากรรม ปัญหามลภาวะเป็นพิษ เป็นต้น

2. ในยุคโลกาภิวัตน์ที่มีการแข่งขันทางด้านเศรษฐกิจอย่างรุนแรง หน่วยงานและองค์กรต่าง ๆ ต้องมีขีดความสามารถในการดำเนินงาน ซึ่งขีดความสามารถในการดำเนินงานจะเพิ่มขึ้นได้ ต้องอาศัยความอยู่ดีมีสุขของบุคลากร การที่บุคลากรไม่ต้องมีความห่วงกังวลกับชีวิตส่วนตัว มี

ความสบายใจจะทำให้ทำงานด้วยความทุ่มเททั้งกำลังกายและกำลังสมอง ส่งผลให้ผลผลิตที่เกิดขึ้นมีคุณภาพ เกิดประสิทธิภาพและประสิทธิผลในการทำงานตามไปด้วย

3. คุณภาพชีวิตที่ดีเป็นสิ่งสำคัญและเป็นจุดหมายปลายทางของบุคคล ชุมชนและประเทศชาติโดยรวม หากประเทศใดที่ประชาชนมีความเป็นอยู่ที่ดีจะสามารถพัฒนาประเทศให้เจริญก้าวหน้าได้ทัดเทียมกับอารยประเทศได้ ดังนั้นประเทศต่าง ๆ จึงให้ความสำคัญพยายามอย่างเต็มที่ในการที่จะพัฒนาและปรับปรุงคุณภาพชีวิตของประชาชนให้สูงขึ้นจนถึงระดับมาตรฐานสังคมที่ต้องการ โดยจะเห็นได้จากนโยบายของรัฐบาลแต่ละประเทศกำหนดให้การพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนเป็นยุทธศาสตร์หนึ่งในการขับเคลื่อนการพัฒนาประเทศ

จากที่กล่าวมาข้างต้นสามารถสรุปได้ว่าการพัฒนาคุณภาพชีวิตมีความสำคัญต่อบุคคล สังคมและประเทศชาติ ดังนี้

1. **ความสำคัญระดับตนเองและครอบครัว** คือ การมีร่างกายแข็งแรงสมบูรณ์ สุขภาพอนามัยดี ไม่เจ็บป่วยทำให้ประหยัดค่าใช้จ่ายส่วนตนและสามารถประกอบอาชีพทำการงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ ทำให้ชีวิตความเป็นอยู่ดี ครอบครัวอบอุ่น ไม่มีปัญหา

2. **ความสำคัญระดับสังคมและประเทศชาติ** เมื่อประชากรในสังคมมีคุณภาพชีวิตที่ดีย่อมทำให้คุณภาพชีวิตในสังคมและประเทศดีขึ้นด้วย แต่ทั้งนี้รัฐบาลจะต้องมีนโยบายที่จะเอื้อต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชากรด้วย เช่น ด้านการศึกษา สภาพแวดล้อม การประกอบอาชีพ รายได้ของประชากร เป็นต้น

เป้าหมายของการพัฒนาคุณภาพชีวิต

ประเทศไทยได้ให้ความสนใจการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชากรมาอย่างต่อเนื่อง กระทั่งในปัจจุบันได้กำหนดคุณภาพชีวิตให้เป็นเป้าหมายสูงสุดของการพัฒนาประเทศ ดังนั้นเป้าหมายของการพัฒนาทุกด้านไม่ว่าจะเป็นด้านสังคม เศรษฐกิจ การปกครอง การสาธารณสุข ฯลฯ ล้วนมุ่งไปสู่การมีคุณภาพหรือชีวิตที่ดีของมนุษย์ในสังคม คุณภาพชีวิตเป็นสิ่งที่มนุษย์สามารถกำหนดสร้างเกณฑ์มาตรฐาน เพื่อให้มีคุณภาพชีวิตที่ดีได้และเพื่อให้พัฒนาตนเองและสังคมไปสู่เป้าหมายของแต่ละคนและสังคม นอกจากนี้ยังช่วยลดปัญหาต่าง ๆ ในสังคม แต่คุณภาพชีวิตในการยอมรับของสังคม แต่ละสังคมจะแตกต่างกัน บางคนอาจมองคุณภาพชีวิตเพียงเรื่องเดียว แต่บางคนอาจมองในหลาย ๆ เรื่องซึ่งจะขึ้นอยู่กับการรับรู้และประสบการณ์ (บุญมา พงษ์โหมด, 2553 : 21) โดยประชากรจะมีคุณภาพหรือมีคุณลักษณะที่พึงประสงค์ ดังนี้

แบตเตน (Batten, อ้างถึงใน สัญญา สัญญาวิวัฒน์, 2514 : 38) อธิบายถึงลักษณะของคนที่ดีจริยซึ่งเป็นประชากรที่มีคุณภาพไว้ 5 ประการ คือ

1. เป็นคนที่รู้จักใช้ความคิดอย่างมีจุดหมายปลายทางได้
2. เป็นคนที่สามารถคาดการณ์ล่วงหน้าได้
3. เป็นคนที่สามารถดำเนินกิจการที่ยุ่งยากและสลับซับซ้อนได้
4. เป็นคนที่ยินดีจะรับฟัง ทำความเข้าใจความคิดเห็นและความสนใจของผู้อื่นได้
5. เป็นคนที่มีความชำนาญในการติดต่อสัมพันธ์กับผู้อื่นเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ของตน

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2514 : 55) ได้ให้ความคิดเห็นเพิ่มเติมเกี่ยวกับลักษณะประชากรที่มีคุณภาพเพิ่มเติมอีกว่า นอกจากจะมีคุณลักษณะทั้ง 5 ข้างต้นแล้ว ควรมีคุณสมบัติพื้นฐานสำคัญ คือมีความรับผิดชอบ มีความสม่ำเสมอ มีความเชื่อมั่นในตนเอง รู้จักการพึ่งพาตนเองและมีความซื่อสัตย์เพิ่มเติมอีกด้วย

นิศารัตน์ ศิลปะเดช (2539 : 67) ได้กล่าวถึงคุณลักษณะของบุคคลที่พึงประสงค์ไว้ 6 ประการ ดังต่อไปนี้

1. บุคคลสามารถช่วยตนเองได้เพื่อบรรลุถึงความจำเป็นพื้นฐาน
2. บุคคลที่มีความจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ และเห็นด้วยกับการปกครองระบอบประชาธิปไตย
3. บุคคลรักความยุติธรรม ความเสมอภาค เคารพและรู้จักใช้สิทธิเสรีภาพในขอบเขตที่สังคมเป็นผู้กำหนดในเรื่องต่อไปนี้
 - 3.1 รู้จักใช้เสรีภาพและเคารพสิทธิเสรีภาพและประโยชน์ของผู้อื่นและส่วนรวม
 - 3.2 รู้จักร่วมมือกับผู้อื่นในการทำกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม โดยมีจิตสำนึกรับผิดชอบ คำนึงถึงความทุกข์ยากของผู้อื่น รู้จักเสียสละและบำเพ็ญประโยชน์แก่ส่วนรวมเพื่อความเป็นธรรมในสังคมด้วยความเต็มใจ
4. บุคคลในสังคม
 - 4.1 มีสติปัญญาที่จะศึกษาและไฝหาคำความรู้
 - 4.2 มีความสามารถในการประกอบอาชีพ โดยสามารถวางแผนพัฒนาครอบครัวและอาชีพให้ถูกต้อง
 - 4.3 รู้จักหาความสุข ความพอใจให้แก่ชีวิตในทางที่ถูกที่ควร
 - 4.4 มีสุขภาพสมบูรณ์ทั้งร่างกายและจิตใจ
 - 4.5 มีความขยัน ซื่อสัตย์สุจริต ประหยัด อุตุน มีระเบียบวินัย รู้จักพึ่งตนเอง กตัญญู กตเวที มีความรับผิดชอบ ตรงต่อเวลา มีศรัทธา มีความละเอียดและเกรงกลัวต่อการทำชั่ว มีสติสัมปชัญญะและมีความรู้เกี่ยวกับหลักธรรม
 - 4.6 สามารถรักษาเอกลักษณ์และวัฒนธรรมอันดีงาม

4.7 สามารถพัฒนาเยาวชนในครอบครัวให้สืบทอดเจตนารมณ์และทรัพย์สิน มีภาวะ
ความเป็นผู้นำในด้านการดำรงชีพและอาชีพ เพื่อเป็นกำลังในการพัฒนาสังคมในอนาคต

5. บุคคลมีความรู้และสามารถในการเลือกใช้เทคโนโลยีให้เหมาะสมต่อการประกอบ
อาชีพ การพัฒนาคุณภาพชีวิตและอนุรักษ์ธรรมชาติสิ่งแวดล้อม

6. ประชาชนมีขนาดครอบครัวที่เหมาะสม

ดังที่กล่าวมาข้างต้นอาจสรุปได้ว่า เป้าหมายของการพัฒนาคุณภาพชีวิต คือเป้าหมาย
สูงสุดในการพัฒนาประเทศ เพื่อให้ประชากรในประเทศเป็นผู้มีความรู้ มีความสามารถ มีสมรรถนะ
ทางร่างกายที่ปกติสุข สุขภาพร่างกายแข็งแรงและมีคุณธรรมและสามารถอยู่ร่วมกันกับผู้อื่นได้ นั่นคือ
การพัฒนาคนให้เก่ง ดี มีสุขนั่นเอง

บทสรุป

คุณภาพชีวิตหมายถึง ความรู้สึกที่พึงพอใจของบุคคลอันเกิดจากการได้รับการตอบสนอง
ความต้องการทั้งด้านร่างกาย อารมณ์ สังคม ความคิดและจิตใจ รวมถึงสภาพแวดล้อมที่สมดุลกันทั้ง
ด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง สิ่งแวดล้อม วัฒนธรรม ประเพณี ศาสนาและค่านิยมในสังคมที่ทำให้
ตนเองและสมาชิกในสังคมได้อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ส่วนการพัฒนาคุณภาพชีวิต หมายถึง
กระบวนการเปลี่ยนแปลงความเป็นอยู่ให้เป็นไปในทิศทางที่ดีขึ้นในทุกด้าน เพื่อให้บุคคลแต่ละคน
มีความสุขสมบูรณ์ทั้งด้านร่างกาย จิตใจ อารมณ์และสติปัญญา สามารถปรับตัวเข้ากับสังคมและ
สิ่งแวดล้อมได้ มีระดับความเป็นอยู่ที่ดี มีความผาสุกทั้งทางกายและทางใจ มีความเจริญก้าวหน้า
มีความมั่นคงในชีวิต ซึ่งปัจจุบันสถานการณ์แวดล้อมต่าง ๆ ได้มีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วและ
เหนือความคาดหมาย ไม่ว่าจะเป็นการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม หรือแม้แต่
การเปลี่ยนแปลงทางด้านเทคโนโลยีที่เรียกว่าก้าวไปสู่ยุคโลกาภิวัตน์ จนทำให้มนุษย์เราต้องมา
ปรับปรุงและพัฒนารูปแบบการใช้ชีวิตให้สอดคล้องรองรับกับสถานการณ์ที่จะเกิดขึ้นในอนาคต
ประเทศไทยได้กำหนดแผนงานในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชากรอย่างต่อเนื่อง โดยใช้เกณฑ์
ข้อมูลความจำเป็นพื้นฐาน หรือ จปฐ. ซึ่งเป็นดัชนีชี้วัดคุณภาพชีวิตในเบื้องต้น ดังนั้นเป้าหมายของ
การพัฒนาทุกด้านไม่ว่าจะเป็นด้านสังคม เศรษฐกิจ การปกครอง การสาธารณสุข ฯลฯ ล้วนมุ่งไปสู่
การมีคุณภาพหรือชีวิตที่ดีของมนุษย์ในสังคม คุณภาพชีวิตเป็นสิ่งที่มนุษย์สามารถกำหนดสร้างขึ้นได้
ตามความต้องการ 5 ชั้น ตามแนวคิดเกี่ยวกับความต้องการของมนุษย์ของอับราฮัม มาสโลว์ เพื่อให้มี
คุณภาพชีวิตที่ดีได้และเพื่อให้พัฒนาตนเองและสังคมไปสู่เป้าหมายของแต่ละคนและสังคม
นอกจากนี้ยังช่วยลดปัญหาต่าง ๆ ในสังคม แต่คุณภาพชีวิตในการยอมรับของสังคมแต่ละสังคมจะ

แตกต่างกัน โดยบางคนอาจมองคุณภาพชีวิตเพียงเรื่องเดียว สำหรับบางคนอาจมองในหลาย ๆ เรื่อง ซึ่งจะขึ้นอยู่กับความรู้และประสบการณ์

มนุษย์เรามีความต้องการที่จะให้ตนเองเจริญก้าวหน้า ดังนั้นทุกคนจึงต้องพยายามพัฒนาคุณภาพชีวิตของตนเองเพื่อให้มีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดียิ่งขึ้น มีการคำนึงถึงสิ่งแวดล้อมและมลภาวะที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงรูปแบบของการดำเนินชีวิต การเปลี่ยนแปลงทางด้านวัฒนธรรม ทำให้มนุษย์มีรสนิยมสูงขึ้น ประารถนาสิ่งที่ดีขึ้นหรือดีที่สุด มีความสามารถที่จะทำตัวเองให้เข้ากับบุคคลอื่นให้ได้ และเป็นที่ยอมรับใคร่ชอบพอกันทุก ๆ คน การพัฒนาตนเองเป็นทั้งการพัฒนาความรู้ ทักษะและพฤติกรรม ไปสู่การพัฒนาทัศนคติ แรงจูงใจและอุปนิสัยเพื่อค้นหาตนเอง รวมถึงการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมไปตามสิ่งแวดล้อมที่เปลี่ยนไป การพัฒนาตนเองอาจเป็นการพัฒนาที่จิตใจของตนเอง หรือพัฒนาไปสู่ความสำเร็จในชีวิต ทำให้มีคุณภาพชีวิตที่สมบูรณ์ มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นตามที่ใจปรารถนา

แบบฝึกหัดบทที่ 5

คำชี้แจง : คำถามแบ่งออกเป็นสองตอน

ตอนที่ 1 เป็นแบบปรนัย :

จงเลือกคำตอบที่ถูกต้องที่สุดเพียงข้อเดียวโดยทำเครื่องหมาย X ลงบนข้อที่ท่านเลือก

1. ข้อใดกล่าวถึง “คุณภาพชีวิต” ได้ดีที่สุด
 - ก. คือปัจจัย 4 ของการดำรงชีวิต
 - ข. คือสิ่งที่มนุษย์ต้องการที่จะได้รับ
 - ค. คือสิ่งที่มนุษย์ต้องปรับตัวเข้าหา
 - ง. คือเป้าหมายสูงสุดของชีวิต
 - จ. ทุกข้อดีที่สุด
2. องค์การสหประชาชาติได้ให้ความหมายของ “คุณภาพชีวิต” ไว้อย่างไร
 - ก. ความพึงพอใจที่ประกอบไปด้วย เศรษฐกิจ การเมือง สังคม ธรรมชาติสิ่งแวดล้อม
 - ข. องค์ประกอบทั้งหลายที่ให้ความพอใจแก่บุคคลทั้งด้านร่างกายและจิตใจ
 - ค. คุณภาพชีวิตเป็นเรื่องสลับซับซ้อนเพราะเป็นเรื่องความพึงพอใจ
 - ง. ความรู้สึกอยู่อย่างพึงพอใจ มีความสุข มีความพอใจ
 - จ. ความสามารถในการสร้างสรรค์ ความมีศักดิ์ศรี
3. การสร้างครอบครัวให้มีคุณภาพ “ควรเน้น” ด้านใดเป็นสำคัญ
 - ก. ความรัก และความพร้อมส่วนบุคคล
 - ข. การศึกษา และภูมิหลังของครอบครัว
 - ค. การเลือกคู่ครอง และการมีบุตร
 - ง. ศาสนา และญาติพี่น้อง
 - จ. ความเหมาะสมด้านฐานะ และความเป็นอยู่
4. การพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชากรในระดับประเทศข้อใดสำคัญที่สุด
 - ก. การพัฒนาระดับบุคคล
 - ข. การพัฒนาระดับครอบครัว
 - ค. นโยบายของรัฐ
 - ง. การเปลี่ยนแปลงของสังคม
 - จ. ความเจริญด้านเทคโนโลยี
5. ข้อมูล จปฐ. คืออะไร
 - ก. ข้อมูลในระดับครัวเรือน
 - ข. ข้อมูลในระดับชุมชน
 - ค. ข้อมูลในระดับจังหวัด
 - ง. ข้อมูลในระดับประเทศ
 - จ. ไม่มีข้อใดถูก
6. ข้อใด “ไม่ใช่” การตัดสินใจที่มีผลกระทบต่อคุณภาพชีวิต
 - ก. การเลือกคู่ครอง
 - ข. การสมรสและการมีบุตร
 - ค. การย้ายถิ่นฐาน
 - ง. การปฏิบัติตนต่อสังคม
 - จ. การวางแผนครอบครัวสำหรับอนาคต

เอกสารอ้างอิง

- ก่อ สวัสดิ์พาณิชย์. (2519). **ประชากรศึกษา**. กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช.
- กรมการพัฒนาชุมชน, กระทรวงมหาดไทย. (2555). **รายงานคุณภาพชีวิตของคนไทยในชนบท**.
คณะกรรมการอำนวยการงานพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชน (พชช.), กรุงเทพฯ :
อรุณการพิมพ์.
- ชินโอสถ หัสบำเรอ. (2525). **กลวิธีพัฒนาจิตใจตามแนวพุทธศาสนา**. กรุงเทพฯ : กรมชีวนามัย
กระทรวงสาธารณสุข.
- ณรงค์ เทียนส่อง. (2519). **ประชากรศึกษา**. กรุงเทพฯ : พิมพ์ลักษณ์.
- นิพนธ์ คันธเสวี. (2525). **คุณภาพชีวิตสำหรับสังคมไทย ในเอกสารประกอบการสัมมนาระดับชาติ
เรื่อง ภาวะสังคมไทย**. ระหว่างวันที่ 19-21 เมษายน 2525, ณ โรงแรมสยามเนเชอรัลรีซอร์ท.
กรุงเทพฯ, 2525 (21 หน้า)
- นิศารัตน์ ศิลปะเดชะ. (2539). **ประชากรกับการพัฒนาคุณภาพชีวิต**. กรุงเทพฯ : พิมพ์ลักษณ์.
- นงเยาว์ ธาราศรีสุทธิ. (2523). **ประชากรศึกษา**. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- นงเยาว์ อรุณศิริวงศ์. (2556). **การพัฒนาคุณภาพชีวิต**. ในเอกสารการสอนชุดวิชาการจัดการ
ทรัพยากรมนุษย์. พิมพ์ครั้งที่ 11, นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- บุญมา พงษ์ไหมด. (2553). **การพัฒนาคุณภาพชีวิต**. เอกสารประกอบการสอน
คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏราชชนครินทร์.
- พนิชฐา พานิชชีวะกุล และจันทร์เพ็ญ ประดับมุข. (2547). **รายงานการวิจัยเรื่องคุณภาพชีวิต
ของเกษตรกรอีสาน : มุมมองจากประชาชน**. คณะพยาบาลศาสตร์
มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- พรทิพา นิโรจน์. (2551). **คุณภาพชีวิตและความมั่นคงของมนุษย์**. เอกสารประกอบการสอน
คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี.
- มณีมัย ทองอยู่ (บรรณาธิการ). (2547). **แนวคิดและวิธีวิทยาในการศึกษาสังคมชนบท**. ขอนแก่น :
คลังนานาวิทยา.
- ยุพา อุดมศักดิ์. (2517). **ประชากรศึกษากับคุณภาพชีวิต ในรายงานการสัมมนาประชากรศึกษา
กับการปรับปรุงคุณภาพชีวิต**. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2546) **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2542**. พิมพ์ครั้งที่ 6,
กรุงเทพฯ : อักษรเจริญทัศน์.
- ศิริ ฮามสุโพธิ์. (2543). **ประชากรกับการพัฒนาคุณภาพชีวิต**. กรุงเทพฯ : โอเอสพริ้นติ้ง.

- สถาบันวิจัยประชากรและสังคม, มหาวิทยาลัยมหิดล. (2553). เอกสารรายงานการศึกษาโครงการพัฒนาระบบเงินเดือน ค่าตอบแทน สิ่งจูงใจและคุณภาพชีวิตข้าราชการ : การศึกษาเพื่อพัฒนาเกณฑ์มาตรฐานตัวชี้วัดคุณภาพชีวิตข้าราชการเสนอต่อสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาข้าราชการพลเรือน (ก.พ.). นครปฐม : (เอกสารอัดสำเนา)
- สัญญา สัญญาวิวัฒน์. (2514). การพัฒนาคุณภาพชีวิตประชากรไทย. กรุงเทพฯ : แพร์พิทยา.
- สุภางค์ จันทวานิช, วรณี ไทยานันท์. (2539). การพัฒนาเครื่องชี้วัดคุณภาพชีวิต และสังคมไทย. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- สุทิพย์ อากาศโร (อบอุ้น) และคณะ. (2553). **ตัวชี้วัดความสุข : กลยุทธ์การสร้างและการใช้ เพื่อชุมชนเป็นสุข.** กรุงเทพฯ : สถาบันเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข.
- A. Campbell. (1972). **Aspiration Satisfaction and Fulfillment.** In A Campbell and P.E. Converse (eds.) The human Meaning of Social Change. San Diego, California.
- Allan K. Kondo. (1985). **Population and Quality of Life.** In training in population Education in the Pacific. New York : Oxford University Press.
- Nicholas Bennett. (1975). **Population Growth, Individual Demographic and the Quality of life.** In A Source book on Population Education. Rochester : New York.
- R.C. Sharma. (1988). **The Meaning of Quality of Life, In Population, Resources, Environment and Quality of Life.** The Guilford Press : New York.
- U.N., United Nation. (1995). **Quality of Life in the ESCAP Region.** New York. USA.
- UNESCO. (1978). **Indicator of Environmental Quality and Quality of Life Research and Social Science.** ในพรทิพา นิโรจน์. (2551). **คุณภาพชีวิตและความมั่นคงของมนุษย์.** เอกสารประกอบการสอน คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี.
- UNESCO. (1981). **Quality of Life : An Orientation of Population Education.** ในพรทิพา นิโรจน์. (2551). **คุณภาพชีวิตและความมั่นคงของมนุษย์.** เอกสารประกอบการสอนคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี.
- UNESCO. (1981). **Quality of Life : Problems of Assessment and Measurement Socio-economic studies.** ในพรทิพา นิโรจน์. (2551). **คุณภาพชีวิตและความมั่นคงของมนุษย์.** เอกสารประกอบการสอนคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี.

WHO, WHOQOL. (1995). Group Program on Mental Health Division of Mental Health and Prevention of Sub-stance Abuse Health Organization Measuring Quality of Life. Profits. McGraw-Hill, inc.

แผนบริหารการสอนประจำบทที่ 6

เนื้อหาประจำบท

บทที่ 6 ความมั่นคงของมนุษย์

แนวคิดความมั่นคงของมนุษย์

ความหมายของความมั่นคงของมนุษย์

ลักษณะความมั่นคงของมนุษย์

องค์ประกอบของความมั่นคงของมนุษย์

ความมั่นคงของมนุษย์ในประเทศไทยและเครื่องชี้วัดสถานะสังคม

บทสรุป

จุดประสงค์เชิงพฤติกรรม

1. เพื่อให้ผู้เรียนรู้และเข้าใจแนวคิดและความเป็นมาเกี่ยวกับความมั่นคงของมนุษย์
2. เพื่อให้ผู้เรียนรู้และเข้าใจความหมายของความมั่นคงของมนุษย์
3. เพื่อให้ผู้เรียนสามารถอธิบายลักษณะและองค์ประกอบของความมั่นคงของมนุษย์ได้

กิจกรรมการเรียนการสอนประจำบท

1. ผู้สอนบรรยายและอภิปรายเกี่ยวกับแนวคิด ความหมาย ลักษณะ องค์ประกอบของความมั่นคงของมนุษย์โดยใช้เครื่องคอมพิวเตอร์และเครื่องฉายภาพมัลติมีเดีย
2. ให้ผู้เรียนศึกษาเอกสารประกอบการสอนเรื่องความมั่นคงของมนุษย์
3. ให้ผู้เรียนจับคู่ 2 คน เพื่อทำกิจกรรมกลุ่มอธิบายประกอบการซักถามและทำความเข้าใจเกี่ยวกับสถานการณ์ความมั่นคงและไม่มั่นคงของมนุษย์ในประเทศไทย
4. ให้นักศึกษาทำแบบฝึกหัดบทที่ 6

สื่อการเรียนการสอน

1. เอกสารประกอบการสอน เรื่องความมั่นคงของมนุษย์
2. เครื่องคอมพิวเตอร์และเครื่องฉายภาพมัลติมีเดีย
3. สื่อ อินเทอร์เน็ต
4. บัตรคำ
5. แบบฝึกหัดบทที่ 6

การวัดผลและประเมินผล

1. ซักถามความรู้ความเข้าใจ
2. สังเกตจากการมีส่วนร่วมและการนำเสนอหน้าชั้นเรียน
3. ประเมินจากแบบฝึกหัด
4. ประเมินจากการสอบปลายภาค

บทที่ 6

ความมั่นคงของมนุษย์

แนวคิดความมั่นคงของมนุษย์เกิดขึ้นจากแรงผลักดันของกระแสโลกในยุคโลกาภิวัตน์ ซึ่งมีที่มาจาก 2 แหล่ง คือมาจากประเทศทางตะวันตกเกิดจากการริเริ่มของประเทศแคนาดาและประเทศนอร์เวย์ที่ได้ทำการลงนามในปฏิญญาไลเอิน (lysoen declaration) เมื่อปีพ.ศ.2541 เพื่อที่จะตกลงทำงานร่วมกัน โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อส่งเสริมความมั่นคงของมนุษย์ สิทธิมนุษยชน ส่งเสริมกฎหมายด้านมนุษยธรรมให้เข้มแข็งมากขึ้น ป้องกันการขัดแย้งและสนับสนุนระบอบประชาธิปไตยกับระบบธรรมาภิบาล ส่วนแหล่งที่สองมาจากองค์การสหประชาชาติ (U.N.) ซึ่งได้จัดตั้ง คณะกรรมาธิการด้านความมั่นคงของมนุษย์ (the commuission on human security-CHS) มีการจัดประชุมรับฟังความคิดเห็นจากเวทีสาธารณะมาแล้ว 4 ครั้ง โดยครั้งสุดท้าย จัดขึ้นที่ประเทศไทยเมื่อเดือนธันวาคม พ.ศ.2545 (พรทิพา นิโรจน์, 2551 : 46) มีวัตถุประสงค์สำคัญ 3 ประการ คือ

1. เพื่อส่งเสริมความรู้ความเข้าใจ การมีส่วนร่วมและการสนับสนุนของสาธารณชนในเรื่องของความมั่นคงของมนุษย์ให้เป็นเครื่องมือในการกำหนดนโยบาย
2. เพื่อพัฒนาแนวความคิดด้านความมั่นคงของมนุษย์ในฐานะที่เป็นเครื่องมือปฏิบัติการในการกำหนดนโยบายและการดำเนินงานตามนโยบาย
3. เพื่อเสนอแผนปฏิบัติที่เป็นรูปธรรม เพื่อชี้ให้เห็นถึงภัยคุกคามที่วิกฤตและแพร่กระจาย อันส่งผลต่อความมั่นคงของมนุษย์

ดังนั้นการศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับความมั่นคงของมนุษย์จึงมีความน่าสนใจเป็นอย่างยิ่ง สำหรับการสร้างบรรทัดฐานที่สำคัญในการพัฒนาคุณภาพชีวิต

แนวคิดความมั่นคงของมนุษย์

แนวคิดเรื่องความมั่นคงมนุษย์ เป็นแนวคิดใหม่ที่ได้รับอิทธิพลจากการที่ได้มีการเสนอเป็นระเบียบวาระโลก เกิดขึ้นในช่วงต้นทศวรรษ 1990 หลังสิ้นสุดสงครามเย็นช่วงที่ความขัดแย้งและความตึงเครียดทางการเมืองลดลง คำว่า ความมั่นคง เป็นส่วนหนึ่งของความพยายามที่จะให้มีการปรับเปลี่ยนความสนใจจากเรื่องความมั่นคงแห่งรัฐไปสู่ความมั่นคงของปัจเจกบุคคลและมุ่งเน้นจุดสนใจในการพัฒนาไปที่การบรรเทาความเสี่ยงและป้องกันภัยพิบัติต่าง ๆ อย่างไม่รู้ก็ตามแนวคิดความมั่นคงมนุษย์ถูกกล่าวถึงครั้งแรกในรายงานการพัฒนามนุษย์ที่ตีพิมพ์และเผยแพร่เมื่อปีค.ศ.1994 โดยในรายงานการพัฒนามนุษย์ 1994 ของแผนงานพัฒนาองค์การสหประชาชาติ ซึ่งมีอิทธิพลในการ

พัฒนาประเทศต่าง ๆ ได้ระดับหนึ่ง และยังได้กล่าวถึงความมั่นคงในแง่ของเสรีภาพจากความหวาดกลัว (freedom from fear) และเสรีภาพจากความต้องการ (freedom from want) ซึ่งถือว่าเป็นประเด็นสำคัญที่นิยมใช้มากเมื่อกล่าวถึงความมั่นคงของมนุษย์ และจากประโยคสำคัญที่กล่าวว่า “The search for human security lies in development not in arms.” ซึ่งแนวคิดคิดนี้มีสาระสำคัญสองประเด็น คืออิสรภาพจากความหวาดกลัวและอิสรภาพจากความขาดแคลน รายงานฉบับนี้ถือเป็นความพยายามครั้งสำคัญที่จะให้คำจำกัดความของความมั่นคง เพราะในความหมายเดิมมักหมายถึงความมั่นคงของชาติ อันประกอบด้วยรัฐและดินแดนมาเป็นความมั่นคงของประชาชน ซึ่งเป็นพื้นฐานของชาติ ต่อจากนี้ควรจะเสนอเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงแนวคิดจากความมั่นคงทางแสนยานุภาพแนวรัฐและดินแดนไปสู่ความมั่นคงทางการพัฒนา สุดท้ายได้สรุปความต้องการเรื่องความมั่นคงของคนส่วนใหญ่ในปัจจุบันว่า ประกอบด้วยความมั่นคงด้านการทำงานอาชีพ ความมั่นคงด้านสุขภาพ ความมั่นคงด้านสิ่งแวดล้อมและความมั่นคงจากอาชญากรรมและยังอธิบายเพิ่มเติมว่า ความรู้สึกไม่มั่นคงในชีวิตของคนส่วนใหญ่เกิดจากความกังวลที่มีในชีวิตประจำวันมากกว่าความกังวลต่อสิ่งที่จะเกิดในอนาคตและปีค.ศ.1999 หลังจากเกิดวิกฤตเศรษฐกิจของเอเชียที่ส่งผลกระทบต่อทั่วโลก รายงานการพัฒนามนุษย์ 1999 ของสำนักงานโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ (UNPD) จึงได้กล่าวถึงความมั่นคงของมนุษย์อีกครั้ง และในรายงานชิ้นนี้ยังได้มีการกล่าวถึงความไม่มั่นคงของมนุษย์ที่ส่งผลกระทบต่อเชิงลบจากระบบการของโลกาภิวัตน์ ซึ่งจำแนกออกได้เป็น 7 ประการ ได้แก่ (วรวิฑูมิ โรมรัตน์พันธ์, 2554 : 2-3)

1. ความผันผวนทางการเงินและความไม่มั่นคงทางเศรษฐกิจ
2. ความไม่มั่นคงทางอาชีพและรายได้
3. ความไม่มั่นคงทางสุขภาพ
4. ความไม่มั่นคงทางวัฒนธรรม
5. ความไม่มั่นคงส่วนบุคคล เช่น การเผชิญกับอาชญากรรม การค้ายาเสพติดและการค้ามนุษย์
6. ความไม่มั่นคงทางสิ่งแวดล้อม
7. ความไม่มั่นคงทางการเมืองและชุมชน ได้แก่ ความตึงเครียดทางสังคมในรูปแบบของสงคราม ทั้งระหว่างประเทศและสงครามกลางเมือง อันส่งผลกระทบต่อเสถียรภาพทางการเมืองและความเป็นปึกแผ่นของชุมชน

ในขณะที่รายงานการพัฒนามนุษย์ ค.ศ.2000 ที่ใช้ชื่อว่า “สิทธิมนุษยชนกับการพัฒนามนุษย์ เพื่อเสรีภาพและความเป็นปึกแผ่น (solidarity)” ในรายงานนี้ถือเป็นการเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างสิทธิมนุษยชน การพัฒนามนุษย์และความมั่นคงของมนุษย์เข้าด้วยกัน โดยมีความเห็นว่าสิทธิมนุษยชนและการพัฒนามนุษย์ มีวิสัยทัศน์และจุดประสงค์ร่วมกัน ได้แก่ การสร้างความมั่นคง

แก่เสรีภาพ การกินดีอยู่ดีและศักดิ์ศรีของมนุษย์ทุกคนทั่วโลก โดยได้จำแนกความมั่นคงทางเสรีภาพออกเป็น 7 ประการ ได้แก่

1. เสรีภาพจากการกีดกัน
2. เสรีภาพจากความต้องการ
3. เสรีภาพในการพัฒนาและการประจักษ์ในศักยภาพแห่งตน
4. เสรีภาพจากความหวาดกลัว เช่น ภัยคุกคามต่อความมั่นคงของบุคคล
5. เสรีภาพจากความอยุติธรรมและการละเมิดการปกครองโดยกฎหมาย
6. เสรีภาพทางความคิด การพูดและการรวมกลุ่ม
7. เสรีภาพในการทำงานที่เหมาะสมไม่ถูกขูดรีด

นอกจากนี้สำนักงานโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ ยังได้กล่าวถึงความจำเป็นต่อการพัฒนามนุษย์ที่จะนำไปสู่ความมั่นคงของมนุษย์นั้น ต้องการการมีส่วนร่วมของปัจเจกหรือประชาชนในกระบวนการเปลี่ยนแปลง เพื่อนำไปสู่ความเป็นธรรมและความยั่งยืนในการพัฒนา

องค์การศึกษาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (UNESCO) ได้ตีพิมพ์เอกสารชื่อว่า “Human Security : Approaches and Challenges” เมื่อปีค.ศ.2008 สามารถสรุปแนวคิดเรื่องความมั่นคงมนุษย์ ได้ดังต่อไปนี้ (ท.ทหาร, 2556)

1. เน้นประชาชนเป็นศูนย์กลาง (people-centered) สืบเนื่องจากแนวคิดความมั่นคงของมนุษย์ให้ความสำคัญต่อการปกป้อง (protection) ประชาชนจากความไม่มั่นคงใดๆที่เกิดขึ้น ทั้งจากธรรมชาติและจากการกระทำของมนุษย์ อาทิเช่น ภัยจากสงคราม ภัยจากธรรมชาติ ผลกระทบจากกระบวนการโลกาภิวัตน์ เป็นต้น โดยเน้นการมีส่วนร่วมของประชาชนหรือชุมชนผู้ประสบปัญหาเป็นสำคัญ ด้วยเหตุนี้แนวคิดความมั่นคงมนุษย์จึงให้ความสำคัญต่อเรื่องการเสริมพลังให้กับประชาชนไปพร้อมกัน

2. เกี่ยวข้องกับเรื่องสิทธิมนุษยชน (human rights) ทั้งสิทธิด้านเศรษฐกิจ การเมือง สังคมและวัฒนธรรม เช่น การเข้าถึงบริการด้านการศึกษา บริการด้านสาธารณสุข ที่รวมถึงโอกาสและความเสมอภาคเท่าเทียมกันของประชาชนทุกคนและธรรมาภิบาลของภาครัฐ ฯลฯ

3. มีจุดมุ่งหมายที่จะลดความเสี่ยงและความวิตกกังวลของประชาชน ด้วยการบรรเทาความยากจน การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม การให้ความสำคัญต่อเรื่องคุณธรรมและจริยธรรม การเคารพในความหลากหลายทางเชื้อชาติและวัฒนธรรม (เพื่อลดความขัดแย้ง) ฯลฯ

4. ให้ความสำคัญกับคนด้อยโอกาสในสังคม เพื่อให้สามารถตอบสนองความต้องการพื้นฐาน และมีส่วนร่วมในกระบวนการทั้งทางสังคม เศรษฐกิจและการเมืองที่ส่งผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตของตนได้

กล่าวได้ว่า รายงานเหล่านี้ได้กระตุ้นให้นานาชาติเกิดการอภิปรายอย่างกว้างขวางและจริงจังเกี่ยวกับนโยบายและแนวปฏิบัติในการเร่งรัดให้เกิดการพัฒนาคนตามเป้าหมายการพัฒนาแห่งสหัสวรรษ (millennium development goals) บรรลุผลและมีอิทธิพลกับการพัฒนาคนของประเทศไทยให้มีความก้าวหน้าอย่างต่อเนื่องและประเทศไทยจะสามารถบรรลุเป้าหมายของการพัฒนาแห่งสหัสวรรษได้ตามหรือก่อนกำหนดเวลา (โครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติประจำประเทศไทย, 2552) อีกทั้งรัฐบาลในขณะนั้นยังให้ความสำคัญกับแนวคิดการพัฒนาที่ถือประชาชนเป็นศูนย์กลาง ซึ่งเป็นหลักการของแนวคิดความมั่นคงของมนุษย์เป็นอย่างมาก ดังจะเห็นได้จากการจัดตั้งกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ ตามพระราชบัญญัติปรับปรุงกระทรวง ทบวง กรม พ.ศ.2545 มีอำนาจหน้าที่ในการพัฒนาสังคม การสร้างความเป็นธรรม ความเสมอภาคในสังคม การส่งเสริมและพัฒนาคุณภาพและความมั่นคงในชีวิต สถาบันครอบครัวและชุมชน

แนวคิดความมั่นคงของมนุษย์ในระดับสากล ให้ความสำคัญต่อปัจเจกบุคคล ทั้งในเชิงอุดมการณ์และบทบาทผู้กระทำการหลัก ซึ่งแตกต่างจากเดิมที่มุ่งเน้นแต่เฉพาะบทบาทภาครัฐที่มักตีความเรื่องความมั่นคงด้วยการใช้อำนาจเพื่อให้เกิดผลสัมฤทธิ์ นอกจากนี้แนวคิดดังกล่าวยังเป็น การเสนอมุมมองแบบองค์รวมที่แตกต่างจากการพัฒนาแบบเดิม ๆ ที่ให้น้ำหนักไปเฉพาะเรื่องของการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ กล่าวคือความมั่นคงของมนุษย์จึงมีความหมายมากกว่ารายได้ประชาชาติ แต่เป็นการสร้างสภาพแวดล้อมต่าง ๆ ที่เอื้อให้มนุษย์ได้พัฒนาอย่างเต็มศักยภาพ มีพลังในการสร้างสรรค์ในแนวทางที่สอดคล้องกับความจำเป็น (ทางวัตถุขั้นพื้นฐาน) ความสนใจและวัฒนธรรมของตน เป็นการขยายทางเลือกให้มนุษย์ได้มีชีวิตในแบบที่ตนให้คุณค่า ดังนั้นมนุษย์จึงเป็นเครื่องมือสำคัญที่สุดในวาระของการพัฒนาชาติ ดังที่สำนักงานโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติได้กล่าวอารัมภบทไว้ในรายงานการพัฒนามนุษย์ทุกฉบับว่าคนคือความมั่งคั่งที่แท้จริงของชาติ ด้วยเหตุดังกล่าวนี้ แนวคิดเกี่ยวกับความมั่นคงของมนุษย์จึงมีจุดยืนอยู่ที่การพัฒนาที่ยั่งยืน (sustainable development) เนื่องจากคนอยู่ในฐานะที่เป็นทุนมนุษย์ มีศักยภาพในการพัฒนาด้วยการเข้าถึงความรู้ เข้าถึงทรัพยากรและการได้มีโอกาสมีส่วนร่วมในกิจกรรมอันเป็นประโยชน์ต่อชุมชนและสังคม ที่ตนอยู่อาศัย จะกลายเป็นคนที่มีทุนทางปัญญาและทุนทางสังคม สามารถพึ่งตนเองได้ มีศักยภาพที่จะนำความอยู่ดีของชีวิต (ตน) สังคมและธรรมชาติที่เกื้อกูลต่อกัน ซึ่งหมายถึงการพัฒนาที่ยั่งยืนนั่นเอง ตรงข้ามกับการพัฒนาเพียงเพื่อการสะสมความมั่งคั่งส่วนบุคคลเหมือนเช่นที่ผ่านมา ที่ได้ส่งผลกระทบและกลายเป็นภัยคุกคามต่อผู้คนจำนวนมากทั่วโลกเช่น ความไม่เท่าเทียมทั้งทางเศรษฐกิจและสังคม ผลกระทบเชิงลบต่อสิ่งแวดล้อมและระบบนิเวศ การสูญเสียความสามารถในการควบคุมชีวิตและอนาคต ดังปรากฏการณ์ประเทศไทยในปีพ.ศ.2540 ทำให้ชีวิตผู้คนส่วนใหญ่ได้รับผลกระทบจากวิกฤติการณ์ระดับโลกที่เกิดจากการไหลเข้าออกของเงินทุน ซึ่งถูกกำหนดจากปัจจัยภายนอกประเทศ และจากการตัดสินใจของรัฐบาล การปราศจากซึ่งอำนาจในการจัดการกับชีวิต ครอบครัว ชุมชนและ

อนาคตของตนเช่นนี้ เป็นปัจจัยสำคัญที่ก่อให้เกิดความกังวลและความไม่เป็นสุข กลายเป็นความไม่มั่นคงในชีวิตของประชาชนไทยจำนวนมาก เป็นต้น

บุคคลที่มีบทบาทสำคัญในการผลักดันเรื่องความมั่นคงของมนุษย์คือ ดร.มาห์บับ อุลฮัก ซึ่งเคยดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง แห่งประเทศปากีสถาน ดร.มาห์บับ อุลฮัก เป็นผู้อำนวยการของรายงานการพัฒนาโลก ประจำโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ ได้นำเสนอข้อมูลที่ขัดแย้งกับรายงานการพัฒนาโลกของธนาคารโลก ซึ่งเน้นเฉพาะด้านกายภาพของการพัฒนา เช่น อัตราการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ในขณะที่รายงานการพัฒนาโลกของ ดร.มาห์บับ อุลฮัก เน้นเรื่องการพัฒนาคนและคิดสร้างดัชนีการพัฒนามนุษย์ขึ้นในปีพ.ศ.2542 ดร.มาห์บับ อุลฮัก เขียนบทความเรื่อง “สิทธิมนุษยชน ความมั่นคงและการปกครอง” ได้นำเสนอนิยามความหมายใหม่ของความมั่นคงว่า ควรหมายถึง ความมั่นคงของประชาชนไม่ใช่เพียงดินแดน ความมั่นคงของปัจเจกบุคคล ไม่เพียงแค่ประชาชาติ ความมั่นคงควรผ่านการพัฒนาไม่ใช่ผ่านการทหาร ความมั่นคงของมวลประชาชนทุกแห่งไม่ว่าจะเป็นในบ้าน ในที่ทำงาน ในท้องถนน ในชุมชนและในสิ่งแวดล้อม

หลังจากเหตุการณ์วินาศกรรมเมื่อวันที่ 11 เดือนกันยายน 2543 และการทำสงครามต่อต้านการก่อการร้ายของสหรัฐ เรื่องเกี่ยวกับความมั่นคงของมนุษย์ก็ยิ่งซับซ้อนและมีความสำคัญมากขึ้น มีคำถามใหม่ ๆ เกิดขึ้นในสังคม เช่น ความมั่นคงแห่งชาติจะอยู่เหนือสิทธิมนุษยชนซึ่งถือเป็นอีกด้านหนึ่งของความมั่นคงของมนุษย์หรือไม่และจะกำหนดความหมายของความมั่นคงของมนุษย์ให้เป็นที่ยอมรับกันอย่างไร (พรทิพา นิโรจน์, 2551 : 51)

ต่อมา ซาดาโกะ โอคาตะ อดีตข้าหลวงใหญ่แห่งสหประชาชาติเพื่อผู้ลี้ภัย และประธานคณะกรรมการว่าด้วยความมั่นคงของมนุษย์ในองค์การสหประชาชาติ ได้กล่าวปราศรัยที่มหาวิทยาลัยบราวน์ ประเทศสหรัฐอเมริกาในปลายเดือนพฤษภาคม พ.ศ.2545 ในหัวข้อ “จากความมั่นคงของรัฐ สู่อำนาจของมนุษย์” ซึ่งโอคาตะ เห็นด้วยกับการที่สหรัฐอเมริกาจะเปิดทำสงครามต่อต้านการก่อการร้าย ขณะเดียวกันก็ต้องสร้างสมดุลระหว่างการคุ้มครองความมั่นคงของรัฐกับการปกป้องเสรีภาพและชีวิตของพลเมือง

ซาดาโกะ โอคาตะ เห็นว่าการก่อการร้ายในโลกที่เป็นโลกาภิวัตน์นั้น ไม่อาจจะต่อสู้กันได้โดยอาศัยเฉพาะแสนยานุภาพหรือการควบคุมของรัฐบาล ซาดาโกะ โอคาตะ เห็นว่าความมั่นคงของมนุษย์มีความสำคัญมากขึ้นเรื่อย ๆ และน่าจะให้ความสนใจแก่บุคคล 3 กลุ่ม ได้แก่

1. ผู้ที่ตกเป็นเหยื่อของความขัดแย้ง ผู้อพยพลี้ภัย ผู้ยากจนขั้นแค้น หิวโหยและอมโรค
2. กลุ่มที่ถูกกีดกันจากสังคมทั้งทางเชื้อชาติ ความเชื่อและประเพณี
3. ความไม่เท่าเทียมกันของกลุ่มต่าง ๆ ในสังคมที่ดำรงอยู่ยาวนาน

จากการศึกษาภัยคุกคามต่อความมั่นคงมนุษย์ พบว่ามีแนวทางปฏิบัติเป็นไปได้ 2 ทาง คือ การคุ้มครองและการเสริมพลัง โดยเฉพาะแก่ประชาชนฐานราก ซึ่งประชาชาติทั้งหลายควรจะได้

ยึดมั่นในคำขวัญความมั่นคงของมนุษย์ คือเสรีภาพจากความต้องการและเสรีภาพจากความหวาดกลัว เพื่อที่จะสามารถแก้ไขปัญหาความทุกข์ยากและความไม่มั่นคงของมนุษย์ที่เพิ่มขึ้นได้

ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าในยุคโลกาภิวัตน์ความมั่นคงของรัฐชาติรวมทั้งชาติมหาอำนาจยังคงมีความสำคัญอย่างสูงและเมื่อความมั่นคงของรัฐถูกระทบกระเทือน รัฐก็จะตอบโต้ป้องกันซึ่งมักไปละเมิดสิทธิมนุษยชนหรือสร้างการกีดกันทางสังคม

แนวคิดความมั่นคงมนุษย์เกิดขึ้นเพราะจุดมุ่งหมายที่แตกต่างกัน โดยมีทั้งแนวคิดทางการเมือง แนวคิดในเชิงวิชาการและบางครั้งก็เพื่อเป็นการรณรงค์ สำหรับประเทศกำลังพัฒนา รวมทั้งประเทศไทยนั้น ในปัจจุบันความมั่นคงของมนุษย์ มีความสำคัญเพิ่มมากขึ้นเนื่องจากเป็นดัชนีที่สำคัญอีกดัชนีหนึ่ง ที่เป็นตัวชี้วัดทิศทางและผลการพัฒนา นอกเหนือไปจากผลผลิตรวมภายในประเทศหรือจีดีพีที่ใช้กันแพร่หลายมานาน ฉะนั้นการละเลยเรื่องความมั่นคงมนุษย์อาจทำให้เกิดความเข้าใจและการประเมินผลที่ผิดพลาดเกี่ยวกับการพัฒนาประเทศได้

ประเทศไทยเริ่มได้รับความสนใจอย่างจริงจังกับแนวคิดเรื่องความมั่นคงมนุษย์ โดยเมื่อมีการปฏิรูประบบราชการและได้ทำการจัดตั้งกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ขึ้นในปีพ.ศ.2545 แต่หากจะพิจารณาความจริงในปฏิบัติแล้ว พัฒนาการของความมั่นคงในประเทศไทย เริ่มมีมาตั้งแต่ในช่วงหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปีพ.ศ.2475 แล้ว ต่อมาเป้าหมายหลักที่สำคัญของรัฐบาลไทยทุกยุคทุกสมัยก็เน้นในเรื่องความเป็นอยู่ที่ดีของประชาชนทั้งสิ้น โดยเริ่มมีทิศทางที่ชัดเจนเมื่อมีการจัดทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 1 (พ.ศ.2504-2509)

ปัจจุบันความมั่นคงของมนุษย์ในความหมายของความมั่นคงของประชาชน ได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของขบวนการเปลี่ยนแปลงสังคมทั้งในระดับรากหญ้าและระดับนโยบายและหนึ่งในสัญลักษณ์การเปลี่ยนแปลง ก็คือการจัดตั้งกระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์เพื่อดำเนินงานด้านนี้โดยเฉพาะตั้งแต่ในปีพ.ศ.2545 เป็นต้นมา

ความหมายของความมั่นคงของมนุษย์

คำว่า ความมั่นคงของมนุษย์ ตรงกับภาษาอังกฤษว่า Human Security ได้มีนักวิชาการผู้ทรงความรู้ทั้งในและต่างประเทศ ให้ความหมายไว้หลากหลาย ดังนี้

กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ ได้ให้คำจำกัดความเกี่ยวกับความมั่นคงของมนุษย์เอาไว้ในแผนพัฒนางานสวัสดิการสังคมและสังคมสงเคราะห์แห่งชาติ ฉบับที่ 4 (พ.ศ.2545 -2549) ว่า ความมั่นคงของมนุษย์ หมายถึง การที่ประชาชนได้รับหลักประกันด้านสิทธิความปลอดภัย การสนองต่อความจำเป็นขั้นพื้นฐาน สามารถดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่าง

มีศักดิ์ศรี ไม่ประสบปัญหาความยากจน ไม่สิ้นหวังและมีความสุขตลอดจนได้รับโอกาสอย่างเท่าเทียมในการพัฒนา

จารุภัทร เรื่องสุวรรณ (อ้างถึงใน พรทิพา นิโรจน์, 2551 : 60) ได้อธิบายความหมายของคำว่า ความมั่นคงและความมั่นคงของมนุษย์ไว้ ดังนี้

ความมั่นคง หมายถึง ความปลอดภัย พ้นจากอันตราย พ้นจากความกลัว มีความเชื่อมั่น มีความเหนียวแน่นและมีเสถียรภาพ ประกอบด้วย 4 ประเด็น ดังนี้

1. มนุษย์ทุกคนต้องการความปลอดภัย การอยู่รอด
2. แนวความคิดความมั่นคงเริ่มต้นด้วยความต้องการในการขจัดสงคราม
3. แนวความคิดความมั่นคงวิวัฒนาการไปด้วยสถานการณ์แวดล้อม ปัญหาภัยคุกคามและวัฒนธรรมของแต่ละภูมิภาค

4. ความมั่นคงของมนุษย์เป็นปัจจัยที่ทำให้ชาติมั่นคง

ความมั่นคงของมนุษย์ หมายถึง การดำรงอยู่ของความปลอดภัยปราศจากภัยอันตราย มารบกวน ขัดขวางการดำรงชีวิตของมนุษย์ทั้งในด้านร่างกาย ด้านจิตใจ อิศรภาพ และด้านความคิด ไม่มีความหวั่นเกรงหรือหวาดกลัวในความไม่ปลอดภัยและมีความรู้สึกมั่นใจว่าหากมีการผันแปรหรือมีเหตุมาขัดขวางความมั่นคงเหล่านี้ สังคม ชุมชน ประเทศชาติและสังคมมนุษย์โลกจะต่อสู้และป้องกันได้ ความมั่นคงของมนุษย์ ประกอบด้วย 5 ด้าน ต่อไปนี้

1. ความมั่นคงด้านสุขภาพ
2. ความมั่นคงด้านการเมือง
3. ความมั่นคงด้านเศรษฐกิจ
4. ความมั่นคงด้านสังคมและวัฒนธรรม
5. ความมั่นคงด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

สำนักงานโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ (UNDP, 2552 : 2) ได้เสนอคำนิยามที่เรียบง่ายไว้ว่า ความมั่นคงของมนุษย์มี 2 มิติ มิติแรก คือ ความปลอดภัยจากภาวะคุกคามที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องยาวนาน เช่น ความหิวโหย โรคภัยไข้เจ็บ และการกดขี่ปราบปราม มิติที่สอง คือการได้รับการปกป้องคุ้มครองจากอุบัติเหตุที่เกิดขึ้นต่อการดำรงชีวิต ไม่ว่าจะเป็นที่บ้าน ในการทำงานหรือในสังคม

ซาบิना อัลไคร์ (Sabina Alkire, อ้างถึงในวรวิฑู โรมรัตน์พันธ์, 2554 : 51) ได้ให้ความหมายของความมั่นคงของมนุษย์ไว้ว่า วัตถุประสงค์ของความมั่นคงมนุษย์ คือการป้องกันภัยต่อสิ่งสำคัญเสมือนชีวิตของมนุษย์ทุกคน จากภัยคุกคามที่ล่อแหลมและกว้างขวาง โดยสอดคล้องกับความปรารถนาของมนุษย์ในระยะยาว

มาห์บับ อุลฮัก (Mahbub ul-Haq, อ้างถึงใน วรวิฑู โรมรัตน์พันธ์, 2554 : 51) ได้เสนอว่า ความมั่นคงของประชาชน ไม่ใช่เพียงดินแดน, ความมั่นคงของปัจเจกบุคคล ไม่เพียงแต่ประชาชาติ

ความมั่นคงโดยผ่านการพัฒนา ไม่ใช่ผ่านการทหาร, ความมั่นคงของมวลประชาชนทุกแห่ง ไม่ว่าจะ เป็นในบ้าน ในที่ทำงาน ในท้องถนน ในชุมชนและในสิ่งแวดล้อม

วรุฒิ โรมรัตน์พันธ์ (2554 : 2) อธิบายว่า ความมั่นคงของมนุษย์ หมายถึง การที่บุคคลมี ความสามารถในการพึ่งตนเองขั้นพื้นฐานได้อย่างพอเพียง มีศักดิ์ศรีและยั่งยืน ทำให้สามารถดำรงชีวิต อยู่ในสังคมได้อย่างเป็นปกติสุข ครอบคลุมวิถีชีวิตทุกด้าน

การประชุมสัมมนาเชิงวิชาการนานาชาติ เมื่อวันที่ 10-12 พฤศจิกายน 2546 เรื่อง New Social Contracts for Human Security : Social and Economic Development for Human Security ได้อธิบายความหมายของความมั่นคงของมนุษย์ว่า หมายถึง การให้ความสำคัญต่อแนวทาง ปฏิบัติด้านสิทธิมนุษยชนที่มนุษย์ในสังคมพึงได้รับการสนองตอบในความทัดเทียมด้านปัจจัยพื้นฐาน ของชีวิตที่เอื้อต่อการดำรงชีวิตในสังคมด้วยความมั่นคงปลอดภัย โดยปราศจากการปฏิบัติต่อกัน ที่รุนแรง เคารพศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์สามารถอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างสมดุลระหว่างการดำเนิน วิถีชีวิตทางสังคมเศรษฐกิจและสภาวะแวดล้อม ทั้งนี้ภาครัฐภาคประชาชนและองค์กรปฏิบัติงาน ควรยึดหลักความเสมอภาค เพื่อผดุงส่งเสริมให้ชุมชนและสังคมสามารถพัฒนาขึ้นตามศักยภาพและ ความสามารถตามพันธสัญญาที่ตกลงร่วมกัน (มาฆะ ขิตตะสังฆะ, 2556)

ไพบุลย์ วัฒนศิริธรรม (อ้างถึงใน พรทิพา นิโรจน์, 2551 : 61) ได้ให้ความหมายไว้ว่า ความมั่นคงของมนุษย์น่าจะเป็นผลลัพธ์ที่พึงปรารถนาของการพัฒนาประเทศทุกประเทศ ไม่ว่าจะ ประเทศนั้น ๆ จะอยู่ในระดับใดของการพัฒนาและน่าจะเป็นมาตรวัดที่ดีกว่าการดูรายได้เป็นหลัก ซึ่งเป็นวิธีที่ประเทศทั้งหลายรวมทั้งประเทศไทยใช้อยู่ในปัจจุบัน นอกจากนี้ยังได้เสนอตัวชี้วัดความมั่นคง ของมนุษย์ไว้ 5 ด้าน คือ

1. **ความมั่นคงทางสุขภาพ** ได้แก่ ความไม่เป็นโรคร้ายแรง ไม่เจ็บไข้ได้ป่วยถึงขั้นที่เป็น อุปสรรคต่อการประกอบอาชีพหรือการดำเนินชีวิตตามปกติ เป็นต้น

2. **ความมั่นคงทางเศรษฐกิจ** คือ มีช่องทางเลี้ยงชีพหรือมีรายได้เพียงพอแก่ความจำเป็น พื้นฐานของตนเองและครอบครัวอันประกอบด้วยปัจจัย 4 เป็นอย่างน้อย โดยไม่มีหนี้สินที่เป็นภาระ เกินกำลังส่งคืน รวมทั้งมีหลักประกันความมั่นคงของรายได้ได้ในอนาคตตามสมควร

3. **ความมั่นคงทางสังคม** ซึ่งรวมถึงความมั่นคงของครอบครัวและชุมชน ความปลอดภัย ในชีวิตและทรัพย์สิน การอยู่ร่วมกันอย่างปกติสุขในสังคม เป็นต้น

4. **ความมั่นคงทางการเมืองการปกครอง** ได้แก่ การมีสิทธิเสรีภาพเพียงพอ ไม่ถูกละเมิด สิทธิมนุษยชน มีความยุติธรรมเสมอภาคในสังคม ประเทศชาติมีความปลอดภัยจากการรุกรานหรือ การทำให้แตกสลาย เป็นต้น

5. ความมั่นคงทางทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม คือ มีทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่เอื้ออำนวยอย่างต่อเนื่องต่อการประกอบอาชีพและการดำเนินชีวิต โดยไม่เกิดการเสื่อมโทรมจนเป็นปัญหาหรืออุปสรรคต่อความมั่นคงด้านอื่น ๆ

ความมั่นคงหลัก ๆ 5 ประการข้างต้น ถือเป็นพื้นฐานสำคัญของชีวิตมนุษย์โดยทั่วไป ไม่ว่าจะเป็นคนรวย คนจน คนชั้นสูง คนชั้นกลาง คนชั้นล่าง คนไทย คนจีน ฝรั่งเศส ญี่ปุ่น คนในประเทศเกษตรกรรม ประเทศอุตสาหกรรม คนใช้เทคโนโลยีเก่า คนใช้เทคโนโลยีใหม่ ฯลฯ

แนวคิดและขอบเขตของความมั่นคงของมนุษย์ก็ถูกปรับเปลี่ยนแตกต่างกันไปหลายแนวทาง จนกระทั่งถึงปีพ.ศ.2549 กรอบแนวคิดเรื่องความมั่นคงของมนุษย์ก็ได้ถูกนำไปใช้ในรายงานการพัฒนามนุษย์ของ 42 ประเทศ ใช้ในการสำรวจของสหประชาชาติและในเอกสารต่าง ๆ อีกเป็นจำนวนมาก

ลักษณะความมั่นคงของมนุษย์

ลักษณะความมั่นคงของมนุษย์นั้นได้มีนักวิชาการ หน่วยงาน องค์กรได้กล่าวถึงเอาไว้ เช่น พรทิพา นิโรจน์ (2551 : 64) ได้กล่าวถึงลักษณะที่สำคัญ 4 ประการของแนวคิดพื้นฐานเกี่ยวกับความมั่นคงของมนุษย์ ประกอบด้วย

1. ความมั่นคงของมนุษย์เป็นปัญหาสากล คือ เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์ทุกแห่งทั้งในประเทศร่ำรวยและประเทศยากจน

2. องค์กรประกอบของความมั่นคงของมนุษย์นั้นอ้างอิงกัน เมื่อประชากรในบางประเทศต้องประสบภัยต่อความมั่นคง ประเทศอื่น ๆ ก็ดูเหมือนว่าจะมีส่วนเกี่ยวข้องหรือได้รับผลกระทบร่วมกันไปด้วย เช่นการขาดแคลนอาหาร โรคระบาด มลภาวะ เป็นต้น

3. ความมั่นคงของมนุษย์เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นได้ง่าย จึงควรมีการป้องกันแต่เนิ่น ๆ ดีกว่าที่จะมาตามแทรกแซงเพื่อที่จะแก้ไขในภายหลัง

4. ความมั่นคงของมนุษย์เป็นเรื่องที่มีประชาชนเป็นศูนย์กลาง ซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับการดำรงชีวิตของมนุษย์และการดำรงอยู่ในสังคม พวกเขามีสิทธิ เสรีภาพที่จะเลือกกระทำในสิ่งใดบ้าง

สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน) (อ้างถึงในพรทิพา นิโรจน์, 2551 : 64) ได้กล่าวถึงลักษณะความสำคัญของความมั่นคงของมนุษย์ 7 ประการ คือ

1. ความมั่นคงทางเศรษฐกิจ ได้แก่ ความมั่นใจในเรื่องรายได้พื้นฐาน ซึ่งอาจจะได้มาจากภาคการผลิตและค่าจ้างแรงงานหรือได้จากการให้ความช่วยเหลือรัฐในเรื่องการเงิน

2. ความมั่นคงทางด้านอาหารและโภชนาการ ประกอบด้วย

2.1 ความมั่นคงด้านอาหาร หมายความว่า ประชาชนทุกคนสามารถเข้าถึงแหล่งอาหารพื้นฐานได้ทั้งทางกายภาพและทางเศรษฐกิจในทุก ๆ เวลา

2.2 ภัยต่อความมั่นคงปลอดภัยทางด้านสุขภาพ มักจะมีมากที่สุดในกลุ่มของคนที่ยากจน คนชนบทโดยเฉพาะเด็ก ๆ ความไม่เท่าเทียมกันในเรื่องของการเข้าถึงบริการสาธารณสุขระหว่างคนจนกับคนรวย ประชากรที่อยู่ในประเทศอุตสาหกรรมจะสามารถเข้าถึงได้มากกว่า

3. ความมั่นคงด้านสิ่งแวดล้อม ภัยคุกคามทางสิ่งแวดล้อมที่ประเทศต่าง ๆ กำลังประสบอยู่นั้นเป็นการผสานกันของการเสื่อมสภาพของระบบนิเวศทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับโลก

ในประเทศกำลังพัฒนา ภัยคุกคามที่สำคัญต่อสิ่งแวดล้อมที่ควรให้ความสนใจ คือ ภัยต่อน้ำ ภาวะการขาดแคลนน้ำกำลังกลายเป็นปัจจัยของความขัดแย้งทางเชื้อชาติและความตึงเครียดทางการเมืองในประเทศ แรงกดดันเรื่องที่ดิน การสูญเสียพื้นที่ป่าไม้ ปัญหาการลักลอบตัดไม้ ฯลฯ

สำหรับในประเทศอุตสาหกรรม หนึ่งในปัญหาหลักที่เป็นภัยคุกคามทางด้านสิ่งแวดล้อม ได้แก่ ปัญหามลภาวะทางอากาศ ไม่เพียงแต่จะส่งผลร้ายต่อสุขภาพเท่านั้น ยังมีส่วนในการทำลายสภาพแวดล้อมอื่น ๆ ด้วย เช่น เกิดสภาพป่าเสื่อมโทรม ผลผลิตทางการเกษตรลดลง เป็นต้น

4. ความมั่นคงของบุคคล ความมั่นคงของมนุษย์ด้านที่สำคัญที่สุด ก็คือ ความมั่นคงปลอดภัยจากความร้อนทางกายภาพ ทั้งในประเทศร่ำรวยและประเทศยากจน ภัยคุกคามจากความร้อนระดับปานกลางและไม้อาจคาดการณ์ได้มากขึ้นเรื่อย ๆ ซึ่งภัยคุกคามดังกล่าวสามารถเกิดขึ้นได้หลายลักษณะ หลายรูปแบบ คือ

4.1 ภัยคุกคามจากรัฐ (การทรมานทางร่างกาย)

4.2 ภัยคุกคามจากรัฐอื่น (สงคราม)

4.3 ภัยคุกคามจากคนกลุ่มอื่น ๆ (ความตึงเครียดทางเชื้อชาติ)

4.4 ภัยคุกคามจากบุคคลหรืออสังหาริมทรัพย์กลุ่มหนึ่งที่กระทำต่อบุคคลอื่นหรือกลุ่มหนึ่ง (อาชญากรรม ความรุนแรงตามท้องถนน)

4.5 ภัยคุกคามต่อผู้หญิง (การถูกข่มขืน ความรุนแรงในครอบครัว)

4.6 ภัยคุกคามต่อเด็กอันเนื่องมาจากการที่เด็กไม่สามารถปกป้องตนเองได้และยังต้องพึ่งพาอาศัยคนอื่น (การทำร้ายเด็ก)

4.7 ภัยคุกคามต่อตนเอง (การฆ่าตัวตาย การใช้ยาเสพติด)

5. ความมั่นคงของชุมชน ชุมชนพื้นเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มชาติพันธุ์ สามารถที่จะถูกโจมตีได้โดยตรงจากกลุ่มชาติพันธุ์อื่น ๆ ในบางประเทศกลุ่มชาติพันธุ์บางกลุ่มถูกเลือกกระทำเลือกปฏิบัติไม่ว่าจะเป็นการปฏิบัติทางสังคมจากรัฐหรือการเข้าถึงตลาดแรงงาน การปะทะกันระหว่างชาติพันธุ์กลายเป็นความรุนแรง ความขัดแย้งระดับชาติก่อเกิดเป็นสงคราม

6. ความมั่นคงปลอดภัยทางการเมือง คือ การที่ประชาชนสามารถมีชีวิตอยู่ในสังคมที่ทำให้เกียรติตามหลักการสิทธิมนุษยชนพื้นฐาน การละเมิดสิทธิมนุษยชนเกิดขึ้นบ่อยครั้งในช่วงเกิดความไม่สงบทางการเมือง โดยองค์การนิรโทษกรรมสากลได้สรุปว่า ภาวะไม่สงบทางการเมืองส่งผลให้เกิดการละเมิดสิทธิมนุษยชนใน 112 ประเทศและมีรายงานว่ามีการหน่วงเหนี่ยวกักขังทางการเมืองใน 106 ประเทศ

7. ความมั่นคงของมนุษย์ในระดับโลก สิ่งทำลายระดับโลกต่อความมั่นคงของมนุษย์เกิดขึ้นเนื่องจากภัยคุกคามภายในประเทศได้ไหลข้ามพรมแดนประเทศอย่างรวดเร็ว ตัวอย่างที่ชัดเจนที่สุด คือภัยทางสิ่งแวดล้อม ทั้งการเสื่อมคุณภาพของดิน การตัดไม้ทำลายป่า การปล่อยก๊าซเรือนกระจก การค้ายาเสพติดก็เป็นปรากฏการณ์ข้ามชาติที่ดึงเอาผู้คนเข้าสู่วงจรแห่งความรุนแรงและการพึ่งพา

ภัยคุกคามความมั่นคงของมนุษย์ในศตวรรษหน้าจะเกิดขึ้นจากการกระทำของประชาชนนับล้านคน มากกว่าจากความก้าวร้าวของประเทศเพียงไม่กี่แห่ง ภัยคุกคามเหล่านี้เกิดขึ้นได้หลายประการ คือ

1. การเจริญเติบโตของประชากรที่ไม่ได้ถูกตรวจสอบ
2. ความไม่เท่าเทียมกันในโอกาสทางเศรษฐกิจ
3. การอพยพย้ายถิ่นระหว่างประเทศที่เกิดขึ้นสูงเกินไป
4. สภาพแวดล้อมเสื่อมโทรม
5. การผลิตและค้ายาเสพติด
6. การก่อการร้ายข้ามชาติ

สังคมโลกทุกประเทศล้วนจะได้รับผลกระทบจากภัยคุกคามแห่งความไม่มั่นคง ถ้าหากว่าแต่ละประเทศได้ร่วมมือกันตอบโต้ภัยคุกคามดังกล่าวข้างต้นที่กำลังเผชิญอยู่ (รวมถึงภัยอื่น ๆ ที่อาจจะเกิดขึ้น) แต่ละประเทศล้วนจะได้รับผลประโยชน์ร่วมกันและส่งผลให้เกิดกรอบของความมั่นคงของมนุษย์ในระดับโลก

องค์ประกอบของความมั่นคงของมนุษย์

รายงานการพัฒนาคนของประเทศไทยปีพ.ศ.2552 (โครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ, 2552 : 2) ได้เสนอขอบเขตเบื้องต้นขององค์ประกอบของความมั่นคงของมนุษย์ไว้ 7 ด้าน ดังนี้

1. ความมั่นคงทางด้านเศรษฐกิจ หมายถึง การมีรายได้ที่เพียงพอ และมีความมั่นคงในการทำงานในขั้นต่ำ ในขณะที่ภัยคุกคามต่อความมั่นคงทางเศรษฐกิจ คือภาวะเงินเฟ้ออย่างรุนแรงที่ไม่สามารถควบคุมได้ ภาวะเศรษฐกิจตกต่ำและวิกฤตการเงิน

2. ความมั่นคงทางด้านอาหาร ที่จริงแล้วการเข้าถึงอาหารมีนัยยะมากกว่าการมีอาหารเพียงพอสำหรับทุกคน ภัยคุกคามมักเกิดจากการเข้าถึงอาหารที่ไม่เท่าเทียมกันแต่ภัยคุกคามที่เลวร้ายที่สุดคือความอดอยากหิวโหยที่เกิดจากสภาวะขาดแคลนอาหารอย่างแท้จริง

3. ความมั่นคงทางสุขภาพ อาจกล่าวได้ว่า ความตายและความเจ็บป่วยมีความสัมพันธ์กับความยากจน สภาพแวดล้อมที่ไม่ปลอดภัยและไม่สะอาด การไม่สามารถเข้าถึงบริการสุขภาพ ปัญหาการแพร่ระบาดของโรคเอดส์และโรคติดต่ออื่น ๆ

4. ความมั่นคงทางสิ่งแวดล้อม ความเสื่อมโทรมของระบบนิเวศของประเทศและของโลก ความท้าทายที่สำคัญที่สุดอย่างหนึ่งคือการเข้าถึงน้ำและความสะอาดของน้ำ

5. ความมั่นคงของปัจเจกบุคคล ความรุนแรงทางกายที่เกิดขึ้นอย่างฉับพลันโดยรัฐ หรือโดยรัฐอื่นในภาวะสงครามหรือจากคนต่างกลุ่มที่มีความตึงเครียดทางเชื้อชาติกันอยู่ รวมไปถึงความรุนแรงและการแสวงหาประโยชน์โดยมิชอบจากผู้หญิงหรือการละเมิดเด็กทุกรูปแบบ

6. ความมั่นคงของชุมชน หมายถึง ความขัดแย้งอย่างรุนแรงและความตึงเครียดภายในชุมชน หรือการปฏิบัติที่เป็นภัยโดยตรงต่อคนบางกลุ่มในชุมชน เช่น ผู้หญิง

7. ความมั่นคงทางการเมือง หมายถึง การทรนทาน หรือ การปราบปรามทางการเมืองอย่างรุนแรง การกระทำทารุณและการทำให้บุคคลหายสาบสูญ เป็นต้น

สำนักมาตรฐานการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ (2548 : 4) ได้อธิบายว่า ความมั่นคงของมนุษย์ คือการที่ประชาชนได้รับหลักประกันด้านสิทธิ ความปลอดภัย การสนองตอบต่อความจำเป็นขั้นพื้นฐาน สามารถดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างมีศักดิ์ศรีตลอดจนได้รับโอกาสอย่างเท่าเทียมกันในการพัฒนาศักยภาพของตนเอง และได้เสนอแนวทางการพัฒนาความมั่นคงของมนุษย์เอาไว้จำนวน 10 มิติ ดังนี้

1. ความมั่นคงของมนุษย์ด้านการมีงานทำและรายได้ ประกอบด้วย

- 1.1 การได้ทำงานที่มั่นคงและมีความสุขหรือพอใจในงาน
- 1.2 มีรายได้ที่พอเพียงต่อการดำรงชีวิตของตนเองและครอบครัว
- 1.3 มีเงินออมที่พอเพียงสำหรับอนาคต
- 1.4 ปราศจากหนี้สินที่ไม่สร้างผลิตผล

2. ความมั่นคงของมนุษย์ด้านครอบครัว ประกอบด้วย

- 2.1 ความรักใคร่ปรองดอง
- 2.2 ความรับผิดชอบและปฏิบัติตามบทบาทหน้าที่
- 2.3 การเคารพและให้เกียรติซึ่งกันและกัน
- 2.4 การไม่ใช้ความรุนแรงในทุกรูปแบบ

3. **ความมั่นคงของมนุษย์ด้านสุขภาพอนามัย** ประกอบด้วย
 - 3.1 การมีสุขภาพกายที่ดี
 - 3.2 การมีสุขภาพจิตที่ดี
 - 3.3 การมีหลักประกันด้านสุขภาพอนามัยอย่างเท่าเทียมและพอเพียง
 - 3.4 ประชากรไม่มีพฤติกรรมเสี่ยงต่อการเจ็บป่วยทางกายและจิต
 - 3.5 การปฏิบัติตนที่มีส่วนส่งเสริมสุขภาพกายและจิต
4. **ความมั่นคงของมนุษย์ด้านการศึกษา** ประกอบด้วย
 - 4.1 ประชากรได้รับโอกาสทางการศึกษาอย่างเท่าเทียม
 - 4.2 การมีการศึกษาที่พอเพียงต่อการครองชีวิต
 - 4.3 การได้รับการศึกษาและพัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่อง
5. **ความมั่นคงของมนุษย์ด้านความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน** ประกอบด้วย
 - 5.1 การปลอดภัยจากการประทุษร้ายต่อร่างกาย
 - 5.2 ความรู้สึกปลอดภัยจากการประทุษร้ายต่อร่างกาย
 - 5.3 การปลอดภัยจากการประทุษร้ายด้านทรัพย์สิน
 - 5.4 ความรู้สึกปลอดภัยจากการประทุษร้ายต่อทรัพย์สิน
6. **ความมั่นคงของมนุษย์ด้านที่อยู่อาศัยและสิ่งแวดล้อม** ประกอบด้วย
 - 6.1 เพิ่มระดับการมี สิทธิครอบครองที่อยู่อาศัยที่มีมาตรฐาน
 - 6.2 พัฒนาสิ่งอำนวยความสะดวกพื้นฐานโดยเฉพาะน้ำสะอาดอย่างทั่วถึง
 - 6.3 สิ่งแวดล้อมที่ปราศจากมลพิษทางเสียง กลิ่น ฝุ่น คิวน์
7. **ความมั่นคงของมนุษย์ด้านสิทธิและความเป็นธรรม** ประกอบด้วย
 - 7.1 การปลอดภัยจากการถูกละเมิดและเลือกปฏิบัติทุกรูปแบบ
 - 7.2 มีหลักประกันและการคุ้มครองด้านสิทธิ
 - 7.3 กลไกที่แก้ปัญหาข้อขัดแย้งด้านสิทธิที่มีประสิทธิภาพและเป็นธรรม
8. **ความมั่นคงของมนุษย์ด้านสังคม-วัฒนธรรม** ประกอบด้วย
 - 8.1 มีเวลาพักผ่อนที่ปลอดภัยจากภารกิจที่พอเพียง
 - 8.2 ใช้เวลาติดตามข่าวสารทางสังคม-วัฒนธรรม
 - 8.3 มีเวลาในการทำจิตใจให้สงบ
 - 8.4 มีส่วนในการปฏิบัติศาสนกิจ
 - 8.5 การมีส่วนร่วมในกิจกรรมของกลุ่มสังคมและชุมชน

9. ความมั่นคงของมนุษย์ด้านการสนับสนุนทางสังคม ประกอบด้วย

- 9.1 การมีบุคคลที่สามารถให้ความช่วยเหลือได้
- 9.2 ระบบบริการสังคมที่ให้การคุ้มครองและเข้าถึงได้ในเวลาอันรวดเร็ว
- 9.3 ความรู้สึกในคุณค่าของชีวิตและความสุขในชีวิต

10. ความมั่นคงของมนุษย์ด้านการเมือง - ธรรมาภิบาล ประกอบด้วย

- 10.1 ส่งเสริมการใช้สิทธิเลือกตั้งอย่างบริสุทธิ์ในทุกระดับ
- 10.2 ส่งเสริมการมีส่วนร่วมในกิจกรรมการเมืองและการรวมกลุ่มทางการเมือง
- 10.3 ส่งเสริมการติดตามข่าวสารทางการเมืองของประชากร
- 10.4 สร้างความโปร่งใส การตรวจสอบได้และความไว้วางใจให้เกิดขึ้นกับหน่วยงาน

และเจ้าหน้าที่ของรัฐ

ความมั่นคงของมนุษย์ในประเทศไทยและเครื่องชี้วัดสถานะสังคม

แนวคิดเกี่ยวกับความมั่นคงของมนุษย์นั้นถูกเสนอขึ้นด้วยจุดมุ่งหมายต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นทางการเมือง ทางวิชาการและเพื่อเป็นการรณรงค์ สำหรับประเทศกำลังพัฒนา รวมทั้งประเทศไทย ความมั่นคงของมนุษย์มีความสำคัญในฐานะเป็นอีกดัชนีหนึ่ง เพื่อวัดทิศทางและผลการพัฒนา นอกเหนือจากผลผลิตรวมภายในประเทศหรือจีดีพี ที่ใช้กันอย่างแพร่หลายมานาน การละเลยเรื่องความมั่นคงมนุษย์อาจทำให้เกิดความเข้าใจและการประเมินผลที่ผิดพลาดร้ายแรงเกี่ยวกับการพัฒนาประเทศได้

ความคิดเรื่องความมั่นคงของมนุษย์เริ่มเป็นที่สนใจอย่างจริงจังในประเทศไทย เมื่อเกิดการปฏิรูประบอบราชการ และจัดตั้งกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ขึ้นในปี พ.ศ.2545 แต่ในทางปฏิบัติได้มีการเคลื่อนไหว ตั้งแต่การเสนอหลัก 6 ประการของคณะราษฎรในปี พ.ศ.2475 แนวคิดเรื่องคุณภาพชีวิตของ ดร.ป๋วย อึ๊งภากรณ์ ปีพ.ศ.2516 และการส่งเสริมการสร้างระบบสวัสดิการสุขภาพดีถ้วนหน้า ภูมิปัญญาชาวบ้านและชุมชนเข้มแข็ง ไปจนถึงสิทธิมนุษยชน ในช่วงทศวรรษ 2530 และ 2540 ประกอบขึ้นเป็นองค์ความรู้ที่มากพอสำหรับการปฏิบัติและการศึกษา ต่อยอดในระยะใกล้หลังวิกฤตเศรษฐกิจปีพ.ศ.2540 และการประกาศใช้รัฐธรรมนูญใหม่ ประเทศไทยได้มีนวัตกรรมทางสังคมการเมืองที่ส่งเสริมความมั่นคงมนุษย์ในระดับหนึ่ง (มดิชนราย สัปดาห์, 2547)

ในส่วนของเครื่องชี้วัดสถานะสังคมและการพัฒนาอย่างยั่งยืน สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (อ้างถึงในวรวิฑูมิ โรมรัตน์พันธ์, 2554 : 56) ได้ดำเนินการพัฒนาเครื่องมือชี้วัดสถานะสังคมและการพัฒนาอย่างยั่งยืน อย่างเอาจริงเอาจังและเป็นที่ยอมรับ

ของสาธารณะ ความพยายามดังกล่าวนับว่าเป็นการสร้างเครื่องมือชี้วัดความมั่นคงมนุษย์พร้อมกันไป หากได้มีการทำงานร่วมกันกับหน่วยงานรัฐอื่น เช่น สำนักงานสถิติแห่งชาติ กระทรวงการพัฒนาสังคม และความมั่นคงมนุษย์ กระทรวงแรงงาน กระทรวงมหาดไทย กระทรวงสาธารณสุข สำนักงานตำรวจแห่งชาติ กระทรวงยุติธรรม เป็นต้น ก็น่าจะมีข้อมูลและมุมมองที่กว้างขึ้นและสามารถสร้างตัวชี้วัดทางสังคม การพัฒนาและคุณภาพชีวิตหรือความมั่นคงของมนุษย์ในประเทศไทยได้ดียิ่งขึ้นอีก

การดำเนินการระบบฐานข้อมูลด้านสังคมและคุณภาพชีวิตของสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ใช้ชี้วัดความมั่นคงมนุษย์ได้ มี 9 ฐาน ได้แก่

1. ฐานข้อมูลประชากร
2. ฐานข้อมูลแรงงานและการมีงานทำ
3. ฐานข้อมูลสวัสดิการแรงงาน
4. ฐานข้อมูลสวัสดิการสังคมและสังคมสงเคราะห์
5. ฐานข้อมูลความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน
6. ฐานข้อมูลการศึกษา
7. ฐานข้อมูลสาธารณสุข
8. ฐานข้อมูลตัวชี้วัดภาวะสังคม (ในรายงานภาวะสังคมรายไตรมาส)
9. ฐานข้อมูลงบประมาณรายจ่าย

ส่วนดัชนีชี้วัดการพัฒนาที่ยั่งยืนของไทยใน 3 มิติ คือมิติทางเศรษฐกิจ สังคมและสิ่งแวดล้อม โดยมีตัวชี้วัดที่มุ่งไปสู่เป้าประสงค์ 4 ประการ คือ คุณภาพ เสถียรภาพและการปรับตัว การกระจายการพัฒนาอย่างเป็นธรรม และระบบการบริหารจัดการที่ดี ซึ่งดัชนีชี้วัดการพัฒนาที่ยั่งยืนของไทยดังกล่าว มีรายละเอียดที่น่าสนใจ ดังนี้

1. มิติทางเศรษฐกิจ แบ่งเป็น 3 องค์ประกอบ ได้แก่

1.1 พัฒนาอย่างมีคุณภาพ มี 4 ตัวชี้วัด ได้แก่ 1) ประสิทธิภาพในการภาคผลิตโดยรวม 2) การใช้พลังงานต่อผลิตภัณฑ์มวลรวม 3) การใช้พลังงานหมุนเวียน และ 4) การนำขยะของเสียกลับมาใช้ใหม่

1.2 การพัฒนาอย่างมีเสถียรภาพ มี 3 ตัวชี้วัด ได้แก่ 1) อัตราของการว่างงานโดยรวม 2) สัดส่วนหนี้สินสาธารณะต่อผลิตภัณฑ์มวลรวมในประเทศ และ 3) ดุลบัญชีเดินสะพัดต่อผลิตภัณฑ์มวลรวมในประเทศ

1.3 การกระจายความมั่งคั่ง มี 2 ตัวชี้วัด ได้แก่ 1) สัมประสิทธิ์การกระจายรายได้ และ 2) สัดส่วนคนยากจนต่อรายได้

2. มิติทางสังคม มี 4 องค์ประกอบ ได้แก่

2.1 การพัฒนาศักยภาพและการปรับตัวบนสังคมฐานความรู้ มี 2 ตัวชี้วัด 1) จำนวนปีเฉลี่ยที่ได้รับการศึกษา และ 2) ผลคะแนนทดสอบ 4 วิชาหลัก

2.2 การพัฒนาคุณภาพชีวิตและความมั่นคงในการดำรงชีวิต มี 3 ตัวชี้วัด 1) อายุขัยเฉลี่ยเมื่อแรกเกิด 2) สุขภาพประชากร และ 3) สัดส่วนคดีอาชญากรรมและยาเสพติดต่อประชากร

2.3 การสร้างค่านิยม ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมไทยให้มีภูมิคุ้มกันของสังคม ซึ่งยังไม่มีตัวชี้วัดที่ชัดเจน

2.4 การสร้างความเสมอภาคและการมีส่วนร่วม มี 2 ตัวชี้วัด ได้แก่ 1) การมีส่วนร่วม 2) การรับรู้เรื่องคอร์รัปชัน

3. มิติสิ่งแวดล้อม มี 3 องค์ประกอบ ได้แก่

3.1 การสงวนรักษา มี 4 ตัวชี้วัด 1) สัดส่วนของพื้นที่ป่าต่อพื้นที่ประเทศ 2) สัดส่วนของพื้นที่ป่าชายเลนต่อพื้นที่เป้าหมาย 3) ปริมาณสัตว์น้ำเศรษฐกิจที่จับได้ในระยะ 3 ก.ม. นอกชายฝั่งทะเลไทยต่อชั่วโมง 4) การใช้น้ำใต้ดินต่อปริมาณที่สามารถใช้งานได้

3.2 การมีคุณภาพสิ่งแวดล้อมที่ดี มี 3 ตัวชี้วัด ได้แก่ 1) สัดส่วนของแหล่งน้ำที่มีคุณภาพอย่างต่ำอยู่ในเกณฑ์พอใช้ได้ต่อแหล่งน้ำทั้งหมด 2) คุณภาพอากาศในเมืองหลักที่เกินค่ามาตรฐาน และ 3) ปริมาณของเสียอันตรายที่ได้รับการบำบัดอย่างถูกต้อง

รวมตัวชี้วัดการพัฒนาอย่างยั่งยืนทั้งสิ้น 23 ตัว ซึ่งคาดว่าจะมีการสร้างตัวชี้วัดใหม่เพิ่มขึ้น เช่น การลงทุนด้านการวิจัยและพัฒนาต่อจีดีพี จำนวนเครือข่ายที่มีส่วนร่วมในการบริหารจัดการและคุ้มครองทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เป็นต้น

จากทั้งหมดที่กล่าวมาจึงพอสรุปได้ว่าความมั่นคงของมนุษย์น่าจะเป็นผลลัพธ์ที่พึงปรารถนาของการพัฒนาประเทศทุกประเทศ ไม่ว่าจะประเทศนั้น ๆ จะอยู่ในระดับใดของการพัฒนาและน่าจะเป็นมาตรวัดที่ดีกว่าการดูที่รายได้เป็นหลัก ซึ่งเป็นวิธีที่ประเทศทั้งหลายรวมทั้งประเทศไทยใช้อยู่ในปัจจุบัน การต่อต้านแนวคิดการทำโลกาภิวัตน์ให้เป็นแบบการทหารและเห็นพ้องกันว่าจำเป็นจะต้องทำให้ประจักษ์ว่าแนวความคิดเรื่องความมั่นคงมนุษย์สามารถนำมาใช้ปฏิบัติได้อย่างเป็นรูปธรรม

บทสรุป

แนวความคิดเกี่ยวกับความมั่นคงของมนุษย์มีที่มาจากประเทศทางตะวันตกและจากองค์การสหประชาชาติ (U.N.) ที่ต้องการให้เกิดความสันติสุขและความสงบสุขของผู้คนในโลก ด้วยการส่งเสริมความมั่นคงของมนุษย์ ด้านสิทธิมนุษยชน ส่งเสริมกฎหมายด้านมนุษยธรรมให้เข้มแข็งมากขึ้น ป้องกันการขัดแย้งและสนับสนุนระบอบประชาธิปไตยกับธรรมาภิบาลให้เกิดขึ้นกับทุกรัฐ โดยมุ่งเน้น

เรื่องสิทธิมนุษยชนและการมีเสรีภาพในด้านต่าง ๆ โดยมีคำขวัญสองประการคือเสรีภาพจากความหวาดกลัวและเสรีภาพจากความต้องการ

ความมั่นคงของมนุษย์ หมายถึง คุณภาพชีวิตที่มีความปลอดภัยของประชาชนในชุมชน สังคมและสามารถเข้าถึงทรัพยากรในการพัฒนาได้อย่างเต็มที่ในทุกด้าน เช่น ด้านเศรษฐกิจ ด้านอาหาร ด้านสุขภาพ ด้านสิ่งแวดล้อม ด้านการเมือง เป็นต้น แนวคิดความมั่นคงของมนุษย์เป็นแนวคิดใหม่ที่เกิดขึ้นในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมา ที่เข้ามาแทนที่แนวคิดเดิมของการสร้างสวัสดิภาพและการดำรงอยู่อย่างมีศักดิ์ศรีของมนุษย์ โดยให้คนเป็นศูนย์กลาง ซึ่งแตกต่างจากแนวคิดด้านคุณภาพชีวิตที่มุ่งเน้นความเป็นอยู่ที่เป็นสุข

สำหรับประเทศไทยกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์เป็นหน่วยงานในฐานะที่เป็นกระทรวงหลักในการดำเนินงานด้านการสร้างหลักประกันความมั่นคงในชีวิตของมนุษย์ และได้ริเริ่มการจัดทำมาตรฐานและตัวชี้วัดความมั่นคงของมนุษย์เพื่อเป็นเครื่องมือในการติดตามประเมินผลการพัฒนาในด้านต่าง ๆ จำนวน 10 มิติ 38 ตัวชี้วัด ซึ่งจะมองในภาพรวมของประเทศ ประเด็นตัวชี้วัดความมั่นคงของมนุษย์เกี่ยวข้องกับหลายมิติของการพิจารณา เช่น การสิทธิมนุษยชน การมีได้รับการตอบสนองความต้องการ การไม่ได้รับโอกาสที่เท่าเทียม ซึ่งอาจจะเรียกรวม ๆ กันว่า ด้านภัยคุกคามซึ่งแตกต่างจากตัวชี้วัดคุณภาพชีวิตที่ยังมีมากหรือยังได้รับก็ยิ่งทำให้มีวิถีชีวิตที่ดี มีความสุขสบายมากขึ้น แต่เมื่อคุณภาพชีวิตบางด้านลดลงย่อมเป็นภัยคุกคามต่อความมั่นคงหรือเป็นสาเหตุของความไม่มั่นคงของมนุษย์ได้

แบบฝึกหัดบทที่ 6

คำชี้แจง : คำถามแบ่งออกเป็นสองตอน

ตอนที่ 1 เป็นแบบปรนัย :

- จงเลือกคำตอบที่ถูกต้องที่สุดเพียงข้อเดียวโดยทำเครื่องหมาย X ลงบนข้อที่ท่านเลือก
1. แนวคิดเกี่ยวกับความมั่นคงของมนุษย์เกิดขึ้นด้วยสาเหตุใด

ก. ความต้องการของมวลมนุษยชาติ	ข. แรงผลักดันของกระแสโลก
ค. ความต้องการพัฒนาประเทศ	ง. การขยายอิทธิพลทางการทหาร
จ. ถูกทุกข้อ	
 2. แนวคิดความมั่นคงของมนุษย์ถูกกล่าวถึงครั้งแรกในเอกสารรายงานเรื่องใด

ก. รายงานการพัฒนามนุษย์ 1994	ข. รายงานการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ
ค. รายงานเอาเวอร์ คอมมอน ฟิวเจอร์.ง. รายงานสถานการณ์สงคราม	
จ. รายงานความมั่นคงแห่งมวลมนุษยชาติ	
 3. รายงานความมั่นคงของมนุษย์ 1999 ได้นำเสนอประเด็นความไม่มั่นคงของมนุษย์ที่ส่งผลกระทบต่อเชิงลบจากกระบวนการโลกาภิวัตน์เอาไว้กี่ประการ

ก. 5 ประการ	ข. 6 ประการ
ค. 7 ประการ	ง. 8 ประการ
จ. 9 ประการ	
 4. รายงานการพัฒนามนุษย์ 2000 ใช้ชื่อว่าอะไร

ก. สิทธิและเสรีภาพ	ข. เสรีภาพจากความหวาดกลัว
ค. เสรีภาพจากความต้องการ	ง. ประชาธิปไตยกับการพัฒนามนุษย์
จ. สิทธิมนุษยชนกับการพัฒนามนุษย์	
 5. องค์การศึกษาวិทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติได้สรุปแนวคิดเรื่องความมั่นคงของมนุษย์ ไว้กี่ประการ

ก. 4 ประการ	ข. 6 ประการ
ค. 8 ประการ	ง. 10 ประการ
จ. ไม่มีข้อใดถูก	

ตอนที่ 2 เป็นแบบอัตนัย :

จงตอบคำถามต่อไปนี้โดยเขียนลงบนกระดาษใบตอบ

6. กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ ให้ความหมายคำว่า ความมั่นคงของมนุษย์ไว้อย่างไร
7. วรุฒิ โรมรัตน์พันธ์ อธิบายคำว่า ความมั่นคงของมนุษย์อย่างไร
8. สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน) กล่าวถึงลักษณะความสำคัญของความมั่นคงของมนุษย์ไว้กี่ประการ อะไรบ้าง
9. จงอธิบายองค์ประกอบของความมั่นคงของมนุษย์
10. สำนักมาตรฐานการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ ได้เสนอแนวทางการพัฒนาความมั่นคงของมนุษย์ 10 มิติ ประกอบด้วยอะไรบ้าง

เอกสารอ้างอิง

- โครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ (UNDP), สำนักงาน. (2552). **ความมั่นคงของมนุษย์ในปัจจุบัน และอนาคต, รายงานการพัฒนาคนของ ประเทศไทย ปี 2552.** กรุงเทพฯ : สำนักงานโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ ประจำประเทศไทย.
- ท.ทหาร. (2556). **ความมั่นคงของมนุษย์ : บทความเกี่ยวกับความมั่นคงของชาติ.** เข้าถึงได้จาก http://tortaharn.net/contents/index.php?option=com_content&task=view&id=75&Itemid=75 (วันที่ 16 ธันวาคม 2556).
- พรทิพา นิโรจน์. (2551). **คุณภาพชีวิตและความมั่นคงของมนุษย์.** เอกสารประกอบการสอน คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี.
- มติชนรายสัปดาห์. (2547). **บทความพิเศษ โครงการข่าวสารทิศทางการประเทศไทย.** โดยการสนับสนุนของ สกว. หน้า 37 วันที่ 22 ตุลาคม พ.ศ. 2547 ปีที่ 24 ฉบับที่ 1262.
- _____. (2548). **บทความพิเศษ โครงการข่าวสารทิศทางการประเทศไทย (TTMP).** โดยการสนับสนุนของ สกว. วันที่ 4 พฤศจิกายน พ.ศ. 2548 ปีที่ 26 ฉบับที่ 1316.
- มาฆะ ชิตตะสังฆะ. (2556). **กระบวนการพัฒนาสังคมเพื่อไปสู่เป้าหมายความมั่นคงของมนุษย์.** เข้าถึงได้จาก <http://office.nu.ac.th/gentle/development.htm>. (วันที่ 16 ธันวาคม 2556)
- วรวิณี โรมรัตน์พันธ์. (2554). **บทสรุปผู้บริหาร รายงานสถานการณ์ประเทศไทยกับความมั่นคงของมนุษย์ ปี 2554, ในรายงานสรุปโครงการวิจัยการพัฒนามาตรฐานและตัวชี้วัดความมั่นคงของมนุษย์.** กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยและให้คำปรึกษาแห่งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- สำนักมาตรฐานการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์. (2548). **การศึกษาและพัฒนาดัชนีชี้วัดมาตรฐานความมั่นคงของมนุษย์.** กรุงเทพฯ : สำนักมาตรฐานการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์.
- United Nation Development Program (UNDP). (1994). **Human Development Report : New Dimensions of Human Security, New York.**

แผนบริหารการสอนประจำบทที่ 7

เนื้อหาประจำบท

บทที่ 7 การพัฒนาที่ยั่งยืน

พัฒนาการและแนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน

ความหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืน

บริบทไทยว่าด้วยการพัฒนาที่ยั่งยืน

การพัฒนาประเทศเพื่อนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน

แนวทางการปรับตัวของประเทศไทยสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน

ภูมิปัญญาเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตอย่างยั่งยืน

บทสรุป

จุดประสงค์เชิงพฤติกรรม

1. เพื่อให้ผู้เรียนมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับแนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน
2. เพื่อให้ผู้เรียนรู้และเข้าใจความหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืน
3. เพื่อให้ผู้เรียนสามารถอธิบายแนวทางการพัฒนาเพื่อนำไปสู่ความยั่งยืนได้

กิจกรรมการเรียนการสอนประจำบท

1. ผู้สอนอธิบายการพัฒนาที่ยั่งยืนและสถานการณ์ความไม่ยั่งยืน พร้อมทั้งยกตัวอย่างประกอบการบรรยาย โดยใช้เครื่องคอมพิวเตอร์และเครื่องฉายภาพมัลติมีเดีย
2. ให้ผู้เรียนศึกษาเอกสารประกอบการสอนเรื่อง การพัฒนาที่ยั่งยืนและนำข้อมูลมาอภิปรายในชั้นเรียน
3. แบ่งกลุ่มผู้เรียนออกเป็นออกเป็นกลุ่ม ๆ ละประมาณ 5 คนเพื่อร่วมกันระดมความคิดเกี่ยวกับสถานการณ์สิ่งแวดล้อมในประเทศไทยแล้วนำเสนอหน้าชั้นเรียน
4. ให้ผู้เรียนค้นคว้าจากเอกสารสิ่งพิมพ์ในประเด็นการพัฒนาที่ยั่งยืนและส่งผลต่อคุณภาพชีวิตและอภิปรายร่วมกัน
5. ให้ผู้เรียนทำแบบฝึกหัดบทที่ 7

สื่อการเรียนการสอน

1. เอกสารประกอบการสอนเรื่อง การพัฒนาที่ยั่งยืน
2. วีดิทัศน์
3. ภาพแสดงตัวอย่างผลกระทบที่เกิดจากการพัฒนา
4. เครื่องคอมพิวเตอร์และเครื่องฉายภาพมัลติมีเดีย
5. แบบฝึกหัดบทที่ 7

การวัดผลและประเมินผล

1. ซักถามความรู้ความเข้าใจ
2. สังเกตจากการค้นคว้าและการสรุป
3. สังเกตจากการมีส่วนร่วมและการนำเสนอหน้าชั้นเรียน
4. ประเมินจากแบบฝึกหัด
5. ประเมินจากการสอบระหว่างภาคและปลายภาค

บทที่ 7

การพัฒนาที่ยั่งยืน

ประเทศไทยได้ให้ความสำคัญกับการพัฒนาเศรษฐกิจเป็นหลัก โดยเชื่อว่าหากเศรษฐกิจมีการขยายตัวสูง ระดับรายได้ของคนไทยในประเทศจะเพิ่มมากขึ้นและมาตรฐานการดำรงชีวิตของประชาชนจะสูงตามไปด้วย การขยายตัวทางเศรษฐกิจในเชิงปริมาณเกิดขึ้นจากการผลิตอย่างรวดเร็วในด้านเกษตรกรรม ด้านอุตสาหกรรมและด้านการบริการที่ใช้ทรัพยากรธรรมชาติ ดิน น้ำ ป่า ทะเล และชายฝั่งรวมทั้งแร่ธาตุต่าง ๆ เป็นปัจจัยหลักอย่างปราศจากการวางแผนการใช้ประโยชน์อย่างรอบคอบและป้องกันความเสียหายต่อสิ่งแวดล้อม ทำให้เกิดการสะสมของปัญหาความเสื่อมโทรมและร่อยหรอลงของทรัพยากรธรรมชาติ ปัญหามลพิษต่าง ๆ ซึ่งได้นำไปสู่ความขัดแย้งทางสังคมอันเกิดจากการแย่งชิงทรัพยากรและเกี่ยวเนื่องเชื่อมโยงไปถึงความไม่เท่าเทียมกันในการครอบครองทรัพยากรระหว่างคนในสังคม นอกจากนี้พฤติกรรมการผลิตและการบริโภคที่ไม่เหมาะสมของคนในสังคม ทำให้วิถีการดำเนินชีวิตขาดความกลมกลืนกับสภาพแวดล้อมที่มีคุณค่า ส่งผลต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนทั้งในปัจจุบันและรุ่นต่อไปในอนาคต

สถานการณ์การพัฒนาที่ไม่ยั่งยืนของไทยดังกล่าว มีลักษณะเช่นเดียวกับความไม่ยั่งยืนของประเทศต่าง ๆ ทั่วโลก เป็นเหตุให้ประเทศสมาชิกขององค์การสหประชาชาติได้ให้ความสนใจต่อผลของการพัฒนาเศรษฐกิจที่ก่อให้เกิดความเสียหายต่อสิ่งแวดล้อม รวมทั้งสภาวะเลวร้ายที่โลกกำลังเผชิญอยู่ อาทิ ความยากจน ความอดอยากหิวโหย ความเจ็บป่วย การไม่รู้หนังสือและความเสื่อมโทรมของระบบนิเวศซึ่งมนุษย์จำเป็นต้องพึ่งพา จึงได้เห็นพ้องร่วมกันว่าความเจริญทางเศรษฐกิจไม่อาจดำรงอยู่ได้อย่างยั่งยืนได้ หากมนุษย์ไม่คำนึงถึงปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมหนทางเดียวที่จะนำไปสู่อนาคตที่ปลอดภัยและมั่นคง ก็คือการบริหารจัดการด้านสิ่งแวดล้อมและการพัฒนาที่สมดุล โดยใช้ทรัพยากรของโลกอย่างเหมาะสมและมีเหตุผลเพื่อตอบสนองความจำเป็นขั้นพื้นฐานของมนุษย์พร้อมทั้งจัดการและคุ้มครองระบบนิเวศให้ใช้ประโยชน์ได้อย่างยั่งยืนด้วย

พัฒนาการแนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน

แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาที่ยั่งยืนหรือการพัฒนาแบบยั่งยืนเริ่มเข้ามามีบทบาทในกระแสการพัฒนาของสังคมโลกนับตั้งแต่ปีพ.ศ.2515 เริ่มตั้งแต่องค์การสหประชาชาติ ได้จัดให้มีการประชุมสุดยอดว่าด้วยสิ่งแวดล้อมของมนุษย์ ณ กรุงสต็อกโฮล์ม ประเทศสวีเดน ซึ่งได้มีการเรียกร้องให้ทั่วโลกได้คำนึงถึงผลกระทบจากการใช้ทรัพยากรอย่างฟุ่มเฟือยจนเกินขีดจำกัดของทรัพยากรโลก

ผลจากการประชุมดังกล่าวทำให้ทั่วโลกหันมาให้ความสนใจเรื่องสิ่งแวดล้อมกันอย่างกว้างขวาง ต่อมาในปีพ.ศ.2526 องค์การสหประชาชาติได้จัดตั้งสมัชชาโลกว่าด้วยสิ่งแวดล้อมโลกและการพัฒนา หรือที่รู้จักกันโดยทั่วไปว่า สมัชชาบรันด์แลนด์ เพื่อทำการศึกษาในเรื่องของการสร้างความสมดุลระหว่างสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา ซึ่งได้เผยแพร่เอกสารชื่อว่า เอเอเวอร์ คอมมอน ฟิวเจอร์ ที่ได้เรียกร้องให้ชาวโลกเปลี่ยนแปลงวิถีการดำเนินชีวิตที่ฟุ่มเฟือยและเปลี่ยนวิถีทางการพัฒนาเสียใหม่ ในลักษณะที่ปลอดภัยต่อสิ่งแวดล้อมและให้สอดคล้องกับข้อจำกัดของธรรมชาติมากยิ่งขึ้น รวมทั้งได้เสนอว่ามนุษยชาติสามารถที่จะทำให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืนขึ้นมาได้

การพัฒนาที่ยั่งยืนได้รับความสำคัญมากยิ่งขึ้น เมื่อองค์การสหประชาชาติ หรือ U.N. จัดให้มีการประชุมสุดยอดระดับโลกว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา หรือที่เรียกว่า Earth Summit : 1992 ที่กรุงริโอ เดอจาเนโร ประเทศบราซิล เมื่อปีพ.ศ.2535 ผลการประชุมนี้ได้มีผู้แทนของ 175 ประเทศ รวมทั้งประเทศไทยเข้าร่วมลงนามรับรองแผนปฏิบัติการ 21 (agenda 21) ซึ่งถือเป็นแผนแม่บทของโลกที่ประเทศสมาชิกต้องตระหนักถึงปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมและเห็นความสำคัญที่จะต้องร่วมกันพิทักษ์สิ่งแวดล้อมเพื่อสร้างการพัฒนาที่ยั่งยืนให้เกิดขึ้นในโลก (นันทนีย์ กมลศิริพิชัยพร, 2549 : 2) โดยกำหนดกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับพัฒนาในมิติด้านเศรษฐกิจ สังคมและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุล พร้อมทั้งกระตุ้นให้รัฐบาลประเทศต่าง ๆ สร้างกลยุทธ์การพัฒนาแบบยั่งยืน โดยมุ่งเน้นการพัฒนาเศรษฐกิจที่รับผิดชอบต่อสังคม ในขณะที่เดียวกันก็ให้การคุ้มครองฐานทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม เพื่อผลประโยชน์ของคนรุ่นต่อไป ทั้งนี้ควรเปิดโอกาสให้กลุ่มต่าง ๆ ในสังคมเข้ามามีส่วนร่วมอย่างกว้างขวางที่สุด ซึ่งจะทำให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืนร่วมกันต่อไปได้

ต่อมาที่ประชุมสมัชชาสหประชาชาติได้จัดให้มีการประชุมสุดยอดระดับโลกว่าด้วยการพัฒนาที่ยั่งยืนขึ้นอีกครั้งหนึ่งที่นครโจฮันเนสเบิร์ก สาธารณรัฐแอฟริกาใต้ ระหว่างวันที่ 26 สิงหาคม - 4 กันยายน 2545 เพื่อทบทวนความก้าวหน้าการดำเนินงานด้านการพัฒนาที่ยั่งยืนของแต่ละประเทศตามแผนปฏิบัติการ 21 ในรอบสิบปีที่ผ่านมา และมุ่งเป้าหมายไปที่เรื่องการแก้ไขปัญหาคาความยากจน การรักษาระดับการพัฒนาและการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม โดยการประชุมครั้งนี้ได้มีการรับรองปฏิญญาโจฮันเนสเบิร์ก และแผนการดำเนินงานโจฮันเนสเบิร์ก ซึ่งเป็นกรอบแนวทางการปฏิบัติเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ในการดำเนินการตามแผนปฏิบัติการ 21 และข้อตกลงอื่น ๆ โดยอาศัยหลักการการพัฒนาอย่างบูรณาการด้านเศรษฐกิจ สังคมและสิ่งแวดล้อม และหลักการความรับผิดชอบร่วมกัน ซึ่งได้นำไปสู่พันธกรณีของประเทศสมาชิกประมาณ 180 ประเทศ รวมทั้งประเทศไทยที่จะต้องสานต่อแผนปฏิบัติการมากยิ่งขึ้นโดยมีสาระสำคัญ ดังนี้ (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2546 : 3)

1. กำหนดให้ประเทศสมาชิก จะต้องบรรลุข้อตกลงในการจัดทำเป้าหมายการพัฒนาแห่งสหัสวรรษร่วมกันให้สำเร็จภายในปี พ.ศ.2558 หรือค.ศ.2015 เพื่อผลของการพัฒนาที่ยั่งยืน

โดยเฉพาะอย่างยิ่งการดำเนินงานในด้านต่าง ๆ เพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตและขจัดปัญหาความยากจนของคนในประเทศ

2. ประเทศสมาชิกควรมุ่งส่งเสริมการพัฒนาศักยภาพทุนมนุษย์ รวมไปถึงการพัฒนาในด้านการศึกษาและการจัดหาบริการด้านสุขภาพอนามัยให้ประชาชนอย่างทั่วถึง

3. เสริมสร้างจิตสำนึกเพื่อกระตุ้นให้ประชาชนทั่วโลกตระหนักถึงความสำคัญของการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยภาครัฐ ภาคเอกชนและภาคประชาสังคมของแต่ละประเทศ ต้องร่วมกันเป็นหุ้นส่วนเพื่อการพัฒนาและร่วมกันพิทักษ์สิ่งแวดล้อม เพื่อให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืนต่อไป

ในระหว่างปีค.ศ.2012 ซึ่งเป็นช่วงเวลาครบบรอบ 20 ปีของการจัดประชุม Earth Summit ทางองค์การสหประชาชาติ โดยสมัชชาสหประชาชาติได้กำหนดให้จัดการประชุม United Nations Conference on Sustainable Development-UNCSD หรือ Rio+20 ในวันที่ 13-22 มิถุนายน พ.ศ.2555 ณ กรุงริโอ เดอจาเนโร ประเทศสหพันธ์สาธารณรัฐบราซิล (มูลนิธิสืบ นาคะเสถียร, 2557) โดยมีหัวข้อการประชุมหลัก 2 เรื่อง ได้แก่

1. การดำเนินงานตามแนวทางเศรษฐกิจสีเขียวเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนและแก้ไขปัญหาความยากจน

2. กรอบการปฏิรูปองค์กรเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่งผลลัพธ์ของการประชุม RIO+20 คือ เอกสารที่มีชื่อว่าอนาคตที่เราต้องการ

ทั้งนี้ความเคลื่อนไหวในกระแสโลกดังกล่าว ถือได้ว่าเป็นความพยายามที่ท้าทายมวลมนุษยชาติในการที่จะบรรลุเป้าหมายของการพัฒนาที่สมดุลและยั่งยืนให้ได้ภายในศตวรรษที่ 21 โดยการพยายามหาแนวทางความร่วมมือระหว่างกันให้มากขึ้น รวมทั้งเชื่อมโยงผลประโยชน์ในระดับท้องถิ่นและระดับประเทศเข้าด้วยกัน เพื่อลดช่องว่างระหว่างประเทศร่ำรวยและประเทศยากจน อันนำไปสู่การมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นของคนรุ่นต่อไปในอนาคต

ความหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืน

คำว่า การพัฒนาที่ยั่งยืน มาจากภาษาอังกฤษ คือคำว่า Sustainable Development ซึ่งคำ ๆ นี้มักจะแปลความหมายไปได้อีก เช่น การพัฒนาอย่างยั่งยืน การพัฒนาแบบยั่งยืน เป็นต้น แต่อย่างไรก็ตาม คำว่า Sustainable Development นั้นหมายถึง การพัฒนาที่สนองต่อความต้องการของคนในปัจจุบันแต่ไม่ส่งผลกระทบต่อคนรุ่นหลัง เป็นการพัฒนามีความสมดุลทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม ในสังคมโลกมีผู้ให้ความหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืนไว้หลายนิยาม ซึ่งล้วนแต่ก็มีความหมายใกล้เคียงกันทั้งสิ้น แต่ที่มีชื่อเสียงมากที่สุดก็คือ คำนิยามของ

สมัชชาโลกว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนาแห่งสหประชาชาติหรือสมัชชาบรันด์แลนด์ที่ได้ให้ไว้ในรายงาน Our Common Future ว่า (นันทนีย์ กมลศิริพิชัยพร, 2549 : 16)

“...การพัฒนาที่ยั่งยืน คือรูปแบบของการพัฒนาที่ตอบสนองต่อความต้องการของคนในรุ่นปัจจุบัน โดยไม่ทำให้คนรุ่นต่อไปในอนาคตต้องประนีประนอมยอมลดทอนความสามารถในการที่จะตอบสนองความต้องการของตนเอง... (Sustainable development is development that meets the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their own needs)”

ความหมายดังกล่าวข้างต้น คือการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรต่าง ๆ เพื่อผลประโยชน์ของคนรุ่นปัจจุบัน ซึ่งจะต้องไม่ใช่ทรัพยากรอย่างสิ้นเปลือง แต่ควรเป็นการใช้ทรัพยากรในเชิงอนุรักษ์และพัฒนาให้เต็มศักยภาพอยู่ตลอดเวลา ดังนั้นการพัฒนาที่ยั่งยืนจะต้องพิจารณาทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคมและความยั่งยืนของระบบนิเวศไปพร้อม ๆ กัน รวมทั้งการมีส่วนร่วมของภาคประชาชนในระดับรากหญ้าในกระบวนการพัฒนา การใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมและประหยัดพลังงาน

ถึงแม้รายงานฉบับนี้จะยอมรับว่าคนในประเทศที่พัฒนาแล้วใช้พลังงานและทรัพยากรมากกว่าคนในประเทศด้อยพัฒนา แต่ก็ยังคงมีความเห็นว่า ความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจในประเทศกำลังพัฒนาเป็นปัจจัยสำคัญในการที่จะทำให้คนจนในประเทศที่ด้อยพัฒนาเคลื่อนย้ายจากภาคการผลิตแบบยังชีพ ซึ่งมีปัญหาของการบุกรุกพื้นที่ป่าเพื่อทำกินเมื่อมีโอกาสทางเศรษฐกิจในภาคการผลิตอื่นที่ดีกว่า (จาเมรี เชียงทอง, 2549 : 97)

สำหรับประเทศไทยได้มีนักวิชาการหลายท่านพยายามอธิบายความหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืนได้ชัดเจนยิ่งขึ้น ที่สำคัญคือแนวคิดของพระธรรมปิฎก (2544 : 68) ได้อธิบายการพัฒนาที่ยั่งยืนว่า การพัฒนาที่ยั่งยืนมีลักษณะที่เป็นบูรณาการ คือ ทำให้เกิดเป็นองค์รวม ซึ่งหมายความว่า องค์ประกอบทั้งหลายที่เกี่ยวข้องจะต้องมาประสานกันครบองค์และมีดุลยภาพ หรือพูดอีกนัยหนึ่งคือการทำให้งิจกรรมของมนุษย์สอดคล้องกันกับกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ นั่นก็คือการกำหนดแนวทางการพัฒนาจะต้องคำนึงถึงปัจจัยด้านมนุษย์ โดยให้คุณค่าทางวัฒนธรรมรวมอยู่ในกิจกรรมทางเศรษฐกิจและสังคม รวมทั้งการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมด้วย ดังนั้นตามแนวคิดของท่านพระธรรมปิฎก จึงสามารถสรุปได้ว่าการพัฒนาที่ยั่งยืนได้ว่าเป็นการพัฒนาที่ครอบคลุมการพัฒนาในทุกด้านและในทุกมิติ กล่าวคือทั้งเศรษฐกิจ สังคม ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จิตใจ วัฒนธรรม ฯลฯ โดยมีคนเป็นศูนย์กลางหรือเป้าหมายของการพัฒนา เพื่อให้คนอยู่ดีกินดีและมีความสุขทั้งคนในรุ่นปัจจุบันและรุ่นต่อไป

นอกจากนี้ในการจัดทำข้อเสนอของประเทศไทย ในการประชุมสุดยอดของโลก ว่าด้วยการพัฒนาที่ยั่งยืน ณ นครโจฮันเนสเบิร์ก ประเทศแอฟริกาใต้ ในปีพ.ศ.2545 ที่กล่าวมาแล้วตอนต้น คณะอนุกรรมการกำกับการอนุวัติตามแผนปฏิบัติการ 21 และการพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่งมีหน้าที่เป็นคณะกรรมการเตรียมการประชุมสุดยอดของโลก ได้ร่วมกับสถาบันสิ่งแวดล้อมไทยจัดระดมความคิดเห็นจากภาคีต่าง ๆ ได้ข้อยุติด้านคำนิยามของการพัฒนาที่ยั่งยืนว่า การพัฒนาที่ยั่งยืนในบริบทไทย นั้นเป็นการพัฒนาที่จะต้องคำนึงถึงความเป็นองค์รวมของทุก ๆ ด้านอย่างสมดุล อยู่บนพื้นฐานของทรัพยากรธรรมชาติ ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมไทย ด้วยการมีส่วนร่วมของประชาชนทุกกลุ่มด้วยความเอื้ออาทรเคารพซึ่งกันและกัน เพื่อความสามารถในการพึ่งตนเองและคุณภาพชีวิตที่ดีอย่างเท่าเทียม (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2546 : 1-4)

ถึงแม้ว่าการพัฒนาที่ยั่งยืนจะมีความหมายแตกต่างกันไปตามสำนักคิดต่าง ๆ แต่ทว่า ในรายงานของกองทุนประชาชนสหประชาชาติ ได้ให้ความหมายไว้ 4 ประการ ดังนี้ (เกื้อ วงศ์บุญสิน, 2538 : 70-72)

1. การพัฒนาที่ยั่งยืน เป็นการพัฒนาที่ตอบสนองความต้องการในยุคปัจจุบัน โดยไม่ลดความสามารถของอนุชนรุ่นหลังที่จะได้รับสนองตอบความต้องการของเขา และการมีมาตรฐานความเป็นอยู่ที่สูงกว่าความต้องการนั้น พื้นฐานจะยั่งยืนได้ก็ต่อเมื่อมาตรฐานการบริโภคทุกหนทุกแห่ง เน้นถึงความยั่งยืนถาวรในระยะยาว

2. การพัฒนาที่ยั่งยืน เกี่ยวข้องกับการเตรียมการให้อนุชนรุ่นหลังได้รับทุกสิ่งเท่าเทียมกับที่ชนรุ่นนี้ได้รับ

3. การพัฒนาที่ยั่งยืน เป็นการพัฒนาที่ให้ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจได้อย่างเท่าเทียมกัน โดยช่วยปกป้องสภาพแวดล้อมทั้งในชุมชนและของโลกเพื่ออนุชนรุ่นหลังและช่วยปรับปรุงคุณภาพชีวิตได้อย่างแท้จริง

4. การพัฒนาที่ยั่งยืน หมายถึง การปรับปรุงคุณภาพชีวิตของมนุษย์ให้สามารถอาศัยอยู่ได้ในองค์ประกอบต่าง ๆ ของระบบนิเวศ รวมทั้งเศรษฐกิจแบบยั่งยืนช่วยบำรุงรักษารากฐานการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติและช่วยพัฒนาได้โดยการปรับตัวและปรับปรุงองค์ความรู้ องค์การ ประสิทธิภาพทางเทคนิควิทยาศาสตร์และความเฉลียวฉลาดให้มากขึ้น

มนตรี กรรพุมมาลย์ และ ภูทชงค์ กุณชลบุตร (ม.ป.ป. : 78) กล่าวไว้ว่า ความหมายของการพัฒนาเศรษฐกิจอย่างยั่งยืน คือ รูปแบบการพัฒนาที่สามารถตอบสนองต่อเป้าหมายของระบบชีวภาพ ระบบเศรษฐกิจและระบบสังคม ทั้งนี้เป้าหมายระบบชีวภาพเน้นถึงความหลากหลายทางพันธุกรรม ส่วนระบบเศรษฐกิจเน้นถึงความต้องการขั้นพื้นฐานให้เกิดความเท่าเทียมกันและระบบสังคมเน้นความหลากหลายทางวัฒนธรรม โดยมีสถาบันที่ยั่งยืนยาวนาน มีส่วนร่วมจากผู้คนต่าง ๆ ในสังคม นอกจากนี้ยังมองการพัฒนาที่ยั่งยืนเป็นยุทธวิธีการพัฒนาที่ช่วยจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

ทรัพยากรมนุษย์ รวมทั้งการจัดการทางการเงินและวัสดุอุปกรณ์ทางกายภาพต่างๆ เพื่อเพิ่มความมั่นคงและคุณภาพชีวิตความเป็นอยู่ที่ดี การพัฒนาที่ยั่งยืนเปรียบเสมือนเป้าหมายที่ปฏิเสธนโยบายการดำเนินกิจกรรมที่ส่งเสริมความเป็นอยู่และการครองชีพในปัจจุบันด้วยการทำลายฐานการผลิตและทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งเป็นการปล่อยให้อนุชนรุ่นหลังประสบสภาพการณ์ที่แย่กว่าและเสี่ยงภัยมากกว่าสภาพปัจจุบัน

ดังนั้นการพัฒนาที่ยั่งยืนจึงเป็นเป้าหมายที่พึงประสงค์ร่วมกันของการจัดการสิ่งแวดล้อมและการพัฒนาทำให้เกิดความร่วมมือระหว่างประเทศขึ้นใน 5 ด้าน ดังนี้

1. **สิ่งแวดล้อมยั่งยืน (environmental sustainability)** ประกอบไปด้วยการคำนึงถึงปัจจัยทางนิเวศวิทยา ความหลากหลายทางชีวภาพ (biological diversity) และสัดส่วนที่เหมาะสมระหว่างประชากรและทรัพยากร

2. **เศรษฐกิจยั่งยืน (economic sustainability)** ประกอบไปด้วย นโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจที่เหมาะสม การจัดสรรทรัพยากรให้ได้ประโยชน์สูงสุดและเกิดความเสมอภาคในการเข้าถึงทรัพยากรและความเสมอภาคในการกระจายรายได้

3. **วัฒนธรรมยั่งยืน (cultural sustainability)** ประกอบด้วยตระหนักถึงความแตกต่างทางวัฒนธรรมของชาวบ้านแต่ละชุมชน โดยชาวบ้านสามารถปรับโครงการให้สอดคล้องกับความต้องการและเป็นไปตามความนึกคิดของชุมชน เกิดการยอมรับในแนวทางและค่านิยมที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาได้

4. **สังคมยั่งยืน (social sustainability)** ประกอบด้วยการกระจายรายได้ให้กับกลุ่มคนทุกฐานะทางเศรษฐกิจได้อย่างเสมอภาค คำนึงถึงความเสมอภาคทางเพศและเชื้อชาติโดยลงทุนจัดการบริการขั้นพื้นฐาน เช่น การศึกษา การสาธารณสุข โดยเน้นให้ชาวบ้านมีส่วนร่วม

5. **การเมืองยั่งยืน (political sustainability)** ประกอบไปด้วย ความมั่นคงปลอดภัยของชาวบ้านโดยส่วนรวมและการมีประสิทธิเสรีภาพของชาวบ้านทุกคนอย่างเท่าเทียมกันและตลอดไป

สรุปได้ว่า ความหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืนทั้งในสังคมโลกและการพัฒนาที่ยั่งยืนในบริบทไทย เป็นการพัฒนาที่ต้องคำนึงถึงความเป็นองค์รวมของทุกด้านอย่างสมดุล เป็นการผสมผสานให้เกิดความสมดุลในสามมิติ ดังนี้

มิติทางเศรษฐศาสตร์ คือ มีความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจที่เพียงพอ สามารถตอบสนองความต้องการขั้นพื้นฐานของประชาชน ขจัดความยากจน ลดความไม่เท่าเทียมกันในสังคม

มิติทางสังคม คือ การส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนทุกกลุ่ม เพื่อความสามารถในการพึ่งตนเองและคุณภาพชีวิตที่ดีอย่างเท่าเทียมกัน

มิติทางนิเวศวิทยา คือ การส่งเสริมรูปแบบการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในระดับที่สามารถพลิกฟื้นให้กลับสู่สภาพใกล้เคียงกับสภาพเดิมทางธรรมชาติให้มากที่สุด

บริบทของประเทศไทยว่าด้วยการพัฒนาแบบยั่งยืน

การพัฒนาประเทศของประเทศไทยที่ผ่านมา ยังไม่จัดอยู่ในภาวะสมดุลและยั่งยืน ถึงแม้ว่าความไม่สมดุลนี้จะเกิดขึ้นหลายประเทศทั่วโลกเช่นเดียวกับที่เราประสบ เนื่องจากการพัฒนาประเทศในระยะกว่าห้าทศวรรษที่ผ่านมา ได้ชี้ให้เห็นว่ามีการใช้ทรัพยากรธรรมชาติไปในการบวนการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมอย่างขาดความระมัดระวังและไม่ประหยัด รวมทั้งขาดการวางระบบการบริหารจัดการให้สอดคล้องกับแนวทางการพัฒนาประเทศ จึงส่งผลกระทบต่อทั้งในด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคมและด้านสิ่งแวดล้อมอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญหาความยากจนและความเหลื่อมล้ำของการกระจายรายได้ แม้ว่าปัจจุบันสัดส่วนความยากจนจะลดลงมากแล้ว จากร้อยละ 15.9 หรือ 9.9 ล้านคนต่อปีในปีพ.ศ.2542 เหลือร้อยละ 9.8 หรือ 6.2 ล้านคนในปี พ.ศ.2545 แต่ยังมีปัญหาช่องว่างการกระจายรายได้ โดยรายได้รวมของประเทศกว่าครึ่งหนึ่งยังกระจุกตัวอยู่ในกลุ่มคนรวย 20 % แรกของประเทศ จึงทำให้มีความเหลื่อมล้ำอยู่ในระดับสูงเมื่อเปรียบเทียบกับประเทศอื่น ขณะที่ทรัพยากรธรรมชาติได้ร่อยหรอลงมาก พื้นที่ป่าลดลงเฉลี่ยปีละ 2.4 ล้านไร่ หรือเหลือเพียงร้อยละ 25.6 ของพื้นที่ประเทศ พื้นที่ประมงภัยแล้งมีปีละ 1-1.5 ล้านไร่ และเกิดอุทกภัยในหน้าฝนทุกปีนอกจากนี้ ปริมาณมลพิษในอากาศ กากของเสียอันตราย การใช้สารเคมีเพิ่มสูงขึ้นอย่างมาก ส่งผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตของประชาชนทั้งในเขตเมืองและชนบท รวมทั้งสร้างความขัดแย้งในการแย่งชิงทรัพยากรที่รุนแรงขึ้น (นิตยา กมลวาทินิสสา, 2546) ดังนั้นบทเรียนจากการพัฒนาประเทศที่ผ่านมาดังกล่าวได้สะท้อนให้เห็นสาเหตุปัจจัยหลักของความผิดพลาดในทิศทางการพัฒนาประเทศที่สำคัญ อาจพิจารณาได้ 3 ประการ ดังนี้

1. อิทธิพลของโลกาภิวัตน์ และการเปิดการค้าเสรีระหว่างประเทศ ส่งผลทั้งทางบวกและทางลบต่อระบบเศรษฐกิจ สังคมและสิ่งแวดล้อมของประเทศ โดยการเปิดรับการลงทุนจากต่างประเทศในอุตสาหกรรมการผลิตจำนวนมากและไม่มีกลไกการตรวจสอบผลกระทบของอุตสาหกรรมเหล่านั้นอย่างมีประสิทธิภาพ ทำให้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรมอย่างรวดเร็ว เช่นเดียวกับการลงทุนโครงสร้างพื้นฐานขนาดใหญ่ โดยขาดการวิเคราะห์ผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมอย่างเหมาะสม มีการใช้ทรัพยากรเป็นฐานการผลิตอย่างฟุ่มเฟือยเกินอัตราการฟื้นตัวของระบบธรรมชาตินำมาซึ่งผลกระทบต่อความยั่งยืนของระบบนิเวศ

2. กระแสวัตถุนิยมและบริโภคนิยม คนไทยได้รับมรดกมาจากวัฒนธรรมต่างชาติอย่างขาดการกลั่นกรองและเลือกใช้ประโยชน์อย่างเหมาะสม ส่งผลให้สภาพวิถีชีวิตในสังคมไทย

เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว มีการนำทรัพยากรธรรมชาติมาใช้ในการผลิตและบริโภคและบริโภคอย่างฟุ่มเฟือยเกินพอดี เกิดปัญหามลพิษในสิ่งแวดล้อม เป็นเหตุให้คุณภาพทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรมและขาดสมดุล ส่งผลต่อความขัดแย้งทางสังคมตามมา

3. การมีส่วนร่วมของประชาชน การบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมยังเกิดขึ้นไม่มากเท่าที่ควร แม้ว่าชุมชนจะตื่นตัวเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการ แต่ยังคงขาดความพร้อมและประสิทธิภาพ ประกอบกับยังไม่มีกฎหมายรับรองสิทธิของชุมชนในการดูแลทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ ทำให้เกิดข้อจำกัดของการเข้ามามีส่วนร่วม ซึ่งได้นำสู่ปัญหาความขัดแย้งระหว่างชุมชน ท้องถิ่นและภาครัฐอย่างต่อเนื่อง

กรอบแนวคิดการพัฒนาแบบยั่งยืนในบริบทไทยได้นำพื้นฐานแนวคิดมาจากหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ให้ความสำคัญกับการพัฒนาที่มีดุลยภาพ ทั้งในมิติเศรษฐกิจ สังคมและสิ่งแวดล้อม พร้อมทั้งยึดทางสายกลางเพื่อให้คนไทยมีภูมิคุ้มกันที่ดีและพึ่งตนเองได้โดยต้องปรับทัศนคติ ค่านิยมและสังคมที่ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมให้น้อยลง ดังนี้ (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2556)

มิติที่ 1 มิติเศรษฐกิจ จะมุ่งพัฒนาสู่การเติบโตอย่างมีเสถียรภาพ มีคุณภาพและสามารถกระจายความมั่งคั่งไปสู่ประชาชนอย่างทั่วถึง ด้วยการผลิตสินค้าอย่างมีประสิทธิภาพสอดคล้องกับศักยภาพทางการผลิตของประเทศและความต้องการของตลาด มีการนำปัจจัยการผลิตที่มีประสิทธิภาพ รวมถึงมีแบบแผนการผลิตและการบริโภคที่ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม อยู่บนพื้นฐานของการอนุรักษ์ พื้นฟูและรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีการปลูกฝังค่านิยมของคนไทยให้มีความพอเพียงและพึ่งตนเองได้ มีภูมิคุ้มกันทางเศรษฐกิจที่พร้อมรับกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นได้อย่างยั่งยืน สร้างบรรยากาศที่เหมาะสมให้เกิดการพัฒนาไปสู่เศรษฐกิจสีเขียว โดยสร้างความเข้มแข็งของเศรษฐกิจมหภาค พัฒนาความสามารถในการแข่งขัน มีการบริหารจัดการอย่างมีประสิทธิภาพและสร้างความเข้าใจและจิตสำนึกให้เกิดการนำหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมาประยุกต์ใช้ให้ขยายตัวอย่างมีคุณภาพและสามารถแข่งขันได้

นอกจากนี้จะต้องคำนึงถึงขีดจำกัดของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่สามารถสงวนรักษาไว้ใช้ประโยชน์ได้อย่างยาวนาน ใช้ทรัพยากรทุกชนิดอย่างประหยัดและมีประสิทธิภาพสูงสุด โดยไม่ส่งผลเสียต่อความต้องการของคนทั้งในปัจจุบันและในอนาคต เพื่อคงความสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ ความหลากหลายทางชีวภาพ และคุณภาพสิ่งแวดล้อม ให้เป็นฐานการผลิตของระบบเศรษฐกิจและการดำรงชีวิตของมนุษย์ได้อย่างต่อเนื่องตลอดไป และต้องดำเนินการควบคู่ไปกับการพัฒนาศักยภาพคนและยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชนให้ดีขึ้น โดยบริหารจัดการทรัพยากรและผลประโยชน์จากการพัฒนา และการคุ้มครองอย่างทั่วถึงและเป็นธรรม ขณะเดียวกันต้องมีการส่งเสริมการนำภูมิปัญญาและวัฒนธรรมไทยมาใช้ในการดำเนินชีวิต

มิติที่ 2 มิติทางสังคม คือการพัฒนาที่มุ่งให้คนและสังคมไทยมีคุณภาพสามารถปรับตัว รู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลง มีจิตสำนึก พฤติกรรมและวิถีชีวิตที่ไม่ทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีความมั่นคงในการดำรงชีวิต มีการนำทุนทางสังคมและทุนทางทรัพยากรธรรมชาติมาประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์ได้อย่างเหมาะสม มีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจ โดยอยู่ภายใต้ระบบการบริหารจัดการที่ดี ที่มุ่งให้คนและสังคมไทยเข้มแข็งอยู่ดีมีสุข

องค์ประกอบของการพัฒนาในมิติสังคม ประกอบด้วย การพัฒนาศักยภาพและการปรับตัวบนสังคม ฐานความรู้ โดยการพัฒนาคนในสังคมทั้งในระดับบุคคลและองค์กรให้มีศักยภาพ มีโอกาสในการพัฒนาความรู้ความคิด ทักษะ อาชีพ การบริหารจัดการได้ด้วยตัวเอง การพัฒนาคุณภาพชีวิตและความมั่นคงในการดำรงชีวิต โดยพัฒนาคนไทยให้มีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น มีสภาพแวดล้อมในการดำรงชีวิตที่ดีมีความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน การมีสุขภาพอนามัยแข็งแรงสามารถเข้าถึงระบบการคุ้มครองทางสังคมได้อย่างเท่าเทียม

การสร้างค่านิยม ภูมิปัญญาและสร้างวัฒนธรรมไทยให้เป็นภูมิคุ้มกันของสังคม โดยสร้างค่านิยมและแบบแผนการดำเนินชีวิตที่มีความประหยัด รู้จักใช้ทรัพยากรอย่างคุ้มค่า ไม่ส่งผลกระทบต่อพัฒนาเศรษฐกิจและฐานทรัพยากรธรรมชาติในระยะยาว อาศัยภูมิปัญญาท้องถิ่นมาประยุกต์ใช้อย่างกลมกลืน มีการดำรงวัฒนธรรมและวิถีชีวิต ขนบธรรมเนียม ประเพณีและศิลปวัฒนธรรมอันเป็นเอกลักษณ์ของชาติไว้อย่างต่อเนื่อง

นอกจากนี้การสร้างความเสมอภาคและการมีส่วนร่วม คนไทยต้องได้รับความเท่าเทียมกันทางเพศ การศึกษา อาชีพ การงาน สวัสดิการ สภาพแวดล้อมและสิทธิเสรีภาพ ภายใต้ขอบเขตของกฎหมาย หลักมนุษยธรรมและมีโอกาสร่วมในกิจกรรมของสังคมโดยรวม มีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจต่อนโยบายสาธารณะใด ๆ ที่อาจส่งผลกระทบต่อสังคม โดยยึดหลักการบริหารจัดการที่ดี

มิติที่ 3 มิติสิ่งแวดล้อม คือการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างมีประสิทธิภาพ เพื่อให้เกิดความสมดุลระหว่างการใช้ประโยชน์ทางเศรษฐกิจและความอุดมสมบูรณ์ตามธรรมชาติ และคงไว้ซึ่งคุณภาพของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเพื่อสนองความต้องการของคนรุ่นปัจจุบันและสงวนไว้ให้คนรุ่นอนาคต รวมทั้งการกระจายโอกาสและการมีส่วนร่วมในเรื่องการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างทั่วถึงและเป็นธรรม อันประกอบด้วย การสงวนรักษาทรัพยากรธรรมชาติ ในเรื่องการใช้การป้องกันและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ทั้งด้านกายภาพและชีวภาพต้องเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ มีการนำกระบวนการอนุรักษ์และพัฒนา มาผสมผสานเข้าด้วยกันเพื่อจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่จำกัด ให้เกิดประโยชน์ในด้านต่าง ๆ ให้มากที่สุด โดยคำนึงถึงความต้องการของคนในปัจจุบันและในอนาคต และยังรวมไปถึงขีดความสามารถสูงสุดของการนำเอาทรัพยากรธรรมชาติมาใช้ โดยไม่เกิดผลกระทบต่อระบบนิเวศและสิ่งแวดล้อม เพื่อให้ระบบนิเวศสามารถรองรับและฟื้นฟูกลับสู่สภาพเดิม

ดังนั้น เพื่อให้การพัฒนาที่ยั่งยืนสามารถแทรกเข้าไปในทุกส่วนของบริบททางสังคมไทย ที่เคยประสบความล้มเหลวในการพัฒนาตามที่กล่าวมาข้างต้น จึงควรเร่งปฏิรูประบบเศรษฐกิจควบคู่ไปกับการปฏิรูปการเมือง การบริหารการศึกษา การแก้ไขความยากจน ส่งเสริมให้มีการบูรณาการทางด้านการผลิตและการเกษตร การสร้างงานที่พอเพียงกับการเติบโตของประชากร การพิทักษ์รักษาสิ่งแวดล้อม และการลดอัตราการขยายตัวของประชากร โดยนำระบบการจัดการที่ดีมาใช้เป็นยุทธศาสตร์การพัฒนา เพื่อให้การพัฒนามีภาพของอนาคตที่เป็นรูปธรรม วิธีการดังกล่าวนี้เราเรียกว่า Good Governance หรือธรรมาภิบาล หมายถึงการสร้างระบบบริหารกิจการบ้านเมืองและสังคมที่ดี

แนวทางการปรับตัวของประเทศไทยสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน

เนื่องจากการพัฒนาที่ยั่งยืนของแต่ละกลุ่มคนหรือแต่ละประเทศต่างก็มีวิธีและมีบริบทที่แตกต่างกันออกไปขึ้นอยู่กับพื้นฐานของทุนที่มีอยู่ แต่สำหรับประเทศไทยมีทุนทรัพยากรที่มีคุณค่า ทั้งทุนทรัพยากรธรรมชาติและทุนมนุษย์ ขณะเดียวกันยังมีทุนปัญญา รวมทั้งทุนทางวัฒนธรรมและจารีตประเพณีที่ดั่งงามอีกด้วย ฉะนั้นทิศทางการพัฒนาประเทศสู่ความยั่งยืนในอนาคตจำเป็นต้องสำรวจเพื่อรู้ทุนของตัวเองให้มากขึ้นและนำมาปรับใช้ให้เป็นประโยชน์กับการพัฒนาประเทศให้มุ่งสู่ความมั่นคงและยั่งยืน

ทั้งนี้การพัฒนาที่ยั่งยืนในบริบทไทยที่สอดคล้องกับทิศทางการแสวงหาโลกดั่งกล่าวข้างต้น ควรจะต้องเป็นการพัฒนาที่ทำให้เกิดดุลยภาพของมิติทางเศรษฐกิจ สังคม ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพื่อเป็นการเสริมสร้างความอยู่ดีมีสุขของประชาชนตลอดไป โดยมีกรอบแนวคิดของการดำเนินงานในแต่ละมิติของการพัฒนาสามารถพิจารณาได้ ดังนี้ (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2546 : 9-11)

1. การบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน ให้ความสำคัญกับการใช้ทรัพยากรธรรมชาติในปริมาณที่ระบบนิเวศสามารถฟื้นตัวกลับสู่สภาพเดิมได้และปล่อยมลพิษออกสู่สิ่งแวดล้อมในระดับที่ระบบนิเวศสามารถดูดซับและทำลายมลพิษนั้นได้ด้วย กล่าวคือหากใช้ทรัพยากรธรรมชาติประเภทที่ใช้แล้วหมดไป จำเป็นต้องหาทรัพยากรธรรมชาติ ที่ใช้แล้วเข้ามาแทนที่ และต้องใช้ทรัพยากรธรรมชาติที่ใช้แล้วไม่หมดไปนี้ไม่มากจนเกินขีดความสามารถของระบบนิเวศในการผลิตทดแทนได้ด้วย ทั้งนี้เพื่อความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ ความหลากหลายทางชีววิทยาและคุณภาพสิ่งแวดล้อม เพื่อเป็นฐานการผลิตของระบบเศรษฐกิจและการดำรงชีวิตของมนุษย์ได้อย่างต่อเนื่องตลอดไปโดยมีกรอบแนวทางการดำเนินงานที่สำคัญ ดังนี้

1.1 ปรับกระบวนทัศน์ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ทั้งในระดับนโยบายและระดับปฏิบัติ รวมทั้งประชาชนทั่วไป ให้ตระหนักและเห็นความสำคัญของการอนุรักษ์ฟื้นฟูและ

พัฒนาฐานทรัพยากรในท้องถิ่น เพื่อการสนับสนุนการเพิ่มทุนทางทรัพยากรธรรมชาติให้สามารถใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนได้ในระยะยาว

1.2 อาศัยกลยุทธ์เชิงรุกในการดำเนินการป้องกันทรัพยากร เช่น การมีแผนนโยบายการใช้ทรัพยากรที่ชัดเจน สร้างจิตสำนึกและจริยธรรมด้านสิ่งแวดล้อม และกำหนดให้มีการจัดสรรงบประมาณเพื่อการจัดการสิ่งแวดล้อมเป็นเงื่อนไขของการลงทุน

1.3 ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากร โดยสนับสนุนการรวมตัวเป็นเครือข่ายของภาคส่วนต่างๆ ในสังคม มีการแก้ไขกฎระเบียบด้านสิ่งแวดล้อม และการสร้างองค์ความรู้ด้านการบริหารจัดการเทคโนโลยีที่เหมาะสม

2. การพัฒนาเศรษฐกิจอย่างยั่งยืน จะเกิดขึ้นก็ต่อเมื่อมีการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศให้เจริญเติบโตอย่างมีคุณภาพ มีเสถียรภาพ มีความสมดุลและกระจายความมั่งคั่งเอื้อประโยชน์ต่อคนส่วนใหญ่และต้องเป็นการเติบโตที่ยั่งยืนได้ในระยะยาว โดยมีกรอบแนวทางในการดำเนินงานที่สำคัญ ดังนี้

2.1 การเติบโตอย่างมีคุณภาพ ให้ความสำคัญกับการเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตทั้งการพัฒนาคุณภาพแรงงานและทุนมนุษย์ การเพิ่มประสิทธิภาพการลงทุนและการบริหารจัดการในทุกระดับให้เกิดการบริหารจัดการที่ดี เพื่อสร้างความได้เปรียบในแข่งขันของประเทศ

2.2 การเติบโตอย่างมีเสถียรภาพและยั่งยืน มุ่งบริหารเศรษฐกิจส่วนรวมอย่างมีประสิทธิภาพ สร้างระบบเศรษฐกิจฐานรากให้เข้มแข็ง พึ่งตนเองได้ มีภูมิคุ้มกัน สามารถเชื่อมโยงกับเศรษฐกิจได้อย่างรู้เท่าทัน รวมทั้งมีกระบวนการผลิตและการบริโภคที่เหมาะสมไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม

2.3 การกระจายความมั่งคั่ง มุ่งกระจายโอกาสการพัฒนาทางเศรษฐกิจให้เอื้อประโยชน์ต่อคนส่วนใหญ่ สามารถเข้าถึงการใช้ประโยชน์ในทรัพยากรธรรมชาติและบริการโครงสร้างพื้นฐานของรัฐได้อย่างเท่าเทียม

3. การพัฒนาสังคมเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน จะเกิดขึ้นได้ต่อเมื่อมีการพัฒนาคนและสังคมให้เชื่อมโยงกับการพัฒนาเศรษฐกิจ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุล โดยการพัฒนาคุณภาพคนไทยให้มีผลิตภาพสูงขึ้น รู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลง มีจิตสำนึก พฤติกรรมและวิถีชีวิตที่ไม่ทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ให้คนได้มีสิทธิและโอกาสที่จะได้รับการจัดสรรทรัพยากรและผลประโยชน์จากการพัฒนาและได้รับการคุ้มครองอย่างทั่วถึงและเป็นธรรม จัดให้มีระบบการจัดการทางสังคมที่เสริมสร้างการมีส่วนร่วมจากทุกภาคส่วนของสังคมในกระบวนการพัฒนา และมีการนำทุนทางสังคมและทุนทางทรัพยากรทางธรรมชาติที่มีอยู่หลากหลายมาประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์อย่างเหมาะสม โดยมีกรอบและแนวทางการดำเนินงานที่สำคัญ ดังนี้

3.1 การพัฒนาคุณภาพของคน (ทุนมนุษย์) ให้มีความรู้ มีสมรรถนะและมีผลิตภาพสูงขึ้นสามารถปรับตัวได้ทันการเปลี่ยนแปลงทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคมและเทคโนโลยี มีทักษะในการนำ

ความรู้และข้อมูลต่าง ๆ มาวิเคราะห์และเลือกใช้ในการดำรงชีวิตอยู่อย่างเหมาะสมและรู้เท่าทัน และมีจิตสำนึกรับผิดชอบต่อสังคม ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีพฤติกรรมการผลิต การออม การบริโภคที่เหมาะสม

3.2 การพัฒนาและการใช้ประโยชน์จากทุนทางสังคม โดยเลือกที่จะรักษาฟื้นฟูวัฒนธรรมค่านิยมที่ดีงามและภูมิปัญญาที่มีอยู่หลากหลาย โดยผสมผสานกับเทคโนโลยีหรือวิทยาการใหม่ ๆ รวมทั้งการเสริมสร้างทุนทางสังคมใหม่ ๆ การหาทางลด ละ เลิก พฤติกรรมหรือค่านิยมที่ไม่เหมาะสม เพื่อให้มีส่วนช่วยเพิ่มผลิตภาพการผลิตและสร้างมูลค่าเพิ่มให้สินค้าและบริการรวมทั้งลดต้นทุนทางเศรษฐกิจและสังคมที่ไม่จำเป็น

การพัฒนาประเทศเพื่อนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน

จากการประเมินสถานการณ์และบทเรียนของการพัฒนาประเทศที่ผ่านมา ประกอบกับเงื่อนไขจากภายนอกที่ประเทศไทยต้องเผชิญในอนาคต มีประเด็นที่ควรให้ความสำคัญ เพื่อสามารถกำหนดกรอบยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศสู่ความยั่งยืนต่อไปได้อย่างมีประสิทธิภาพที่สำคัญ ดังนี้

1. **ด้านเศรษฐกิจ** ที่ทำให้เกิดคุณภาพของการพัฒนา คือ ระบบเศรษฐกิจที่มีรากฐานมั่นคง มีขีดความสามารถในการแข่งขันและสามารถพึ่งตนเองได้ โดยมีเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นแนวคิดหลัก

2. **ด้านสังคม** ในด้านนี้หมายถึงรวมถึงวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งเป็นระเบียบแห่งวิถีชีวิตของคนในสังคมที่ทำให้มนุษย์ปรับตัวและดำรงชีวิตอยู่กับสิ่งแวดล้อมของท้องถิ่นได้ โดยไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม รวมถึงศาสนธรรม ซึ่งเป็นระเบียบจิตใจของคนในสังคมที่ทำให้สังคมอยู่ได้อย่างสงบสุข

3. **ด้านทรัพยากรธรรมชาติ** หมายถึง ทรัพยากรของประเทศ ทั้งที่สามารถหมุนเวียนกลับมาใช้ใหม่ได้ เช่น ดิน น้ำ ป่า สัตว์ต่าง ๆ อากาศ และที่ไม่สามารถหมุนเวียนกลับมาใช้ใหม่ได้ เช่น ก๊าซธรรมชาติและถ่านหิน เป็นต้น

4. **ด้านสิ่งแวดล้อม** หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่อยู่รอบตัวมนุษย์ทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต ทั้งที่มนุษย์สร้างขึ้นและเกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ มีความเกี่ยวโยงและสัมพันธ์กันจนเป็นระบบนิเวศที่สามารถให้คุ้มและให้โทษต่อมนุษย์ได้ ทั้งนี้ขึ้นกับความสมดุลหรือไม่สมดุลของระบบนิเวศ

ดังนั้นจึงกล่าวสรุปได้ว่า การพัฒนาประเทศเพื่อนำไปสู่ความยั่งยืนได้นั้น จะต้องมุ่งเน้นไปที่การพัฒนาคนเสียก่อนเพื่อให้คนเป็นศูนย์กลางและเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนา ให้พร้อมรับการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ท่ามกลางการแข่งขันในทุกด้าน และเมื่อคนได้รับการพัฒนาอย่างมีคุณภาพ

และมีคุณธรรมแล้ว ย่อมก่อให้เกิดความสุข ความสมดุลทั่วถึงและเป็นธรรม โดยยึดแนวทางการพัฒนาคนด้วยแนวทางแห่งความพอเพียงหรือเศรษฐกิจพอเพียงอันจะนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนได้

ภูมิปัญญาเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตอย่างยั่งยืน

การนำภูมิปัญญาไปปรับประยุกต์ใช้ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืนสามารถนำไปใช้ได้ทั้งในระดับตนเอง ครอบครัว ชุมชน ภาคองค์กรธุรกิจ รวมไปถึงระดับประเทศ โดยภูมิปัญญาที่เหมาะสมกับสถานการณ์ในปัจจุบันคือ หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงและทฤษฎีใหม่ ซึ่งเป็นภูมิปัญญาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ได้ทรงพระราชทานให้แก่คนไทยทั่วประเทศ ได้นำไปปรับประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน ในที่นี้ขอยกตัวอย่าง บุคคล หน่วยงาน องค์กรที่ได้นำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงและทฤษฎีใหม่ไปใช้จนประสบความสำเร็จและส่งผลให้มีคุณภาพชีวิตที่ดี มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น มีความมั่นคงในชีวิตและมีความยั่งยืนในสถานการณ์ปัจจุบัน

1. การประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาในระดับบุคคล

ทุกคนสามารถนำภูมิปัญญาเกี่ยวกับหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาเป็นหลักปฏิบัติในการดำเนินชีวิตได้ ไม่ใช่เฉพาะในหมู่คนจนหรือเกษตรกร โดยต้องเกิดจากจิตสำนึกมีความศรัทธาเชื่อมั่นเห็นคุณค่าและนำไปปฏิบัติด้วยตนเองแล้วจึงขยายไปสู่ครอบครัว ชุมชน สังคมและประเทศชาติต่อไป

ภูมิปัญญา คือองค์ความรู้ที่มีอยู่ในตัวของแต่ละบุคคล การที่จะใช้องค์ความรู้ที่มีอยู่ไปใช้ให้เกิดคุณภาพชีวิตที่ดีมีความมั่นคงได้นั้นจำเป็นต้องมีหลักคิด เช่น การรู้จักตัวเอง รู้จักสังคม รู้จักการเปลี่ยนแปลงตามสภาวะการณที่เป็นไป การรู้จักเก็บออม การรู้จักบทบาทหน้าที่ และรู้จักการปรับประยุกต์ใช้ เป็นต้น ซึ่งหลักคิดในการปฏิบัติตนตามแนวทางปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงระดับบุคคลนั้นประกอบด้วย

1.1 หลักความมีคุณธรรม ศีลธรรม คือ การสำรวมตนอยู่ในกรอบศาสนา การอ่อนน้อมถ่อมตน ไม่โลภอยากได้ของคนอื่น มีเมตตาเอื้ออาทร รู้จักบุญ-ทาน เป็นต้น

1.2 หลักการพึ่งตนเอง คือ การใช้ทรัพยากรของตนเองที่มีอยู่ให้เกิดประโยชน์สูงสุด รู้จักประดิษฐ์คิดค้นและประยุกต์ใช้ รู้จักแสวงหาความรู้ใหม่ ๆ ใส่ตัว เป็นต้น

1.3 หลักความพอมีพอกิน พอมีพอใช้ คือ รู้จักฐานะตนเองไม่ใช้จ่ายฟุ่มเฟือยเกินตัว การทำบัญชีครัวเรือน การเพิ่มรายได้ให้แก่ตัวเอง การลดรายจ่ายที่ไม่จำเป็น สร้างนิสัยความประหยัดและการเก็บออมเงิน เป็นต้น

1.4 หลักการประกอบอาชีพที่สุจริต คือ การไม่หลงไปกับค่านิยมและความเชื่อทางอาชีพที่ผิด ๆ เช่น การประกอบอาชีพที่ผิดกฎหมายและผิดศีลธรรม การเป็นเจ้าของออบายมุขต่าง ๆ ถึงแม้ว่าจะตกอยู่ในฐานะที่ขาดแคลนก็ตาม การไม่หลงกลวงทางการค้า มีความตรงซื่อกับลูกค้า เป็นต้น

1.5 หลักการอนุรักษ์ คือ การอนุรักษ์ภูมิปัญญาและทรัพยากรสิ่งแวดล้อม เช่น การรู้จักสืบสานต่อภูมิปัญญาในด้านต่าง ๆ ที่กำลังจะถูกลืมเลือนไป อาทิ ภูมิปัญญาด้านศิลปวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณีที่ต่างต่าง ๆ ในชุมชน การอนุรักษ์และคงไว้ซึ่งภูมิปัญญาท้องถิ่นของตนเอง หมั่นเรียนรู้และสร้างสรรค์ภูมิปัญญาใหม่ ๆ ในส่วนทรัพยากรสิ่งแวดล้อมที่มีอยู่ในชุมชนท้องถิ่น ทั้งสิ่งที่มีธรรมชาติสร้างขึ้นและมนุษย์สร้างขึ้น ควรให้ความสนใจใส่ใจในการรักษาและคงไว้ด้วยการบริหารจัดการทรัพยากรให้เกิดผลเสียต่อส่วนรวมน้อยที่สุด เป็นต้น

การยึดหลักการปฏิบัติเพื่อนำไปสู่การพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ดีมีความมั่นคงและมีความยั่งยืนดังกล่าว สอดคล้องกับบรมราโชวาทพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ว่า พยายามไม่ก่อความชั่วให้เป็นเครื่องทำลายตัว ทำลายผู้อื่น พยายามลด พยายามละความชั่วที่ตัวเองมีอยู่ พยายามก่อความดีให้แก่ตัวอยู่เสมอ พยายามรักษาและเพิ่มพูนความดีที่มีอยู่นั้นในห้วงกงามสมบูรณ์ขึ้น และต้องสร้างความ “พอ” ที่สมเหตุสมผลให้กับตัวเองให้ได้และเราก็จะพบกับความสุขอย่างยั่งยืน

2. ภูมิปัญญากับการพัฒนาคุณภาพชีวิตในครอบครัว

ภูมิปัญญาท้องถิ่นไทยเกิดจากพื้นฐานทางการเกษตร ชีวิตประจำวันของคนไทยส่วนใหญ่ จึงมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับการทำไร่ ทำนา ทำสวน การเพาะปลูก การเลี้ยงสัตว์ เครื่องจักสาน และการแสวงหาอาหาร ซึ่งการพัฒนาคุณภาพชีวิตด้วยภูมิปัญญาสามารถดำเนินการและแสดงออกได้ เช่น ภูมิปัญญาด้านการผลิต ที่มีผลผลิตเพียงพอแก่ครอบครัว ไม่ต้องพึ่งพาตลาดหรือคนอื่นภายนอก เว้นในปีที่มีปัญหาสภาพดินฟ้าอากาศ ภูมิปัญญาด้านงานคหกรรมและหัตถกรรม ที่สามารถแปรรูปผลิตภัณฑ์และการถนอมอาหารประเภทต่าง ๆ เช่น การทำปลาจ๋า การทำน้ำพริก ส้มตำ การทำเครื่องจักสานและการทอผ้า เป็นต้น ส่วนภูมิปัญญาด้านการรักษาโรคแผนพื้นบ้าน ซึ่งมีการมุ่งเน้นในเรื่องโลกทัศน์แบบองค์รวมที่สัมพันธ์กันระหว่างร่างกายและจิตใจ รวมถึงการใช้สมุนไพรและพิธีกรรมตามความเชื่อ นอกจากนี้ยังมีภูมิปัญญาด้านวัฒนธรรมที่นำมาใช้ในด้านจิตใจที่เกี่ยวข้องกับประเพณี ความเชื่อ อันเป็นกุศโลบายในการอยู่ร่วมกันระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติและคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติอีกด้วย

นอกจากการผลิตเพื่อไว้ใช้ในครอบครัวแล้ว ยังได้มีการผลิตเพื่อจำหน่ายออกไปเป็นสินค้า เพื่อเป็นการเพิ่มรายได้ของครอบครัว เช่น สินค้าอาหารต่าง ๆ ของที่ระลึก งานฝีมือ งานหัตถกรรม ถ้ามีการพัฒนาฝีมือและมีการพัฒนาภูมิปัญญาต่อยอดออกไปก็สามารถนำไปสู่สินค้าโอท็อป หรือหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ได้เช่นกัน ตัวอย่าง เช่น เครื่องปั้นดินเผาบ้านมอญ จังหวัดนนทบุรี จัดว่าเป็นภูมิปัญญาที่มีการถ่ายทอดมากกว่า 200 ปี ซึ่งแต่เดิมใช้สำหรับภายในครัวเรือนจากนั้นขยายออกมายัง

ชุมชน และได้มีการพัฒนาต่อยอดจนกลายเป็นสินค้าประจำจังหวัด การทำเครื่องจักสานของแต่ละภูมิภาค เช่น จังหวัดเชียงใหม่ จังหวัดนครสวรรค์ จังหวัดสิงห์บุรี ที่สามารถผลิตออกมาทำการค้าสามารถสร้างรายได้ให้แก่ครอบครัว ตัวอย่าง เช่น ชาวจังหวัดตราด ด้วยสภาพพื้นที่ของชุมชนในจังหวัดตราดที่มีต้นจากขึ้นอยู่มากมายจึงทำให้ชาวบ้านคิดค้นและประดิษฐ์ เครื่องใช้ที่อำนวยความสะดวกในวิถีชีวิต ได้มีการจักสานผลิตภัณฑ์ที่เกิดจากต้นจาก เป็นต้นว่า การทำด้ามจากสำหรับมุ้งบังแดดฝน ใบยาสูบจาก การทำออบสวมศีรษะเพื่อใช้กันแดดกันฝน ซึ่งออบของจังหวัดตราดจะได้ชื่อว่าเป็นผลิตภัณฑ์ระดับ 5 ดาวของสินค้าโอท็อป สามารถสร้างรายได้ให้แก่ชาวบ้านได้เป็นอย่างดี ส่วนในจังหวัดจันทบุรียังมีสินค้าที่ขึ้นชื่อเป็นหน้าเป็นตาให้แก่จังหวัดอีกมากมาย เช่น เสื้อจันทบูร ที่ผลิตด้วยฝีมืออันประณีตและมีการพัฒนารูปแบบมาอย่างต่อเนื่อง จนชาวบ้านสามารถรวมกลุ่มสร้างอาชีพสร้างรายได้ให้แก่ครัวเรือน นอกจากนี้การปลูกผลไม้ในภูมิภาคตะวันออก ไม่ว่าจะเป็นทุเรียน มังคุด เงาะ สละ เป็นต้น นอกจากจะปลูกเอาไว้เป็นผลไม้ประจำบ้าน ประจำท้องถิ่นแล้ว ยังได้มีการทำเป็นอาชีพโดยตรง ซึ่งในฤดูกาลใดผลผลิตมีมากชาวบ้านหรือเจ้าของสวนก็จะนำผลผลิตที่เหลือนำมาแปรรูปเก็บไว้รับประทาน เมื่อมีมากขึ้นก็จะทำเพื่อขายในหมู่คนรู้จักหรือขายเพื่อเป็นของฝากของที่ระลึก ต่อมาได้มีการนิยมรับประทานผลไม้แปรรูปมากขึ้น จึงก่อให้เกิดการจัดตั้งเป็นกลุ่มธุรกิจวิสาหกิจและองค์กรธุรกิจเต็มรูปแบบซึ่งก่อให้เกิดรายได้อย่างมหาศาล ในการแปรรูปผลไม้ของภูมิภาคตะวันออกมีมากมาย เช่น ทุเรียน แปรรูปเป็นทุเรียนทอด ทุเรียนกวน ทุเรียนอบแห้ง ทุเรียนเชื่อม ลูกกั๊กทุเรียน ไอศกรีมทุเรียน เป็นต้น มังคุด เช่น น้ำมังคุด มังคุดกวน ท็อปปิ้งมังคุด เป็นต้น สละ เช่น การทำสละลอยแก้ว เงาะ เช่น การทำเงาะกระป๋อง และอื่น ๆ ส่วนภูมิปัญญาท้องถิ่นของภูมิภาคอื่น ๆ ที่มีได้กล่าวถึงก็จะคงยังมีการผลิตเพื่อครอบครัว ชุมชนและสังคมตามสภาพพื้นที่ภูมิศาสตร์และการประกอบอาชีพของตนเอง ซึ่งมีให้พบเห็นได้ในชีวิตประจำวันของแต่ละภูมิภาค

3. ภูมิปัญญากับความยั่งยืนในชุมชน

เมื่อสมาชิกในชุมชนสามารถช่วยเหลือพึ่งพาตนเองในระดับพื้นฐานสามารถพัฒนาคุณภาพชีวิตของตนเองให้มีความมั่นคงได้ในระดับหนึ่งแล้ว ในขั้นระดับชุมชนในฐานะที่เราเป็นสมาชิกในชุมชนก็ต้องมีการรวมตัวรวมกลุ่มกันเพื่อร่วมกันทำประโยชน์ให้แก่ชุมชนส่วนรวม มีการช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกันภายในชุมชน มีความรักความสามัคคี สามารถสร้างเป็นเครือข่ายเชื่อมโยงกันในชุมชนและนอกชุมชน ทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม รวมไปถึงเทคโนโลยีท้องถิ่น เช่น การรวมกลุ่มอาชีพ กลุ่ม องค์กร สวัสดิการชุมชน รวมไปถึงการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นและทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในชุมชนมาสร้างประโยชน์ได้อย่างเหมาะสม เพื่อสร้างเสริมชุมชนให้มีพลังมีความเป็นอยู่ที่ยั่งยืน ซึ่งการนำภูมิปัญญาไปใช้ในชุมชนเพื่อการรวมตัวกันทำประโยชน์นั้น สามารถประยุกต์ได้ ดังนี้

3.1 ภูมิปัญญาารวมกลุ่มด้านธุรกิจ เช่น วิสาหกิจชุมชน ธุรกิจชุมชน จัดว่าเป็นการนำภูมิปัญญาต่าง ๆ ในการประกอบอาชีพของชุมชนมาเข้าร่วมกลุ่มจัดตั้งเป็นองค์กรธุรกิจชุมชน เช่น กลุ่มสตรี กลุ่มอาชีพ กลุ่มเยาวชน กลุ่มเกษตรกร กลุ่มนวดแผนไทยและสมุนไพร เป็นต้น แล้วนำผลผลิตของแต่ละกลุ่มมารวมกันบริหารจัดการด้านธุรกิจ ซึ่งสมาชิกในกลุ่มจะมีความเป็นเจ้าของเป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรม มีการเชื่อมโยงการผลิตระหว่างกัน มีการช่วยเหลือกันเองภายในกลุ่ม จากนั้นจึงขยายผลต่อไปยังกลุ่มและชุมชนอื่น ๆ บางชุมชนสามารถทำการตลาดออกไปยังทั่วประเทศและทั่วโลก เช่น ภูมิปัญญาด้านการทำข้าวเกษตรอินทรีย์ของจังหวัดสุรินทร์ ภูมิปัญญาการแปรรูปทุเรียนของจังหวัดจันทบุรี ภูมิปัญญาด้านการทำเฟอร์นิเจอร์ไม้ไผ่ของจังหวัดปราจีนบุรี ภูมิปัญญาด้านสมุนไพรของโรงพยาบาลเจ้าพระยาอภัยภูเบศร์ เป็นต้น

3.2 ภูมิปัญญาด้านการสวัสดิการในชุมชน คือ การที่สมาชิกในชุมชนสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างมีคุณภาพ มีความเป็นปกติสุข มีการเก็บออมทรัพย์ทั้งการออมส่วนตัวและการออมร่วมกันในชุมชน ก็สามารถนำมาบริหารจัดการเป็นสวัสดิการสำหรับชุมชน เช่น การร่วมจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ที่ตำบลคลองเประยะ จังหวัดสงขลา กลุ่มออมทรัพย์ของพระอาจารย์สุบิน ปณีโต จังหวัดตราด กลุ่มสังฆะสมทรัพย์วัดโพธิ์ทอง จังหวัดจันทบุรี เป็นต้น เมื่อกลุ่มการออมต่าง ๆ ในชุมชนมีการรวมเงินก็สามารถนำเงินที่ได้มาบริหารจัดการ เช่น การกู้ยืมเพื่อนำไปเสริมสร้างอาชีพใหม่หรือการต่อยอดเพิ่มช่องทางการทำธุรกิจ การกู้ยืมไปใช้ในคราวจำเป็น เป็นต้น ซึ่งดอกเบี้ยที่ได้จากการกู้ยืมก็สามารถนำไปจัดสวัสดิการให้แก่คนในชุมชนได้อีกด้วย นอกจากนี้ยังมีกลุ่มในชุมชนต่าง ๆ ที่สามารถจัดสวัสดิการให้แก่ชุมชนได้อีกมากมาย เช่น กลุ่มสวัสดิการผู้สูงอายุในชุมชน กลุ่มวิสาหกิจชุมชนเครือข่ายองค์กรชุมชน เป็นต้น

3.3 ภูมิปัญญาด้านการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในชุมชน นอกจากการรวมกลุ่มในด้านธุรกิจและการรวมกลุ่มสวัสดิการในชุมชนแล้ว ยังมีกลุ่มที่สำคัญอีกกลุ่มหนึ่งคือ กลุ่มด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จะเห็นได้ว่าในปัจจุบันปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมได้ส่งผลกระทบต่อตรงกับตัวมนุษย์ จึงทำให้หลายชุมชนมีการรวมตัวกันเพื่อปกป้อง รักษา อนุรักษ์และฟื้นฟู ไม่ว่าจะเป็นป่าไม้ ต้นน้ำลำธาร พื้นที่ทะเลชายฝั่ง และทรัพยากรอื่น ๆ ก็ได้มีการรวมตัวกันเพื่อการอนุรักษ์ เช่น การอนุรักษ์ป่าด้วยการบวชต้นไม้ ในจังหวัดแพร่ การอนุรักษ์ดินตามแนวพระราชดำริในจังหวัดต่าง ๆ การอนุรักษ์ทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่งของชาวบ้านบางกะจะ-บางกะไชย จังหวัดจันทบุรี การปลูกป่าชายเลนที่ตำบลห้วงน้ำขาว จังหวัดตราด กลุ่มอนุรักษ์ปากแม่น้ำประแสร์ของเยาวชนในจังหวัดระยอง รวมถึงโครงการบ้านปลาธนาคารปูที่มีอยู่แถบจังหวัดที่อยู่ติดทะเล เป็นต้น

การปรับประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาเพื่อพัฒนาชุมชนสังคมไปสู่ความยั่งยืนนั้นเป็นการยกระดับคุณภาพชีวิตของคนในชุมชนไปอีกขั้นของความมั่นคงและความยั่งยืน ในชีวิตของการอยู่ร่วมกันใน

ชุมชน สังคมซึ่งจะต้องอาศัยการรวมพลังในรูปแบบต่าง ๆ เช่น กลุ่ม สหกรณ์ องค์กรและมีการร่วมมือกับองค์กรภาคราชการและธุรกิจเอกชน และส่วนที่สำคัญที่สุดคือสมาชิกในชุมชนเอง

4. ภูมิปัญญาในการประกอบธุรกิจเพื่อความยั่งยืน

การประกอบการองค์กรธุรกิจในด้านต่าง ๆ จะมีเป้าหมายสูงสุดคือ การแสวงหาผลกำไร การใช้ภูมิปัญญาในการประกอบการธุรกิจเพื่อความยั่งยืนควรเริ่มต้นจากความมุ่งมั่นในการดำเนินธุรกิจที่หวังผลประโยชน์หรือกำไรในระยะยาวมากกว่าระยะสั้น แสวงหาผลตอบแทนบนพื้นฐานของการแบ่งปัน มุ่งให้ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องได้รับประโยชน์อย่างเหมาะสมและเป็นธรรมทั้งลูกค้า คู่ค้า ผู้ถือหุ้นและพนักงาน ด้านการขยายธุรกิจต้องทำอย่างค่อยเป็นค่อยไป รวมทั้งต้องมีความรู้และเข้าใจธุรกิจของตนเองรู้จักลูกค้า ศึกษาคู่แข่งและเรียนรู้การตลาดอย่างถ่องแท้ ผลิดในสิ่งที่ถนัดและทำตามกำลัง สร้างเอกลักษณ์ที่แตกต่างและพัฒนาคุณภาพผลิตภัณฑ์อย่างต่อเนื่อง ควรมีการเตรียมความพร้อมต่อการเปลี่ยนแปลงที่อาจเกิดขึ้น มีความซื่อสัตย์รับผิดชอบต่อสังคมและป้องกันผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม ที่สำคัญต้องสร้างเสริมความรู้และจิตสวัสดิการให้แก่พนักงานอย่างเหมาะสม ตัวอย่างเช่น การประกอบการธุรกิจของเครือซีเมนต์ไทย ที่ผลิตปูนซีเมนต์และวัสดุก่อสร้างประเภทต่าง ๆ ขนาดใหญ่ของประเทศ ที่ได้นำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปปรับประยุกต์ใช้ภายใต้หลักการตั้งมั่นในความเป็นธรรม มุ่งมั่นในความเป็นเลิศ เชื่อมมั่นในคุณค่าของคน ถ่อมมั่นในความรับผิดชอบต่อสังคม มีการบริหารจัดการองค์กร การบริหารทรัพยากรมนุษย์ที่เป็นธรรมและมีประสิทธิภาพ ทำให้องค์กรสามารถประสบความสำเร็จและมีความยั่งยืน อีกหนึ่งตัวอย่างคือ บริษัท แพรนต้าจีวเวอร์รี่ ที่ผลิตเครื่องประดับและอัญมณี ก็ได้มีการบริหารจัดการด้วยพื้นฐานการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีในเชิงธุรกิจ ซึ่งสอดคล้องกับหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ที่เน้นความก้าวหน้าไปพร้อมกับความสมดุลของธุรกิจ ในการสานประโยชน์ธุรกิจและสานประโยชน์ไปสู่สังคม ภายใต้ความมีเหตุ มีผล อาทิ เช่น การสร้างความไว้วางใจให้กับลูกค้า การไม่เอาเปรียบบริษัทคู่ค้าการดูแลสังคมและสิ่งแวดล้อมและให้ความสำคัญ กับพนักงานภายในองค์กรเป็นสำคัญ นอกจากนี้ยังมีองค์กรภาคธุรกิจอื่น ๆ อีกมากมายที่นำแนวคิดภูมิปัญญาไปปรับประยุกต์ใช้ให้เกิดความเหมาะสมและเกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืนทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม เช่น การบริหารงานของชุมพรคานารีรีสอร์ท การจัดการธุรกิจเสื่อแตงโมของบริษัทสยามแพน จำกัด เป็นต้น

5. ภูมิปัญญาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนในระดับประเทศ

ประเทศไทยมีทุนทรัพยากรที่มีคุณค่าทั้งทุนทรัพยากรธรรมชาติและทุนมนุษย์ ขณะเดียวกันยังมีทุนปัญญา รวมทั้งทุนทางวัฒนธรรมและจารีตประเพณีที่ดั่งามอีกด้วย ฉะนั้นทิศทางการพัฒนาประเทศสู่ความยั่งยืนในอนาคตจำเป็นต้องสำรวจเพื่อรู้ทุนของตัวเองให้มากขึ้นและนำมาปรับใช้ให้เป็นประโยชน์กับการพัฒนาประเทศให้มุ่งสู่ความมั่นคงและยั่งยืน

ทั้งนี้การพัฒนาที่ยั่งยืนในบริบทไทยที่สอดคล้องกับทิศทางกระแสโลกดังกล่าวข้างต้น ควรจะต้องเป็นการพัฒนาที่ทำให้เกิดคุณภาพของมิติทางเศรษฐกิจ สังคม ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ในการบริหารจัดการภายในประเทศต้องเริ่มต้นจากการวางรากฐานให้ประชาชนส่วนใหญ่ อยู่อย่างพอมีพอกินและพึ่งตนเองได้ มีความรู้และคุณธรรมในการดำเนินชีวิต มีการรวมกลุ่มของ ชุมชนหลาย ๆ แห่งเพื่อแลกเปลี่ยนความรู้ สืบทอดภูมิปัญญา เสริมสร้างเครือข่ายเชื่อมโยงระหว่าง ชุมชนและร่วมกันพัฒนาตามแนวทางปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงอย่างรู้ รัก สามัคคี การพัฒนาประเทศ ที่ผ่านมาในช่วงของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1-8 รัฐบาลไทยได้ใช้แนวคิดการ พัฒนาด้านเศรษฐกิจเป็นหลัก แต่ภายหลังพบว่า การพัฒนาประเทศจะต้องมีความสอดคล้องสมดุล กันในทุกด้านจึงได้ขอพระราชทานปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมาเป็น เข้มทิศทางการพัฒนาประเทศ และได้เริ่มจัดทำแผนการพัฒนาประเทศตามหลักเศรษฐกิจพอเพียง ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 9 เป็นต้นมาจนถึงฉบับที่ 11 ซึ่งเป็นฉบับปัจจุบัน

กล่าวสรุปได้ว่าการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตให้เกิดความมั่นคง และเกิดความยั่งยืนในระดับบุคคล ชุมชน องค์กร ประเทศชาติ ต้องมีความสอดคล้องกันในแต่ละด้าน ดังนี้

1. **คุณภาพของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมยั่งยืน** รู้จักใช้และจัดการอย่าง ฉลาดและรอบคอบฟื้นฟูทรัพยากรเพื่อให้เกิดความยั่งยืนและคงอยู่ชั่วลูกหลาน
2. **คุณภาพของเศรษฐกิจมีความยั่งยืน** ไม่ใช้จ่ายจนเกินตัว ไม่ลงทุนเกินขนาด คิดและ วางแผนอย่างรอบคอบ มีภูมิคุ้มกัน ไม่เสี่ยงเกินไป
3. **คุณภาพของสังคมและวัฒนธรรมและจิตใจมีความยั่งยืน** มีการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน รู้ รัก สามัคคี สร้างความเข้มแข็งให้ครอบครัวและชุมชน รู้รักษาเอกลักษณ์ ภาษา ภูมิปัญญาและ วัฒนธรรมไทย มีจิตใจเข้มแข็ง มีจิตสำนึกที่ดี เอื้ออาทร เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าประโยชน์ ส่วนตัว
4. **คุณภาพของเทคโนโลยียั่งยืน** รู้จักใช้ หรือปรับประยุกต์เทคโนโลยีที่มีความเหมาะสม สอดคล้องกับความต้องการและสภาพแวดล้อมพัฒนาเทคโนโลยีจากภูมิปัญญาชาวบ้าน
5. **คุณภาพของการเมืองยั่งยืน** ความมั่นคงปลอดภัยของประชาชน การมีสิทธิเสรีภาพ ทางการเมืองอย่างเท่าเทียมและตลอดไป

บทสรุป

การพัฒนาที่ยั่งยืน หมายถึง การพัฒนาที่ไม่ส่งผลกระทบต่อให้กับคนรุ่นหลัง เป็นการพัฒนาที่มีความเป็นองค์รวมของทุกด้านอย่างสมดุลในการพัฒนา โดยการพัฒนาแบบยั่งยืนในประเทศไทย ประกอบด้วย 5 ด้านคือ สิ่งแวดล้อมยั่งยืน เศรษฐกิจยั่งยืน วัฒนธรรมยั่งยืน สังคมยั่งยืน และการเมืองยั่งยืน สำหรับประเทศไทยได้รับอิทธิพลจากแนวคิดการพัฒนาแบบยั่งยืนตามกระแสโลกมาปรับใช้ในกระบวนการวางแผนพัฒนาประเทศด้วยเช่นกัน ประกอบด้วย 3 มิติ คือมิติทางด้านเศรษฐกิจ มิติทางด้านสังคมและมิติทางด้านสิ่งแวดล้อม ทั้งนี้การพัฒนาแบบยั่งยืนในบริบทของประเทศไทย เป็นการพัฒนาที่จะต้องคำนึงถึงความเป็นองค์รวมในทุก ๆ ด้านอย่างสอดคล้องสมดุลบนพื้นฐานของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมไทย ด้วยการมีส่วนร่วมของประชาชนทุกกลุ่ม ด้วยความเอื้ออาทร เคารพซึ่งกันและกันด้วยแนวทางแห่งความพอเพียงหรือการพัฒนาประเทศตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทั้งนี้เพื่อความสามารถในการพึ่งตนเองและคุณภาพชีวิตที่ดีอย่างเท่าเทียมของประชาชน โดยเฉพาะแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติตั้งแต่ฉบับที่ 9 จนกระทั่งถึงฉบับที่ 11 ซึ่งเป็นฉบับปัจจุบัน

แบบฝึกหัดบทที่ 7

คำชี้แจง : คำถามแบ่งออกเป็นสองตอน

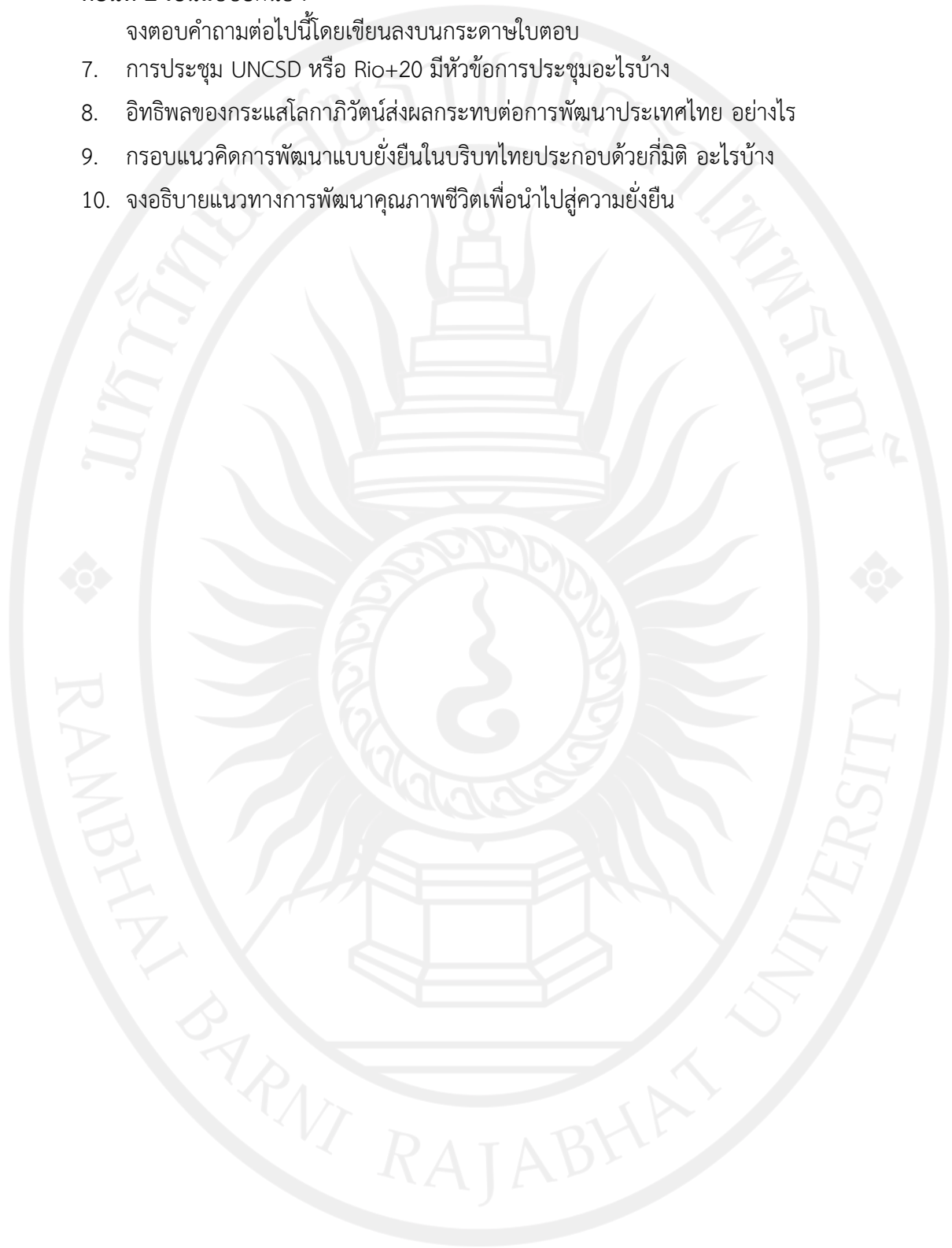
ตอนที่ 1 เป็นแบบปรนัย :

- จงเลือกคำตอบที่ถูกต้องที่สุดเพียงข้อเดียวโดยทำเครื่องหมาย X ลงบนข้อที่ท่านเลือก
- ข้อใดไม่จัดว่าเป็นสถานการณ์การพัฒนาที่ยั่งยืนของสังคมไทย
 - การขยายตัวทางเศรษฐกิจอย่างรวดเร็ว
 - การใช้เทคโนโลยีในการสื่อสารที่ทันสมัย
 - การใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างสิ้นเปลือง
 - ความมอดอยาก ความหิวโหย ความเจ็บป่วย
 - การผลิตและการบริโภคทรัพยากรในประเทศอย่างฟุ่มเฟือย
 - การประชุม Earth Summit 1992 จัดขึ้นที่ประเทศใด
 - อาเจนติน่า
 - บราซิล
 - แอฟริกาใต้
 - แคนาดา
 - สหรัฐอเมริกา
 - การประชุมสุดยอดของโลกว่าด้วยการพัฒนาที่ยั่งยืน จัดขึ้นเมื่อปี พ.ศ.ใด
 - พ.ศ. 2545
 - พ.ศ. 2548
 - พ.ศ. 2550
 - พ.ศ. 2552
 - พ.ศ. 2554
 - “Our Common Future” เป็นเอกสารที่ศึกษาในเรื่องใดเป็นสำคัญ
 - รายงานสถานการณ์สิ่งแวดล้อม
 - รายงานความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจ
 - รายงานความมั่นคงปลอดภัยของมนุษย์
 - รายงานการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม
 - การสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งแวดล้อมกับการพัฒนา
 - คำว่า “Sustainable Development” หมายถึงข้อใด
 - การพัฒนาประเทศ
 - การพัฒนาสังคม
 - การพัฒนาชุมชน
 - การพัฒนาอย่างยั่งยืน
 - การพัฒนาแบบสมดุล
 - เป้าหมายที่พึงประสงค์ร่วมกันของการจัดการสิ่งแวดล้อมและการพัฒนามีจำนวนกี่ด้าน
 - 5 ด้าน
 - 6 ด้าน
 - 7 ด้าน
 - 8 ด้าน
 - 9 ด้าน

ตอนที่ 2 เป็นแบบอัตนัย :

จงตอบคำถามต่อไปนี้โดยเขียนลงบนกระดาษใบตอบ

7. การประชุม UNCSO หรือ Rio+20 มีหัวข้อการประชุมอะไรบ้าง
8. อิทธิพลของกระแสโลกาภิวัตน์ส่งผลกระทบต่อการพัฒนาประเทศไทย อย่างไร
9. กรอบแนวคิดการพัฒนาแบบยั่งยืนในบริบทไทยประกอบด้วยกี่มิติ อะไรบ้าง
10. จงอธิบายแนวทางการพัฒนาคุณภาพชีวิตเพื่อนำไปสู่ความยั่งยืน

เอกสารอ้างอิง

- เกื้อ วงศ์บุญสิน. (2538). **ประชากรกับการพัฒนา**. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- จามะรี เชียงทอง. (2549). **สังคมวิทยาการพัฒนา**. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.
- ดิเรก ฤกษ์ห่วย. (2527). **การพัฒนาชนบทเน้นการพัฒนาสังคมตามแนวคิดความจำเป็นขั้นพื้นฐาน**. กรุงเทพฯ : สำนักส่งเสริมและฝึกอบรม มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- นันทนีย์ กมลศิริพิชัยพร. (2544). **ทฤษฎีการพัฒนาสังคม**. จันทบุรี : สถาบันราชภัฏรำไพพรรณี.
- _____. (2549). **การพัฒนาที่ยั่งยืน**. จันทบุรี : มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี.
- นิตยา กมลวทันนิตา. (2546). **บริบทไทยว่าด้วยการพัฒนาที่ยั่งยืน**. วารสารเศรษฐกิจและสังคม ปีที่ 40 ฉบับที่ 2, พฤษภาคม-มิถุนายน 2546. สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). (2544). **การพัฒนาแบบยั่งยืนการพัฒนาคน**. กรุงเทพฯ : สถาบันวิชิทธวณิช.
- มูลนิธิสืบนาคะเสถียร. (2557). **Rio+20 การประชุมสุดยอดว่าด้วยการพัฒนาที่ยั่งยืน**. เข้าถึงได้จาก http://www.seub.or.th/index.php?option=com_content&view. (วันที่ 19 กุมภาพันธ์ 2557).
- มนตรี กรรพุมมาลย์ และภุชงค์ กุณชลบุตร. (ม.ป.ป.). **การพัฒนาแบบยั่งยืน**. เชียงใหม่ : คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- สัญญา สัญญาวิวัฒน์. (2546). **ทฤษฎีและกลยุทธ์การพัฒนาสังคม**. พิมพ์ครั้งที่ 4, กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2546). **การพัฒนาที่ยั่งยืนในบริบทไทย**. นนทบุรี : สหมิตรพรีนติ้ง.
- _____. (2556). **สังขรณ์แห่งแนวพระราชดำริสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืน**. กรุงเทพฯ : สำนักงานฯ.

บรรณานุกรม

- กรมการพัฒนาชุมชน, กระทรวงมหาดไทย. (2555). **รายงานคุณภาพชีวิตของคนไทยในชนบท.**
คณะกรรมการอำนวยการงานพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชน (พชช.), กรุงเทพฯ : อรุณ
การพิมพ์.
- กรมการปกครอง. (2551). **พอยู่พอกิน.** กรุงเทพฯ : อาสาวิชาดินแดน.
- กรมตรวจบัญชีสหกรณ์, กระทรวงเกษตรและสหกรณ์. (ม.ป.ป.). **สมุดบันทึกบัญชี ต้นกล้าเศรษฐกิจ
พอเพียง.** กรุงเทพฯ : กรมตรวจบัญชีสหกรณ์.
- กรมพัฒนาสังคมและสวัสดิการ, กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์. (2556).
**รายงานวิจัยเรื่อง การศึกษารูปแบบการใช้ประโยชน์จากภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการจัด
สวัสดิการสังคม กรณีศึกษา : ภูมิปัญญาท้องถิ่นผู้สูงอายุ.** เอกสารวิชาการที่ 15/2556,
สำนักส่งเสริมและสนับสนุนวิชาการ 3 (สสว.3).
- กรมวิชาการ, กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ (2539). **แนวทางส่งเสริมเศรษฐกิจพอเพียงในชุมชน.**
กรุงเทพฯ : กรมวิชาการ.
- กรมวิชาการ, กระทรวงศึกษาธิการ. (2544). **ศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาไทย.** กรุงเทพฯ : ร่วม
ด้วยช่วยกัน.
- กระทรวงเกษตรและสหกรณ์. (2541). **โครงการเกษตรทฤษฎีใหม่ตามแนวพระราชดำริ.** กรุงเทพฯ :
กระทรวงเกษตรและสหกรณ์.
- กฤษณา วงษาสันต์ และคณะ. (2542). **วิถีไทย.** กรุงเทพฯ : เอิร์ดเวฟเอ็ดดูเคชั่น.
- ก่อ สวัสดิ์พาณิชย์. (2519). **ประชากรศึกษา.** กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช.
- กองวิจัยทางการศึกษา, กรมวิชาการ. (2536). **สรุปผลการประชุมสัมมนา เรื่อง แนวทางการนำ
ภูมิปัญญาท้องถิ่นไปใช้ในการจัดการเรียนการสอน.** กรุงเทพฯ : กรมวิชาการ.
- เกื้อ วงศ์บุญสิน. (2538). **ประชากรกับการพัฒนา.** กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- คณะกรรมการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง. (2548). **นานาคำถามเกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียง.**
กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.
- คมพล สุวรรณภูฏ. (2550). **วัฒนธรรมกับสังคม.** กรุงเทพฯ : แพนด้าก๊อปปี.
- โครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ (UNDP), สำนักงาน. (2552). **ความมั่นคงของมนุษย์ในปัจจุบัน
และอนาคต, รายงานการพัฒนาคนของประเทศไทย ปี 2552.** กรุงเทพฯ : สำนักงาน
โครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ ประจำประเทศไทย.
- จามะรี เชียงทอง. (2549). **สังคมวิทยาการพัฒนา.** กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.
- จารุวรรณ ธรรมวัตร. (2543). **ภูมิปัญญาอีสาน.** อุบลราชธานี : ศิริธรรมออฟเซ็ท.

ชมรมนักพัฒนาภาคตะวันตก. (2556). **พอเพียง : ชีวิตที่เพียงพอ สังคมจึงพอเพียง**. นิตยสาร, ฉบับที่ 20 ปีที่ 9 (เมษายน 2556).

ชัยอนันต์ สมุทวณิช. (2542). **ทฤษฎีใหม่ : มิติที่ยิ่งใหญ่ทางความคิด ในเอกสารประกอบการสัมมนาโครงการปราชญ์เพื่อแผ่นดิน : ทฤษฎีใหม่ตามแนวทางพระราชดำริ**. นนทบุรี : สถาบันพัฒนาข้าราชการพลเรือน.

ชินโอสถ หัสบำเรอ. (2525). **กลวิธีพัฒนาจิตใจตามแนวพุทธศาสนา**. กรุงเทพฯ : กรมชีวนามัย กระทรวงสาธารณสุข.

ณรงค์ เทียนส่ง. (2519). **ประชากรศึกษา**. กรุงเทพฯ : พิมพ์ลักษณ์.

ณัฐพงษ์ ทองภักดี. (ม.ป.ป.). **ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง**. กรุงเทพฯ : สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์. (เอกสารอัดสำเนา).

ดิเรก ฤกษ์ห่วย. (2527). **การพัฒนาชนบทเน้นการพัฒนาสังคมตามแนวคิดความจำเป็นขั้นพื้นฐาน**. กรุงเทพฯ : สำนักส่งเสริมและฝึกอบรม มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

ท.ทหาร. (2556). **ความมั่นคงของมนุษย์ : บทคาบเกี่ยวกับความมั่นคงของชาติ**. เข้าถึงได้จาก http://tortaharn.net/contents/index.php?option=com_content&task=view&id=75&Itemid=75. (วันที่ 16 ธันวาคม 2556).

ทรงจิต พูลลาภ และคณะ. (2544). **รายงานการศึกษาสำรวจศักยภาพและสถานภาพของภูมิปัญญาไทยเพื่อส่งเสริมและสนับสนุนการพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็งและยั่งยืน**. กรุงเทพฯ : สถาบันราชภัฏพระนคร.

ธวัช ปุณโณทก. (2531). **ภูมิปัญญาชาวบ้านอีสาน ทักษะของอาจารย์ปรีชา พิณทอง. ใน เสรีพงศ์พิศ (บรรณาธิการ), ทิศทางหมู่บ้านไทย**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์หมู่บ้าน.

นงเยาว์ ธาราศรีสุทธิ. (2523). **ประชากรศึกษา**. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

นงเยาว์ อรุณศิริวงศ์. (2556). **การพัฒนาคุณภาพชีวิต**. ใน เอกสารการสอนชุดวิชาการจัดการทรัพยากรมนุษย์. พิมพ์ครั้งที่ 11, นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

นนทนิย กมลศิริพิชัยพร. (2544). **ทฤษฎีการพัฒนาสังคม**. จันทบุรี : สถาบันราชภัฏรำไพพรรณี.

_____. (2549). **การพัฒนาที่ยั่งยืน**. จันทบุรี : มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี.

นายเกษตร. (2556). **การทำบัญชีไม่จริงหรือ**. เข้าถึงได้จาก <http://www.Siaminfobiz.com> (วันที่ 30 พฤศจิกายน 2556).

นิตยา กมลวทันนิตศา. (2546). **บริบทไทยว่าด้วยการพัฒนาที่ยั่งยืน**. วารสารเศรษฐกิจและสังคม, ปีที่ 40 ฉบับที่ 2, พฤษภาคม-มิถุนายน 2546. สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.

- นิทรศน์รัตนโกสินทร์. (2557). 60 ความเชื่อโบราณที่คนไทยควรรู้. เข้าถึงได้จาก <http://www.clipmass.com/story/70168>. (วันที่ 2 มกราคม 2557).
- นิพนธ์ คันธเสวี. (2525). คุณภาพชีวิตสำหรับสังคมไทย ในเอกสารประกอบการสัมมนาในระดับชาติ เรื่อง ภาวะสังคมไทย. ระหว่างวันที่ 19-21 เมษายน 2525, ณ โรงแรมสยามเนเชอรัลรีสอร์ท. กรุงเทพฯ 2525 (21 หน้า)
- นิศาตร์ตัน ศิลปะเดช. (2539). ประชากรกับการพัฒนาคุณภาพชีวิต. กรุงเทพฯ : พิมพ์ลักษณ์.
- บุญมา พงษ์โหมด. (2553). การพัฒนาคุณภาพชีวิต. เอกสารประกอบการสอน คณะมนุษยศาสตร์ และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏราชนครินทร์.
- บุญเสริม บุญเจริญผล. (ม.ป.ป.). แนวคิดเรื่องเศรษฐกิจพอเพียง. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยเกริก. (เอกสารอัดสำเนา).
- ปกรณ ปรียากร. (2538). ทฤษฎีและแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนา. ใน เอกสารการสอนชุดวิชาการบริหารการพัฒนาชนบท หน่วยที่ 1-6. พิมพ์ครั้งที่ 14, นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- ประเวศ วะสี. (2532). วัฒนธรรมกับการพัฒนา. กรุงเทพฯ : ศูรสภา.
- _____. (2539) เอกสารประกอบการประชุมคณะกรรมการดำเนินงานโดยภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการพัฒนาหลักสูตร ครั้งที่ 1/2539 วันอังคารที่ 13 กุมภาพันธ์ 2539.
- ปราณี ตันตยานบุตร. (2551). ภูมิปัญญาไทย. พิมพ์ครั้งที่ 3, กรุงเทพฯ : คณะศิลปศาสตร์และวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิตย์.
- พนิษฐา พานิชาชีวะกุล และจันทร์เพ็ญ ประดับมุข. (2547). รายงานการวิจัยเรื่องคุณภาพชีวิตของเกษตรกรอีสาน : มุมมองจากประชาชน. คณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- พรทิพา นิโรจน์. (2551). คุณภาพชีวิตและความมั่นคงของมนุษย์. เอกสารประกอบการสอน คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี.
- พระครูวินัยธรประจักษ์ จุกฤทธิม. (2545). พระพุทธศาสนากับภูมิปัญญาไทย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). (2543). ทศวรรษธรรมทัศน์ หมวดสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์. กรุงเทพฯ : ธรรมสภา.
- _____. (2544). การพัฒนาแบบยั่งยืนการพัฒนาคน. กรุงเทพฯ : สถาบันวิถีทรรศน์.
- ภาณุวัฒน์ รักดีวงศ์. (2552). ภูมิปัญญาไทยกับการพัฒนาการศึกษา. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ภูษณ ปริย์ปราโมทย์. (2542). หลักคิดใหม่ : กอบกู้เศรษฐกิจไทย. กรุงเทพฯ : ร่วมด้วยช่วยกัน.

- มณีมัย ทองอยู่. (2547). **แนวคิดและวิธีวิทยาในการศึกษาสังคมชนบท.** (บรรณาธิการ). ขอนแก่น : คลังนานาวิทยา.
- มดิชนรายสัปดาห์. (2547). **บทความพิเศษ โครงการข่าวสารทิศทางประเทศไทย.** โดยการสนับสนุนของ สกว. หน้า 37 วันที่ 22 ตุลาคม พ.ศ. 2547 ปีที่ 24 ฉบับที่ 1262.
- มดิชนรายสัปดาห์. (2548). **บทความพิเศษ โครงการข่าวสารทิศทางประเทศไทย (TTMP).** โดยการสนับสนุนของ สกว. วันที่ 4 พฤศจิกายน พ.ศ. 2548 ปีที่ 25 ฉบับที่ 1316.
- มาฆะ ชิตตะสังฆะ. (2556). **กระบวนการพัฒนาสังคมเพื่อไปสู่เป้าหมายความมั่นคงของมนุษย์.** เข้าถึงได้จาก <http://office.nu.ac.th/gentle/development.htm>. (วันที่ 16 ธันวาคม 2556).
- มูลนิธิชัยพัฒนา. (2537). **ทฤษฎีใหม่.** วารสารมูลนิธิชัยพัฒนา. (วันที่ 15 มีนาคม 2537).
- มูลนิธิบูรณชนบทแห่งประเทศไทย. (2557). **ทฤษฎีใหม่ 3 ชั้น.** เข้าถึงได้จาก www.sufficiencyeconomy.biogspot.com. (วันที่ 3 มีนาคม 2557).
- มูลนิธิสีบนาคะเสถียร. (2557). **Rio+20 การประชุมสุดยอดว่าด้วยการพัฒนาที่ยั่งยืน.** เข้าถึงได้จาก http://www.seub.or.th/index.php?option=com_content&view. (วันที่ 19 กุมภาพันธ์ 2557).
- มนตรี กรรพุมมาลย์ และกฤษศักดิ์ กุณทลบุตร. (ม.ป.ป.). **การพัฒนาแบบยั่งยืน.** เชียงใหม่ : คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ยิ่งยง เทาประเสริฐ. (2537). **ศักยภาพของภูมิปัญญาพื้นบ้าน.** วารสารการศึกษาแห่งชาติ. (ปีที่ 28 ฉบับที่ 5 มิถุนายน 2537)
- ยุพา อุดมศักดิ์. (2517). **ประชากรศึกษากับคุณภาพชีวิต ในรายงานการสัมมนาประชากรศึกษากับการปรับปรุงคุณภาพชีวิต.** กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.
- รัตนะ บัวสนธิ์. (2535). **การพัฒนาหลักสูตรและการเรียนการสอนเพื่อถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น : กรณีศึกษาชุมชนในเขตภาคกลางตอนล่าง.** ปริญญาดุษฎีบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ วิทยาเขตประสานมิตร.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2546) **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2542.** พิมพ์ครั้งที่ 6, กรุงเทพฯ : อักษรเจริญทัศน์.
- วรวิฑูมิ โรมรัตน์พันธ์. (2554). **บทสรุปผู้บริหาร รายงานสถานการณ์ประเทศไทยกับความมั่นคงของมนุษย์ ปี 2554, ในรายงานสรุปโครงการวิจัยการพัฒนามาตรฐานและตัวชี้วัดความมั่นคงของมนุษย์.** กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยและให้คำปรึกษาแห่งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- วรวิฑูมิ สุวรรณฤทธิ์ และคณะ. (2546). **วิถีไทย.** กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.

- วิวัฒน์ ศัลยกำธร. (2540). **ทฤษฎีใหม่ : แนวคิดและปฏิบัติสำหรับเกษตรกรรายย่อย**. วารสารพัฒนาสังคม 1 (1). (ตุลาคม-ธันวาคม 2540).
- ศิริ ฮามสุโพธิ์. (2543). **ประชากรกับการพัฒนาคุณภาพชีวิต**. กรุงเทพฯ : โอเอสพริ้นติ้ง. ศูนย์บริการวิชาการ. (2550). **บัญชีครัวเรือน: เครื่องมือสู่เศรษฐกิจพอเพียง**. วารสารศูนย์บริการวิชาการ มหาวิทยาลัยขอนแก่น. ฉบับที่ 3, กรกฎาคม-กันยายน 2550.
- ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร. (2548). **ภูมิปัญญาไทย-ภูมิปัญญาเทศ**. กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.
- สนธยา พลศรี. (2547). **ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน**. พิมพ์ครั้งที่ 5, กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.
- สมพร เทพสิทธิ์. (2548). **การเดินทางรอยพระยุคลบาท : เศรษฐกิจพอเพียงช่วยแก้ปัญหาความยากจนและการทุจริต**. พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ : ธรรมสาร.
- สถาบันวิจัยประชากรและสังคม, มหาวิทยาลัยมหิดล. (2553). **เอกสารรายงาน การศึกษาโครงการพัฒนาระบบเงินเดือน ค่าตอบแทน สิ่งจูงใจและคุณภาพชีวิตข้าราชการ : การศึกษาเพื่อพัฒนาเกณฑ์มาตรฐานตัวชี้วัดคุณภาพชีวิตข้าราชการเสนอต่อสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาข้าราชการพลเรือน (ก.พ.)**. นครปฐม : (เอกสารอัดสำเนา)
- สัญญา สัญญาวิวัฒน์. (2514). **การพัฒนาคุณภาพชีวิตประชากรไทย**. กรุงเทพฯ : แพร์พิตยา.
- _____. (2545). **สังคมศาสตร์เบื้องต้น**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- _____. (2546). **ทฤษฎีและกลยุทธ์การพัฒนาสังคม**. พิมพ์ครั้งที่ 4, กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สามารถ จันทร์สุรย์. (2549). **องค์ความรู้ภูมิปัญญาไทย**. โครงการมหาวิทยาลัยชีวิต สถาบันส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน, กรุงเทพฯ : เจริญวิทย์การพิมพ์.
- สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. (2542). **แนวทางส่งเสริมภูมิปัญญาไทยในการจัดการศึกษา**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: บริษัทพิมพ์ดี จำกัด.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2544). **ยุทธศาสตร์การพัฒนาคุณภาพคนและการคุ้มครองทางสังคมในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 (พ.ศ.2545-2549)**. กรุงเทพฯ : สำนักงานฯ.
- _____. (2546). **การพัฒนาที่ยั่งยืนในบริบทไทย**. นนทบุรี : สหมิตรพริ้นติ้ง.
- _____. (2546). **ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง**. กรุงเทพฯ : สำนักงานฯ.
- _____. (2548). **เศรษฐกิจพอเพียงคืออะไร**. กรุงเทพฯ : สำนักงานฯ.
- _____. (2550). **ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง**. กรุงเทพฯ : 21 เซ็นจูรี่.
- _____. (2554). **เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง**. พิมพ์ครั้งที่ 2, กรุงเทพฯ : สำนักงานฯ.
- _____. (2556). **สัจธรรมแห่งแนวพระราชดำริสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืน**. กรุงเทพฯ : สำนักงานฯ.

- สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. (2535). เอกสารประกอบการให้ความรู้ทางวัฒนธรรม
ไทยแก่ผู้เดินทางไปต่างประเทศ. กรุงเทพฯ : อรุณการพิมพ์.
- สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอคลองใหญ่. (2554). **บัญชีครัวเรือนเครื่องมือสู่เศรษฐกิจพอเพียง.**
 สระแก้ว : (เอกสารอัดสำเนา).
- สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา. (2547). **ครุภูมิปัญญาไทย รุ่นที่ 3 ภาคกลางและภาค
 ตะวันออก.** กรุงเทพฯ : ชุมชนสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย.
- สำนักมาตรฐานการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์. (2548). **การศึกษาและพัฒนาดัชนีชี้วัด
 มาตรฐานความมั่นคงของมนุษย์.** กรุงเทพฯ : สำนักมาตรฐานการพัฒนาสังคมและความ
 มั่นคงของมนุษย์.
- สุทิพย์ อากาศโร (อบอุ้น) และคณะ. (2553). **ตัวชี้วัดความสุข : กลยุทธ์การสร้างและการใช้ เพื่อ
 ชุมชนเป็นสุข.** กรุงเทพฯ : สถาบันเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข.
- สุนทร กุลวัฒน์วรพงศ์. (2544). **ตามรอยพระราชดำริ เศรษฐกิจพอเพียง.** กรุงเทพฯ : ชมรมเด็ก.
- สุพจน์ แสงเงิน และคณะ. (2550). **วิถีไทย.** พิมพ์ครั้งที่ 3, กรุงเทพฯ : สำนักงานพระพุทธศาสนา
 แห่งชาติ.
- สุภางค์ จันทวานิช และวรรณิ ไทยานันท์. (2539). **การพัฒนาเครื่องชี้วัดคุณภาพชีวิตและ
 สังคมไทย. ใน อนุชาติ พวงสำลี. แนวคิดและเครื่องชี้วัดการพัฒนาสังคม.** กรุงเทพฯ :
 สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- สุเมธ ตันติเวชกุล. (2544). **เศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริ ใต้เบื้องพระยุคลบาท.**
 กรุงเทพฯ : มติชน.
- เสนห์ จามริก. (2541). **เศรษฐกิจพอเพียงในกระแสโลกาภิวัตน์ : ปรับปรุงจากเรื่อง เศรษฐกิจ
 พอเพียงกับการพัฒนาที่ยั่งยืน. นำเสนอในการสัมมนา โครงการปราชญ์เพื่อแผ่นดิน
 ครั้งที่ 1 เรื่อง ปรัชญาการพัฒนาทฤษฎีใหม่ตามแนวพระราชดำริ ณ สถาบันพัฒนา
 ข้าราชการพลเรือน. (เอกสารอัดสำเนา).**
- เสรี พงศ์พิศ. (2536). **ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการพัฒนาชนบท.** กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป.
 _____. (2550). **เศรษฐกิจพอเพียงเกิดได้ ถ้าใจปรารถนา.** กรุงเทพฯ : พลังปัญญา.
 _____. (2553). **ร้อยคำที่ควรรู้ ฉบับปรับปรุงใหม่.** กรุงเทพฯ : พลังปัญญา.
- แสงอรุณ กนกพงศ์ชัย. (2548). **วัฒนธรรมในสังคมไทย.** กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์
 มหาวิทยาลัย.
- องค์การบริหารส่วนจังหวัดจันทบุรี. (2554). **เศรษฐกิจพอเพียง ปรัชญาชี้ถึงแนวทางการดำรงชีวิต.**
 จันทบุรี : องค์การบริหารส่วนจังหวัดจันทบุรี.

- อร เฉลิมพงษ์. (2537). **ประเพณีประจำถิ่น**. เอกสารประกอบการสอนภาควิชาสังคม. คณะวิชา
มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ สถาบันราชภัฏรำไพพรรณี.
- อรรรวีย์ เฉลิมพงษ์. (2554). **ปราชญ์ชาวบ้าน. ในเอกสารประกอบการบรรยายรายวิชาเทคโนโลยีที่
เหมาะสมกับการดำรงชีวิตในท้องถิ่น**. คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัย
ราชภัฏรำไพพรรณี. (เอกสารอัดสำเนา).
- อรรรวีย์ เฉลิมพงษ์. (2554). **ภูมิปัญญาท้องถิ่น. ในเอกสารประกอบการบรรยายรายวิชาประเพณี
ไทยในภูมิภาคตะวันออก**. คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพ
พรรณี. (เอกสารอัดสำเนา).
- อากาศร มินวงษ์. (2549). **พื้นฐานวัฒนธรรมไทย**. เอกสารประกอบการสอน คณะมนุษยศาสตร์และ
สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี.
- _____. (2549). **ภูมิปัญญาไทย : มรดกทางความคิด. ในเอกสารประกอบการสอนรายวิชา
พื้นฐานวัฒนธรรมไทย**. คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏ
รำไพพรรณี.
- อุดมพร อมรธรรม. (2549). **ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง : พระเจ้าอยู่หัว**. กรุงเทพฯ : แสงดาว.
- เอกวิทย์ ณ ถลาง. (2540). **ภูมิปัญญาชาวบ้านสี่ภูมิภาค : วิถีชีวิตและกระบวนการเรียนรู้ของ
ชาวบ้านไทย**. นนทบุรี : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช.
- อำพล เสนาณรงค์. (2547). **ทิศทางการพัฒนาชนบทตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง**. ขอนแก่น :
สถาบันวิจัยและพัฒนามหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- A. Campbell. (1972). **Aspiration Satisfaction and Fulfillment**. In A Campbell and P.E.
Converse (eds.) *The human Meaning of Social Change*. San Diego, California.
- Allan K. Kondo. (1985). **Population and Quality of Life**. In *training in population
Education in the Pacific*. New York : Oxford University Press.
- Nicholas Bennett. (1975). **Population Growth, Individual Demographic and the
Quality of life**. In *A Source book on Population Education*. Rochester :
New York. **ในพรทิพา นิโรจน์. (2551). คุณภาพชีวิตและความมั่นคงของมนุษย์**.
เอกสารประกอบการสอน คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏ
รำไพพรรณี.
- R.C. Sharma. (1988). **The Meaning of Quality of Life, In Population, Resources,
Environment and Quality of Life**. The Guilford Press : New York.
- U.N., United Nation. (1995). **Quality of Life in the ESCAP Region**. New York. USA.

- UNESCO. (1978). Indicator of Environmental Quality and Quality of Life Research and Social Science. ในพรทิพา นิโรจน์. (2551). คุณภาพชีวิตและความมั่นคงของมนุษย์. เอกสารประกอบการสอน คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี.
- UNESCO. (1981). Quality of Life : An Orientation of Population Education. ในพรทิพา นิโรจน์. (2551). คุณภาพชีวิตและความมั่นคงของมนุษย์. เอกสารประกอบการสอน คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี.
- UNESCO. (1981). Quality of Life : Problems of Assessment and Measurement Socio-economic studies. ในพรทิพา นิโรจน์. (2551). คุณภาพชีวิตและความมั่นคงของมนุษย์. เอกสารประกอบการสอน คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี.
- United Nation Development Program (UNDP). (1994). Human Development Report : New Dimensions of Human Security, New York.
- WHO, WHOQOL. (1995). Group Program on Mental Health Division of Mental Health and Prevention of Sub-stance Abuse Health Organization Measuring Quality of Life. Profits. McGraw-Hill, inc.